

**De betoverde wereld : Het tweede boek. Waar in de leere van
de geesten, derselver vermogens en werkingen, en
besonderlik des Duivels, uit de natuurlijke reden en de H.
Schriften ondersocht word**

<https://hdl.handle.net/1874/204921>

DER
BETOVERDE
WEERELD,

Het

TWEDE BOEK.

Waar in de leere van de GEESTEN, derselver vermogens
en werkingen, en besonderlik des Duivels, uit de natuur-
like Reden en de H. Schriften onderfocht word,

In drie Boeken ondernomen
Van

BALTHASAR BEKKER. S. T. D.

Predikant tot Amsterdam.

AMSTERDAM,
By DANIEL VAN DEN DALEN,
Boekverkoper op't Rokin / bezijden de Weerg. 1691.

DER
BETOVERDE
WEERELD

TWEEDE BOEK

Wat in de ziele van de GELUSTEN, dezelver vermogens

BERIGT.

Gelijk het eerste Boek met ondertekeninge mijns naams verfe-
kerd is, om voor nadrukken bevrijd te zijn: soo doe ik ook
mitsdesen.

AMSTERDAM,
BY DANIEL VAN DEN DAREN,
Boekverkooper in de Waaghuys.

V O O R R E D E

LEZERE wie gy zijt.

DE Voorrede van het eerste Boek heeft u soo veel be-
riichts gegeven, dat ik hier nu dies te korter wesen
magh. Want hoewel my t sedert nieuwe stoffe in
overvloed tot veel breder spraak is voorgekomen; so
en wil ik echter my daarover nu niet verder openba-
ren: dan alleen te betuigen, dat ik wel klaarlik voor-
sien hebbende 't veelerhande oordeel dat over mijn
werk moest gaan, mitsgaders geen geringe bewegingen, die sich daar by
opdoen souden; nochtans niet gedacht hadde dat het een en 't ander so
naby ontstaan, so hoog lopen, en so wijd sich overal verbreiden sou-
de. In dese Stad, vol van allerhande volk, dacht ik niet dat mijn werk,
ook ongelesen, meest gelaakt worden soude door de genen die my so wel
kennen; en so veel van Gods genade (meinik) in 't bestier mijns levens
en mijner bedieninge wel bespeurd hebben, dat ik niet lichtelik een boek
in de weereld brengen soude 't gene plat uit verworpelek, en uit sich self
ene oorzaak van ontrustinge voor Gods Gemeinte wesen moghte. *Nemo
repente fit pessimus.* De Saligmaker selve spreekt op desen fin van 't gene
hem betreft: *Daar is niemant die ene kragt sal doen in mijnen name, ende haaste-
lik van my sal konnen qualik spreken.* Marc. 9: 39. Des leert ons Paulus, dat de
liefde ook geen quaad en denkt; 1 Kor. 13: 5. immers 't gene sy aan iemant
nooit bevonden heeft. Dit seg ik van degenen die mijn werk van quaad
berughtigden eer sy 't sagen; en sonder my self het minst daar af te laten
blijken, de Gemeinte ondertusschen overal dien quaden indruk gaven,
datter vele, door vooroordeel ingenomen, 't boek niet waerdigden, ja self
schroomden om te lesen. Geen wonder: want men heeft het so beschre-
ven, en elders (niet in dese Stad) in 't openbaar gepredikt, dat ik daar in
leere, *datter Hel noch Duivel is.* 't Gene echter Godt verhoede en 't met een
vergeve die so swaarlik lasteren 't gene sy al willens niet en weten! Maar
wat wonder is 't, dat daar die tale gevoerd word, d'een dan vervolgens
seit, dat hy so bosen boek niet lesen wil; en d'ander, dat het van geen
Kristen magh gelesen zijn. Dat vooroordeel word door voorgeven van
menschelik gelagh versterkt; te weten dat het Boek niet alleen by Ker-
keliken veroordeeld, maar self ook by de Regeeringe onsmakelik is. By

V O O R R E D E.

d'eersten, 'tzy dat ik veroordeeld ben of niet: (want in meer dan een vergaderinge in en buiten Holland is daar af gehandeld) altoos is 't seker, dat ik alvorens sulken oordeel t'ondergaan, tot geen verantwoordinge toegelaten; noch voor af verkondschapt ben, dat een oordeel soude worden uitgesproken. Al wat dien aangaande t'eniger plaats en is gedaan, is buiten my, ende in mijn afwesen geschied. Met wat yver eniger besonder goedbedunken ook in 't openbaar is uitgesproken, blijkt uit twe wel waardig hier te melden; beide echter buiten Holland voorgevallen. Niet alleen mijn Boek moest ongelesen; maar ik self ook ongehoord ter sware straf verwesen worden. D'een oordeelde, dat men my niet meer voor Predikant moest kennen, geene getuigenissen van my ondertekend meer aanneemen, ende my in geen kerkelike besendinge ontvangen: d'ander dat ik den Duivel bannende (soo hy begreep) uit de Schriftuur; men behoorde my te bannen uit de Kerk; sijnen even mensche, sijnen medekristen ende amptgenoot, in een selfde lot met den Duivel stellende; ofte om het ongelijk dat ik na sijn verstand den Duivel doe, na de wett der wedervergeldinge, als bloedwreker op my te verhalen. Anderen hebben in twee dagen, de handen vol ander werx hebbende, konnen sien, dat in mijn boek niet een waar woord te vinden was; of mer het blotlik eens door te lopen: niet door te lesen; dat het wel met eenen slag te wederleggen was: of na 't doorlesen van het eerste deel, daar niets op te seggen viel, het tweede sleghs begonnen hebbende, terstond het daar voor aangesien, en aangegeven, dat het tegen onse Formulieren was; volgens dien ook tegen mijne hand, waarmede ik deselve neffens alle andere Predikanten ondertekend hebbe, om daar niet van af te gaan. Dit onder de Gemeente verspreid, die niet en weet waar 't vast is; brengt 'er velen in 't gevoelen dat ik boven valsche en godlose leere noch aan ontrow schuldig ben, die mijne eigene hand niet na en kome. Misschien word ik wel genoodsaakt te betonen, dat ik beter by beloften sta, ende by de Formulieren blijve, dan degenen die van my so spreken: hoewel ik dat niet geerne doe, die meest genegen ben om alle stoffe van twistinge na mijn vermogen te vermijden. Derhalven heb ik ook my self onthouden van de Regeeringe te moeijen; een werk van luiden die huns werx niet wel bewust, behulp van hoger hand en sterker arm behoeven. De waarheid is 't alleen die my beschermen moet: so ik daar niet wel méte, ik wil my aanstonds overgeven. Dan so 't waar is, gelijk dat me-

V O O R R E D E.

de word verbreid, dat self sulken, die in hoogheid zijn gesteld, mede over 't werk swaarhoofdig zijn: het sal wesen om den onrust die daar over is; niet om dat ik of mijn boek ongehoord en ongelesen, by alfulke Heeren als God over ons gesteld heeft, reeds verworpen of veroordeel zy. Nochtans weet ik dat men my by deselven heeft gesocht verdacht te maken, als geheel wat anders in 't hoofd hebbende dan ik my bewust ben; en mijn boek, als van minderen grond en veel anderen inhoud dan het waarlik is. Veler pogingen hebben steeds daar heen gestrekt, dat ik 't werk smoren, of op dese of gene wijze herroepen soude. De Leser zy verzekerd dat ik geen van beiden soude kunnen doen. Want nademaal dat 750. stuk van den eersten druk alreeds door de weerdeld zijn verspreid, en 't nadrukken onder de hand, buiten mijne kennis, onmogelik te verhoeden is; so en soude 't intrekken van den tweden druk geen voordeel doen. Welke nochtans den eersten, dus qualik berugtigd, kennelik verschonen moet; so de naspraak met so weinig boeken niet te stoppen, door vermeerdering van exemplaren word gedood. Buiten dat so soude 't eerste by gevolg, en het ander duidelik te kennen geven, dat ik van gevoelen was veranderd, of be-row van schrijven hadde: daar ik so veel werks op dede, dat my so veel tijds gekost heeft, daar ik sulck een ernstig opset hadde de Gemeente merkelik met op te bouwen; en Gods eere, 't uiterste van alles wat een kristen leeraar moet beogen, op ene sonderbare wijze te bevorderen. Dat leit noch so by my, of men moet my anders leeren: het gene my tot hier toe wedervaren is, versterkt my noeh veel meer. Niets dat wederlegginge heren magh, en is my noeh van iemant, ende dat maar stuksgewijse voorgekomen. Want het is daar opgenomen, dat ik een verkeerd begriip van de natuur der Geesten hebbe, als of daar tegen strede dat sy op een lichaam werken: en dat ik daar op bouwe al 't bewijs van mijn gansche werk; en de nieuwe verklaringe van so veel Schriftuur-plaatsen, als daar in verhandeld staan. Het komt my met allen wonderlijk en moeijelijk voor, dat self wijse en godvruchtige mannen, die 't boek lesen, so merkelik mistaften. Want behalven dat ik hen dat noch lange niet toegeven kan, 't gene sy van de werkinge der Geesten versonnen hebben: so behoordense te kunnen merken, dat het gene ik daar van bybrengge, niet eens plaats heeft onder vele redenen, daar ik mijn bewijs uit neme; maar alleenlik als een stuk dat ondersoek vereischt en bewijs behoest van 't gene men gemeenlik van de Geesten seit. Dat bewijs verwacht ik

V O O R R E D E.

noch: en al wat ik daar tegen zegge, zijn alleen de redenen waarom ik het niet gelove. Daar beneffens geve ik den Leser in bedenken, of hy die verklaring van de Geesten, tot grond mijner verklaringen over so vele plaatsen der Schriftuur vind neergesteld, daar niet eene onder is, over welke ik die in't minste voor bewijs te passe brenge: en of ik de Schriftuur niet uit haar self, uit den grond der talen, en met dat behulp dat een ieder uitlegger in sulken val gebruikt, door 't geheele boek verklare? Van waar komt dan dese verkeerde opvattinge en misduidinge van mijn gansche werk? Het heeft hen ook geluft den stijl als al te plat en schimpig te berispen. Te platt, misschien, om dat ik soeke klaar te spreken: en schimpig, om dat hier en daar (in alles mogelijk, so 't by malkander stonde, van meer dan 40. vel papiers geen sestiende deel bestaande) den Duivel niet veel eere word gegeven; of met ernstig jok, gelijk Elias deed aan Baals volk, de bygelovigheid bestraft. Hier niet meer, dat heb ik, des vermaand, in desen druk getracht te schikken na de sinnelikheden der berispers. Doch die dit ook weten moeten, dat so wel de stijl als inhoud van mijn schrijven ernst is: ende nergens ernstiger gedachten by my zijn geweest, dan daar sy meinen dat ik ipotte. Des kan ik hier voor eerst niet anders seggen, dan dat oude: *Habent sua fata libelli*: Elk schrijver moet sijn lot uitstaan. Doch wat in desen ofte anders meer van een of anderen mag worden voorgewend, sal sich noch wel verder openbaren: also sich enigen stellen om mijn boek te wederleggen; en daar door gelegentheid ontstaan sal om op alles breder te antwoorden, indien sy op die wijze schrijven dat se 't weerdig zijn. Maar Extracten, so men 't noemt, te maken, dat is hier en daar iets uit te trekken, dat ons dunkt niet wel geseid te zijn; kan daar toe wel dienen, dat een boek des onderzoekens weerdig schijne, daarmen sulke dingen uit getrokken heeft: geensins echter om een wettig oordeel van 't geheele werk, so 't leit, te vellen; of men moet eerst onderzoeken, hoe dat uitgetrokken is te pas komt op die plaatsen, daar 't met vorige en navolgende redenen verbonden is: om den waren sin en 't oogmerk van den schrijver te verstaan. Die mijn werk weerleggen wil, moet het voor de vuist opnemen, de kraght en tsamenhang mijner bewijzen onderzoeken, de hoofdsaken behandelen; en niet hier en daar, na dat hy wijs, of door eigene sinlikheid gedreven is, iets uitkippen of versinnen. Voorts by *aldien sernant goed vind, wistgierig te zijn*; so wil ik als Paulus seggen, *Wy noch Gods gemeinten hebben die gewoonteniet.* 1 Kor. 11: 16. Vragen en Tegenwerpingen, aan my by monde voorgesteld of schriftelik toegesonden, of
ook

V O O R R E D E.

ook van ter syden by den wegh uit het gemeen seggen opgenomen, of door eigene overdenkingen uitgevonden; heb ik door 't inlasschen van verscheidene stukken, na mijn vermogen opgeloft: mits het een nader verklarende dat niet wel verstaan was; en 't ander sterker bevestigende, daar sich iemand of geheel niet, ofte niet genoegzaam overtuigd bevonde. Hier door is nu dit tweede boek al vry wat breder uitspanselt, dan het was by den eersten druk; dienochtans behouden heeft het gene daar in was. Vervolgens heeft de druk dan ook wat langer aangehouden dan in 't eerste gemeend was: behalven dat die ook voor enentijd heeft stil gestaan, om te vernemen wat beswaringen tegen een werk, dat so veel van 't algemeen gevoelen afwijkt, ondertusschen inkomen moghten. En ik verblijde my, dat de voornaamste (hoewel niet alle) die my van eerwaarde mannen voorgekomen zijn, by desen tweeden druk also verklaard zijn, dat sy meer genoeg dan in 't eerste daar in vinden sullen. Immers wil ik dat van hun rechtmatig oordeel en genegen broederlik gemoed met reden hopen. Zijn andere van dat gevoelen niet; datse mijn werk eerst lesen, en dan daar van oordeelen wat hen beliest: of oordeelt iemand dat het boek geen lesen waardig is; dat hy dan sich self te weerdig oordeele om daar af te spreken. Hy doe my die genade slechts, dat hy my niet quaad en werde, om dat ik hem voor niet hebbe aangeboden, 't gene hy niet hebben wil, schoon het my noch wel op 't duurste komt te staan. So iemand anders doet, hy gaat den plicht eens Kristens en Medebroeders seer te buiten. Hoe danige sich self in schuiten en op wagens niet onthouden, opentlik met verfoeiing van mijn werk te spreken, en self tegen de genen die 't in 't minste voor spreken, uit te varen: so verre dat sy een groot deel Nikodemysten maken, die 't werk heimelik zijn toegedaan, ende nochtans beschroomd sulx te openbaren; als vervaard voor *dat ongodlik ydel roepen*, tegen sulken die *d'ongodlike en oudwysfche fabelen* tegenspreken, ende *sich selven oeffenen in godsaligheid*: so als d'Apofstel ons sulx doen op twee plaatsen verbeeld. 2 Tim. 2: 16. 1 Tim. 4: 7. Van die *fabelen* soek ik den kristeliken Leser af te trekken, en tot Gods Woord te brengen, dat alleen vast gaat: doch in den grond nagespeurd, buiten belemmeringe van menschen uitlegginge of vertalinge; die wy tot behulp, maar niet tot onsen regel nemen. Dit doende toon ik door Schrifuur en Reden, datter maar een God, geenerhande ondergoden zijn; als mede dat geen schepsel, het zy geest of lichaam in 't minst by hem

magh

V O O R R E D E.

māgh vergeleken zijn. Dat des menschen ziel onsterflik, op en in haar lichaam, en daar buiten werkzaam is. Datter volgens de Schrift ook Engelen, geen eigen lichaam hebbende, geschapen zijn. Dat sommigen derselven in 't begin, en eerder dan de mensch gevallen zijn; en dat hun hoofd de *Duivel* en de *Satan*, en d'anderen niet anders dan *sijne Engelen* genaamd zijn. Dat sy sedert hunnen val van God verworpen, in de Helle als hunnen kerker opgesloten zijn. Dat deselve Duivel oorsaak is van 's menschen val: ende hem daarom met recht al 't'quaad dat heden noch geschied word toegeschreven; van wege des verderfs, dat door hem in 't eerst veroorzaakt, noch heden in de weereld is, door de begeerlikheid. Wat dies meer is, daar in wijs ik mijnen Leser tot het Boek; ont het hier niet voor een groot deel uit te schrijven; 't welk de mate enef voorrede soude te buiten gaan. Maar dit weinige heb ik willen melden; dewijle men my nageeft, dat ik sulx ontkenne; en derhalven grouwelt van alfulken boek. Die 't leest (dat seggen alle die 't doorlesen hebben) moet het tegendeel bevinden: en verscheidene die sonder dat vooroordeel zijn; (waar af ik de besonderheden noch oorsaken bescheidenheids halven niet vermelden wil) seggen datse ruimt van stoffe daar in vinden om God in Christus te verheerliken, hen self in hem te troosten, den Duivel niet te vresen, hunne eigene verdorventheid op 't nederigste te erkennen, ende hunselfs saligheid met vrese en beven te bewerken. So iemant anders dunkt; ik weet wat ik geschreven hebbe, en met wat geoemoed. Men magh my door betere onderrichtinge van gevoelen doen veranderen; maar door geenerhande moeylijkheden van mijn voornemen versetten, om God te verheerliken en sijne Kerk te stichten: wil my de Heere voorts genadig zijn. Op dien grond zy de kristen Leser wel verskerd, dat ik voor die waarheid, daar ik God so klaar in sie, daar ik sulken kragt in speure, die my soo veel blijdschap baart; alles wat my aangaat over hebbe, ende wil verwachten wat my overkomen sal. *De Heere sal my verlossen van alle boos werk, ende my bewaren tot sijn bemelsch Koninkryk: Hem zy de heerlijkheid tot in alle eeuwigheid.* 2 Tim. 4: 18.

Gedenk aan my, mijn God, ten goede!

Nehem. 13: 31.

Den 31. Julij 1691.

T W E E.

Enige Extracten

U Y T

D^R. BECKERS

Betooverder Weerelt,

Tweede Deel.

Daar Beneffens

Een Extract uyt de Synode, gehouden den
10. Augusti 1691. tot

E D A M.

Raakende

Dr. BECKERS Betooverde Weerelt.

Beneffens desselfs Veroordeeling.

Klaar Bericht:

Uyt D^o. B E C K E R S tweede deel.

Eenige ongerijmde stellinge, t'samen gehaalt door N. N.

Seyt hy :

Pag. 18.

Is sijn Siel in 3 plaatsen te gelyck.

Pag. 44.

Dat men besonderlick van den val der Engelen kalt, dat is: uyt der Jooden droomen op-gehaalt, ende verduitselen des Alcorans gelyck, daar Judas van spreekt op 't 6. vers en 2 Petr. 2. vers 4. van staat, verklaart hy dat die Engelen, die haar beginsel verlaaten hebben: sijn de spions van Josua, uyrgesonden om 't landt Canaan te verspieden.

Pag. 48.

Seyt hy dat sijn gebouw daar in bestaat, dat de Duyvel Gods gevangene: in der helle opgesloten is.

Pag. 52.

Seyt hy dat een Engel, noch Geest, ken op de gedachte der menschen niet wercken: en om dat een Engel geen lichzame heeft, kan hy op de lichaame der menschen niet wercken: daarom spreekt hy tegen dat van de Engelen geschreven: Gen. 19. en 33. 29.

Pag. 53.

Door den Engel heeft Godt Sodom verbrandt.

Een Engel wostelde met Jacob: Hosea 12.

Pag. 58.

Een Engel sloegh de eerst-geboorene in Egypten Exod. 12.

Pag. 59.

Bewijst hy dat de Engel niet gedaan heeft tot het dooden der 70000 man, daar nochtans Godt seyt, trekt u handt af: 't is genoegh.

Pag. 62.

Gelooft hy dat het in een gesicht is geweest, dat Jacob sijn heup verwrongen is geweest.

Pag. 65.

Seyt hy dat de heele Schrift niet meer als een Duyvel kent.

Pag. 92.

Hier verandert Do. Becker de nytlekking van Christus: Luc. 8. vers 12. Dat die vyandt die het onkruyt onder de Tarwe zaayt de Duyvel is: Hy seyt dat het de Jooden zijn.

Pag. 101.

Seyt hy dat men wel moet onthoude dat'er maar een boosen geest is.

Pag. 109.

Vorder seyt hy, dat hy niet gehoude is, alles op te lossen.

Pag. 111.

Gelooft hy qualick dat de slang gesproken heeft.

Pag. 112.

Soo de Duyvel door de slang gesproken heeft, soo heeft hy grooter wonder-gedaan, als Godt oyt gedaan heeft: Hy voegter noch by, dat de Duyvel ongelijck meer geestigheyt in 't uytspreeken door de slang getoont heeft, als Godt oyt door den Ezal.

Pag. 113.

Seyt hy, dat van de Schepping tot hier toe niet gemerkt kan worde, dat'er maar een Duyvel in de werelt is.

Pag. 117.

Seyt hy dat de History na den letterlicke sin, van dat de Duyvel door de slang gesproken heeft, niet waar kan zijn.

Pag. 118.

Nadat gelochent heeft, dat de Duyvel met den eersten mensch gesproken heeft: lochent hy oock dat Christus met den Duyvel gesproken heeft, al is 't dat het tweemaal verhaalt wort. Matth. 4. Luc. 4.

En

En nock geloofst hy niet, dat Moses en Elias met Christus gesproken hebben: dat nochtans staat Matth. 17. Mar. 9. vers 4. Luc. 9. vers 9. 30. Pag. 120.

Seyt hy dat sijn verklaring ongehoort is.

Soo de Duyvel Christus waarlick uyt de woestijne gevoert heeft na Jerusalem op den Tempel: Soo hebben 't duysenden van menschen gesien: of het is by nacht geschiet. Maar dat en staat'er niet. Pag. 121.

Vordet stelt hy de saak als niet geschiet; want hy loochent dat her oock een indruck op de sinnen is geweest. Pag. 122.

Seyt hy: wil yemand dat hy 't selver sal seggen hoe hy 't verstaat. Hy seyt dat son hier niet voren: vereyscht meerder verklaring.

Seyt hy dat de Duyvel David niet aangeport heeft, om her volck te tellen: maar dat her den eenen Hooveling of den anderen is geweest. Pag. 125.

Lochent hy dat de Satan Job heeft geplaght.

Seyt hy: Dus worden de Demons alleen genoemd, niet om te bewijfen dat sy'er zijn: maar allest'om te beteekenen dat geen, dat alleen in der ifeyden inbeelding is. Pag. 147.

Dat noyt was, daar quam oock noyt wat at.

Dus gaat hy nu bewijfen dat Christus geen duyselen uytgedreven heeft.

Wil hy dat men eens met ernst overdencken sal, dat men in geen Historien leeft van sulcke groote menichte besetene: waarom men met redden verwondert moet zijn, dat men niet een exempel vindt in het Oude Testament. Pag. 159.

Bewijft hy dat die besetene Marc. 1. vers 21. dol was.

Van de besetene Matth. 8. vers 28. en Luc. 8. vers 26. seyt hy, dat her waare volsteekte dolle menschen: gelijk hier t'Amsterdam in het dol-huys sitten. Pag. 178.

Dat nu Christus seyt: onreyn geest gaat van hem nyt, dat sprack hy als een ander oock wel sou doen: om hem wat toe te geven in sijn inbeelding. Pag. 180.

Spor hy daar mee, dat soo menichte gevangene uyt de hel gelaaten zijn, om d'arme mensche te piagen.

Een alleen maake Paulus genoegh te doen, hoewel hy 't allebey loochent.

Verklaart hy, dat Christus de werkers met een geest van dolligheyt straffe, doe sy in de zee storte. Pag. 183.

Daar staat Matth. 17. vers 18. ende Duyvel gingh van hem nyt: daar vraagt Dr. Becker wat hier meer is, als een die de vallende sieckte heeft. Pag. 188.

Seyt hy: Soo de Duyvel op sulcke sieckte loert, soo moeste hy by de myden gaan, die de koortse hebben, soo soude hy drukker werck hebben. Pag. 191.

Geeft hy de Gereformeerde en haare Leeraren, een quaden steek. En doorgaans de oversetters teer mishandelt. En Pag. 240.

EXTRACT.

E X T R A C T

Van 't gepasseerde des Sinodis tot Edam, raakende
Do. Becker, Predikant tot Amsterdam.

NA dat eenige Debatten in de Vergadering gehouden waren, heeft de Synode gantsch geen behagen genomen in d' Antwoorde van Do. Becker: Vorder de Gecommitteerde voor haar gemaakte Extracten bedankt. De bekommeringhen gehouden beseignens en oordeel des Eerwaardigen Kercken-Raets van Amsterdam, dewelke het Boeck van Do. Becker eenparig verfoejen, als hebbende het selve uyt eigen lecturen en conform d' Extracten van Amsterdam, ook bevonden vol onware en egerlicke stellingen en spreek-wyten aanloopende, tegen de Heylige Schrift en Formulieren van Eenigheyt, als mede tegen de constante Leer, welke zedert de tyden der Apostelen in de orthodoxe Kercken (deses aangaande) eenparigh is geleert; Derhalven oordeelen, dat men de schandalen, binnen en buyten de Kercken gegeven, spoedig *efficacient* behoorde wech te nemen.

1. En ten dien eynde oordeelen, dat met het voorschreeve Boeck behoort te *supprimeren*.

2. Het herdrucken, soo veel mogelijk, te beletten.

3. Gelyk ook het verder uytgeven van dat Boeck sonder approbatie; en wat de Persoon van Do. Becker belangt, wordt syn E. gelaten aan de dispositie en aan de handelingh van de Eerwaardige Kercke-Raet en *Classis* van Amsterdam, om daarmede te handelen na Kercken order, en als sy tot wech-neminghe der ergenis sullen bevinden te behooren.

4. Worden de Gedeputeerde gelast, alie *Officis* aan te wenden tot *supprimeeren* van het gemelde.

5. Word verder de Kercken-Raet van Amsterdam versoght, oin de handelingh by deselve, ten regarde van Do. Becker, aangevangen, sonder eenigh tydt-versuym te voleyndigen; immers de selve handelingh uytterlijck te voltrecken voor den eerste September toekomende; en het selve gedaan sijnde, de geheele saak te brengen ter kennisse van de *Classis* van Amsterdam, om by deselve *Classis*, des noodigzynde, daar ontrent gedaan te werden soodaanige voorsieningen, als tot wech-neminghe van alle schandale sal bevonden werden te behoren: Dat ook wyders, het geen vorder by de *Classis* van Amsterdam soude mogen goet gevonden en gedisponeert, medefinaal sal werden gedaan binnen de tydt van twee Maanden, na dat de saak tot haar deliberatien sal werden gebracht.

En is wyders goet gevonden, dat de voorsz handelingh van de *Classis* van Amsterdam sullen worden gedaan ten bywese en met het advys van eenige Gecommitteerde van dit Christelyk *Sinodi*; en syn daar toe genomineert by de Gedeputeerde

De Heer *Jacobi*. *ordini*

d' *Aflesoor d' Huyter*.

d' *scriba Huyfinga*.

En wert den selve *authoritatum Senodatum* geimponeert de andere twee Boeken of andere Geschrisse, dese materie rakende niet uyt te geven.

Welcke Resolutie den Do. Becker is voorgelesen, die Copy van de *resolutium* verfocht; en wil sig niet verklaren of hy de verders twee Boeken sonder *visitatie* sal laten uytgaan.

F I N I S.

T W E E D E B O E K,

Waar in de Leere van de Geesten, derselver vermogens en werkingen uit de natuurlijke Reden en uit de Heilige Schriften ondersocht word.

I. H O O F D S T U K.

Den staat des Geschils voor af vast te stellen, so moetmen onderscheiden, hoe verre dat alhier de Reden of de Schrift den wegh moet wyzen; endarna, hoemen het woord van *Geest* of *Lichaam* wil verstaan.

§. I.

Der soo veel en veelhande saken en geboelens / die in 't eerste boek verhaald zijn / is het nodig dat wy onderscheid maken / tusschen 't gene dat ons nader oberleg vereischt / en 't gene sulx niet nodig heeft. Want de Leser sal vooz af mogen weten / dat ik al 't voozgaande niet gemeld hebbe / met een oogmerk om daar ober onderzoek te doen: maar eensdeels tot dien einde wel; doch anders ook / om de genen daar ik van verschille te overtuigen. Dienvolgende salder niets te vergeefs geseid zijn; nadien dat alles tot het een of 't ander gebuik te passe komen sal. Ondertusschen heb ik met den Heidenen niet te doen / om de waarheid hunder leeringen te ondersoeken: maar verwerpe 't gene met het Kristelijkt Gelobe strijd. Want ik selfeen Kristen ben / en al de genen daar ik dit vooz schrijve. Waar toe der Heidenen geboelens dan by een gehaald? Ik segge / tot een ander goed gebuik; te weten / om de Kristenen daar mede te overtuigen. Want wie van hen sal willen houden met het gene hy bebind dat in sich self maar Heidensch is? Doch daarom ga ik het niet al voozby wat ons de gesonde Reden leert. Een Kristen heeft die dooz 't Gelobe geensins afgestaan: maar / so hy wel beraden is / deselve noch verbeterd en versterkt. Sulx doet hy dooz de Schzift / van God ingegeben / en aan de reden voozgesteld: om dooz haar ingeschapen licht te sien / datse van God is. Al wat buiten de Schzift is / daar in moet sich de mensch met sijn verstand alleen behelpen / so verre als hem dat strekken kan: maar 't gene Gods Woord ons leert / dooz behulp der Reden / de Schziften e'samen vergelijkende / ondersoeken / hoe men dat ten besten sal verstaan.

§. 2. Dewijl'er dan twee gronden zijn / de Natuur en de Schziftuur: daar

daar onse weetenſchap uit te halen / en daar die op te bouwen is: ſo moeten eerſt wel onderſcheiden / wat men door Reden / of door middel van de Schriſten onderſoeken ſal. De Natuur brengt ons te niet een ſtuk weegs heen / daar ons de Schriſt dan voortſ ten einde helpt. Soms tijds leert ons 't verſtand niet met al / van 't geen nergens dan in Gods beſchreven Woord te vinden is. Soodanig zijn de verborgentheden des Kriſteliken Geloofs / voor den wijsen deſer wereld onbekend. 1. Ro. 2: 6 / 7 / 2. Daar zijn wederom andere dingen / daar de Schriſt geheel af ſwijgt / en die nochtans van Nature bekend zijn. Het ſoude te lang zijn / de proeven van 't een en 't ander by te brengen; en onnodig den Leſer op te houden met ſaken die genoeg bekend zijn. Want niemand die maar iets van de Natuur of Schriſtuur verſtaat / heeft dat ooit ontkend. Ik zegge 't dan daarom ſleghts / dat elk een des indachtig / de reden ſie / waarom dat ik dit werk met onderſcheid behandelen wil. Want ik hebbe by my ſelven overſlagh gemaakt / wat ik in de ſaken daar ik nu van ſchrybe uit de geſonde Reden / of uit de heilige Schriſt aantuiſſen / verklaren en bewiſſen moet. En dus komt my voor / datter zijn daar wy uit beiden / meer of min / beſcheid af krijgen: andere / daar van ons de Natuur / of de Schriſtuur alleen berichten kan. Dit laat ons nu eerſt wat ſchriſten; om dan ieder ſtuk op ſijne eigene plaats te ſoeken.

§. 3. Dit zijn dan de ſtukken / die de Reden en de Schriſt ons leert.

1. Van Naturen is bekend / datter een God is: maar ſijn Woord leert ons klaarder / dat hy maar een is.

2. De Reden ſeit ons / dat God onſichamelik is: De Schriſtuur beſeftigt dat; ſchoon met ene wyſe van ſpreken van de lichamen ontleent dit ſtuk verklarende.

3. Door ons natuurlik verſtand is te begrijpen / datter Geesten kunnen zijn: maar de Schriſt ſeit ons / datſer zijn.

4. De Nature leert / dat Geest en Lichaam van ſo verſcheidene naturen zijn / datſe geen de minſte gemeenſchap t'ſamen hebben: de Schriſt ſpreekt ook haſt ſo / doch met ſo klaar: alſo ſp dat onderſcheid voor uit ſtelt / en 't onderſoek daar af aan de geſonde Reden laat.

5. Deſgelijc leert ons de Reden / dat des Menſchen Ziele buiten 't Lichaam kan beſtaan. De Schriſt getuigt daar by / dat het gene in deſen zijn kan / ook wel ſekerlik ſo is.

§. 4. Nu zijn ons verſcheidene dingen van de Geesten in Gods Woord openbaard / daar af 't natuurlik verſtand buiten dat geen de minſte kennis heeft.

1. Van den oorzprong der Geesten leert ons de Natuur niet met al; en de Schriſtuur ook niet ſeer veel.

2. Van 't onderſcheid der goeden en der quaden moet ons de Schriſtuur alleen berichten. De Natuur magh denken datſer zijn; maar en vind geen ſeker beſcheid.

3. Van der ſelver ſtaat / bewind en vermogen word veel uit de Schriſtuur by

by een gehaald; dat ik noch niet noemen / maar eerst onderzoeken wil / hoe sulx alles moet verstaan zijn.

s. 5. 't Gene wy alleenlik uit de Reden hebben moeten / is dat de Schryft booz uit stelt; en daar af gansch niet / of sieghs in 't voorbygaan spreekt. Sy verklaart de natuur der saken niet / so 't niet elders by te passe komt. Dat werk laat sy / als eigen / aan de Reden. Want sy is van God ingegeven en beschreven tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwysinge die in de rechtveerdigheid bestaat, te weten hoe een sondig mensche kan rechtveerdig zijn by God: en op dat een godlyk mensche volmaakt zy, tot alle goed werk volmaaktelik toegerust, ende dat wy door lydzaamheid en vertroosting der Schriften hope hebben souden 2. Tim. 3: 16 / 17. Rom. 15: 4. welke is de hope des eeuwigen levens. Tit. 1: 2. Dit raakt wysen en onwysen even seer / geleerd en ongeleerd: Rom. 1: 14. want in desen zijn se beide even wijs. De Schryft en is dan niet / om den mensch in 't gene hy buiten 't stuk van Godsdiensd vriet nader te onderrechten: sy laat dat so als 't is; en di: in ene konst of wetenschap erbaren is / dien laat sy ook daar in so als hy is. Is Lukas een medezynmeester, Kol. 4: 14. 't is wel; maar de Schryft en maakt hem daar niet wijser in: zijn Paulus / Aquilas en zijn wijf Priscilla tentemakers / de konst komt by gelegentheid te pas: Hand. 18: 3. maar sy en hadden die uit den Bybel niet geleerd. De schipper met de maats / die Paulus boerden / verstonen sich op 't varen beter dan hy self; hoe hoogberlichten leernaar dat hy was. Het gene Moses van den loop des Vemels / of iets verder van Natuurs geheimenissen wist / dat had hy van d'Egyptenaars geleerd; Hand. 7: 22. in de Wett en spreekt hy daar niet af. Daar buiten was het ook / het gene Salomo van de bomen / van het bee / van 't gebogelte / van 't knuipend gedierte en van de vogelen wist: 1. Kon. 4: 33. in sijne boeken die een wichtig deel der heiliger Schryfture zyn / en spreekt hy daar niet af; noch Daniel in sijne profezzen niets / van 't gene hy booz 't onderwys te Babel uit het Chaldeen boeken had geleerd. Dan. 1: 4: Uit welk alles blijkt / dat het werk der H. Schryften niet en is / de werken der Natuur in haren aart en eigenschap te verklaren: maar deselve oeral daar het te passe komt / (en sy brengt selve menigwerf te pas) so wel den ongeleerden als geleerden leser, uit der selver betragtinge tot dienst en heerlijkheid des Schryppers te vermanen. Daarom stelt ons de Schryft Gods werken booz / so als deselve booz eens ieder ogen zyn / en verder niet dan 't de gemeene man verstaat: die in 't gebruik / dat het Gelove van Gods werken maakt / so na is als de grootste Filosoof.

s. 6. Ook verandert de Schryftuur 't gebruik der tale niet / noch de betekenis der woorden / in sulken sin als de menschen spreken. Want het is te weten / so veel als hier de spraak beireft: gelijk die allen menschen gemeen is; so isser ook niet erne taal in de wereld / die booz geleerden is by een gesteld. Het gemeen volk is daar de meester af. En mitsdien dat selve weinig saken onderscheidentlik begerijpt / maar sig meest aan 't uiterlik vergaapt: so geeft 't dikmaals eenoreye namen aan dingen van verscheldene nature, in so verre die

sleghts in den uiterlyken schijn enige gemeenschap hebben. Hier door word dat gene / 't welk in Mensch en Beesten werksaam is / beide Geest en Ziel genaamd; schoon 't geheel verscheiden is van aart. De Schrift selve seit / dat een beest sonder verstand is: Psal. 32: 9. en 49: 21. en 73: 22. Spreuk. 30: 2. Nochtans gebuiktse nevens 't gemeen de woorden Ziel en Geest, van Mensch en Beest. Wederom: 't volk meest op 't lichamelik geset / dat sich aan de uiterlike sinnen toont / die sy meer te werk stelt dan 't verstand: so gebuiktet namen van lichamelike dingen / om met een de geesielike te betekenen. Dus word onsen Adem so wel Geest genoemd als de Ziel. Nocht ene derde aanmerkinge. God en sijne volmaaktheden zijnde boven ons begrip: so en heeft geen menschen tale woorden / om deselve recht te noemen; maar leentse van die dingen die van Godt geschapen zijn. Dermits ons dan geen volmaakter scheidel booz en komt / dan 't gene wy door Geest verstaan; so seit de mond der waarheid self / sich na onse swakheid boegende / dat God een Geest is. Maar hy toont met een / hoe dobbelsinnig die benaminge sy: wanneer hy 't selfde woord in eenen aassem wederhalende / daar door geheel wat anders neemt; seggende / datmen desen Geest in den geest aanbidden moet. Joh. 4: 24.

S. 7. Het sal dan wel nodig zijn / dat wy malkanderen over de woorden eerst verstaan / om niet in 't wind te scherpen. In desen sin is de Duitse taal nu wel so rijk als de Hebreeuwse / Griekse / Latijnsche; en die daar van afgedaald / of met de selve enigsin vermaagshapt zijn. Want hoewel 't by ons ook maar seer armelikh werk is / dat wy dingen so verscheiden van nature; te weten 't gene geheel onlichamelik is / en 't gene uit de alderfijnste en dunste stoffe bestaat / met een elfde woord Geest zijn noemende: d'andere talen echter moeten hier meer smaldeelen; also 't Hebreeuwse woord *ruah* en 't Grieksch *πνεῦμα πνευμα* / en 't Latijnsche *spiritus* niet alleenlik sulken tweederlepen geest, maar ook een geblaas betekent. Desen gelijk word ook de wind in 't Hebreeuwse niet anders dan *ruah* genaamd. Des menschen gemoed, of inwendige dritt en genegenheid tot enig ding / word al mede door dat ene woord betekend: ende in 't Grieksch by de schrybers van 't Nieuw Testament / self Hebreers zijnde / dikmaals nagevolgd; hoewel 't den Grieken in desen sin aan andere woorden niet ontbeekt. Ik sal hier geen exempelen daar van tonen / om dat het toch hier na geschieden moet; om geen een ding tweemaal te verhalen.

S. 8. Maar wanneer wy van de gemeene betekenisse sulker verscheidene Geesten tot die besondere overgaan / welke wy Engelen en Duivelen noemen: so komt het Duitse niet d'aangrensende talen onder allen meest te hoort. Want het woord Engelen Duivel beide uit het Grieksch is afgebloeid / daarmen *ἄγγελοι* *angelos* en *διαβολος* *diabolos* seit. In 't Duitse noch in 't Latijn hebben dese geen eigenen naam: sulx wy de Grieken op die wijze als geseld; en de Latijnen met noch min veranderinge / van sleghts de laatste o han ieder woord in u, hier in blotelik volgen. Nu en is het echter niet / datse dus in 't Grieksch genoemd zijn / om hunnen aart of wesen; maar om hun
ant

amt of doen op 't naaste te beschrijven: want *angelos* een afgesant of bode, en *diabolos* een lasteraar te seggen is. Insgelijc al waar wy Engel lesen in 't Oud Testament / daar staat in 't hebzeewsch מַלְאָכִים *Malach*; welke naam echter enen mensche / die voor bode ergens henen gaat / als van iemand afgesonden, insgelijc gegeven word. So word hy ook / die in 't grieksch Duivel of Lasteraar heet / in 't hebzeewsch סָטָן *Satan*, dat is / Tegenstander genoemd. Die oversulx den Bybel leest / moet / so dikmaals als hem deser woorden een outmoet / in overleg nemen; of de sake daar bereischt / dat men deselve van alsulke Geesten / of van Menschen moet verstaan. Maar d'Oversetters hebben 't so begreepen / dat sy d'hebzeewsche en grieksche namen / so van Engel als van Satan, en van Duivel (uit het grieksch aldus bekrond) behouden; wanneer se verstaan / dat de Schrift van sodanige Geesten spreekt / die geheel onlichamelik / noch ook met geen lichaam vereenigd zijn. Maar so sy 't op menschen duiden; sullen se deselve woorden in goed duits vertalen: en in plaats van 't eerste gesant of bode, van het tweede tegenpartyder, en van 't derde lasteraar stellen; uitgesonderd / hy aldien een mensch in vergelykinge sulker geesten mede so genoemd magh zijn.

§. 9. Mit het gunt boozschreben is magh de Leser klaarljk sien / dat ons noch de Treden noch de Schrift alhier te recht sal helpen so wy ons self onderling ober de betekenis der woorden niet verstaan. En dat staat aan ons self / wanneer wy 't sleght eens mogen zijn / in wat sin dat wy de woorden nemen willen. Want het geheel gebruik der tale in des menschen brijze keur bestaat / om iet so te noemen als iemand wil die der anderen meester is; of so sy allegaar eben veel te seggen hebben / so als sy sich met maikanderen daar in verdragen. Dattet anders uit / en wil d'ene iet dus / en d'ander wederom anders noemen; dat baart misverstand en brenge in plaats van spraak maar babbeling te wege; gelyk 't gemeen gevoelen is dat het in den bouw van Babel was. Geen woord betekent iet door eigenen aart of kragt: anders waren der nooit *homonyma* of *synonyma*, (dus noemt men dat in 't Grieksch, 't welk ik / so wy dunkt / alderbest eensluidende en gelykduidende woorden noem) ontstaan; dat is / die eben eens luidende verscheidene dingen betekenen / of die verscheidentlik luidende echter een 't selfde betekenen. Hierom heeft de wiskunst dat gebruik / dat se in 't begin van oydentlike ondertoppinge de Definities, dat is Bepalingen der namen stelt / daarmede men de hoofdsaken / waar af men handelen sal / betekenen wil; om daar na te kunnen sien / of de Voorstellingen / (somen die noemt) die te bewysen staan / ober sulke saken als men door die woorden eens is te verstaan / van goeden gevolge zijn.

§. 10. Nu ter sake van de Geesten: hier in sal 't ons t'eenemaal geraden zijn / hy 't gemeen gebruik te blijven / dat doch meester van de talen is. Door G E E S T verstaan wy dan een wesen dat in alles onlichamelik is; en de minste gemeenschap met een lichaam niet en heeft. Des hebben wy met lichamelike geesten / als den aasem / of d'uitwaseming des bloeds / waar in de *Spiritus vitales*, of levendige geesten so genoemd bestaan / in desen niet te

doen. Van verstaan wy mede / dat een Geest / sodanig als geseyd / niet de minste gemeenschap niet een lichaam hebbende; ook door eigenschappen / van de lichamelike geheel verscheiden / moet beschreven worden. So lang als men / van Geesten sprekende / niet seyt dat ook op een Lichaam past / so en sprekten men van geen Geest. Doch dit heeft sijn bescheid: alsoder noodzakelijk niet moet zijn / waar in sy malkanderen gelijk zijn; ende iets dat hen tsa-men van wat anders / en wederom / dat hen van malkanderen onderscheid. Schepselen zijns beide / en selfstandigheden: dat is wesen / van God / die 't oorspronkelijk wesen is / voortgebragt / en die door sekere eigenschappen werkzaam zijn.

§. 11. Dit wat duidelijker te verstaan / dient men hier op acht te geven / in welken sin de Geesten / daar wy nu van spreken / Schepselen en Selfstandigheden zijn. Het eerste onderscheid hen van God / die hun beider Schepper is; en 't ander van d'Eigenschappen / waar door een selfstandig wesen kenbaar is / en van de Werkingen die daar uit ontstaan. Schepselen geest te heemen / datse uit hen self niet zijn / maar van hoger oorsaak afgedaald: en Selfstandigheden / datse in sich self evenwel bestaan. Met d'Eigenschappen is 't so niet gelegen: gelijk Grootheid / Goedheid; die op sich selve niet bestaan / maar eigenschappen van d'eene of andere Selfstandigheid zijn / die daar door groot of goed genaamd word. Iffer iets goed of groot / of klein of hoog; dat moet ergens in wesen / 't gene voor af verstaan word al te zijn / eermen denken kan hoedanig 't is. Seg ik desgelijx / geleerd / of sterk: het word verstaan / datter iemand is die de sterkte of geleerdheid heeft; zijnde eigenschappen van alsulken man. Maar de man self kan daarom wel bestaan / al is 't dat hy die geleerdheid noch die sterkte niet en heeft. Daarom worden dit Eigenschappen; maar de mensche self / wien deselve eigen zijn / Selfstandigheid genoemd.

§. 12. Sodanig zijn nu dese Geesten; selfstandige schepselen. Doch hier by moet men weten / dat al wat God eigentlijk geschapen heeft Selfstandigheid is: d'Eigenschappen zijn ingeschapen. Het onderscheid is: dat alle schepselen elkanderen daarin gelijk zijn / datse op sich self bestaan; maar d'Eigenschappen zijn dat gene dat hen van malkanderen onderscheid. Had-dense alle deselve eigenschappen / 't soude altemaal een Schepsel zijn. Hier by dient dit ook in acht genomen: dat eene selfde Selfstandigheid verscheidene eigenschappen heeft; welker enige haar van alle / doch andere sleghs van sommige der andere selfstandigheden onderscheiden. Die van d'eerste soorten zijn de naaste: maar de laatste zijn de gene daarmede eerst om denken moet / wanneer men niet van boren ondersoekt. Te weten van God / die 't begin van alles is / komt men tot de schepselen. Die worden van den Schepper alle even seer / door eenerleze eigenschappen onderscheiden: datse van hem afhankelijk / op sekere tijd voortgekomen / ende niet een bergankelijk zijn; daar God self onafhankelijk / van alle eewigheid af / en onvergankelijk is. Wilmen nu niet de Schepselen voortgaan / om die van malkanderen te onderscheiden: d'eerste verdelinge diemen hier kan maken / is

de gene die in Geest en Lichaam bestaat; also al wat God self niet is / ende ook geen Lichaam is / geenen anderen naam heeft dan van Geest. So zijnder Eigenschappen diemen in geen Lichaam vind; ende nochtans noodzakelijk vereischt / om iets Geest te noemen: wederom / sonder welken het geen Lichaam is / en niet welken het nochtans geen Geest kan zijn.

§. 13. Dit moet ik nu wat nader seggen. De mensche soude uit hem self / sonder nader openbaringe van God; of immers buiten sekere onderbindinge / aan dat eerste onderscheid der schepselen niet denken / so hy 't in hem selve niet behoud. Want hem self / als een kleine weereld / bemerkt hy klaarlik uit twee verscheidene naturen te bestaan: het Lichaam / en de Ziel of Geest. Hoe naaw aan malkanderen verknocht / so bezre dat hy dooz die beide tsamen werkt / het gene hunder beiden geen alleen kan doen: nochtans vind hy in hem selven 't gene gemeenschap met het lichaam heeft / ende noodzakelik van den Geest / als van ene andere selfstandigheid komt. Desgelijk bemerkt hy werkingen des lichaams / daarin het de Ziele niet behoest. Der Eigenschappen daar die wederlepe werkingen dooz komen / zijn sommige so besonder / dat se 't eene geestelik of lichamelik wesen van 't ander onderscheiden: andere so gemeen / datse op alle Geesten of Lichamen; en nochtans op een van beiden passen. Dooz gene word 'et bepaald / om sulke een Geest of Lichaam te zijn: maar dooz desen eigentlikst / dat het een Lichaam en geen Geest; of een Geest / en geen Lichaam is. Dus verstaan wy dooz Geest het gene denkt / en dooz Lichaam al 't gene dat in enige plaats is uitgestrekt.

§. 14. Al is 't dat ik niet niemant natuurkundig ober dit stuk twisten wil; so moet ik echter seggen / dat elk uitlegger sijner eigene woorden en gedachten is. Derhalve magh ik hier Descartes wel in volgen / so bezre als het tot mijn oogmerk dient: 't welk is / om den Leser sleghts te seggen / wat ik dooz Geesten versta. Te weten / al wat selfstandig is; ende nochtans geen de minste gemeenschap des wesens met een Lichaam heeft. Dus bemerk ik in my selve / dat ik denke / dat ik wil / dat ik set versta: niet een lid van mijn Lichaam / daar ik dat af hebbe; ende nochtans heb ik dat. Mijne gedachten / mijn wille ende mijn verstand / zijn niet ellen noch met duimen niet te weten; noch by ponden niet te wegen: maar mijn Lichaam / mijn vleesch en been / en mijn bloed sal maat en gewicht houden; of het sal niet zijn het gene 't is. Geen twee Lichamen kan ik teffens in eene self de plaats; maar duisenden van lichamen en plaatsfen met eene gedachte wel begrijpen; ende op eenen tijd aan God en sijne schepselen; aan Hemel en aan Warde denken. So niet / so koud ik noit begrijp van 't werk der scheppinge (dat op God en 't schepsel tsamen set) noch van 't onderscheid tusschen Ward en Hemel maken. Daarom houd ik my hier aan; dat een Geest ene denkende / en een Lichaam ene uitgestrekte selfstandigheid is.

§. 15. Van 't Onderscheid der Geesten / staat ons nu ook iets te seggen. Want de Geest des menschen word de Ziel; ende noit Engel of Duivel genaamd. 't Gebruik der woorden staat ons niet toe te veranderen / of wy souden malkanderen noot recht verstaan. Dooz Engelen betekenen wy Geesten /

Geesten / die tot geen Lichaam geschikt / of bepaald / of daer mede wesent-
 lik vereentgd zijn; gelijk dese Ziel haar eigen Lichaam heeft / waar in en
 waar door sy in dit leven werkte. Wy moeten dan d'Engelen als denkende
 selfstandigheden begrijpen; die aan d'eene kant van geen eigen lichaam vooz-
 sien / aan d'andere wederom ook met geen lichaam belemmerd zijn. Of
 dat volmaaktheid of onvolmaaktheid zy / met der menschen Zielen vergele-
 ken / sullen wy hier na eens moeten sien. Nu / d'Engelen worden nader in
 goeden en in quaden onderscheiden: den goeden heest men den naam van En-
 gelen gelaten; maar de quaden zijn besonderliker Duivelen genaamd. Van
 die verscheidene Geesten; en soder meerderhande zijn / staat ons nu eens
 grondig te onderzoeken: offer zijn / en watse zijn; watse doen kunnen / en
 watse doen.

II. H O O F D S T U K.

De kennisse van Ziel en Lichaam leid ons op tot die van God; en des-
 selfs volmaaktheid leert ons, dat hy maar een is.

§. 1. **N** Adien dat de H. Schryft de Natuur en de Reden vooz uit stelt:
 so wil d'order vereischen / dat wy van 't gene eerst bekend is
 den aanvang maken. Derhalve laat ons nu sien / wat des Menschens ver-
 stand / sonder behulp der H. Schryften / uit de Nature self vernemen kan.
 Dat het al geen Lichaam is wat men in de Weereld gewaar word / is ge-
 noegsaam openbaar: want het is de Geest die sulx verneemt en begrijpt.
 Geen Lichaam is bequaam om iets te weten: de Ziel is 't die 't verstaat:
 en de Ziel is een Geest. Maar weet die ook / offer enig ander Geest is dan
 sy self? Gewis: nadiense welbemerkt dat sy uit haar self niet is. Een an-
 der heeft haar van gemaakt: geen Lichaam / maar een Geest. Geen Lic-
 haam / seg ik / kon oorzak van de Ziele zijn; die veel volmaakter is / en
 self op 't lichaam en dooz 't lichaam werkt. Ook bewerkt se duisenden licha-
 men buiten haar eigen: maar nooit quam 'er iet wat ziels voozt van 't gene
 dat maar lichaam is. Daar by so en kan 't gene lichamelik is niet onbe-
 paald / noch onbergankelik zijn: hoedanig hy noodzakelik wesen moet / van
 wien de Ziel ontstaat. Want ik self niet en begriype / dat mijne ziele kan te
 niere gaan: maar wel / als geseid / datse sonder uitgestrekte plaats / onge-
 meten en ongetwogen is. Die dan vooz al / van wien de Ziel geschapen is;
 dat is / uit niet gemaakt: also ik gansch geen stoffe begriyp / daar die uit
 gemaakt kan zijn: maar wel / datse sonder stoffe / dat is wederom / on-
 lichamelik is.

§. 2. Maar nu merk ik verder / dat de oorzak mijner Ziele / al noem
 ik hem Geest / nochtans sulken Geest niet is. Want de mijne is van hem /
 hy van niemant afgekomen. Mijn geest is / hoewel niet plaatselek; noch-
 tans in wesen so bepaald / dat deselve meer niet is / noch vermagh / dan de
 Schep-

Schepper heeft gewild. Maar hy self / van geen ding afhankelijk / (want ik God niet anderszins begrijpen kan) word door geen ding bepaalt. Ik noem hem dan maar Geest / om dat ik geen woord in enigerhande tale vind / om hem recht te noemen. Des geef ik hem desen naam / om dat het die van 't allervolmaaktste scepffel is: al is hy de Schepper self / die oneindelik verschilt van 't gene dat hy heet. Den genen dan / daar 't al van af komt en van afhangt / noem ik in onse tale G O D. En dat doe ik als een Kristen / die de veelheid der Goden niet en kenne / op ene andere wijze dan hy doorgaans Geest genoemd word: welken naam / als geseid / men ook aan veelhande scepffelen geeft; maar die van God aan niemant dan aan eenen alleen.

§. 3. Maar so veel als vorder het woort Geest betreft / de gemeenschap van name moet ons hier in gedachten brengen / dat die Geesten Gode enigzins gelijk zyn. Geen tijd noch arbeid word mijns oordeels onnutteliker besceet / dan de gene dienmen in de vergelykinge der geschapene Geesten met den ongeschapenen versij: niet om de uitnemende volmaakttheid des Scheppers uit de scepffelen af te meten; maar om te denken / dat desselvs oneindig wesen enige gelijkenisse met het eindig maaksel heeft. De geestelikeit der Godlike Nature poogtmen ydelik uit die van de Ziele te verstaan / die waarlik niet meer na 't goddelijk gelijkt dan het Lichaam doet. Niet dat Gods wesen Geest en Lichaam beide is / of in Denking en Uitstrekkinge bestaat; gelik Spinoza raast: maar dat hij geen van beide is. En wanneer ik zegge dat d'uitgestrektheid gansch geen eigenschap van God is / om dat sulx tegen de volmaakttheid streyd die hem betaamt: so ontkenne ik echter niet / dat hij een denkend wesen is; om dat in denkinge geen onvolmaakttheid is / hij haar selven aengemerkt. Of so my iemant dit betwisten wil: hy sal my echter toestaan / dat een denkend wesen volmakter dan een Lichaam is. So ik dan / bij gebreke van woorden / God niet noemen kan so als hy is; om dat de menschen / Gods innerlijk wesen genszins kennende / nooit op woorden bedacht waren om dat uit te drukken: so ben ik nodelik daartoe gebzacht / dat ik / om sijne uitnemendheid boven alle scepffelen te melden / hem so aanmerke als 't volmaaktste scepffel sich ver toont.

§. 4. Doch het is niet een te sien / dat wanneer wy hem een denkend wesen noemen; echter geenzins meinen dat hij is het gene een scepffel is dat denkt. Wy begrijpen dus niet wat hy is; maar beter wat hij niet en is / dan oft wy hem bij lichamelike dingen / welker aart in uitgestrektheid rust / betekenden. Waar uit dan ook volgt / dat de naam van Geest in geheel anderen zin op God als op enige scepffelen gepast word. Daarom ik / om na behoren van God te spreken / liever dese onderscheidinge van ongeschapen en geschapen Geest vermijden wil: om my selven van alsulke gedachten af te sponen / datter enige de minste gelijcheit tusschen God en enig scepffel zy; also de betekenis en gebruik der woorden ons gemeenelik tot sulke een begrip der saken leid. Zemerkende nochtans / dat de naam van Geest by 't gemeen gebruikt word / niet so seer om uit te drukken wat het is 't gene

men daar mede betekenen wil / als wel wat het niet en is / te weten dat het on-
lichamelijk is : so sie ik mede wel / dat men dan veilig seggen magh / gelijk
de Schryftuur ook seit / God is een Geest. Want daar uit volgt ten minsten /
dat men hem niet lichameliker wijze; maar met den geest, dat is / in dat
deel des menschen dat onlichamelik is / na waarheid eert. Joh. 4. 24.

s. 5. Schepsel word dan voorts genaamd / al wat ik meer behalven my /
buiten God / die daar van de Schepper heet / bemerken kan. Dat heeft
buiten twijffel zijn begin gehad. Ik wil seggen / dat het gene men nog he-
den in elk besonder schepsel siet / dat het eens begint / en eens weer te niete
gaat; het selfde moet ook waar zijn van het algemeen: in voegen dat / ge-
lijker een tijd is dat dit of dat noch niet en is / en een tijd dat het word; ins-
gelijc een tijd geweest is datter niet met allen was. De stoffe daar dit alles
uit bestaat en kan niet eeuwig zijn. Seit men dat: so moet men swijgen
wanneer de reden word gebzaagd / of deselve van eeuwigheid dus verschei-
den als men heden siet / of eenparig is geweest. Want niemant sal ontken-
nen / dat het volstrektelijk volmaakt is het gene van eeuwigheid is: doch
't gene volmaakt is kan niet verscheiden / maar moet noodzakelijk eenparig
zijn. Indien dan ooit de stoffe daar alles uit ontstaan is / onderscheiden en
eenerhande geweest is; wie is de gene die deselve in so veelerhande onderschei-
den heeft? Of is dat so van self ontstaan: so moet het zijn geweest / om dat
de natuur der stoffe tot scheidinge geschikt was. Doch hoe heeft se dan ooit /
en dat so langen tijd / van eeuwigheid af ongescheiden kommen zijn? Of was
de nature verandert: die deselve stoffe / eerst onscheidelik / daar na tot
scheiden bzaght? wie konde d'oorzaak van alzulke veranderinge zijn? So
volgt dan / aan wat zijde men dit alles keert of wend / dat de Stoffe waar
uit alle lichaam bestaat / het zo gescheiden of al ebeneens gesteld / uit sekere
oorzaak ontstaan is die geen oorzaak heeft.

s. 6. Dese / te weten God / d'eenigste zijnde die de stoffe voortbrengen /
onderscheiden / en tot verscheidene Lichamen t'samen stellen konde; kan
nochtans hem self niet onderscheiden noch verdeelen. Want dat verdeeld of
bezcheiden is / kan / als gesid / niet eeuwig; nochte volgens dien almagh-
tigh / algenoegzaam / en also volstrektelik onafhankelijk zijn. Dat in vee-
len bestaat / daar van is het een het ander niet: en dat het selfde niet en is /
heeft niet al wat het ander heeft / ende heeft noodzakelijk iet dat het ander niet
en heeft. Want dat ner gens in van 't ander verschilt / moet noodzakelijk het
selfde zijn. 't Is onmogelik dat het deselve man niet zo dien ik gisteren sagh /
ende heden weder sie; dewijl'er niet het minste is / waarin de gene dien ik nu
sie / van den genen dien ik gisteren sag / verschilt. Hoe ken ik anders mij-
nen eigenen vader / soon / of broeder? Hoe kan ik mijn eigen huis kennen /
als om dattet noch eben eens en ter selve plaatse staat / als het van te voren
stond? Du wil ik dan seggen: dat / soder verscheidene Goden zijn / geen
van allen volmaakt kan zijn / enderhalven ook geen God. Want d'ene
moet noodzakelijk iets wesen of vermogen / dat d'ander niet en is noch ver-
magh. Maar die God is / die moet alles in allen zijn. So ik dan al die
self-

zelfde eigenschappen bemerkte / in den genen die de Sonne en de Maan; als in hem die den Wardkloot / die den Mensche / die het Vee geschapen heeft: so besluit ik / dat het al van eenen Schepper is.

§. 7. Nu van 't Schepsel tot den Schepper wederkeerende; wanneer wy de saken insien na den aart / so als wy die noodzakelikt vatten / dat buiten dien geen begriip daar af te maken is; so komt ons allereerst de uiterste volmaakttheid booz / die wy denken dat in God is. Deemter 't minste maar af / hy en sal geen God meer zijn. Derhalven is sijne werksaamheid ontrent het schepsel door tijd noch plaats te meten noch te onderscheiden. So veel als dan den Tijd betreft / so en is in aansien van den Schepper / de onderhoudinge en regeeringe des Weerelds van de Scheppinge niet verscheiden: want al zijn dat twee verscheidene dingen in ons begriip; by God en is dat niet. Sijne werksaamheid is niet / gelijk de onse / door verscheidene werkingen verdeeld / noch door tusschenposingen gebroken: maar een. Het Schepsel heeft den tijd van doen / om te worden en om te duren. Terwijl het word / is de tijd boozhy dat het niet en was: en moet de tijd noch komen dat het duuren sal. Maar by God en is geen onderscheid van tijd: waarom niet? om dat de tijd het Schepsel meet; maar dat de Schepper onmetelk is. Daarom ook de Schrift / hoewel dikmaals menschelek van God sprekende / getuigt / dat een dagh by hem als duisend jaren is, en duisend jaar gelijk een dagh. Psal. 90: 4. 2 Pet. 3: 8. Gemerkt dan / dat al wat God doet / maar een enkele dadigheid is / so veel hem aangaat; al is 't dat wy d'uit werkingen daar van op onse wijze / die uit onvolmaakttheid spriit / na de verscheidenheid der werken dus verdeelen: so moeten we besluiten / dat hy in de onderhoudinge en regeeringe des weerelds / so wel als in de scheppinge alleen / en sonder metgeselle is.

§. 8. Met de plaats is 't eben eens gelegen: God en word daar door niet meer gemeten noch bepaald dan door den tijd. Die Hemel en Aarde vervult, die over al na hy is / die so kragtich is van verre als van na by; gelijk de Schrift uitdrukkelik getuigt / Jer. 23: 23 / 24. en de reden self ten klaarsten leert: Hemel / Helle / Zee en Land / het is hem alles even na. Psal. 139: 7. 10. Die in den Hemel woont / en op der Aarde tot in 't diepst van 's menschen herte siet / Psal. 33: 13 / 14 / 15. wat plaats / wat schepsel isser / dat booz sijne voorzienigheid verborzen zy? Al spreekt de Schrift eenvoudich so / om des gemeenen mans wille; daarom is den inhoud van haar seggen buiten waarheid niet. Want de groffte gedachten diemen van God hebben kan / sonder hem een lichaam toe te schrijven / op sulken wijze verklaard; laten echter geensins toe / gelijken hier aan siet / datter plaats of schepsel in de weereld zy / daar hy zelf niet by is: so dat het overal de selfde God moet zijn / die 't al geschapen heeft en 't al regeert.

§. 9. Men magh ook niet denken / dat hy sich meer met den Hemel dan met de Aarde bemoeit; om daar uit twee Goden / den eenen 's Hemels den anderen der Aarde te versinnen. Want dat gevoelen licht op dien valschen grond / dat den Hemel van onberderfelken aart / en volmaakter dan de

Warde 3p. De schrift / die dat schijnt te seggen / en seit het echter niet. Want dat hem den Hemel tot zijnen Troon word toegeschreven / gelijk sich ook de Schrift self na ons voegt met spreken: Psal. 103: 19. en 115: 3. Jes. 66: 1. sy geeft daar neven klaarlijk te verstaan / dat sulx maar ene manier van spreken is; en dat hem eigentlijk d'Warde so na is als den Hemel self. Sulx blykt uit dien / dat hy ter selfder plaatsen / daar hy den Hemel zijnen Troon, en d'Aarde zijnen voetbank noemt; ja met die woorden self / te kennen geeft / dat hy eigentlijk nergens in 't besonder woont. Want so de Hemelen, ja de Hemel der Hemelen hem niet begrijpen, gelijk het Salomon uitdrukkelik verklaart: 1 Kon. 8: 27. 2 Kron. 6: 18. so moeten seggen dat hy al so wel op Warden / en also niet verr' en is van enen iegeliken van ons. Hand. 17: 17.

§. 10. Beschouw my toch den Hemel eens: wat verschilt die / God aangaande / ende in sijne eigene nature van der Warde? Zynse niet alle beide sijner handen werk? is hy niet so na aan 't eene als aan 't Ander? Maar wat is den Hemel / dat die beter 3p dan d'Warde? Is het om de schoonheid van 't gesicht? Waarlijk komt'et ons so booz: Als ik den Hemel aansie, selt David / het werk uwer vingeren, de Maan en de Sterren die gy bereid hebt. De Heidenen hebben 't mede so begrepen / dat God tot dien einde *es homini sublimē dedit*, den mensche met het gesicht opwaarts geschapen heeft om niet alleenlik op der Warde / maar met eenen bezre van sich af / en na den Hemel op te sien. Doch niettemin word d'Warde in de H. Schriften self also wel / en vermits de nabijheid noch meer dan den Hemel / tot stoffe van des Scheppers lof gemeld. Men hore God self tot Job daar af spreken. Job 38. 39. 40. en 41. capp. en David in den 65. 104. 107. en 148. Psalm.

§. 11. En waarlijk is 't ook so. Men heeft Aristoteles niet te geloven / die sonder bewys geleerd heeft / dat de Hemelen van beter stoffe waren dan de Warde: en 't hebben alle d'ouden aan desen steen gestoten / wanende dat al wat hemelsch is volmaakter 3p dan 't gene aardisch is. Wat dede hen sulx geloven? dat de mensche na hy niet en vind / dat soekt hy om bezre: siende dichte hy so veel veranderlijks en onvolmaakter dingen op der Warde; so denkt hy dat de volmaaktheid / die hem hier ontbreekt / in den Hemel is / dien hy om de verdtē so naauto niet beschouwen kan. 't Is mede door de swakhēd van het menschelijk begrip / datmen 't gebrek des eenen schepsels door het ander soekt te vullen; en also volmaakter nature versint / om de gene die so volmaakt niet is te helpen. Dies is het den menschen gereeder geweest den Hemel de voorgdy der Warde toe te schrijven / dan den Schepper van die beiden. Oude Grieksche en Latynsche dichters hebben dus den Hemel tot den eersten God gemaakt; en de Natuurkundigen selve gemeind / dat de Lichten aan den Hemel in der menschen handelingen op der Warde wechsaam zijn.

§. 12. Maar sy sien den Hemel als een schoon betwelfsel aan / en d'Warde als een vlak / dat rondom daar by besloten is. Doch dat en is waar-

Ik niet dan blotelyk in ons gesicht. Want d'Arde is niet platt / maar rond : en wat den Hemel is / dat en weetmen niet ; schoon die van den gemeenen trant stoutelyk beweeren willen / dat den hemel rond is. Insgelyk is dat nu by sekere onderbindinge bekend / dat de hemelsche lichamen also wel als d'aardsche der verandering onderwoopen zijn ; en self dooz die verandering die in hunne deelen / gelykterwys als hier op Arde / geschied / in hun wesen blyven staan. Ons moet dan ook dat schoon gesicht van 's Hemels lichten niet misleiden / als offe in hen self volmaakter wesen hadden dan den Wardkloot heeft. Want het buiten twyfel is / dat de Maan en andere Sterren / die den Hemel ommelopen / in hen selve dicht en duister ; en alleenlyk van de Sonne dooz den weer schijn dus verlicht zijn / datse t'onswaarts sulken schynsel geven. So derhalven mogelijk ware / dat wy eens op een der selven stonden : d'Wardkloot soude ons / van de Maan af gesien / mede als een grote Maan ; en van de Son af als eene van de Sterren schijnen.

§. 13. Nader komende so vrag ik noch / wat meintmen dat den Hemel is ? Niet anders dan ene schikkinge van 's Weerelds grootste deelen na ons kleyn begryp. Iemand dooz 't kanaal tusschen Engeland en Brankryk varende / sal seggen / so hy west aangaat / dat Engeland aan stuurboord / Brankryk aan bakboord leit : maar set hy 't oostwaart aan / so sal hy Engeland aan bakboord / en Brankryk aan stuurboord hebben. Niet veel anders isset dat wy de Son aan den Hemel sien : die na de Natuur te merken in 't middelpunt / isset niet van de Weereld ; immers van dit bak / daar in sich d'Wardkloot mede bevind / te stellen is. So iemand sich aldaar bebonde / of in de Maan : het is seker dat hy desen Wardkloot / dien wy als een hoofddeel van den Hemel onderscheiden / eben eens als van hier de Son en Maan / aan den Hemel souden sien. 't Schijnt ons toe / dat de schepen / diemen bezt in Zee ; bergen of gebouwen / diemen aan d'oversijde dicht aan de kinnen siet / aan 's weerelds eind / en als van den Hemel besfooten zijn. Want men siet daar achter land noch zee ; dan niet als lucht : want d'een en ander is aan een / sonder datter 't enkel oog de minste scheidung aan bemerk. Maar komtmen nader : men bevind / dat het gene ons in eenen kring en gelijken af stand scheen te staan / so bezre van malkander is ; dat dikmaals 't voorste tienmaal nader was aan ons / dan aan 't achterste dat ons eerst al even na toescheen. Dus is het sekerlyk gemeten / dat de Son ten minsten twintigmaal so bezre van ons af is als de Maan ; en dat andere Sterren duisendmaal verder af zijn dan de Son. Nochtans kan 't niet anders wesen / dooz de nature van 't gesigt / of sy moeten ons toeschijnen datse alle eben eens als in een verwessel staan / gelyk als lampen rondom heen ebendaghtig opgehangen.

§. 14. So en was het dan gantsch niet van node / dat de Godheid sich in tweeën scheidde ; in boegen dat het alleropperst wesen als 't volmaakste in den Hemel heerschte / en een ander min volmaakt sich met d'Arde behielpe : nademaal wy sien / dat Hemel en Aarde slechts onderscheidingen van menschen zijn / na der selver begryp en gebuik ; en dat den Hemel anders niet en is dan dat geheele ruim des Weerelds / daar wy self op der Arde van omringd

zijn / en d'Warde self een deel van is ; doch aangemerkt / so als 't sich hier op Warde aan ons gesicht verdoont. En 't is waar / als geseyd is / dat sich de H. Schryft self in desen / gelijk in andere dingen / na onse tale schikt. Geseyd / dat den Hemel als boven ons / so als 't oge dat begrijpt / daar door weerdiger plaats geacht moet zijn / waar toemen over al de hoogste kiest : so pastet ook / menschliker wijze (gelijk de Schryft gewoon is) van God te spreken / datmen hem als den hoogsten in eere / ook den Hemel als de hoogste plaats ten opperkoninglijken zetel gebe. Maar te meenen / datter waarlijk sulken onderscheid in de plaatsen of de saken selve zy / dat is so veel als niet verstaan wat de Hemel of de Warde is.

§. 15. Gelijk sulx dan niet eigenlijk van God te verstaan is : also maghmen ook niet denken / dat iets in den Hemel of op Warde booz sijne soz en opzicht te geringe zy. *Prætor minima non curat* ; de Schout moeit sich niet met geen kleinigheden : daar zijn mindere booz / dien sulx bevolen is. Maar die dit op den allerhoogsten sieghter passen / meenen al wederom / gelijk flug geseyd is / dat God t'eenmaal is gelijk als sy. Ik ben , seyd hy / God , en geen mensche. Hof. 11 : 9. Hebt gy , seyd Job / vleeschelike oogen ? Siet gy gelijk een mensche siet ? Job 10 : 4. Daet hier bypelik by / dat wy de rechte kenneris niet en zijn van 't gene volmaakt is of niet en is. Want geen ding is volmaakt gelijk God is / die niet meer worden kan dan hy is : alles is volmaakt in sijnen aart / het zy groot of klein / so als het God geschapen heeft. De Mier is so volmaakt dier als d'Olifant / al is 't so groot niet. Men siet door een bergrootglas desselvs allerfynste delen / so wel in order geschikt als de groffte van den Olifant. Is een grof-smid volmaakter konstenaar dan een goud- of silber-smid / om dat hy groter stukken weckt ? Worder isser niets ter wereld so gering / dat sonder God ontstaan kan / volgens dien ook niet bestaan. Want hoe minder wesen 't heeft / so den mensche dunkt / des te groter kraght moet hy hebben die dat swakste wesen onderhoud.

§. 16. Niet om de kleinheid sieghs / (mocht iemand nader seggen) maar om d'ontweerdigheid der aldervuilste dingen / past het beter dat deselve van geringer Goden / dan den grootsten God gehavend werden. Maar die sulke gedachten heeft moet meenen / dat de Geneskunst geringer dan 't kleermakers of schoenlappers handwerk is : om dat gene somtijds op des menschen afgang en vuiligheid moet sien / om te oordeelen wat siekte dat hy heeft ; en dat sich dese niet alsulke dingen niet hemoeit. Sulke onderscheid is niet in aansien van God / noch in de Nature self ; maar alleenlik in ons oordeel te sien. Want dat schikt sich na 't gebruik dat wy van de saken hebben ; en besonderlik 't lichaam betreffende / na dat wy verscheidenlik van deselve worden aangedaan. 't Gene somwijlen den eenen lelik stinkt / het kan zijn dat het den anderen lieflijk riekt ; dat den eenen seer wel smaakt daar een ander vies af is ; dat d'een ver maakt is met een geluid / dat den anderen verdrietig valt : en so van d'andere sinnen mede / welker bewegingen de mensch in sijn oordeel ontrent de natuur der saken maar te veel en volgt. Hierom is 't dat d'Hebræen *aym* maak noemen 't goedbeduncken dat de mensch van

allex

allerhande saken heeft. Eindelijk heeft ons d'onderbindinge dooz behulp der vergrootglazen geleerd / dat de bezrotte lichamen self in een oneindig getal van allerkleinste beestjes bestaan ; welker geen nochtans buiten 't oog en de kragt des algemeenen Scheppers is. Wy besluiten dan / datter geene plaats ter weereld / noch geen ding waar ter plaats dat het wesen magh / hoe gering of hoe buil in onsen ogen, onder enig ander bestuur dan Gods des algemeenen Scheppers is: en datter volgens dien geen meer Goden noch bestierders van de Weereld zijn dan een.

III. HOOFDSTUK.

Derhalven isser gantsch geen reden om te denken, datter eenige *Dæmones*, Halfgoden of Ondergoden zijn.

§. 1. **T**ot dus verre bewezen zijnde / datter geen meer Goden noch bestierders zijn dan een: so moeten verder onder zoeken / offer sulke *Semidei* dat is Halfgoden zijn / die de Grieken *DAIMONAS* noemden; van welken in het 2. Hoofdstuk §. 14 / 23. verhaald is. De Zemeens en Mabujas der Amerikanen komen / als X. §. 9 / 11—14 / 17. gemeld is / met deselven ober een. Al en hebb' ik hunne redenen hier booz om kortheds wille niet verhaald / gelijk ik 't nu daarom ook niet sal doen: so magh nochtans de Leser lichtelik bemerken / waar sulke geboelen uit ontstaat. Want het blijkt uit het gene reeds XI. §. 4 / 5 / 7. is aangemerkt / dat de Weidenen / de volmaaktheid van het godlik wesen niet wel beseffende / nadien sp 't al te menschelik begrijpen: daar booz tot die gedachten verballen zijn / dat hy *Dæmones*, dat is / sulke Geesten als Stedehouders en Middelaars behoeft / die 't bewind van 's Weerelds algemeen bestuur onder sich verdeelen. En dese moesten / sose meinen / Geesten / dat is van volmaakter wesen zijn / dan de lichamen; die 't verstand niet hebben dat tot regeeringe van noden is. Daar hy bedenkende / dat den Opperhemel / als 't eelste deel des ganschen wijden Weerelds / allerbest tot ene woonstede van God den Albestuurder paste; en d'Onderhemel van de Sonne / Maan en Sterren boozsien / den Warkloot van Menschen meest bewoond is: so docht hen dat de Lucht / die tusschen beiden is / mede niet sonder inwoonders moest zijn; welke sp dan meinden dat de *Dæmones* waren. Dit so van geleerden self versoumen / maghmen denken dat het volk te gereeder heeft geloofd: bemerkende verscheidene onboozsene werkingen; sonder lichaam te sien / waar uit die konden boozgekomen zijn.

§. 2. **D**'Ideen van Plato en d'Intelligentiën van Aristoteles / so als ik in 't begin op II. §. 7. van deselven aangetekend hebbe / quamen mede uit den selven hoek. Want dat deelen van het goddelik bestuur / den bestendigt loop / het licht en de kragt der hemelscher schiepselen / dede den enen geloven dat het godheden waren die dese lichamen besielden: daar de Jode *Malmo*
nides

nides mede een groot stuk weegs na toe loopt / XII. § 3. en Mahomet niet bezre van daan blijft; en Origenes / hoewel een Kristen / 't ooz toe leent. XV. §. 11. D'ander Gods besluiten menscheliks beseffende / begreep de denkbeelden in hem als ver scheiden / om dat d'afdruk sels ver scheiden zijn: even eens als een kunstenaar ver scheidene beelden schetst / om 'er andere na te maken. Siet daar alle de redenen / waarom de wijzen deser weerd / buiten schrift of openbaringe / al van ouds af dachten datter Geesten waren: sose niet met een dooz een schemerlicht / hen metter tijd dooz de reten van Gods tempel deur bestralende / sintz dat de Joden met den Bijbel onder 't Heiden dom ver spreid waren / zijn versterkt geweest.

§. 3. Eens toegestaan datter Ondergoden zijn / so heeft men die wel haast booz Middelaars genomen tusschen d'Oppergoden en den Mensch: insonderheid dienen acht half God half Mensch te zijn / ende also in hunne eigene nature beiden even na. Sulks gevoelen lang booz 't Kristendom geweest / is verhalven uit gerughten van Gods openbaringe in den vleesche niet ontstaan. Het heeft ook gansch geen gemeenschap mede / dan alleenlik in den klank: also half God geen God / en half Mensch geen Mensch kan zijn; en also geensins heidegaar in een. Gods volmaaktheid lyd niet dat het half kan wesen 't gene hy is: dewijle 't onderscheid tusschen God en Mensch oneindig is. Men siet ondertusschen / dat het bereeren der Mabujas en der Dæmons hier uit is ontstaan. Den grootsten God of Goden om geen kleinnigheden quaansfins moepeliks te vallen / so moesten dese kleine Goden / dese Middelaars al den aanloop hebben. De Rooms gesiaden stellen hunne Heiligen in deself de plaats: andere namen / maar al een en 't selfde doen.

§. 4. Doch 't een noch 't ander heeft weerlegginge van node. Want het gene versch van Gods volmaaktheid / en 't oneindig onderscheid tusschen hem en 't schepsel is geleerd / stoot het al om bezre. Geene Intelligentien derhalven / geen Idee, geen Dæmones, geen Semidei: Een God alleen is 't all in al. Derhalven valt hier niets te middelen booz de genen die Gode niet ebengelyk / die merkelik minder / en dienvolgens sijne eigene schepselen zijn; die self van hem afhangen / in hun werken en bestaan. Twee dingen zijn der echter / die ik wel wat nader onderzoeken wil: de Plaats die men booz dese Middelveesten open houd / en 't Bewind dat men hen in dese weerd geeft.

§. 5. Het heeft ten eersten geenen grond / dat men Geesten versint om plaats te vullen: en dat daarom de Lucht of den Onderhemel / ledig van lichamen zijnde / moeste vol van Geesten zijn. Eben eens / of de Lucht of Hemel self niet lichaams genoegh / en alleenlik plaatsen waren: of dat de Geesten plaats / op die wijze als een lichaam behoefden. Sy verstaan den aart eens Lichaams noch der Geesten niet / noch der plaatsen / die so spreken. Sy versinnen ook niet wel / hoe groot dat de Weerd is: en het blykt uit sulken sieghte redentabelinge / dat dese Filosofen in de Wyskonst onerbaren zijn. Want die soude hen anders leeren / dat de Lucht / die desen Wardkloot omringt / niets te beduiden heeft by dat onmetelik ruim / waar in de Sonne /

Maan

Maan en Sterren zijn: en dat elk van dien (dit sullen selfde Natuurkundigen seggen) sulken lucht om sich heen heeft; die sy dan al so wel als den onsen van Geesten / als inwoonders / behoorden te voorszien. Van der Marsden tot de Maan (t' uiterste dat dese Lucht strekt) word ruim 5000 Duitsehe mijlen gemeten: maar van de Mane tot de Son wel twintigmaal so veel. Moet al die ruimte dan ook van geen Geesten voorszien zijn / so het de eerste wesen moet? En waar salmen 't volk van daan halen / dat de plaats tusschen de Son en d' andere Planeten / die noch veel grooter is; en van Saturnus den uitersten Planeet / tot de vaste Sterren toe / die nauwelij te weten is / bewonen sal? Siet so weinig wetense / die meinen datse plaats vooz Geesten weten / en daar uit besluiten datser zijn.

§. 6. Maar dan tonense met een / datse de natuur der Geesten niet verstaan. Geen Lichaam isser sonder plaats: ende is dat so verre waar 't gene van ouds gesegd is; *Quod nusquam est, non est*, Dat nergens is, dat is niet. Maar van euen Geest word niet eigentlijk gebzaagd waar hy is; maar waar hy werkt. D'ouden hadden dat al mede enigsing gebatt / wanneer se seiden: *Animam non esse ubi animat, sed ubi amat*, Dat de Ziele niet en is daarse leeft, maar daarse leeft. Plaats en kanmen niet versinnen sonder Ruimte: noch die ruimte sonder palen / hoe verre datse strekt / klein of groot; na dat het lichaam groot of klein is / dat die plaats bestaat. Elke plaats is dan van 't gene dat daar in geplaatst is so genaamd; of (om den ongeletterden wat meer te ontmoeten) na 't gene datmen daar in plaatsfen wil. Neemt dat iemand eens huis wil timmeren / of enen tuin aanleggen; daar moet plaats toe zijn: hy siet hoe veel ruimte dat hy heeft / daarna maakt hy sijn bestek; of hy maakt dat eerst / en neemt dan so veel plaats als dat vereischt. Maar of hy meinde verscheidene vertrekken daar in te maken / om Geesten te huisvesten; in 't eene 10. in 't ander 100. in 't derde 1000: meint hy dat het laatste so veel ruimer soude moeten wesen als 1000. meer dan 10. of 100. is? Dzeest hy dat sich anders de Geesten niet en souden keeren noch wenden konnen / sose te naaw moghten gehuisd zijn? Die dat denkt / die moet ook denken dat een Geest een Lichaam is.

§. 7. Onse kisten leeraars meinen sich wel uit gesloofd te hebben / met dit onderscheid te stellen: dat een Lichaam in ene plaats is *circumscriptive*, dat in / omschrijvender wijze; een Geest *definitive*, bepaalender wijze; maar God self *repletive* vervullende wijze. Doch die wijze van spreken verwert de saken dese onderscheiden wil. Want een Lichaam self / ende ook anders niet dan een Lichaam / op alle die dze wijssen in ene plaats moet zijn: God noch Geest op geen van dze. De saak is klaar. Eerst soo veel het Lichaam aangaat: dat het tot sekere plaats bepaald is / daar het is en elders niet: dat het met die plaats omschreven is; so veel plaats bestaat 'et als 't dan is / niet meer noch min: en wat is klaarder als dit / dat elk Lichaam sijne plaats vervult? So gy van God / in aansien van de plaats wat seggen wilt / segt dat hy Hemel en Aarde vervult. Want dat seit de Schrift Jer. 23: 24. Doch hoe sulx te verstaan zy / verklaren onse Filosofen best:

Wanneer se seggen / dat God in geen sekere plaats bepaald / of ingesloten / en van ene andere uitgesloten ; maar over al eben na tegentwoezdig is / niet dooz uitstrekkinge sijns wesens / (want dat is lichamelik) maar dooz algemeene werksaamheid.

s. 8. Van de Geesten moet ik nu wat nader spreken. Een geschapen Geest en heeft geen plaats / dan so verr hy op een Lichaam werkt / dat op sulken plaats is : dat men dien met eenen om die reden noemt de plaats van sulken Geest. De gewone plaats van 's Menschen Ziel sal in dien sin sijn Lichaam sijn : want daar in werkt se meest. Maar denkt se aan personen / of aan saken die op andere plaatsen sijn / verr of na : so is daar dan haar plaats. En sy kan met gedachten van andere dingen buiten 't Lichaam so seer ingenomen sijn ; dat se hoorz noch siet / noch in 't Lichaam niet en werkt ; het welk de Schryft verrukkinge van sinnen noemd. Hand. 10. 10. En Paulus selve twijfelt of sijn Geest niet buiten 't Lichaam was / wanneer hy sich in 't Paradijs bevond : 2. Kor. 12 : 3. een bewijs / dat het hem niet ongelooslik dacht / indien 't so moghte geweest sijn. So ik dan aan de grootheid deser stad / na den omvang harer vesten denke / so heeft mijne ziele so veel plaats als de stad beslaat : denk ik met een aan Londen en Parijs / om die 'samen te vergelyken ; so is mijne Ziel in drie steden teffens / die so veel mijlen van malinander staan. Maar met mijn Lichaam kond ik maar op eenen tijd in een van drieën sijn. Wil ik nu noch meer doen : so veel als de Ziel betreft ; die sal de grootte van den ganschen Wardkloot met eene gedachte bevatten ; sy sal tot aan de Son en aan de Sterren klimmen : daar is dan de Ziel / so veel plaats beslaats dan ; indienmen so wel spreken magh. Daar tegen sullen duisenden van Zielen in een klein plaatsje sijn : gelijk de gene die den groten koning William / binnen scheeps boort besloten / om over zee te varen / aldaar met volle genegentheid hunner gedachten geselschap hielden ; of gelijk veeler menschen gedachten op een selfde plaats of sake die aldaar geplaatst is 'samenstemmen. Onnodig derhalven datter Geesten sijn / om de ledige plaats te vullen : een Geest kon dat wel doen ; en vele teffens in de kleinste plaats noch ruimte laten. Doch wanneer het tot eenen komt : God self is een ; en so volmaakt / dat hy (als geseid) alles in allen verbult.

s. 6. Met het bestier des Weerelds moet het eben eens gesteld sijn. Die het al gemaakt heeft / en daar dooz alleen de Heer van alles is / heeft alleen het recht en de maght om het al te regeeren. Genomen dat hy aan anderen / dat is aan enige sijner edelste schepselen / dat recht al geeft / dooz hen in 't bewind van 't een of ander deel te stellen : so en geeft hy doch daar toe 't vermogen niet ; om dat hy niet en kan. Want hy aan sijn eigen schepsel niet kan geven 't gene hy self is / en dat het geen schepsel zy. Maar het kan geen schepsel sijn 't gene de Natuur / self in 't allerminste deel / bestuurt ; te weten om die te maken anders alse is. Om my wel te verstaan : so en hoorz my niemant lochenen / dat de Mensch / als een Ondergod op Warde / dese aardse schepselen regeert ; ende is van den Schepper self daar toe gesteld.

Gen.

Gen. 1: 26/28. en 2: 15; en 9: 2. Psal. 8: 7/8/9/ Maar sulkt ene regeeringe maghten niet recht dienstbaar noemen. Want de Mensch kan verder niet doen dan de Natuur hem geeft; daar hy 't minste niet aan veranderen / noch een sijner eigene hairen witt of swart kan maken. Matt. 5: 36. en 6: 27. Self sal hy aan 't geringste vogelken geen voedsel / noch aan de keliën des velds enigen wasdom geven kunnen; maar alleenlik de middelen toe dienen / so de Hemel hem die geeft. In 't I. Boek IV. §. 2/3. is daar af al iet geseyd / daar ik my in desen na vereisch der saken toe / gedzage. So dat het hier op aan komt: de Natuur self te bewerken / niet als Dienaars maar als Meesters der Nature / dat en staat by niemant dan by God alleen.

§. 10. Want neemt eens / dat hy 't Meesterschap ober 't een of ander deel des Weerelds aan anderen verlaten wil: wien sal hy daar toe binden die sijn schepfel niet en is? Want meer Scheppers / of aller eerste oorzaken / dan een / dat is meer als een God / gelijk geseyd is / kan onmogelk niet zyn. Meerter ook noch by / (schoon 't niet wesen kan) dat enige Schepfelen / heerliker dan andere / als mindere Goden dat werk maghtig zyn: wat reden heeft de Allerhoogste God / om hen dat bewind te geven? Ist om dat hy 't werk alleen niet af kan? Hoe heeft hy 't dan alleen gemaakt? Die 't al in wesen byzagt dat te boren niet en was / is sachts ook bequaam om het te onderhouden en besturen nu het is. Of breeft men dat het hem te seer vermoeijen soude / so hy alles dooz hem self alleen besorgen mochte? Die so spreken / moeten meinen dat God t'eenemal is gelijk als sy. Psal. 50: 21. Was hy niet moede van maken / so word hy 't noch veel minder van 't bestuur. Moest hem 't scheppen der Natuur enige de minste moepelikeit aanbrenge; waarom bleef hy niet alleen? wat onvolmaaktheid was 't in d'uiterste volmaaktheid / die deselve noodsaakte tot een werk / dat den minsten hinder brengen de konde aan de volstrekte geluksaligheid? Blinde Heidenen; En weet gy 't niet? en hebt gy niet gehoord, dat de eenige God, de HEERE, de Schepper van de einden der Aarde, noch moede noch matt en word? Jesa. 40: 28.

§. 11. Maar hoe soudense ontrent Gods onbegrijpelijk wesen sich so bijster niet vergriffen / nadien datse de Natuur van hem geschapen noch niet eens verstaan? Want het is gansch niet op sijn Filosoofs / immer niet wijskonstig uitgebonden / datmen sulken ongelijke deeling van 't bestuur des Weerelds onder so gelijke Goden heeft gemaakt. By geen andere Heidenen is dat duideliker dan by de Indianen en oude Persianen te sien. VII. §. 6/7/8. Van drie Goden ene selfde orde sal d'een de Zielen uit deelen / d'ander de behoeften deses lebens versorgen / en dederde den Dood bestellen. Iffer dan niet meer te doen? Wie regeert nu d'andere menschen / die der honderdmaal meer in de weereld zyn / dan de genen die van Permissers geboden weten? Hoe komt / dat se ven evenwaardige Ondergoden of Dienaars van den Oppergod so ongelijken bewind ontbangen hebben / en die 26. mindere Goden desgelijc? Hoe veel gaan de Menschen 't Dee en de Wateren te boben? Die de maght ober de Bomen / Druychten en Kruiden heeft / schoon minder van waarde dan Mensch of Beest: overtrest nochtans te merkelyk den genen

die niet als op de vuiligheid past; hoedsnig slaght van menschen hiet t'Amstel-
dam Ophoorters noemt / of met de vuilnis-karr of schuit boozsiet. Nochtans
zijn Espendaar en Arendaar sulke Goden by de Perbianen. Insgelyc is de
Maan / wijskonstig gemeten / het ses duisenste deel der Sonne niet / schoon het
ons toeschijnt datse ruim so groot is als de Son. Wat isser boozts / dat de
Goden van Water en van Duur booz den genen zijn gesteld / die de Maan re-
geert? Waarom dese en die 't Dee bestuurd booz den genen die booz der
Menschen Zielen zorgt? En so van alle d'anderen; Waar uit men klaar-
lik siet / dat die menschen alles na hun oog en onberstand begrepen hebben /
om sodanige Ondergoden aan te stellen / als het hen heeft goed ge-
dacht.

S. 12. Maar wat hebbense toch / als 't al tot hen self komt / met alsul-
ke Demones te doen? Want mitsdien datse een deel goed en een deel quaad
zijn: ja der quaden / na hun meeste gevoelen noch wel 't grootste getal: wat
heeft toch d'arme mensch aan sulke Middelaars? Want so de genen die sy
om hunder quaadheid wille eeren / in sich selve sodanig zijn: moet sulx niet
den Oppergod (of seg sleghs op sijn heidens Goden) meer ver-
grammen als versoenen / dat der boosheid sijnder minderen meer eere ge-
schied dan men hem booz sijne goedheid doet? Daar beneffens / neemt dat
die bose geesten dooz der menschen dienst en giften zijn te vrede gesteld: staan
die nu so wel by den Oppergod / dat hume boozsprak ietwex by hem gel-
den sal? Of heeft hy 't bestuur des Weerelds so glad aan hen overgegeven /
dat hy niet met al te seggen heeft; en de Daimones, de Zemeens en Mabujas
't zijn / op welkers genade dat de mensche leven moet? Wederom: so dese
Middelgeesten niet quaad van aart / maar alleenlik om der menschen son-
den wille op hen so vergramd zijn / dat mensche met offerhande versoenen moet:
hoe zijn de goede Daimones dan goed / die sich om de sonde niet bertoozen /
om den mensch daar over enig leed te doen? of hoe kunnen d'anderen weder-
om in sich selve goed / en alleenlik op den sondaar quaad zijn: nadien sy
(na der Heidenen boozgeven en gebruik) met de vuilste en gruwelike offer-
handen / die sonder d'aller swaarste sonde niet geschieden konnen / so gaar-
ne gediend zijn? Hy en haat de sonde niet / die dooz sonde versoend wil
zijn.

IV. HOOFDSTUK.

Datter nochtans Geesten zijn, blijkt voor eerst aan 's Menschen Ziel;
en dat die onsterflik is.

S. 1. **A**l is 't schoon datter maar een God kan zyn / so lochenen
wy nochtans daar mede niet datter Geesten zijn. Want het
is alreeds getoond / dat God dien naam heeft dooz vergelykinge
met de Geesten dieder zyn II. S. 2. En sodanig is de Geest des menschen die
in

in hem is, gelijk Paulus onse ziele noemt. 1. Ko. 2: 11. Maar wanneer wy seggen dat God onlichamelik is / so en moeten geensins meinen dat hy is gelijk de Ziel. Al 't gene daar ooit ons verstand op denkt / word niet eerst in Geest en Lichaam; maar in God en sijne Werken onderscheiden. Die werken worden dan gebonden tweederlei te zijn / van geesteliken of lichameliken aart. Nu is lichtelik te vatten / dat de Ziel / of soder enig ander Geest is, onder 't geschapene behorende / den Schepper nergens in gelijk kan zijn; so veel het wesen betreft. Want anders is 't genoegsam kennelik / dat dingen van een seer verscheiden wesen na malkanderen gelijken kunnen: so als een houten beeld enen levendigen mensche gelijkt; waarin niet de minste gemeenschap des wesens / maar alleenlik der gedaanten is. Doch hoe ongelijk dat ook den aart der lichamelike en geschapene dingen zy: so komen die noch echter daar in 't samen over een / dat het een so wel als 't ander lichamelik; en een Geest so wel als een Lichaam van God geschapen / in sijn wesen bepaald en afhankelijk zy. In God / al word hy mede Geest genaamd / heeft geen van desen allen de minste plaats.

§. 2. Ondertusschen sietmen wel / so men wil bewijzen datter Geesten / dat is / onlichamelike dingen van God geschapen zijn; dat het niet en is om dat hy sich / so veel als sijn wesen betreft / in sijne schepselen uitbeelden wilde: also dat 't eenmaal onuitbeeldelik is. Maar het bewijs moet van d'onderbindinge komen / die wy hebben van ons self of van iet dat buiten ons bestaat. Doch d'onlichamelikheid van onsen Geest / dat is onse Ziele / is so klaar niet terwylse noch in 't lichaam; als wanneer men magh vernemen / datse buiten 't lichaam kan bestaan. So dat het eigentlik op d'ondersteekheid der Zielen aan komt: gemerkt dat de werkingen / diemen den Geesten toeschryft / deselve verbeelden als buiten 't lichaam zijnde; dat is / als Geesten die sonder lichaam zijn. Verhalven is de vraag: eerst / of de Zielen der menschen / wanneer de Lichamen door den dood vernietigd zijn / als noch op sich self bestaan; en dan / offer andere Geesten zijn / diemen Engelen noemt / welke nooit eigene Lichamen gehad hebben; ende nochtans niet alleenlik op een geestlik wesen / maar ook op 't lichamelik werkzaam zijn? In dit hoofdstuk laat ons van des menschen Ziele sprekken.

§. 3. Sulx magh nu tweefins bewesen worden: uit den aart der Ziele / die sodanig is datse buiten 't lichaam kan bestaan; en uit d'onderbindinge van Zielen diemen noch vernomen heeft / na datse uit de lichamen gescheiden waren. Het eerste doet sich aan ons blyken / door dien de Ziel uit geenerhande stof is 't saam gesteld / die wederom gescheiden of vernietigd word. Om 't welk wel te verstaan moeten weten / dat al wat lichamelik is / aan plaatselike beweginge / in sijn geheel of in sijne deelen onderhevig is. Ik segge plaatselik: niet dat ik van andere beweginge weet; maar om dat enigen sulx onderscheid maken. De hemelsche lichamen / gelijk de Sterren / sien wy geduerig en ebendaghtig van plaats veranderen. De Lichamen

van Menschen en Beesten bewegen sich veelsins op der Warde / en der vischen in de Zee. 't Gene dooz konst van menschen tot hun gebruik gemaakt is / dat heeft dooz een deel buiten beweginge geen gebruik. Maar al wat sich op die wijze beweegt dat sijn: het gereedschap word afgebesigd; een schip sijn af met baren; een lastbeest word dooz arbeid afgestoofd; eens menschen lichaam word dooz werk alleny verstaakt / groeit aan en neemt af / en gaat op 't lest tot niet. Van de Sterren hebben d'ouden dat wel meest ontkend; maar de tijd alleny ontdekt / dat des Hemels deelen also wel als die van d' Warde 't sijn onderworpen sijn. Oversult sondemen Sonn' en Maan / met de bekende Sterren / metter tijd sien afgaan / sose dooz gedurig voedsel niet hersteld en onderhouden wierden.

§. 4. Van 't Lichaam van den Mensch is dat besonderlik te sien. Het komt in desen over een met het lichaam van een beest. Spijts en drank doetse beide groesen: dooz dien de sijnste stoffe dooz de natuurlijke hitte / die om 't hert sit ende mage verwarmt / daar in gekookt en boozts tot bloed gemaakt; of met het bloed gemengt / dooz alle deelen des lichaams heen gevoerd / en met de selfde vereenigd word; middelerwijl dat het groffste / 't welk den meesten hoop maakt / dooz 't gedemte wederom na buiten uitgezegen word. So als nu ieder lichaam groeit / so neemtet ook weer af. Vocht en warmte van buiten of van binnen minderende / so verbaat het lichaam dat daar dooz bestond. Men siet dat in den Winter aan mensch en bee / aan boom en kruid: men siet het in den Sommer / so het al te kragtigh dzoogt. Vocht sonder warmte / of warmte sonder vocht / beiderzijds schadelik; en so 't aanhoud / verderfelijk. Verhalben soektmen 's winters middel sich te warmen / en des somers tot verkoelinge. Op gebrek van 't een of 't ander sal 't gewas verdooren / en sal mensch of beest vergaan.

§. 5. Maar geen van dese dingen trest de Ziel des Menschen wel te weten; want anders isst met een Beest / waar af terstond wat nader sal te seggen sijn. Nu wil ik op al 't gene voorszaid is / op dat het niet bergeefs (gelijk het anders schijnen moght) gesaid magh sijn / mijnen Leser eens te denken geben: of hy ooit aan hemself bevinden konde / dat sijne Ziele langer wierd / of dikker groeide / natt of koud / heet of dzoog wierd / dooz regen of wind schade leed; en ofse nergens was dan daar haar 't lichaam dzoegh. Moet hy niet bekennen / dat sijne Ziele dikmaals is daar sijn lighaam niet en is; so als in 't naast hoorzgaande Hoofdstuk III. §. 6 / 7 / 8. van den aart der Geesten is geleerd? Radien 'er dan geenerhande oorzaak is / van al de genen daar een lichaam dooz vermindert of vergaat / welke vat heeft op de Ziel: so moet volgen / datse blijft die is / schoon haar lichaam al vergaat.

§. Nu wil ik verder seggen / datmen 't gene aan de Ziele van een Beest gebeurt / op die van den Mensch geensins passen magh. Want die twee Zielen / schoon beide also genoemd / gelijken malkanderen in 't minste niet. Somen enige Beesten so volmaakte werkingen siet doen / dat het gelijkt offer eenig verstand in sleet: mijn voornemen is niet / sulx hier te betwisten / also dat ook niet nodig is. Want het blijkt

klaar.

klaarlijk / schoon enig beest ene Ziel hadde / die hoven kragt sijns lichaams / en gevolgelijk daar van verscheiden zy; dat het nochtans geen Ziel en heeft gelijk een mensch. Immers is noch nooit gemerkt / dat een beest iet van God wist; of verstandige spraak met menschen of met sijns gelijke voeren konde. Want een papegaai of exter spreekt slechts uit gewoonte / so als hy geleerd is; het komt te pas of niet te pas; of 't is blotelik by gebalt / so 't eens te pas komt. Desgelijc leert men enen hond of ander dier ook kunsten doen: of 't zijn grepen van den meester / die sijn beest aan sekere tekenen gewend heeft / daar hy 't mede beeft; sonder dat het d'omstanders merken / die dan meenen dat het beest self so veel weet. Ik soude te bezre heen lopen / moest ik hier exempelen verhalen: dan segge alleenlik / dat al de redenen / waar mede men bewijzen wil dat een Beest verstand heeft; die bewijzen mede dat het meer verstands heeft dan een mensch. Maar ik maak geen boeken voor al sulke menschen / die so veel verstands niet hebben als een beest. Segge dan / dat des menschen Ziel geheel wat anders is / dan de gene daar een Beest door leeft.

§. 7. So en is de Ziel des menschen ook dat gene niet / waar door sijn Lichaam leeft en sich beweegt; waar door het wast / waar door 't versterkt word. Dit is aan Mensch en Beest gemeen: en d'oorzaak is ter sond gezeid. Dies moet ons Lichaam albereids op sulken wijze leven / eer sich onse Ziel daar mee vereent: gelijk een huis moet woonbaar zijn / eer daar iemand in trekt; en een orgel klaar / eer de meester daar op spelen kan. Men siet verhalven ook de Ziel verhuisen / so haast als 't Lichaam / desen aardischen tabernakel / valt. Verhuisen seg ik; niet vergaan. Want men siet klaarlik / dat de sterbende mensch / dikmaals tot den laatsten snik des levens toe / hy volken verstande blijft: schoon 't lichaam diermate verzwakt is / dat hy niet een lid meer roeren kan; behalven dat de slawe sijn te kennen geeft / dat de Ziel noch niet verscheiden is. 't Is waar / dat hy somtijds de spraak verliest; maar toont met wenken noch 't verstand. Somtijds vernemmen ook de Ziel niet meer; om dat se door geen lid van 't lichaam / dat daar nu te swakt toe is / enig uiterlik bewijs daar afaan menschen geven kan. Men houdt den kranken buiten sijn verstand te zijn / wanneer sijns lichaams delen onbeguaam geworden zijn / om 't gene wy hem doen of seggen / door deselve te begripen.

§. 8. Om dit beter te verstaan / so moet men in den Mensche d'iederlepe werkingen onderscheiden: die hy door 't Lichaam alleen / of door de Ziel alleen / of door beide t'samen doet. Lichamelik / en meer niet / zijn die werkingen / die de mensch gemeen heeft met een beest: eten / dzinken / slapen / gaan en staan; en al wat voorts tot onderhoud van de natuur behoort; die van God also geschapen is / dat se altijd haar selve redt / beschermt en bewaart. Nochtans isser merkeliik onderscheid. Want een Beest weet niet wat het doet / ende volgt de natuurlijke schikkinge sijner leden / sijner dierlijke geesten / en der voorwerpselen waar door die beweegd worden. Maar een mensche sal deselve dikmaals veranderen / na dat hem goed dunkt; om dat

dat hy 't verstand heeft. Een schip drijft eben eens op 't water / 't zy dattet volk op is of niet: een paard heeft eenen selfoen tred of draf / 't zy dattet alleen loopt / of dat het iemant ment: de natuurlijke beweginge is eenreley. Maar so een schip sonder schipper is / so drijft het sleghs vooz wind en stroom / so lang tot dat het ergens stuit: en een paard gaat sonder meester / daar de wegh of weide strekt / en de lucht en 't boeder trekt. Van de stuurman doet het schip wel by de wind sellen / en dat tegen stroom: en de voerman ment de paarden; niet daarse van self gaan souden / maar daar hy wesen wil. So doet de Ziel in 't lichaam van den mensche: sy is het roer van 't schip / sy is de toom van 't peerd.

§. 9. Andere werkingen doet de Ziel dooz 't lichaam / die een beest niet doen en kan: sy spreekt / sy hoozt en siet / sy leest en schryft; sy maakt allerhande werk. Sonder lichaam sou de Ziele geen van al die dingen kunnen doen; de leden moeten hier te werk: nochtans moesten die vooz alle stille staan / hadden se geen Ziele die sulx leeren; en geleerd / hare leden dus of so gebruiken konde. Seg toch niet / dat een Beest ook hoozt en siet / al en spreekt niet. Want al ware 't sake dat het hoozde en sagh / gelijk een mensche doet; wat isser meer? Doch so iemant op de harpe speelt / dat hoozt een esel ook; maar de mensch alleen weet wat hy hoozt: self dat hy hoozt / en weet een esel niet. Een hond komt ook ter kerke / en hy hoozt den predikant doch meer niet dan 't geluid: de mensch onderscheid de woorden / en verstaat den sin; het beest hoozt alle woorden eben eens / en verstaater niet met allen af. Dusdanig zijn de werkingen die Ziel en Lichaam t samen doen. Daar uit alreeds te spreken is / dat des menschen Ziel die van een beest met allen veel te boven gaat.

§. 10. Noch merkelyk meer is dat te sien uit alsulke werkingen / als de Ziele sonder hulp van 't lichaam doet. Te weten / dat se denkt aan lichamelike en onlichaamlike dingen; dat se wil / dat se verstaat / iet hooz neemt of beghypt: en dat dikmaals allerbest / wanneer se minst van 't Lichaam word bezwaard. Het Gehooz / 't Gesicht / de Spraak; alle d'utterlike sinnen / worden dooz spijs en drank / dooz beweginge en oefening geholpen: maar sijn verstand heeft een mensche nuchteren best / ende is meest werksaam als dat rust. Daar van is 't / dat ene aandachtige Ziel het vasten ook by 't bidden boegt; op dat (gelijk onse sinryke Dichter seit) een nuchteren aam van mond ten Hemelrys. Self de vijf utterlike sinnen / die wy met de Beesten gemeen hebben / en de drie inwendige / d'Inbeelding / Geheugenis en de Gemeene Sin; sijn ons dikmaals hinderlik / ontrent de werkingen die suiwerlik der Ziele eigen sijn. Men doet d'ogen toe / men stopt d'oren; men gaat alleen / men scheid sich van 't gewoel: om beter by sich self te zijn / en sijne gedachten by te laten gaan. Tot deselve is dan 't Lichaam meer hinderlik als niet. Dus volgt / dat de Ziel haar eigenste werk / dat sy doet als Ziele / sonder 't Lichaam doet. Ende is dan verder openbaat / mitsdien dat se sonder 't lichaam werkt / dat se sonder 't lichaam ook bestaat.

§. 10. De meeste swarigheid die ik hier tegen sie / is dat men soude magen denken / dat de Ziel / sose uit het Lichaam self niet voortkomt / echter met het Lichaam voortgeteeld; en derhalven / schoon niet in haar self lichamelik / nochtans te seer aan 't Lichaam vast is: sulx het schijnt / soder geen lichaam quam / datter ook geen Ziele komen soude. Waar uit schijnt te volgen / dat de Ziel alleenlik by 't Lichaam behoort; ende over sulx niet meer in de weerd heeft te doen / alffer 't Lichaam niet meer is. Want waarom / se niet so wel voort 't Lichaam al in wesen / alse na het Lichaam overblijft? Maar niemant heugt iet van hem selven dat hy was / eer dat sijn Lichaam was: ja so lang noch niet. Self en weten noch op heden de geleerden niet / of sy zijn 't alsoos niet eens / wanneer de Ziel begint. Dooy d'ontdankenis des lichaams: dat heeft noch niemant geseid / die niet Joodsch of van Pythagoras gevoelen was; maar wel daar na. Want als'er al onder de Christenen gebonden zijn / die leerden / dat God de Zielen alle gelijck in 't begin geschapen heeft / ende elck ene der selve ten tijde van haars Lichaams teeling in de selven stoot: die zijn altijd verlegen geweest / om hun seggen goed te maken. So ook de genen die meinen / dat se d'ecne na d'andere / het zy buiten / het zy binnen hunne Lichamen geschapen / ende also / met deselbe vereenigd worden. Maar wy hebben niet alle dese swarigheden niets te doen: so den Leser blijken sal uit het gene noch te seggen staat.

§. 11. Van twee dingen die sonder malkanderen niet beginnen volgt niet / dat het een dooy 't ander bestaat / en 't een niet het ander te niete gaat: het tegendeel siet men dagelijc gebeuren. Duysent bomen worden op enen dagh geplant; doch zijn daarom niet van gelijcken duur. Tweelingen op enen dagh geboren leven niet al eben lang. Noch zijn die dingen van gelijcken aart: maar de Zielen 't Lichaam seer verscheiden. Sy sult seggen / dat nochtans twee bomen eener plantinge / en twee kinderen t'eener draght / so na niet aan malkanderen verbonden zijn / als de Ziel aan 't Lichaam van den Mensch. Ik ontken dat niet / en hebbet effen §. 6. self beweerd. Doch sal niemant seggen / dat de Ziel echter meer gemeenschap met het Lichaam heeft / dan de leden met malkander / of gelijckelik met de levendige geest hebben / die al t'samen lichamelik zijn. Nochtans kan de mensche arm of been verliezen / sonder 't minste letsel aan de rest. Veel lichter is het dooy de Ziel / die dooy 't Lichaam niet en leeft / dat se sonder 't Lichaam ook besta.

§. 12. Ik segge dat de Ziel dooy 't Lichaam niet en leeft; so als hier vooyt bewesen is: maar 't Lichaam self dooy dat natuurlijk vier / of die hitte die in 't hert is. Daarom sterft het Lichaam so haast als dat vuur verteerd is / of binnen tijde uitgeblusht. Het eerste geschied / wanneer de mensch dooy ouderdom of siekte sterft; het ander / so hy by gesonden lijbe / dooy geweld van ball of stoot / of holw of steek / of vuur of watter aan sijn einde raakt. So siet men dan aan 't Lichaam wel / op wat wyse 't zy / als haar dat steun-

fel begeeft / dat het dan ten eersten valt; om dat het daar by stond. Du siet wy dat de Ziel sulck steunsel niet behoeft / noch van 't Lichaam ondersteund word: en so volgt / dat al is 't dat het Lichaam haar begeeft / sy nochtans uit sulken oorsaak niet vergaet.

§. 13. Daar moghten echter andere zijn: doch die soudemen moeten tonen; en die moesten Geest of Lichaam zijn / want al 't schepsel in die tweederley natuur bestaat. Geen Lichaam altoos buiten haar eigen / dat haar buiten twyffel 't naaste is. Dat en kan de Ziel niet doen vergaan / alsofse door het selve niet bestaat: een ander noch veel min. Daar by merken men dat ons Lichaam op de Ziele werkt; en begejpen 't echter niet: veel min / hoe een ander Lichaam dat kan doen; en wy merken ook noch niet. Van Geesten magh men dat niet denken / sonder eerst te tonen / datter buiten onse Ziel ook noch andere Geesten zijn. Maar ik sal in 't VI. Hoofdstuk wel doen sien / dat sulx buiten 't heilig Woord swaarlijk te bewijzen is.

§. 14. God self echter / die de Zielen schept / kan die ook te niete doen: maar men moest bewijzen dat hy wil. Dat bewijs ontbreekt; en dan volgt veel lichter dat hy niet en wil. Want so ik geloben magh / dat een wijs man sijn eigen maaksel bzeken sal; het moet zijn om dat ik de reden sie / die hy daar toe hebben kan: of so niet / en ik sie nochtans voor ogen dat hy 't bzeekt; so denk ik dat hy reden heeft. Veel weiniger staat my sulx van God te denken / wiens wijsheid overmatig is; so ik 't self niet sie / dat hy 't werk sijnre handen bzeken sal. Van 't Lichaam word ik sulx gewaar: maar van de Ziele niet. Gy moogt seggen / ik doe al: want ik verneem de Ziel niet meer / als de mensch gestorven is. 't Is wel: ik verneem den man niet meer / die uit sijn huis / wanneer dat viel / vertrokken is: maer is hy daarom dood? Ik hoor dat orgel niet meer spelen / gelijk ik plagh / om dat het niet meer deugt: maer is daarom de meester dood? Elk siet / hoe dat dit niet en volgt.

§. 15. Nu seg ik noch / dat ik den Schepper voor sodanig ken / dat hy de Ziel niet wil te niete doen. Gy isst te rechtveerdig toe: van sijnre andere volmaaktheden sal ik niet eens spreken. De reden leert / dat Godt geen God en is / so hy geen loon na werken geeft. Dat doet hy echter in dit leven niet: menig leeft godloos / en blijft sijn quaad doen ongestraft; menig doet sijn best om wel te doen / en is 'er altyd qualik aan. Hoe raakt dit noch eens effen? Op 't Lichaam heeft de sieghter geen verhaal: dat is voorby. So moet de Ziel dan noch in 't leven zijn / om de straffe voor 't bedreben quaad / of den loon van 't goed na ebentredigheid te ontfangen. Ik weet wel / dat een Christen met dese reden verber gaat / om d' Opstandinge des Lichaams te bewijzen; maer wy spreken hier sleghs van de Ziel / en dat ook verber niet dan ons de reden leid.

§. 16. Is 't nu anders; dan en weet ik niet waar 't van komt / dat de mensche sulken trek heeft tot d' onsterflikheit. Wie bzeugt hem die gedachten

zen in zijn hoofd: daar hy niets en siet / dat niet vergaat? Wat heeft hy aan d'onsterfelijkheid zijns naams / om daar booz met roemwaarde daden sich bekend te maken? Van waar komt hem de schizik van zijn gewisse / wanneer het hem van bose daden woegt / die heimelijk gepleegd / en niemant ooit gebleken zijn? Mogelijk so bzeest hy noch / dat het aan dagh moght komen terwijl hy leeft. Maar waarom bzeest en schizikt hy meest / wanneer de doodt hem naakt? Om dat de straffe van het quaad so wel natuurelik in zijn hert is ingedrukt / als de regel van het goed.

S. 17. Blijft onse Ziel nu na den dood; so volgt oock datse eeuwig blijft. Want sose eens haar Lichaam overleest / wat lichaam stander zijn / dat haar namaals doe te niete gaan? 't Gene in 't vermogen van den aart eens Lichaams niet en is / dat vermaght het nimmermeer. En so het nooit en bleek / datter ander slaggh van Geesten zijn / dan de Ziele self: so is 't ongevijnd te denken / datter namaals komen sullen die onsen Geest te niete doen / die eer der was dan sy. De Scheyper self sal 't oock niet doen; so hy 't niet met eene doet wanneer hy 't Lichaam bzeekt. Want de reden die der is om dat van hem te denken en geld hier niet; het zy de straf der bose Ziel een einde neem of niet. So ja: wat oorsaak heeft de Arghter om zijn eigen werck te bzeken / nu 't door de straf gesuiverd is? So niet: dan maghmen bypelt geloven / dat de misdadige self in wesen is / terwijl de straffe duurt; en dat hy / om eeuwiglyk te lijden / eeuwig leeft. Nu en is God wederom so onrechtvaardig / noch so onevenmatig niet in zijn bestuur / dat hy eewig straffen / en niet eeuwig lonen sal. Waar uit volgt / dat hy noch veel eer aan de goede Ziel (soder sulke moghten zijn) sijne goedheid eeuwig mededeelt / en met sich vereenigd houd; als hy d'andere door de straf dus booz eewig van sich scheid. Dus veel van d'onsterfelijkheid der Zielen / so bezr' als door natuurelike redenen bewijst is / geseid.

V. HOOFDSTUK.

't Gene verder buiten Gods Woord van den stand der Zielen na dit leven word geseid, leert de reden dat ten deele valsch, en ten deele onsekor is.

S. 1. DE Leser verwondere sich niet / dat ik in 't bewijs van d'onsterfelijkheid der Zielen de Schyftuur gespaard hebbe: want so bezr en had ik niet te gaan. Geen Kristen so gering / die niet en geloofd / datter een leven na dit leven is: De Heidenen geloven 't mede; maar op ongelijken grond. In de Nature / die sy alleen hier in tot hulpe hebben / leit dat so klaar niet: of men moet het door een schakel van verscheidene redenen / d'eene uit d'andere volgende / (gelijkt gesien is) gewaar worden: maar de Schyft geeft het selve door uitgedrukte woorden te verstaan. Ik hadde

steeghs voo; om te tonen / (en daar blijf ik nu noch by) hoe bezre dat een mensch in desen met de natuurlijke Ketten komen kan : om nu te doen blijken / hoe veel dat hy daar in te bezre gaat / waar af hem de Nature niet met allen leerd : gelijk 'er de Schyftuur geheel van swijgt. Ja self de gesonde Reden / die d'onster slijkheid der zielen uit voo;seide gronden leert / sal niet cene tonen / neffens de Schyfture / dat vele d'ingen valsch zijn / diemen van den stand der zielen na dit leven seit.

§. 2. Laat ons nu dan sien / hoe bezre ons verstand te recht kan raken : want voo; 't meerder deel so loopt dat glad in 't wild. De Metempsychosis en de Gilgol, dat is / der Heidenen Zielwisseling en de Zielwenteling der Joden zijn van sulken slag. Want het wentelen, gelijk het 1. B. XII. §. 17. op sijn best verklaard is / komt in den grond met dat verhuisen ober een: dan woerd hy sommigen met so groven taal gemeld / dat het sich selve schaamt. Gelijk wanneer se seggen / dat de Ziel honderden van mijlen onder d'aarde voo; / van 't een graf in 't ander rolt ; en sich met een lichaam / dat aan 't ander eind des weerdls rust / vereent. Sulik een grof verdichtsel toont genoegsaam / dat hy niet weet wat ziel hy heeft / die daar so af spreekt. Maar so als het de bescheidensten verklaren / komt het daar op aan / dat die Joden eigentlijk Pytagoristen zijn : so men van sommige Christenen by ouds ook enigszins vernomen heeft. Ik wil sien / op wat grond sy dit gevoelen bouwen ; dan tonen hoe los dat die is ; daar na self ook 't gebow ter neder werpen.

§. 3. 't Heeft de menschen / so 't schijnt / eerst aangeleid tot die gedachten / datse aan d'eene zijde d'onster slijkheid der zielen met reden geloofden ; en aan d'andere tegen reden bekommerd waren / om voo; hen nieuwe plaats te vinden. Zijnde dan gewoon in een lichaam te zijn / en daar toe van nature geschikt ; moettmense weder om andere toeschrijven / na datse hun eerste lichaam verlaten hadden. Van bemerkende / dat enige voo;name luiden in verstand / in deugd / in staat en gelegentheid / seer wel gelesken na anderen / die al gestorven waren eer sy geboren wierden ; so docht hen / dat het deselvede ziel moest zijn / die uit dat eerste lichaam in die laatste was verhuisd. Daar quam dan by / dat elk / om sijne eigene waarde te verheffen / en sijn geslacht te edelen / geerne den naam hadde / dat sijn lichaam leefde voo; de ziel van desen ofte genen ouds beroemd. Dus liet sich Pytagoras wijs maken / dat sijne ziel die van Euforbus was ; en Obidius in 't XV. der Herscheppinge ge. § 3. begriyptet al in een.

*Morte carent anima, semperque priore relicta
Sede, novis domibus vivunt, habitantque recepta
Ipso ego (nam memini) Trojani tempore belli
Pamphoides Euphorbus eram: cui peccare quondam
Hesit in adverso gravis hasta minoris Arida.*

De Ziel en kent geen dood: de wijsse maal op maal
 Verhuift van lijf tot lijf. Dus ben ik (theugt my even)
 Euforbus doe geweest, wanneer hem 't vinnig staal
 Van Menelaus hand by Troyen braght om 't leven.

§. 4. Doch 't is licht te begrijpen / op hoe weinige redenen sulke geboelen is
 gegrond. Want dat van de plaats is alreeds II. §. 13-16 genoegsaam
 wederleid. En so veel de gelijkenis betreft / die de Ziel des volgenden
 mensches met die van den voorgaanden heeft: wat geeft dat meer / dan dat
 ook 't een Lichaam seer na 't andere gelijkt; so datse dikmaals nauwelijc
 te onderscheiden zijn / al is 't datse malkanderen in duisend geslaghten niet
 bestaan? Wat gelijckheid isser meer dan van 't een ey met het ander; schoon
 duisend mijlen van / of duisend jaren na malkanderen gelegd? En wat sal
 men dan van die Zielberwisseling seeggen / waar mede sy wanen dat eens
 menschen Ziele self in 't lichaam van een beest verhuift; alwaar de minste
 gelijckheid niet en is / noch van Lichaam noch van Geest? Doch die droom
 ontstaat al wederom uit sulken grond / als ik hier nu seeggen sal.

§. 5. Gesteld zijnde / datter loon of straffe na dit leven is: IV. §. 15. 17.
 so hebbense daar mede sulken haast / datse 't een en 't ander in dit leven self
 te rugge schikken / en daar af de proeven ogeneschynlik maken. Want dat
 gebense genoegh te kernen / die daar so af spreken / als hier vooz op verschei-
 dene plaatsen I. B. §. II. 16. VII §. 16. 18. 20. XII. §. 16. 17. verhaald is.
 Maar sy souden nooit in die gedachten komen / dat de Ziel eens Menschen
 in een Beest verhuisde / sose 't onderscheid maar half verstonen tusschen
 d'eene en d'andere Ziel. Baldeus heeft ons I. B. VII. §. 14. wel geleerd /
 hoe 't hedendaaghsch Heidendom dat sleghs in de Lichamen stelt; als van
 eenerlepe Ziele / hoewel niet op eenerlepe wijze bestuurd: in aansien dat eens
 menschen lichaam daar toe veel bequamer is / dan van een Beest. Doch
 hier van is het tegendeel IV. §. 4. 6. 7. 8. genoegh bewesen. Volgens dien
 willen wy ons hier niet ophouden / met menschen die self noch niet weten /
 datse beter Ziel besicthen dan een Beest.

§. 6. Die Zielberhuifinge dan / om redenen hier kortelick geseld / verwoz-
 pen zijnde: so valt altemaal met een / wat van de verschijninge der zielen
 na den dood / in eigene of oneigene / 't zy menschelike of onmenschelike licha-
 men; of van derselber omswerben / of besondere pijnigplaatsen / by den
 Heidenen of Joden / of ook wel by de Christenen gereuteld word. So lang
 als ons de Schrift of d'onderbindinge daar niets al leert / maghmen vooz de
 Beden daar af niet verskerd zijn. Want / (gelijck wy sien) daar en isser
 geen / dan die tegen de gesonde reden strjdt. Dit seg ik vooz so vezre als
 wy noch gekomen zijn: sonder te bepalen / datmen niet een soude mogen ver-
 der gaan. Te weten om waar schijnelijc te gissen / wat behoudens alle d'el-
 gena

genschappen van Lichaam en van Geest / aangaande die verschijningen en werkingen / diemen den Geesten toe schrijft / te geloven zy : en boozname-lik / somen al uit de natuur niet kan verskerd wesen / dotter enig Geest buiten 's menschen Ziele zy ; offet daarcn ook bewijfslik is / datser niet en souden konnen zyn.

§. 7. So lang als dat echter onbetwefen blijft / moetmen noodzakelyk onseker zyn / watmen van de verschijninge der Zielen / uit hunne lichamen verhuifd in dese weerd / seggen sal. Want de sekerheid daar af moest ons of van achter of van voren blyken. Van achteren / dat is : indien ons d' onderbin- dinge sulx leert ; so datmen achter na / wanneer ons enige Ziele moght verschenen zyn / besluiten moghte datse noch in wesen is : 't gene van ny hier boven sonder sulke bewijs genoegsaam getoond is. Doch wat van die onderbindinge zy / staat ons uit de proeven daar van op te geven in 't laat- ste deel te ondersoeken : hier geeft dat nog geen pas. Van voren / is so veel te seggen / als datmen uit den aart en eigenschap der menschelike Ziel booz af besluit / dat sulke verschijningen mogelyk zyn. Of dat nu gaan sal / laat ons / uit het gene in 't boozgaande Hoofdstuk daar van aangewesen is / hier wat nader oberleggen.

§. 8. So dan de Ziel haar eigen lichaam eens booz al verlaten heeft / wat doet haar namaals wederom daar in verschynen ? Is 't om datse son- der lichaam niet kan sijn : so vraag ik / offe dan nooit sonder lichaam is ; schoon sy niet altyd daar mede onder menschen ogen komt ? Sulx lichaam is in waarheid dan sodanig / of alleen in schyn. Indien het sleghs in schyn is / so en heeft die reden gene plaats / datse sonder lichaam niet kan zyn. Want schyn en zyn so veel verscheelt / als 't gene is en niet en is. So 't dan een waarachtig lichaam is : dat moet te voren geweest zyn ; of dan eerst wo- den / wanneer het ander vergaat daar mede 't booz den dood vereenigd was. Laat eens sien welk van beiden meest of minst waar schynlik zy.

§. 9. Sal de Ziel / na 't verlaten van haar eigen lichaam / sich weder in een Lichaam laten sien : so is haar eigen buiten twyffel daar het naast toe. Waarom blyfser dan niet in ; of wat doetser tusschen buiten ? Waar / en in wat staat offe ondertusschen ; saligh of verdoemd ? Wanneer de Ziel so late na den dood verschijnt dat haar lichaam al bezrott is ; word het lic- haam dan binnen tijds weer opgewekt / om enige nietige boodschap aan den mensch te doen ? Neen / seit Vader Abraham : sose Moses en de Profeten niet geloven , so en sullense ook , al waar 't datter iemand van den doden op- Ronde, sich niet laten geleggen. Luk. 16 : 31. Daar mede geeft de Heer genoegsaam te verstaan / dat sulke verschijninge der dooden nooit gebeurd is / noch gebeuren sal.

§. 10. Laatmen nu 't verstoppen lichaam in sijn graf / en geeftmen aan de Ziel een niem : so dat was eerder de verhuifde Ziel in wonen quam / hoe was het dan ? eens menschen lichaam sonder menschelike Ziel ? dat is / een Geest / eben eens van maaksel als een Mensch. Maar wie heeft ooit ergens

ergens sulkt een schepsel / dat mensch en geen mensch was / vernomen ? en waar quam sulken lichaam / te boren door de gansche weerd onbekend / so schielik van daan ? Mitsdien datter so menigen zielken verschijnt / somen 't seggen geloven magh / en dat meest by nachte : so moet het my wonder doen / datmen niet eens by dage een van alle dese menschelike lichamen ; wanneer de ziel / die daar namaals in verschijnen sal / noch in haar eigen lichaam is / op d'eene of andere plaats ontrioet.

§. 11. Sietmen / om die swarigheid te ontgaan / dat de Ziele na den dood in een nieuw lichaam / dat dan eerst woerd wanneer 't ander verging / verschijnt : waar uit is dat ontstaan ? uiter aarde gewassen / van God geschapen / of geboren ? Sietmen 't eerste : wat land draagt sulken vrucht ? Men noemde by ouds *terra filios* kinderen der aarde , de genen welker afkomst seer gering of onbekend was : en 't was tot merklike kleinachtige / datmen so van iemant sprak. Maar de Zielen aldus verschijnende / gelijkmen waant / worden boven alle levendigen als wat heiligs / immers als wat wonders geacht. Wat dan ? Soude God wel so menigmaal mirakel doen alser d'eene of andere ziel verschijnen moet / om tot dienst derselbe een nieuw lichaam op te maken ? Sekerlijk / het is den arbeid ook wel woerd / om eens of andermaal / aan eenen ofte anderen mensch op aarde te verschijnen ; ende dien bekend te maken / waar iet verloren is / wat kleine plukschuld onbetaalt / wat geringe aalmis hier of daar te geven staat : en diergelijke meer / dat noch van 't best is / waarom de menschen meinen / dat sich de zielen na den dood in dit leven laten sien. Eindelik / somen seggen moghte / dat sulken lichaam gelijk anderen geboren word : wie zijnder d'ouderz af geweest ? hoe komt dat nieuwgeboren lichaam aan de kost ? waar verhoud het sich in middelen tijde / wanneer het aan de menschen niet verschijnt ? Hoe lang of hoe dikmaal is het met die Ziele vereeuigd ? Dus vragende soekt ik na'tgene niemand ooit gebonden heeft / en daar nooit iemant op en dacht : achtende nochtans / somen sulke dingen stellen wil / datmen daar op denken moest.

§. 12. Anders blijft er nu niet over / dan dat het sleghs in schijn / en niet in waarheid zo / dat de Ziele in enig lichaam sich vertoont. Een schijn nochtans dat ook wat doet ; dat den mensche pijnigt / dat hem staat bywijlen : of / so dat de Zielen niet doen / maar andere geesten ; dat ten minsten de lucht beweegt / om geluid te slaan / en spraak te maken. Dat niet en is / dat werlt ook niet : en een bloot schijnffel hoorzamen nooit spreken. Segt dan liebet / dat het de Ziele self is / die de lucht doet spreken / daar geen spraakzaam lichaam is. Nu behoef ik noch niet na te vorscheen wat een Geest vermogh : dat sal hier na noch een besouder Hoofdstuk maken. Maar dese geest daar wy van spreken / des menschen Ziele / wat maakt haar buiten 't lichaam kragtiger dan sy in het lichaam was ? Sprakise ooit wel 't minste sonder tong ? wasse maghtig enig lichaam te doen sien of horen datter niet en was. Kan iemant ook begrypen / dat onse Ziele van
sul

sulken aart is / datse enig lichaam sonder lichaam beweegt? Schreef ik ooit of bracht ik brieven over met blote gedachten? want op geen andere wijze werkt de Ziel. 't Verstand des menschen komt so bezre wel / dat het sijn eigen lighaam te werk stelle: om doorz lichamelijke middelen de Lucht te verben / en d'ene of andere gedaante / van regenhoog of andersins / daarin / of aan de wand te schilderen: maar sonder lichaam 't minste niet. So volgt dan / dat des menschen Ziele na den dood / noch in waarheid noch in schijn lichamelik verschijnt.

§. 13. Maar laat ons / eer wy dit besluiten / na den oorsprong van sulke een geboelen sien. Die is in 't heidensch en paapsch Vagebuur te vinden: en dat is doorz beider papen eerst bedacht. De Joden hebben 't van de Heidenen; de Mahometanen van die heiden / en enige verdwaalde Kristenen / geleerd. 't Selve te weerleggen is mijn voornemen noch belangen niet: also de vinders van al sulke verdichteselen self niet vast op hun geboelen staan. Hoe veel dat self de Heidenen daar af geloben / liet sich Plato / en met eenen Socrates genoegsaam bliken / in 't gene booz t. B. II. §. 17. daar af aangetekend is. Booz de Kroomschgesinden (de genen namelik / die by hen de wijste zijn) magh de Jesuwijtsche schryver Schott alleen verklaren / hoe vast hen dit gelobe sitt / dat op een Vagebuur rust. *Non disputo hic* (seit hy in sijne *Physica curiosa* pag. 253.) *au Purgatorium sit*, &c. Ik wil hier niet betwisten, of 'er een Vagevuur zy. Maar dat moest hy daar ter plaats doen / soder een is: alwaar hy met verscheidene verdichte stellingen beweeren wil / dat de Zielen der verstorbenen aan de levenden verschijnen; derselver voozbiddinge te begeeren: welke den verhemelden Zielen niet nodig / en den verdoemden gansch niet mit en zijn.

§. 14. Die ook met aandacht bemerkit / wat allerhande menschen van den stand der Zielen na dit leven seggen; hy sal bevinden dat het aan malkander hangt noch kleeft. Het verwerd en beelerley geboelen van de Heidenen / oud en nieuw / is hier boren t. B. II. §. 15 / 16. VII. §. 19. wel gesien. Ingselijx is het met der Kroomschgesinden Zielverschijningen gelegen: die by duisenden verhaald worden / welker natweliks twee (wil ik goed doen) so wel r'samenstemmen; dat een opmerkend leser / of toehoorder / daar in niet d'een of andere strydigheid sal konnen tonen. Doch wat heb ik wy hier met al sulke dingen op te houden? dewijle 't Pausdom doorzgaans self bekent / dat dit leerstuk (schoon in de vergadering van Trenten booz hoofdsakelik verklaard) uit de Schrift beswaarlik te bewijzen is. De Vreden leert het mede niet: sulx hebben wy alreeds genoeg bespeurd: en dan so veel als d'onverbindinge belangt / daar al 't bewijs op aan komt / dat sullen wy hier nabesien. Volgt derhalven / dat wy van de Zielen tot die Geesten overgaan / welker eigene aart sodanig is / datse sonder lichaam zijn.

VI. HOOFDSTUK.

So en is ook buiten Gods Woord, met natuurlijke redenen niet bewijfelijk, datter Engelen, dat is, noch andere Geesten behalven onse Zielen zjn.

§. 1. **A**ndere Geesten dan der menschen Zielen / van God geschapen / worden by de gansche Kristenheid / gelijkt I. §. 8. gezeyd is) na de H. Schrift ENGELLEN genaamd: ende word daar van gevraagd / of men buiten 's Heeren Woord ook kan weten datter zjn. Daar is geen gebrek van Kristen schryvers / die hier Ja toe seggen. Ik wil hun gevoelen eerst uit Herreboord verhalen en weerleggen: om dat hy vooreen goed Filosoof bekend is; en dan mijne eigene meeninge daar van seggen. Om 't nodigeste alleen te melden / dit isser kortelick den inhoud af. vol I. disp. sel. 12. „ Thomas Aquinas poogt in 't 11. deel sijner Summa de „ 50. br. § 1. op dese wijze te betonen datter Engelen zjn. De volmaakt- „ heid en de schikkinge van 't geheel Al vereischt / datter scepseelen zjn / „ die den Schepper in so vezre gelijken als hy oorzsaak van dit alles is. Dat „ is hy nu dooz verstand en wille; waar uit volgt / datter verstandige „ scepseelen / dat is Engelen zjn. Het eerste bewijst hy / dooz dien het „ Gode betamelik was / tot de meeste volmaakttheid van 't Heel-Al / „ daarin te scheppen 't gene hem op d'allerbolmaaktste wijze gelceek. Nu „ is dat de meeste volmaakttheid / dat hy oorzsaak aller dingen is. En „ dus moest dan het tweede volgen. Maar d'antwoord is: dat daar uit „ wel volgen soude / datter verstandige selfstandigheden zjn: maar niet / „ datter Engelen zjn; also des menschen Ziel sodanig is. Daarenbo- „ ven gaat dit ook niet vast / dat God de Weereld so volmaakt geschapen „ heeft als hy konde doen: waar op de spreuke van den Jesuwijt Mendo- „ za past / sijnen medebzoeder Suarez over diergelijke redekabeling be- „ lacchende; *O bone Deus! quàm multa fecisses, si qua potuisti fecisses?* „ Lieve God! wat had gy niet al gemaakt, so gy al gemaakt had wat gy „ konde?

§. 2. Ik doe hier noch wat by. Want de reden van Gods gelijkenis genomen / heeft noch veel minder kragt dan men gemeenelik geloofte: also ik niet begripen / nochte iemant my ook seggen kan / waar in dat een onlichamelike Geest Gode meer gelijkt / dan een geesteloos Lichaam doet. (Hier voore van God sprekende / heb ik dat ook aangewesen. II. §. 2. 3. 4.) Dat van hoger oorzsaak afhangt / kan in 't minste niet gelijken na 't gene dat onafhankelik is. Ik sta toe / dat het maaksel sijnen maker gelijkt / in so vezre als 't bewijs van sijne volmaakttheden geeft. Segt derhalven dat een Geest / in verstand en wille / als wesentlike kraghten bestaande /

den Schepper meer gelijk is dan een Lichaam; om dat daar in meer vol-
maaktheid is: en dienvolgens past hem mede / als u self / een verstand en
wille toe. Maar dat gy soud meenen / dat het eene selfde sake zy in God
als in den Mensch / dat is te byster verdoold. Want waarom word den
Schepper ook geen Lichaam toegepast? Om de verscheidenheid der na-
ture? dat is wederom te seggen / dat een geschapen Geest eenerley nature
heeft als God? Maar het is onmogelik / dat het schepsel eens gelijken
wesens met den Schepper zy. Soder dan anders geen gelijkenis des
schepsels met den Schepper overblijft / dan dat het maaksel met den Ma-
ker heeft: seg dan by dat een geschapen Geest / vermits hy een bepaald en
eindig wesen heeft / den oneindigen God oneindelik minder gelijk / dan
een byl of tange na den mensche diese heeft gemaakt; also de maker en het
maaksel beide even eindig zyn.

§. 3. Vandere reden laat ik staan: dan segge sleghts / dat schoonmen
selve dat God de Weereld so volmaakt geschapen heeft als hy konde doen;
waar uit volgen moeste dat het schepsel ook oneindig in volmaaktheid is:
rechter soude 't daarom noch so vast niet gaan / dat hy dan ook Engelen
gemaakt moest hebben. Wy mogen so wat giften / dattet Gode eben seer
paste onlichamelike Geesten als geestelose Lichamen voort te brengen:
maar wie maakt ons so koen / dat wy den Schepper sijne rekeninge ma-
ken / om d'ehewerdigheid sijner werkingen en werken uit te meten? Dui-
send dingen soudemen hier tegen kunnen seggen / welker geene voort den
mensche verantwoodelijk zy. Soude (om het hier by sleghts te proeben)
seman uit de Reden ooit vernomen hebben / datter so verscheiden slaghe van
dieren / van planten en bergsappen moesten zyn / alser zyn: hoe komt
dan dat hy dagelijx noch leeren moet / datter is het gene hy nooit wiste
datter was? Soder dan oneindig veele dingen zyn / di hy niet kon weten
datter zyn; so en gaat het ook niet vast / dat het is 't gene hy meent dat we-
sen moest.

§. 4. Ik sie derhalven niet / hoe het doort natuurlijke redenen bewijstlik
is / datter Engelen zyn: also men sulx noch uit de natuur en 't wesen der
Engelen / noch uit hunne werkingen betonen kan. Niet uit hun wesen of
nature: also 't selve geen noodzakelijkheid insluit om te moeten zyn; gelijk
't ook niet noodzakelik was / datter het moest zyn van 't gene is / buiten
God self. Doch uit Godseigen wesen noodzakelik voortvloeyende / het
welk de ongerpimde stelling van Spinoza is. Want ik en kan geen gedach-
te van God hebben / sonder daar in te begripen datter noodzakelik een is:
maar wel van alle schepselen die zyn of niet en zyn; sonder daar by te moe-
ten denken datse zyn. Ik wil dit noch wat klaarder seggen. Myne ge-
dachte van God is / dat hy de gedurige oorsprong en 't onderhoud van al-
les is; dit en kan ik niet denken / of ik moet daar in besluiten dat hy is.
Want hoe is 't mogelijk dat alles uit hem / en in hem / en tot hem is; en
dat hy selve niet en is? Maar of ik begripe / datter reusen van 100. boe-
len

ten lengde / of dwergen van een spanne kunnen zijn; of een bogel Fenix / of een Paradijs vogel / die geen voeten heeft: daar uit volgt niet datse zijn. So ook niet / schoonder Geesten zijn / met een eigen lichaam vereend / en daar na sonder dat lichaam bestaande gelijk onse Zielen zijn: oft nu temant dochte / datter ook wel wesen moghten die geen eigen lichaam hebben; daarom volgt nochtans niet datse zijn. Want onse Zielen selbezijn in tweederlepen stand; also sy eerst wel met; maar daarna / volgens deser luiden eigen seggen / sonder lichaam ook bestaan.

s. 5. De saken dan van boren onderzoekende / so en is de oorzaak niet te binden / waarom datter sulken Geesten / die wy Engelen noemen / souden moeten zijn. Indienmen dan natuurliker wijze let daar van soude kunnen weten; het soude als van achteren / gelijkmaken in de Scholen spreekt) dat is / uit de werkingen van alsulke Geesten moeten zijn. Te weten / alsodanige die de kraght der Lichamen te boven gaan. Maar deselve wel ondersocht zijnde / salmen misschien haast verneemen / datse den Geesten noch veel minder passen / ende hen mede also seer onmogelijk zijn. Of't zijn misschien dingen die de Geest des menschen wel kan doen: gelijk wanneer een beseten mensche vreemde talen spreekt / die hy niet geleerd en heeft. (Heerehoord brengt ook dit exempel by) Degenen die geloven konden / gelijk Justinus l. B. XV. s. 7. dat de Zielen der verstorbenen de lichamen der levenden innemen kunnen: wat swaartigheid hebben die te maken / om te seggen / dat het de Ziel eens taalgeleerden mans is / die na den dood sijns lichaams / door dat van den levend: n deselve talen spreekt / die hy in dit leven wist? Al houd ik my hier niet aan: nochtans is dit genoeg / om de genen die het een by't ander stellen / dit van de Ziel / ende nochtans Engelen gelovende / uit hun eigen seggen te overtuigen / hoe d'onderbindinge niet bewijst datter Engelen zijn. Doch nadermaal 't bewijs van d'onderbindinge genomen / by de Christenen mede in dit stuk gebuikt word; hoewel niet om te bewijzen datter Geesten zijn / maar datse doen 't gene men daar van seit: so wil ik mijn vorder seggen hier toe sparen / ter tyd toe dat het daar op aan sal komen.

s. 6. Ondertusschen kunnen mede niet bewijzen / datter sulke Geesten niet en zijn / schoonmen hunne werkingen nooit vernam. Want mitsdien het den Schepper aan geen maght ontbrak / om te maken 't gene hy niet en heeft gemaakt: so heeft hy mogelijk wel let gemaakt / dat wy nooit en sullen weten of 't gemaakt zy. In mijn boerken van de Kometen leert het XXXste Hoofdstuk / dat een oneindig getal van sehyselen / diemen moet geloven datter zijn / den menschen echter onbekend zijn. So en volgt dan mede niet / soder Geesten zijn / dat wy die dan ook verneemen moeten / waar sy sich verhouden / en niet eenen watse doen. Waar: dat word vergeefs gebraagd; also de plaats (volgens voorgaande bewijs / III. s. 5/6/7.) geen eigenschap der Geesten is. En wat hun werk belangt; wie sal seggen / so hy 't in den Bybel niet en

leest / dat het ons betreft ? als of God geen schepselen te werk moght stel-
len / of 't moest ten dienste van den Menschē zijn. Dat heb ik in mijn
Onderzoek van de kometen ter gemelde plaats al veel anders ge-
toond.

§. 7. In gevolge van 't boozseide soude ik niemant mede willen raden /
dat hy sich veel quēle / om de werkingen van sulken geest te bepalen of te
onderscheiden / wat hy weten of wat hy doen kan ; so lange als hem dat
dooz onderbindinge niet en blijkt. Want gesied / datter / als gesied /
behalven onse Ziele ook noch andere sulke Geesten zijn ; hoe salmen buiten
onderbindinge kunnen weten / hoe verre dat hun verstand en wille / en
dienvolgens hun vermogen strekt ? Het gene sp op andere schepselen wer-
ken / moctmen dooz vergelykinge derselven met onse Ziele / den eenigsten
geschapenen Geest ons van self bekend / verstaan. Die heeft een eigen
Lichaam / sonder welk behulp sp op geen ander lichaam werken kan.
Hoe kanse 't dan afgescheiden doen ? hoe kan een Engel / die nocht Li-
chaam heeft gehad ? en terwyl de Ziel in 't Lichaam leeft / bebindse in
haar self het minst vermogen niet / om de minste gedachte aan eens anders
Ziel bekend te maken ; sonder tusschenkomst van taal of teken / dat dooz
beider Lichaam word volbraght. Hoe isst dan te begriypen / of / en op
wat wyse / het zy onse Zielen buiten 't Lichaam ; het zy d'Engelen altijd
sonder Lichaam zijnde / aan malkanderen te kennen geven watse denken /
of betonen watse doen ? Des soude 't hier de plaats nu zijn / daaraf wat
bescheideliker te handelen ; so verre namelijk / als de kennis uit de Natuure
betreft : so ik geenen haast hadde / om tot de Schriftuure te komen / waar
uit de meeste stoffe tot alsulke overwegingen ontleend word.

§. 8. Echter staat ons eerst noch te onderzoeken / schoon wy dus alle
schepsel in 't gemein in tweederleijen aart / Geest en Lichaam onderschei-
den hebben : I. s. 12. of des onaan gesien niet noch een derde slaggh soude
kunnen zijn / dat noch 't een noch 't ander / of dat half Geest half Li-
chaam zy : beiderley nature eben na / of hier wat meer van 't een en daar
van 't ander hebbende. Want de veelerhande Daimones , Mabujas en
Zemeēns meer gemeld tonen niet alleenlik / dat sulx by den Heidenen tot
allen tyden is geloofd geweest : maar de Joodsche Ordeningen / de Gee-
sten niet alleen dooz hun bewind of maght / maar ook in wesen onder-
scheiden / geven sulx noch klaarder te verstaan. Dooz desen heb ik daar
al op gelet / dat al dit slaggh van halfslachte Geesten niet en kan verson-
nen zijn ; dan met een verstand / dat in 't onderscheid van beiderley natu-
ren / der Lichaamen en Geesten niet verlicht is. Want tot noch toe isse
niemant geweest die dat duideliker gesied heeft dan Descartes / wiens gron-
den ik derhalven in de beschryvinge daar op gemaakt gevolgd hebbe.
I. s. 13 / 14. Deggelijck heeft het misverstand in de kennis van God /
alsulke Dæmonas bedacht / hier booz in 't III. hoofdstuk mijns oordeels al
genoegsaam wederleid. Dunkt iemant echter / datmen noch wel ver-
der

der soude mogen gaan / of sulck een middelslagh van Schepfelen te soeken / dat tusschen Geest en Lichaam zy : die sal niet weinig moeite noch te helpen zyn.

§. 9. Iet dat Geest noch Lichaam is / sal noodwendig een van beiden moeten zyn; Geest en Lichaam tsamen / of dat ganschelik en al van 't een en 't ander onderscheiden zy. Het eerste word by de geleerden *medium participationis*, en het ander *negationis*, dat is / beiderley of geenderley middelslagh genaamd. Want wat den mensche betreft / dien soudemen best *medium compositionis*, een middelslagh door 't samenstellinge noemen: aangesien dat hem de almachtigen Schepper / uit die twee verscheidene naturen / Geest en Lichaam / overkünstiglik heeft t'saangesteld. Maar dat een enkel wesen uit die beiderley besta / dat kan onmogelik niet zyn / also weinig als een Geest gewogen / of ene gedachte met ell of schepel kan gemeten worden. Want de wesentlike eigenschappen / waarna de ene natuure van d'andere onderscheiden word / sich nooit vermengen. Daarenboven / zijn die van Geest en Lichaam so verscheiden / dat d'ene d'andere duidelik uitsluit : so als bereids in 't VI hoofdstuk is getoond.

§. 16. Soektmen dan na iet dat geen van beiden zy : volgens Gods almaghtigheid salmen moeten torstaan / dat deselve soude iets kunnen gesmaakt hebben / dat noch Geest noch Lichaam ware ; na dat de Weereld groot is / waaraf den mensche duisendmaal tien duisend deelen onbekend zijn. Daarom so soudender wel menigte van schepfels kunnen zyn / welker aart of kracht wy niet en kennen gelyk §. 1. ook al geseid is. Maar met een / dat sulck geen gevolg kan maken / om te stellen / datter sulke waarlik zijn : d'onderbindinge moest ons daar van overtuigen. Doch wat die ons leert staat noch eens nader te onderzoeken / daar het IV. Boek toe dienen sal. Dit alleenlik past hier nu geseid : datmen sulke schepfelen die noch Geest noch Lichaam zijn / uit hunne werkingen vernemen moeste / sofer zijn. Die werkingen nu kan de mensch niet anders dan lichamelik of geestelik begrypen. Indien lichamelik / men sal daar uit besluiten dat het van een Lichaam is : indien geestelik / so komt et van een Geest. Is 't beiderly / so werken Geest en Lichaam tsamen ; of word op 's menschen Ziel en Lichaam tsaam gewerkt : dat geen van beiden zy en word hy nooit gewaar. Van waar komen dan den mensche die gedachten / datter iets in de wereld zy 't gene Geest noch Lichaam is : Oorzaken / waar uit sulck wesen soude moeten bestaan / en vind hy 't minste niet : noch hy en verneemt ook geenerhande werkinge van alsulken aart / dat die van geen Geest of Lichaam kan veroorzaakt zijn. Waaruit noodzakelik volgt / datter buiten Geest en Lichaam niets en is.

VII. HOOFDSTUK.

Self geeft ons de H. Schrift van den aart en oorspronking der Engelen niet seer veel bescheids.

§. 1. **D**e leeringen die men *per Loos communes*, by gemeene Hoofdstukken, so genoemd / uit de H. Schriften tsamen stelt / worden vast op tweederlepe wijze daarin na gespeurd. Van sommigen is 't dat de H. Geest voorzachtelick en uitzulikelick spreekt; van anderen hier en daar sleggs by gelegentheid van iet anders / daar het by te pas komt / iet vermeld. Van desen aart is 't al / wat ons van d'Engelen of van de Dui- belen / van Tobery en Spokery in den ganschen Bybel ontmoet. Hier op dient men wel insonderheid te letten: dat hoe menigmaal de Schrift van Engelen of Geesten iet gewaagt; sy ons nooit en seit / wat die eigent- lick zijn / so veel als de natuur betreft / of waar in dat het wesen van een Geest besta. En hoe soude se dat doen / dewyle doch de Bybel vooz geen Engelen / maar vooz de menschen is: welken daar in de wegh der sa- lighheid gewesen word. Dies leert se ons alleen in Christus soeken / die Engel noch Geest / maar mensch om onsent wil geworpen is. Want waarlik neemt hy d'Engelen niet aan, maar hy neemt aan Abrahams zaad, welk insgelijx uit menschen bestaat. Heb. 2: 16. Dies ook al 't ge- ne dat de Schrift van d'Engelen vermeld / geensins hunne aart of wesen / noch oorspronkelicke werkingen uit hunne nature vloepende: maar blotelick dat gene van hen vermeld / dat den mensche van Gods wege betreft. In geen plaats der H. Schrifture salmen dat ooit anders vinden. Self de naam geeft geen wesen noch wesentlike eigenschap te kennen / also Engel (volgens 't gene vooz getoond is I. S. 8.) niet anders dan Gesant of Bode (te weten / van Gods wegen aan de menschen) te seggen is. Het sal hier na te passe komen / alles op te spreuten / dat van Engelen / goede of quade in de Schrift te lesen staat: en ieder daar uit sien dat het is so als ik seg- ge.

§. 2. Hier uit volgt nu / 't gene ons vooz af staat aan te merken / dat- men gansch vergeessche moeite doet / om een Hoofdstuk van d'Engelen uit de Schrifture op te maaken; waar in geleerd werde / wat eigentlick d'Enge- len of Geesten aan sich selve zyn / waar toe van God geschapen / en wat se doen. Verze van daar / dat men daar uit soude konnen leeren 't gene der Natuurkunde elgen is / die ons den aart van Geest en Lichaam leert: dese als geseld / komt self so verze niet / dat se ons versekeren kan / offer enig ander slag van Geest / dan des menschen Ziel in de weerd zyn. En wat dan wederom Gods Woord betreft: 't is niddaghtklaar / dat het nooit vol- strektelick / maar altyd op sightelick van d'Engelen spreekt; in op sighte na- melick

melik van God / als syne dienaars die syn woord doen, gehoorsamende de stemme syns monds, Psal. 103: 20 Ende ten aanschene der Gelobigen / dat se uitgedonden worden ten dienst der genen die de saligheid beërven sullen. Heb. 1: 14. Want dat se van nature souden zijn gedienslige Geesten, als of sy (van edelder aart dan de menschen self) om des menschen wille souden geschapen zijn; sulken hobaardige inbeeldinge moet nooit het nedzig hert eens Kristgelobigen beknipen.

§. 3. Dit schryvende / maakt ik myn selfden nieuwe swarigheid: warmer ik my te binnen brenge / dat de Schryft van geenderhande saken spreekt die in de Nature zijn / tot haar gebruik; of deselve zijn te voren in de Nature bekend: so dat een filosoof daar stoffe vind / om den aart en d'eigenschappen na te speuren. Gelyken leest van wind en regen / van vuur en licht / van lucht en aarde / van allerhande dieren / groot en klein. Van dit alles heeft de mensche kennis buiten de Schryftuur / en gelegentheid om den aart daar van te onderzoeken. Maar so gangaande d'Engelen geen kennis van naturen is: so schijnt / dat ons de Schryft door haar self onderrichten moeste / hoedanige schepselen sy door d'Engelen versta; om te mogen weten / hoe sy verstaan wil zijn / wanneer se dit of dat van d'Engelen verhaalt. Doch dit alles overwoogen brenge ik myn noch niet van myn stuk. Want ik zie dat dus wel meer dingen gemeld worden / van Naturen onbekend / ende nochtans in de Schryfture niet verklaard; nochte voor al 't minste gemeld dat sulx in gebruik of wesen was / daar het een of ander van geseid word. So komen Urim en Tummim menigmaal te pas; sonder dat ergens word geseid wat daar door te verstaan zy: de Crethi en de Plethi onder Davids hofgesin genoemd / sonder ergens te verklaren / wat het voor luiden waren diemen so te noemen plagh. Self worden in de Schryft geschiedenissen gedaacht / die nergens meer te boek staan: gelyk van Michaels twist met den Dupvel Jud. v. 9. en van die 18 op welken de toren van Siloam viel; ja van de Galileers selve niet eerst / wat het voor ene geschiedenis geweest zy / waar in Pilatus hun bloed met hunne offeranden gemengd hadde waarop nochtans de gansche rede onses Heeren gepast was. Luk. 13: 1. en. Uit sulx en diergelijke maghuen van besluiten / dat de Schryft ook wel van d'Engelen / den mensche van naturen onbekend / kan spreken; sonder ons der selver aart of wesen te verklaren.

§. 4. Nu en is 't ons niet geoorlofd / meer te willen weten / dan God van 't gene door 't naturelik verstand niet kenbaar is gewild heeft dat wy weten souden. Laat ons echter sien / hoe veel dat zy. Daar as so vind ik in de Schryft het gene ik in de volgende stellingen begripen wil.

1. Datter buiten 's menschen Ziel noch andere Geesten / sonder eigen lichaam zijn / welken sy den naam van ENGELLEN dat is Boden, geest.
2. Dat deselve tweederley / goed en quaad zyn.
3. Dat de goede Engelen Gods dienaars / en beschermers der gelobigen zijn.

4. Dat

4. Dat het hoofd der bose Engelen de Duivel en Satan genaamd / d'oorzaak is van 's menschen val.

5. Dat hy met deselven eewiglik van God verdoemd is.

§. 5. Nu staat ons bescheidenlik na te sien / waar en hoe de Schrift dit seit: en offe ook iet meer seit / daarmen staat op maken magh / dat het na de letter moet verstaan zyn. Dooz en dooz leertse dat / het gene nu gesteld is; maar op alle die plaatsen niet diemen daar gewonelik op past. Sulx heb ik neerslig soekende dus nagespeurd / als is nu vervolgens aan den Lector tonen sal. De gedurige tale van Gods Woord geeft genoeg te kennen datter Engelen / en datter Duivelen zijn: anders hadden'e nooit gedaan nochte geweest / het gene hem daar in woord toegepast; volgens den beken den regel / *Ejus quod non est, nulla sunt accidit*, 't gene niet en is, daar valt ook niet van te seggen. Waar uit vorders volgt / datse van God geschapen zijn; also al 't gene watter is / van hem geschapen is. Openb. 4: 11. Ende mitsdien dat de Duivel en sijne Engelen quaad zijn / en dat God alles goed geschapen heeft; Gen. 1: 31. sulx men ogh van hem / die alleen oorzpronkelik goed is / Matt. 19: 17. niet anders denken magh: so volgt / dat de selve niet die hoosheid / die wy hen toeschryben / van God niet getchapen zijn. Indien so niet geschapen: wat blyfter anders over om te denken / dan datse in den staat der eerste scheppinge niet gebleven zijn?

§. 6. Ondercusschen seit de Schrift / dat de Engelen Geesten zijn / wanneer syse gediensige Geesten noemt. Heb. 1: 14. Maar uit Davids woorden Psal. 104: 4. is dat so licht niet te bewyzen als men meent. Het is waar / in onsen Duitschen Bybel staat; hy maakt sijne Engelen Geesten; sijne dienaars tot een vlammente vuur: ende valt op de vertalinge van 't eerste lid / en daar 't meest op aankomt / niets te seggen. Dit alleenlik / datmen de woorden in het Duitsch ook in dese orde stellen magh: hy maakt de Geesten sijne Engelen. *רוחיו* Geesten is ook winden; en *מלאכים* Malachym Engelen insgelijx boden te seggen; gelijk I §. 7--10. gemeld is. Welk van beiden komt hier best te pas? Onse Vertaalders hebben den sin uitgedrukt welken Paulus Heb. 1: 7. volgens de Grieksche oversettinge stelt. De Chaldeeische loopt daar ook niet tegen. Die namaals gevolgd zijn / houden sich in andere talen aan den selfden sin. Sonder dat komtet met den ganschen inhoud van den Psalm op het naaste over een / datmen dit vers van den wind / en 't buur des donderblixems magh verstaan. Want de gansche draad en rede is op Gods wonder werken in 't natuurlik beloop van Hemel / Arde / Zee / derselver dieren en gewassen toegepast. Self en woord van den Mensch buiten 't 25. vers niet uitdrukkelik gemeld: en dat noch verder niet / dan ten aansien van de vruught des velds / die hy 't sijnen nutte uiter arde spzuiten doet. So dat Gods werken in de Lucht / op der Arde / in de Zee het gedurig onderhoud van desen lofsang zijn. Om dese reden ging ik lichtelik van alle oversettingen af / so my Paulus daar aan niet en hield.

§. 7. Niet alleenlijk sett de Schrift / dat d'Engelen Geesten zijn : maar ook wat een Geest is : te weten sonder vleesch en been. Luc. 23: 39. Dat is te seggen / een verstandig wesen dat geen lichaam heeft. Want allen eigenschappen en werkingen denselven in de Schriften toegepast / geven klaarlijk te verstaan / datse zijn 't gene boven I s. 12-15. van Geesten gesegd is. Insgelijc zijnse van der menschen Zielen onderscheiden : om datse van den Mensch self / daar de Ziel een deel af is / over al waar de Schrift van hun bediening spreekt / onderscheiden zijn. Sulx is klaar van self / ende behoest vooz den genen die maar iet belesen is geen bewijs. De Lichamen daar somtijds d'Engelen in verschenen zijn / waren ook hun eigen niet. Want die haddense in den Hemel / of op den wegh / by hun op en neder varen / niet van doen ; en moesten hen meer hinderlijk dan nut zijn / hoe sijn of luchtig ook van stoff of maaksel men die schatten wil.

§. 8. De scheppinge der Engelen / hoe seker datse is / word nochtanz in de Schrift met geen enkel woord gemeld. Een bewijs / dat ons God niet vooz heeft om te leeren / wat Engelen / maar wat wy selve zijn. Men stelt hunne woonstede in den Hemel : maar de gansche draad en stijl der historie / waar in ons Moses d'eerste Scheppinge beschrijft / is enkelik na de Arde / 's Menschen woonstede / (Psal. 115: 16. Hand. 17: 26.) geschikt : ende wel besonderlik na een seker volk uit Israël gesproten / aan welken de Schepper een besonder land had ingeruimd. In de Aanmerkinge op d'Historie van 's Weerlds Scheppinge , gedrukt op d'eerste kaart in den Bijbel / 's jaars 1687. t'Amsterdam by Hieronymus Sweerts en Daniel van den Dalen uitgegeven / maghen breeder daar af lesen. De gemeene antwoord onser Schriftgeleerden komt die uitlegginge te genoot : wannerse seggen / dat Moses alleenlik de sienlike scheidelen in sijne beschrijvinge beoogt ; en daarom van de Geesten / als onzienlik / geen gewag en maakt. Ober sulx moet het ook vergeeffschen arbeid kosten / so onse nieuwsgierigheid verder gaat ; om te willen weten / op welken dag van seffen de Engelen van God geschapen zijn.

§. 9. Doet ons nu de Schrift van de scheppinge der Engelen geen verhaal : wat soude se dan ook van derselber vall en oordeel veel gewagen ? Weinig sprekende van 't gene d'Engelen doen / so hadse noch veel weiniger te seggen van 't gene dat de Duvvel doet. Maar dat is niet weinig / sult gy seggen. Want Gods Woord doorgaans van d'een en ander spreekt. Ik beken dat / kyzisten Leser : maar versoek dat gy met my leest en overweegt / hoe veel daar in van sulx te vinden zy / als men gemeenlik daar uit trekt. Derhalven wil ik hier vooz af bedingen / datmen my de vryheid late die elck neemt / om de Schrift in den grond na te sien ; sonder om sien na geleerder luiden uitleggingen of toepassingen / schoon van langer hand vast by alle man in besitt geraakt / om Gods woorden in alsulken sin als sy gewoon zijn / te verklaren.

§ 10. In desen heb ik al vooz lang met droefheid aangesien / datmen
 ff sich

sich tweeſins te buiten gaat. Ende eerſtelik daar mede: dat elk schier ge-
nege is verlover ſulke dingen te bepalen / daar de Schryft af ſwijgt / of in
't voorbygaan / of wat duister ſprekt; ondertuſſchen datmen over ſaken
daar de H. Geest het meeſte werk af maakt / niet veel en doet. Ik ſal hier
af geen andere exempel verhalen / ſchoonder vele zijn / dan die ſich op-
doen in 't geſchil dat wy behandelen. 't Is een hoofdstuk van de Godge-
leerdheid; van de Scheppinge der Weereld ende in 't beſonder der Enges-
len en Menſchen. Men giſt den tijd / dat die was de eerſte dagh: en dat
ſal uit Job 38: 7. te bewiſſen zijn. Nadere ſtellen 't liever op den ſesden dagh:
uit vzeſe dat ſomen daar toe den eerſten name de Arianen of Socinianen daar
mede voordeel moghten doen; om te denken / dat d'Engelen dus vzoegh ge-
ſchapen / God in het maken van de wereld ook geholpen hadden. Van over-
legtmen verder / of en hoe vzeze d'Engelen ook als de Menſchen na Gods
Beeld geſchapen zijn / en of de Duvvel ook Gods Beeld noch heeft: ſonder
eens verklaard te hebben / waar in Gods Beeld beſta / 't gene volgens de ge-
meene orde der verhandelinge in een beſonder hoofdstuk achterna geleerd
word. Maar dan ismen 't noch in lang niet eens: mitsdien dat d'een dat
Beeld in de geeſtelikeit der nature ſtellende / volgens toefstaat / dat de Duvvel
ſelf Gods Beeld noch heeft; d'ander niet als gerechtigheid daar door ver-
ſtaande / rond uit b'lijd / dat de menſche door den val Gods Beeld verſoren
hebbende / het Beeld des Duvvels in de plaats g'kregen heeft. Behalven
dit ſo wilmen enkelik weten / waar in den afval van de boſe Engelen beſtond;
of 't hovaardop of nijdigheid of anders iet geweest is: en 't komt 'er ſeer op
aan / dat de menſchen laten konnen den tijd te bepalen / op welken dat de
Duvvel viel. Van dit alles leestmen in de Schryften niet een eenig woord:
oorſake dat ik 'er ook niet eens van ſpreken wil.

S. II. Het ander is / datmen met een bloot verhaal van Engelen die nu
en dan verſchenen zijn / om te verſtaan het gene door de letter klaar bete-
kend woord / niet eens te vreden is: maar wil daar onder noch verborgent-
heden ſoeken / en geloofftukken daar uit beveſtigen / die van geheel anderen
inhoud zijn. Ik ſegge de verborgentheid der allerheyligſte Driekenigheid /
en der Menſchwerdige onſes Heeren en Saligmakers: als of die waarhe-
den op geen wiſſer gronden waren vaſt te maken. Ik houde van die hui-
ten werken niet / die men tegen vband's liſt of maght niet kan bewaren: en
die hem tot voordeel ſtrekken / wanneer hy een daar af in krijgt / (gelijker
menig van onſe eigene voorbechters van ſelf verlaten word) om daar in te
neſtelen / ende ons alſo uit onſe eigene werken te beſchadigen. Die daar
voor beſozgd zijn / datmen de waarheid voor den vband bloot ſal ſtellen /
indienmen ſulke lichte buitenschanſen niet bewaart / die en bedenkt niet /
datſe van dien aart is / om ſo bloot beſtreden te worden. Sy en wil niet
anders bechten: ſy komt voor den dagh / en ſiet uit hare ogen. Sy en be-
hoeft geen ſchild noch wapen dan haar ſelbe: ſy is ſchoot- en ſteekvry; de
vurige pijlen des boſen is ſy machtig uit te bluffchen. Daarom niemand

sp om ons verlegen / dat wy die verborghtheden des Geloofs niet ontwer-
pelijkbaar souden konnen staande houden: al is 't dat wy mogelijk 't bewys
niet sien/daar het andere soeken; het zy in benamingen/het zy in ver. chynne
gen van Engel of Engelen / de Schrift gemeld.

§. 12. Noch isser iets dat ons te byster in den wege staat / om een byp en on-
partijdig onderzoek te doen. Te weten / dat den Vertaalders van den
Bybel / en insonderheid de Nederduitsche (anders mogelijk de besten) me-
de doozgaans in 't gevoelen zijn geweest dat ik onderzoekte: en daar dooz
niet alleenlik Engelen / maar insonderheid menigte van Duibelen in de
Schrift vermelden / daar geen woord in sulken sin in den Griekschē noch
Hebreeuschē text te lesen staat: of 't gene men daar leest / so wel / indien
niet beter / op menschen als op geesten magh gepast zyn. Maar wy moeten
seker gaan / salmen sulki een groot gebaarte stichten of ter neder werpen / als
de maght en 't rijk des Duibels is / daar wy nu na komen sien; om eens
grondig te verstaan wat daar af de reghyte waarheid zy / daarmen ober al so
breed af spreekt. Ondertusschen wil wy dit noch merkeliik verlichten / dat
ik d'Oversetters niet als oft ik so veel wyser ware; maar uit hunne eigene
oberfettinge en aantekeningen op andere plaatsen overtuigen kan / wan-
neer ik ergens van hen come af te gaan: of ten minsten tonen / dat alle
dere vertaalders of uitleggers insgelijx van hen verschillen.

VIII. HOOFDSTUK.

Van de herkomst en den fraat der bose Geesten, geeft sy weinig,
ende nochtans duideliik bescheid.

§. 1. **G**eseid zynde / dat d'Engelen / geliik alle dingen / van God
goed geschapen zyn: so en konnender geen quaden zyn / dan
dooz afval; noch sodanig blijven / so die val niet onherstelbaar zy. Van
den selven woord wel so veel hier en daar getulgd / dat die is geschied: maar
(geliik reeds geseid is) nergens verhaald / wanneer / of waar dit by toe
quam / of waar die in bestond. Wel Saligmaker Joh. 8: 44. noch d'Aposte-
len / 2 Pet. 2: 4. en Jud. v. 6. en seggen ons ook niet / hoe de val der
Duibelen geweest zy; dan ten hoogsten maar / datse gevallen zyn. Want
eerst in de waarheid zijnde / mitsdien datse neffens d'andere Engelen op-
recht en goed geschapen zyn: so en zijuse daarin / seit de Heere / niet staan-
de gebleven; als daar uit bleek / dat de Duivel van 't begin af al een men-
schenmoorder was. Johannes seit daar beneben: die de sonde doet is uit
den Duivel; want de Duivel sondigt van den beginne. 1 Joh. 3: 8. Die by
malkanderen gebzacht / maakt ten minsten so veel uit: als dat de Duivel
in 't begin geweest / in de waarheid geweest; maar terstond afgeballen /
d'eerste doozsaak van de sonde en verdoemnis / en also genoegsaam moorde-
baar

naar van 't menschelelijk geslacht geworden zy. Met die twee getuigenissen des Heeren Jesus self en sijns lieven Apostels / klaar en duidelik sprekende / dat de Duivel van den staat / daarin hy van God geschapen was / afgevallen zy: behoren wy bergenoegd te zyn / al kom'er meer niet by. Alleenlik geeft de Heere van ter zyden noch te kennen / dat ene menigte van Engelen met dien eenen / welken hy den Duivel noemt / gevallen zy / die syne Engelen, dat is; (als meermaal nu geseid) syne Boden genaamd zyn. Matt. 25: 41. Tot wat boodschappen van hem te horen uitgesonden / en of so daarom so genoemd zyn / dat swijgt de Schrift.

§. 2. Dat van Petrus nochte Judas leit so klaar niet als 't wel schijnt. Want Petrus (so hy daar van dese sake spreekt) seit ons meer niet van d'afvallige Engelen / dan datse gesondigd hebben; sonder te verklaren wat die sonde was. Judas (indien hy mede van den val des Duivels handelt) getuigt af / datse hun beginsel niet bewaard, maar hunne eigene woonstede verlaten hebben: en hy verklaard ons mede niet / hoe 't hy quam datse hun beginsel so verlieten / ende hunne eerste woonstede niet en sochten in te houden. Waar uit wel te sien is / dat het gene men besonderliker van den val der Engelen halt / uit der Joden oude dromerpen opgehaald / en den verdrichtfelen des Ahorans gelijkmatig zy. Daar van geliebe mijnen Leser 2. B. XII. §. 12. XIV. §. 5. 't gene uit beiden aangetekend is / eens na te sien.

§. 3. Daillon in sijn *Examen de l'Oppression des Reformez en France* doet / dat ik daar neffens als met twijfeling ower de woorden der Apostelen Petrus en Juda sprak: of sy daar den val des Duivels by verstaan. Men vind ik my niet ten vallen overtuigt / dat sijne verklaringe vast gaat; sy brenge my echter so verre / dat ik my op d'andere insgelijx niet meer verlaten derf / die des Apostels rede hier / en by Petrus van den val der Engelen verstaan. Des dunkt my dat ik wel sal doen / so ik den selven schryver in dat deel alhier vertale / en aan 't oordeel van den Leser stelle. Hebbende dan hoor af betweerd / datter maar een Duivel ofte Satan in de Schrift bekend is: so schikt hy sich om de swarigheden op te lossen / die hem waren boozgeworpen. Onder anderen seit hy dan. Gy wilt tegen my inbrengen 't gene Judas in 't 6. vs. van sijnen sendbries seit / van Engelen die hun beginsel niet bewaard hebben; gelijk onse oversettinge mede brenge. Maar gy en sult daar niet vinden sulken bende van Geesten / onder 't gebied des Satans staande / en die hem in sijne wederspannigheid gevolgd zyn. 't Is enkel boozoordeel datmen daar Engelen binden kan / die nooit Engelen geweest zyn. Dit bestaat hy eerst te tonen; en daarna / wat door dese Engelen te verstaan zy.

§. 4. De H. Geest / die geen andere als bequame namen geeft / die en noemt nooit Engelen dan de genen die om enige sake uitgesonden zyn. Maar dese Geesten / diemen stelt dat den Satan van 't begin des Weelds af in sijne wederspannigheid gevolgd zyn / waren noch van God

niet uitgesonden / toense vielen : en daarna ook niet ; also hen Judas
 hier vertoont als gebonden en geketend tot den dagh des oordeels toe.
 Die van 't begin ten einde toe gevangen blijft / wanneer is die een gesant
 getoest ? So gy dese rede des Apostels sonder voozopgenomen oordeel
 leest ; gy sult sien / dat hy volgens de gemeene uitlegginge geen goede re-
 denecringe gebuykt. Sijn oogmerk is / de gelovigen te veruylichten /
 om volstandig te stryden vooz 't Geloof ; ende niet de doen gelyk de genen /
 die Gods genade veranderen in ontuchtigheid , en God den eenigen Heer-
 scher ende onses Heeren Jesus Christus verloocheuen : en de sulx vooz vrese
 van Gods oordeel / waar af hy enige exempelen verhaalt. Het eerste
 van dien is dat van de Israëlitien / die na de verlossinge uit Egypten on-
 gelovig geweest / en daar over verdorven zijn. Sulx was uit de historie
 hunder weder spanningheid Num. 13. en 24. Deut. 1. en Psal. 95. genoeg
 bekend ; geschied zynde op de wederkomst der genen / die uitgesonden
 waren om 't land Kanaan te verespieden. Tot een derde exempel bzyngt
 hy by / de bekende geschiedenisse van Sodoma en Gomorra. Gen. 19.
 Tusschen beiden neemtmen vooz een tweede / de straffe der Engelen / die
 met den Satan in 't begin des Weerelds tegen God zyn opgestaan / en met
 eeuwige banden onder de Duisternis bewaard worden : daarmen in vooz-
 gaande boeken van de H. Schryften niets af leest. Ober sulx kond ene ge-
 schiedenis / tot op dien tijd onbekend / geen kragt hebben op 't gemoed
 de Lesers ; ende wierd seer t'onpas by de twee anderen geboegd.
 §. 5. Men behoeft sich hier op geen overleveringe te beroepen / noch
 op enig boek dat doe noch vooz handen / doch daarna verlooren was.
 Want behalven dat dit beide seer onseker is : so en heeft geen sehem /
 dat Judas tusschen twee exempels / uit de H. Schryft so wel bekend / een
 ander heeft willen stellen / waar af de Godspyaak den Joden toebe-
 trouwd gansch niet en meld. Ik vryge ? wat d'Oversetters bewogen
 heeft / om het Grieksche woord *ἀρχαί* *archai* beginsel te vertalen ; so 't niet
 en is om daar den val der Eersten vooz te binden / daarmen elders niet
 af leest ? De gemeene Latijnsche Oversettinge gebuykt hier 't woord *prin-*
cipatus meesterschap ; 't gene op Eersten / die onder een hoofd staan /
 niet wel past.
 §. 6. Dan so gy op 't verbolg van des Apostels rede lett / en op de
 spreekwijzen die hy gebuykt : gy sult de Engelen , dat is gesanten
 haast in vinden / die 't land van Canaan verespied hebben : zynde Oversten
 der stammen en Hoofden der kinderen van Israel. Num. 13 : 2 / 3. De-
 se hebben hunne waardigheid / diese boven andere hadden / niet bewaard ;
 uit welke oorzaak sy die ook teffens met het leven verloren hebben. De
 postel leit hen tweedertley misdaad te last. Deene / dat se hunne waardigheid
 niet wel bewaard hebben ; vooz dien sy te licht besweken) en also die
 hartigheid niet en hadden die den hoofden des volks betaamde. Vande-
 re / dat se *το ιδιον οικεισιν* *to idion oiketis* hunne eigene woonstede
 / dat se *το ιδιον οικου* *to idion oikou* 't Land

„t Land dat hen God in eigendom beschelden hadd / ἀπολιπόνται *apoli-*
 „*pina* verlaten hebben; mits datse daar van affstonden / beschwoomd
 „zijde om het in te nemen. Dit past duidelik op de genen daar ik van
 „spreek: gelijk sulc ook uit Petrus woorden lichtelik te bespeuren is. Die
 „seft 2 Pet. 2: 4. dat God d'Engelen (ik seft hier wederom Boden of Gesan-
 „ten) die gesondigd hadden, niet gespaard heeft. Want de woorden /
 „die gesondigd hadden, betekenen seer wel de genen van welken Paulus
 „Heb. 3: 17. schrijft: die gesondigd hadden; welker lichamen gevallen
 „zijn in de woestijne, ende welken God gesworen heeft, datse in sijne ruste
 „niet en souden ingaan. Dit zijn desclide die enen opstand maakten / want
 „neerse op 't stuk waren om in 't land Canaan te gaan / 't welk sy waren
 „wesen verspieden. 't Is waar / dat dit op alle Gods gesanten die onges-
 „hoorsaam zijn wel enighsins gepast kan worden: maar in de gansche
 „Schrijft is geen exempel van wederspanningheid te vinden / so merckweer-
 „digh als dit is / en daar sich God so heftig om vertooynd heeft / en dat so
 „swarelik van hem gestraft is.

„§. 7. So gy vzaagt / of menschen van menschen uitgesonden ook wel
 „Engelen genoemd zijn: ik antwoorde / dat de genen daar wy nu van
 „spreeken van God self gesonden waren; die daar last toe gaf / en niet na-
 „men noemde wiemen daar toe senden soude. Daar by komt noch / dat
 „niet alleenlik by de Griekische schrijvers ook wel *angeloi* genoemd zijn
 „die van menschen uitgesonden waren: maar dat het ook seer gemeen is
 „in den Griekischen Bijbel / het Hebrzeewsche woord *malach* op menschen
 „gepast / door het Grieksch *angelos* te vertalen. Dus worden sy die Ja-
 „cob aan Esau sond / Genes. 33: 3. Moses aan den Koning der Edo-
 „nijten / Num. 20: 14. Gideon aan die van Efraim / Richt. 7: 24.
 „so wel *מלאכים malachym, ἀγγελοι angeloi* engelen genoemd / als elders die van
 „God gesonden waren. In 't nieuw Testament is dit gebruik ook niet
 „onbekend: als te sien is Jak. 2: 25. daar de twee verspieders van Jo-
 „sua uitgesonden *ἀγγελοι angeloi* engelen genoemd zijn; 't welk by onse He-
 „berduitsche oversetters gesondene vertaald is. So d'een Apostel van Enge-
 „len noemt / die van Josua gesonden / ende maar gemeene luden waren;
 „wie wil sich verwonderen / dat d'andere twee den selfden name geven aan
 „de genen die hareffens hem van Moses uitgesonden / en hoofden des volcs
 „geweest zijn?

„§. 8. Hier en wil ik niet ontkennen / dat ik tegen dese redenen niet veel en heb-
 „be / so veel het eerste deel betreft: te weten / van d'Engelen die daar in geson-
 „digd hebben, datse hun beginsel niet bewaarden, maar hunne eigene woon-
 „stede verlieten. Maar het hapert my noch aan so swaren straffe alse daar
 „booz leden: gemerkt dat de bewuste verspieders in de woestijne sleghs ge-
 „storven zijn / sonder in 't beloofde land te komen; volgens de godlike be-
 „dreeginge / Uwe dode lichamen sullen in dese woestijne vallen. Num. 14:
 „29. Maar dat en is niet het gene hier geseld word; datse God in de helle
 „ge-

geworpen, en aan de ketenen der duysternis overgegeven heeft, om tot het oordeel bewaard te worden; 2 Pet. 2: 4. of gelijk Judas spreekt / dat hyse tot het oordeel des grooten daghs met ewige banden onder de duisternisse bewaart. Doch de swarigheid komt op de woorden / Helle, Ketenen, en Duisternisse aan. Dooz alle dize word by den Hebræen de Dood betekend. So dat de meininge kan zijn / dat sy tot straffe hunder ongehoorzaamheid en ondankbaarcheid / op ene sonderderlinge wyse / anderen ten hoorbeeld gestorven zijn: 't welk met sulken verbloemde rede kragtigt geseid word / om 't gemoed te bewegen.

§. 9. Want het Hebræenssch woord *School* en 't Grieksch *Hades*, die op malkanderen slaan / word so wel graf als helle vertaald. In onse Oversetters hebben 't ook wel Helle verduitscht / daar een kind kan sien / dat het Graf betekend word. Gelyk daar Petrus des Heeren opstandinge uit den 16. Psalm bewijst: Hand. 2: 27 / 29. Gy en sult: seit David in onsen duitsehen Bijbel / mijne ziele in de Helle niet verlaten, en Petrus / om te tonen dat hy dit op hem selve niet en seit / sijn Graf is by ons tot op desen dagh. Hoe komt dat te pas / indien 't gene eerst Helle genoemd is het Graf niet en is? Van kora en sijnen aauhang word geseid / datse levendig ter helle voeren, wanneer hen d'aarde verstonde. Num. 16: v. 30 / 32 / 33. De Ketenen zijn dan mede wel te vinden: want die komen best in de Gevangenis te pas. Doch Petrus selve geeft dien naam elders aan den Dood en 't Graf: wanneer hy seit / dat Christus eertijds dooz den Geest gepredikt heeft / den Geesten die in de Gevangnisse zijn, zijnde degenen die in Noahs tijd ongehoorzaam gestorven zijn. 1 Pet. 3: 19 / 20. Want een dode kan sich minder reppen op bewegen / dan die op 't alderstrengst geboerd / geketend en gebangen is. Eeuwige banden is niet verder te verstaan / als datse nooit wederom los raken sullen / so lang als de weerd staet. Want die eewigheid houdt op met het oordeel des groten daghs, daar sy toe bewaard zijn. Banden verhalven so eewig als de Heuvelen, die nochtang ren einde nemen sullen. Genes. 49: 26. De Duisternis is mede eigen aan des doodschaduwe: Psal. 23: 2. Wes halven Job den Dood beschrijft als een land der Duisternisse en der schaduwe des doods; een stikdonker land, als de Duisternisse selve; de schaduwe des doods ende sonder ordeningen; ende het geeft schijnfel als de Duisternisse. Job 10: 21 / 22.

§. 10. Nu kunnen lichtelik met een verstaan / hoe dese Engelen / dat is weerspannige gesanten / op sulken wyse tot het oordeel des groten daghs bewaard worden. Want dat en seit niet noodzakelik datse eewig verdoemd zijn: niet meer dan de genen die van elk ydel woord rekenschap geben sullen in den dagh des Oordeels. Matt. 12: 36. Alle menschen sullen dus geoordeeld worden; maar alle menschen sullen niet verdoemd worden. 't Is alleenlik / datmen op dien dagh, dien de Hoere maken sal, het onderscheid sal sien tusschen den rechtveordigen en godlosen. Malach. 3: v. 18. So verre dan als de bewuste verspieters onberouwelik gesondig

digd hebben / ende in hunne sonde gestorven zijn / (des wy liever niet van hen vertrouwen) so wordense tot den dagh des Oordeels bewaard om gestraft te worden. 2 Pet. 2: 9. Anders konnen huine zielen / door de straf in dit leven gebeterd / behoudens al 't boosseide / in gerusten stand by God; en dit uitwendig oordeel tot verderf des vleesches geweest zijn / om den geest te behouden in den dagh van Jesus; gelijk Paulus den groten dagh des Oordeels noemt. 1 Kor. 5: 5.

§. 11. Dit en heb ik / waarde Leser / geensins bygebracht / om u die verklaring op te dzingen; of de gemeene uitlegginge te herwerpen. Want de sake blijft daarom in wesen / so als uit Christus eigene woorden Joh. 8: 44. genoegsaam blykt. Het zy dat dese twee Apostelen het selfde seggen / of datse van iet anders spreken. De mond der waarheid self is ons alleen genoegh. Wat meer is: ik hadde self een groot behulp in die verklaring / die ik dus in twijfel trekke / ware 't my om louter waarheid niet te doen. Mijn gebou steunt booznamelk daar op / dat de Duivel Gods gebangen / en ter Hellen opgesloten is; welke stijl van spreken na 't gemeen gevoelen uit die twee plaatsen booznamelk ontleend is. Dan hier uit siet nu de Leser / hoe weinig ik my selven soeke: en dat ik de Schryft niet na mijn hoofd wil buigen / om haar te doen spreken so als best op mijn gevoelen past; aangestien dat het weinig scheelt / of ik soude hier / de waarheid te geval / my selve 't bonnis tegen wipen. Houd het my dan ook te goede / Leser / dat ik ingelijc den tegensprekeren van ons Geloof tot nadeel niet en doen / het gene ik tot oordeel van my self niet eens wil doen. De waarheid moet steeds waarheid / en wy haar onderdanig zijn.

§. 12. Nochtans wat is het dat de Schryft met sekerheid ons van dat Oordeel leert / waar onder d'Engelen na sulken val geraakt zijn? Het eeuwige vuur (buiten twijfel by gelijkenis / om de swaarste en eewigdurende pynigingen te verstaan; also genoemd) is den Duivel en synen Engelen bereid. Mat. 25: 41. De woorden brengen noch niet mede / datse terstond na den val in dat vuur geworpen zijn: maar blotelk dat het hen bereid is; 't welk schijnt op het toekomende te sien; gelijk het koninkrijk in tegendeel noch eerst sal gegeven worden dien het bereid is. Matt. 20: 23. en 25: 34. Dat booz te komen is booz hen geen middel nochte middelaar. Want waarlik hy en neemt d'Engelen niet aan, om te verlossen; maar alleen de menschen van Abrahams zaad Heb. 2: 16.

§. 13. In wat staat zijn dan de hese Geesten nu? de heilige Schryft en seit dat niet / maar wijft het ons genoeg. De mensche niet dat hy gevallen was / waer bleef hy doe? was hy beter dan in de Hell / wanneer hy in den Hof de stemme des Heeren horende / al bevende voor hem vlood? gelijk het in den 17. artypkel onser Geloofsbelijdenisse staat. En meinen wy / dat het de Engelen beter hadden na datse gevallen zijn? Wie en swicht niet booz Gods toorn / ende word verschrikt door sijne grimmigheid? Psal. 90: 7. Hebben dan de Geesten die gesondigd hadden / uitstel van hun bonnis bekregeren / dat moest klaarklik

Zik blijken / of het antwoord is van selve / Apen. Nu het blijkt geensins / de Schijftuur en sprekter nergens af / dat den wederhorigen Geesten ooit de minste jonge of genade zy geschied ; noch tot vernieuwinge ter bekeeringe / noch tot niestel of versachtinge der straffe. Sulx geschied ook aan den mensche niet / dan om ons dooz Gods langmoedigheid en goedertierentheid te leiden tot bekeeringe Rom. 2 : 4. Maar daar toe vinden wy / als geseld is / vooz de bose Geesten geene hoop. Verhalven isser ook geen reden om te denken / dat de rechtbeerdige God / de maght tot straffen self in handen hebbende ; en geen genade in den sin / ontrent schepselen die onsondigd / ende geenen Middelaar en hebben : niet en soude na verdienste straffen / van de uur af datse eerst gesondigd hebben.

S. 14. Seitmen echter / (gelijkt in 't 1. B. XIX. 6. 8. uit Schott verhaald is) dat die bose Geesten sonnuige noch vyz / en sonnuige vooz eenen tijd wel vyz gelaten zijn / om de menschen hier te quellen : dat en word anders nergens om gesid / dan om datmen sulx alreeds geloofst / eermen de Schijftuur leest. En wanneer die dan het tegendeel betruigt / of schijnt te betekenen : so word alsulken onderscheid versonnen ; om dat de Schijft niet te weer spreken / en echter 's menschen opgevatte mening niet te versetten is. Want of de Schijft sulx van den Duivel seit / staat ons noch met ernst en oandacht na te speuren : en wat die sake betreft / dat om den mensch te plagen / bose Geesten op der aarde souden nodig zyn ; dat vind ik echter niet. De doozgaande taal ver D. Schijfturen is / dat Gods gelobig volk geduriglik van bose menschen word gegueid : van bose Geesten blijkt dat niet so klaar. Want wat die plaatsen aanbelangt / daaruit men sulx bewerent wil : daar sullen wy hier na bysonderlik af spreken. Men moet sich ook / als Job / wel wachten / datmen Gode niet ongerymds toe en schrijve. Job. 1 : 22. Vooz sodanig sie ik 't aan / somen seit / dat God de bose menschen spaart / om den tijd hunder bekeringe ; of so niet / obertniginge te verlengen : en dat hy ondertusschen hen dooz bose Geesten tot de sonde aandrijven / en hurre bekeeringe hinderen soude.

S. 15. Op alsulke gronden als daar nu verhaald zijn / stell ik vast / dat de bose Engelen van de ure hunnes eersten af vals aan van God verlaten / en in eewige verdoemens verstoten zijn : en dat hen 't eewig vuur , also genoemd / bereid is om daar aanstonds in te gaan ; ende namaals noch tot hun geselschap sulke menschen te verwachten / als in de sonde / dooz des bozen Geests verleidinge eerst ontstaan / onberouwelik volherden. Verselber tijd en is noch niet ; maar der genen tijd is altijd bereid : so magh ik hier ook spreken / als Christus by andere gelegentheid. Joh. 7 : 6. Want gelijkt als God aan 'eene zijde den regen niet bereid / dan om dien aanstonds op der Warde te doen vallen / en de vyzucht te doen voortkomen : Psal. 66 : v. 10. Psal. 147 : v. 8. so doet hy mede / wanneer hy strikken , vuur en swevel op den godlosen regent , Psal. 11 : 6. dat is / veerdige straffe in dit leven : dan heeft de HEERE sijnen boge gespannen en bereid. Psal. 7 : 13. Wanneer God een slaght-offer van gramtschap bereid

heeft, dan is de dagh niet verre; maar naby. Sefan. 1: 7. Eindeliks / gelijk God den sijnen goedertierendheid en waarheid bereid, op datse hem sonder uitstel behoeden; Psal. 61: 8. also is 't billiks / daar de selfde reden / of geen reden van verlang te binden is / dat den hosen Engelen die dodelijke wapens / en 't geboel des eeuwigen buurs van eersten aan bereid zijn. Dus verre van der Engelen aart en onderscheid / so veel als ons de Schrijt daar af te kennen geeft / gesproken: Du laat ons g aan besien / of sy ook iet verder seit / waar uit deselbe noch wat nader mogelijk te kennen zijn.

XI. HOOFDSTUK.

d'Eigenschappen en werkingen die sy den Engelen toeschrijft, zijn met onderscheid aan te merken.

§. 1. Gelijk de Schrijftuur haar werk niet maakt van der Engelen eigentliken aart of eigenschappen te beschrijven: so moeten in daar af oordeelen / uit het gene sy hier en daar van der selver werkingen en verichtingen verhaalt; of by andere gelegenheid als van ter zijde te kennen geeft. 't Gene daar dooz aan den dagh komt / is ten deele van der selver wetenschap of kennisse / hoewel weinig; maar ruim so veel van hunne kragt of mogentheid geseid. Ende dat noch met alsulken stijl van spreken / datter byna niet eene plaats is / welke na de letter uitgeleid enen goeden sin uitmaken; of op der Engelen natuur of wesen / so veel als ons de Schrijft self wil te kennen geven / te passen zy. Hier op bid ik mijnen Leser wel te letten: op dat hy magh begripen hoe veel dikmaals de uiterlijke klank der woorden / volgens hun gewoon gebruik verstaan / van den waren sin uit de omstandigheden en natuur der saken blijende verschilt. Somen dit booz desen niet in acht genomen heeft; sal het mijne schuld niet zijn / wanneer ik sulx doende / tot eenige andere uitlegginge genoodsaakt worde.

§. 2. Nu dan de kennisse der Engelen belangende: God laat ons / in sijn Woord weinig daar af meldende / self oordeelen / of die niet seer groot moet zijn; dewijle sy Godts aangesichte altijd sien. Matt. 18: 10. Dat is meer dan Moses ooit gebeuren mocht / hoe seer hy daar om bad; Exod. 33: 18/ 20. en dat ons eerst in 't ander leven te verhopan staat / 1 Kor. 13: 12. het gene sy van 's weerelds oorsprong af genoten hebben. Dooz 't sien van Godes aangesichte word by Mattheus een besondere ommevang en tegenwoordigheid met God / en by Paulus eene nette kennisse verstaan; als uit d'omstandigheden van beider woorden lichteliks te merken is. So dat d'Engelen / geduriglik met God omgaande en voor God staande / buiten twijfel veeler dingen kenniss hebben die geen mensche weten kan: sulx de Hepland self te kennen geeft / wanneer hy seit / dat niet alleen de menschen / maar ook selfs d'Engelen van des Heeren dagh onkundig zijn; Matt. 24: 36. als wilstende seggen / dat het seer geheim moet wesen 't gene d'Engelen self niet weten mogen.

§. 3. Hier by komt / dat sy die in de waarheid staande blijven / aan geen verduisteringe des verstands / dooz verdozventheid van hinnen wille onderhevigh zijn: daat 't ons echter meest aan schoyt. Ik en wil niet seggen / hoe groot onse natuurlijke verdozventheid in desen is / van Paulus beschreeven: Efes. 4: 18. maat dat wy / schoon tot God bekeerd / noch al gedurigh te bidden hebben om verlichtede oogen des verstands. Efes. 1: v. 17: 18. Dus hebben d'Engelen dat niet van node: also men niet / en weet / noch iemant geloof / dat van de genen die gevallen zijn ooit een bekeerd is: of die in 't eerst gebleven zijn / een eenige t sedert afgefallen. En genomen eens dat iemant sulx al woude denken / om dat de Schryft ons hier omker laat / en derhalven so veel vryheids tot het een als 't ander geeft: so blijft nochtans / dat d'Engelen die gebleven zijn / dat vorddeel boven d'anderen / en boven d'allerbeste menschen hebben / datse suiver van gedachten zijn: so als hem God in 't eerst geschapen heeft. Waat by gevoegd die aller schoonste gelegenheid / om gedurigh met God en in sijn werk te zijn: so moet volgen / dat die heilige Engelen van seer groot verstand zijn.

§. 4. Echter dient hier by in acht genomen / dat Gods Engelen wel sijne dienaars / maat sijne raadslieden niet en zijn. Want wie is sijn Raadsman geweest? Rom. 11: 34. Jesa. 40: 13. So heeft hy dan ook niet hen niet te rade gegaan / dooz wat middel hy den mensch herstellen soude: nocht te sy en waren ooit van self so schrande / om so diepen verdozventheid uit te vinden. God heeft die ook aan de Menschen / dien 't aangaat; en meest dooz Menschen / somtijds dooz Engelen verkondigd. Dese dan weten so veel daat af / en niet meer / als de boodschap behelsde / die sy dien aangaande van tijd tot tijd / hier en daar / dooz Gods last aan de menschen overbraghten. Doch dit kan hen maar stukswijse in die kennisse verlichten; waat om sy steeds begeerig zijn om die dingen nader in te sien. 1 Pet. 1: 12. Paulus geeft genoegsaam te verstaan / dat niet tegenstaande alle die vorddeelen der Engelen boven ons / beneffens alle die boodschappen die sy ooit daat af aan de menschen braghten: nochtans niet so veel dooz d'Engelen aan de Gemeinte; maat door de Gemeinte aan den Overheden en Maghten in den Hemel, Gods veelvondige wijsheid word bekend gemaakt: Efes 3: 10. immers by aldien men dat van d'Engelen verstaat / so als 't gemeen gevoelen is.

§. 5. Dan de menschelike saken is beelicht hunne kennisse wel groter: immers lichteiker na te spreken van Gods onnatuurlike wegen zijn. Doch wie sal ons seggen / hoe verre dat sulx gaat? Het komt daat meest op aan / of d'Engelen der menschen gedachten weten kennen. Dunkt iemant: ja: so wil ik dit wel van hem leeren / hoe de kennisse van 's menschen hert one afscheidelike eigenschap des alwetenden Gods kan zijn; die ook daat uit besonderlik als God geltend wil zijn. Want hy alleene kent de gedachten van 's menschen herte, 1 Kron. 28: 9. d'Engelen dan niet. Want wie van de mensche weet wat in den mensche is, dan de geest des menschen die in hem is? 1 Kor. 2: 11. Dat is: de Ziele self weet wat se denkt; maat een ander niet.

En Engel kan die niet beter weten dan de Ziele van een ander mensch: alsof hy hem niet so na als d'eene Mensch den anderen is. Want self onder de lichamen / dingen van eenerleijen aard lichteliker gepaard en vereenigd worden / dan die van verscheidene; en minst die van strydige nature zijn. Ik segge van: kent d'eene mensche de gedachten van den anderen niet: een Engel kentse noch veel min. Dit wil ik van dat gene dat een Geest uit eigener nature weet / verstaan hebben; so verre ons daar uit / of uit de Schryfture bliken kan. Doch wat sy door Gods openbaringe weten / daar van is al bereids beleeden / dat het gaat so verre als 't God belieft.

§. 6. Van de kennis kom ik tot de kraght. Dat die groot in d'Engelen is / blijkt aan den lof die hen David geeft / wanneer hy hen Godes krachtrige helden noemt. Psal. 103: 20. En Petrus van d'Engelen sprekende seit / datse in sterkte en kraght meerder zijn dan wy / of misschien de gene die in heerschappy of heerlijkheid zijn. 2 Pet. 2: 10/11. Maar de Schryft en seit ons nergens / waarin dat die kraght bestaat. Van de natuur der Geesten heeft dat in / dat sy alles door den wille doen; men kan der anders geen be-griep af maken. Sulx echter booz de filosofen latende / dientet ons te weten / hoe verre sy door hure kraght op de Geesten of op de Lichamen werken. Op de Geesten: dat is op malkanderen / of op de Zielen der menschen. Hoe sy hunne gedachten aan elkander mededeelen / is niet wel te begrijpen: en de Schryft en seit ook niet hoe sy dat doen; maar datse 't doen. Want de Serafym; die Jesajas in een gesichte voorquamen / riefen d'een den anderen toe. Jes. 6: 3. Daniel vernam ook op gelijke wyse / datse t'samen spraken. Van de menschen hebben sy sich in de Schryft niet dan door de spraak geopenbaard: doch dat is doorgaans in gesichte / en door middel van een lichaam so geschied.

§. 7. Hoe een Geest of Engel op onsen Geest / dat is de Ziele / werkt / word ons in de Schryft ook niet verklaard. Maar hoe kan hy ook iets doen aan 't gene hy niet weten kan? Ik wil seggen: so d'Engelen op onse Zielen werken; 't moet zijn door bestieringe onser gedachten. Die staat ook alleen aan God / diese kent / ende neigt waar heenen dat hy wil. Spreuk. 21: 1. Sal my een Geest ergens toe aanporen / sonder taal of teken / dat door middel van een lichaam geschied: het sal zijn / om dat de gedachten die hy in my vind hem niet behagen; of dat hy andere vereischt die hy in my niet en vind. Maar wat vind hy of wat vind hy niet / die eens menschen gedachten weten kan? Deseloe in den mensch te vinden / of in den mensch te brengen / of te verbeteren / of te versterken / is alleen het werk van 's Heeren Geest. Dies salmen ook in de gansche Schryft niet ene eenige spreuke noch exempel vinden / dat ooit Engel wiste wat een mensche dacht; of hem enige gedachte ingaf / of het minste wrocht op sijn gemoed. Te weten / sonder tusschenkomen van lichamelike gemeenschap is dat nooit geschied.

§. 8. Kan een Engel nu so weinig aan de Ziele doen / die een geest is; hoe sal hy nu een geest is / let op enig Licham kunnen werken? Van onsen

en Geest is dat bekend / die een eigen lichaam heeft: maar den Engel heeft dat niet. Dooz sijn lichaam kan de mensch ook op andere lichamen werken: maar hoe sal dat een Engel doen / die der self geen heeft? Maar tot de Schryft: die seit ons echter / dat veelmaals een Engel op menigte van lichamen werkzaam was / als uit volgende exempel te sien is.

Dooz Engelen heeft God Sodomā en Gomorra eens verbrand.
Gen. 19.

Een Engel woystelde met Jakob: en 't was geen bloot gesicht / also hy daar af letsel aan sijne heupe behield. Gen. 32: 29 / 32. Die daar een man hiet / word elders Hof. 12: 5. een Engel genaamd.

Een Engel sloeg d'eerstgeborenen in Egypten / dat duifenden van menschen hedzoeg: en dat in eene nacht. Exod. 12.

Een Engel was des volks leidsman dooz de rode Zee / Ex. 14: 19. en dooz de Woestijne. Ex. 23: 20. en 33: 2.

Een Engel sloegh met de peste in drie dagen tijds 70000 man: 2 Sam. 24: 15 / 16. 1 Kron. 21: 14 / 15.

Een Engel versloeghet 185000 t'ener nacht / in 't leger des Assyriers. 2 Kron. 19: 35. Jes. 37: 36.

Een Engel wentelde den waren steen van 's Heeren graf. Matt. 28: 2.

Dooz enen Engel wierden Petrus en Johannes uit de gebangenis verlost. Hand. 5: 19. en 10: 7-11.

Een Engel sloegh Herodes Agrippa / dat hy stierf. Hand. 12: 23.

Wiltmen uit de Apocryse boeken meer hebben: een Engel siet het vuur uit den oben / dat het den drie jongelingen geen schade dee: in Daniels A nhang sel v. 49 / 50. En een Engel sleepte Habakuk by den haire dooz de lucht. Dan. 5: 35.

s. 9. Om dese en diergelijke plaatsen te verstaan / moetmen wel toessen / datmen de Schryft niet tegen haar seiven doe spreken. Te weten / datmen den scepseleu niets toe en schrybe / 't gene den Schepper alleen eigen is. Die is alleen meester van de Lucht / om regen en wind / donder en alzem / hagel en snem te doen ontstaan: altesamen werken / die nevens d'Engelen stoffe geven aan den mensch / om den Schepper en hegeerder aller dingen hoven al te roemen: sulx het niet en soude konnen zijn / so iemand anders buiten hem diergelijke werken konde doen. Psal. 104 en 148. Jerem. 44: 22. Dunkt nu iemand dat het lieker zy / de lucht met enen pestigen adem te ontsteken / dan den regen of donder te verwekken? Ik en kan altoos niet mijn verstand niet verder komen / dat ik meerder kragt in 't een dan in 't ander soude konnen sien: ende bender wel gerust in / dat my niemant liek teils ook anders tonen sal. Waar uit volgt / dat nooit Engel self / en dooz eigene kragt menschen dooz de pest gedood heeft. So als 't een / so heeftmen ook van 't ander te geloven / daar Engelen in Gods werken be noemd zyn; dat het daarom niet het eigen werk der Engelen geweest zy.

s. 10. Wil nu iemand sich aan d'Engelen so veel gelegen laten / dat hy

my / die dese eer alleen voor hemmen Schepper wil bewaren / hier over tot een dingtaal roepe / dien set ik voer by sijn. So menigmaal als hy met een Engel komt / die dit of dat miracul heeft gedaan / so als de woorden mede brengen; so wil ik hem met menschen tegen komen / die na luid der woorden van de Schrift / eben grote werken hebben uitgereght.

Moses sloeg het water in Egypten / en 't veranderde in bloed. Gen. 7: 20.

Waron strelte sijn hand uit over de wateren van Egypten; en daar quamen vorsten op. Exod. 8: 6.

Deselbe sloeg het stof der aarde / dat het wierd tot luisen vs. 17.

Sy beiden wierpen vuisten vol assche na den hemel / dat het tot klein stof / ende boortz aan menschen en bee tot sweeren wierd. Exod. 9: 9.

Noch eens als Mose syn hand uitstreckte na den hemel, so wierder ene dikke duisternisse. Dit zyn d'eigene woorden Exod. 10: 22. op 't alleduudeltroest heft awen staf op, ende strekt uwe hand uit over de Zee, ende klieftse, sprek God tot Mose. Exod. 14: 16. En daarna: Streckt uwe hand uit over de Zee, dat de wateren wederkeeren over de Egyptenaars. Doe strekte Mose syne hand uit over de Zee, ende de Zee quam weder. ens. vs. 20 / 27. Eben eens of het dooz de uitstrecklinge syner hand ware veroorzaakt geweest.

Daar beneffens was 't niet eben eens oft hy met sijnen hoeder 't water uit de rotse sloegen/wanneer sy seiden:hoort doch gy weerspannelingen;ullen wy water voor u lieden uit dese steenrots hervor brengen? Doe hief Mose syne hand op, ende sloeg de steenrots tweemaal met sijnen staf, en daar quam veel waters uit. Num. 20: 10 / 11.

§. II. Ik sal den Leser hier dan seggen / hoe myn dunkt / datmen de Schrift in sulke dingen moet verstaan. En op dat ik te klaarder spreke / sal ik het werk uit den grond ophalen / so verre als tot dese stoffe dienstig is: doende hier den Leser wederom gedenken / 't gene dat voer af. I. s. 9. geseid is / dat het gebruik der tale in de macht des voer is / en dat sich een geleerde daar na schikken moet: als mede dat ons God in sijn beschreben Woord geene nieuwe tale heeft geleerd; maar deselbe latende sodanig als die was / sich daarna geboegt heeft; om tot ons meeste gemak / de volmaaktste dingen met onvolmaakte woorden uit te stameren. Dat ingelijc de Schrift als Paulus seit / van God ingegeven / tot onderwijninge in de rechtveerdigheid dient: 2 Tim. 3: 16. om ons te bewegen tot het Gelove; 2 Kor. 5: 11. op dat wy 't eeuwig leven souden hebben in Jesus naam. Joh. 20: 31. Verhalven is de stijl der Schriften niet gesehikt / om ons natuurlijke dingen te leeren / sodanig alsse in henzelbe zyn: maar om deselbe tot Gods eer en 's menschen saligheid te betrachten: en so verre alsse in onse maght zyn / daar toe aan te leggen. Waar uit nu dan volgt het gene hier besonderlik te passe komt: dat God / de natuur self niet verklarende / noch de taal veranderende / self menscheliker wijze van hem selbe spreekt; te vreden zijnde / dat hy sijne uitneementheid boven den mensch en alle andere schepselen by gelijkenis

kenis verklaart; inboegen dat hy 't gene onvolmaakt is in den mensche van hem self ontkent; en deffels volmaaktheden in d'uiterste voortreffelicheid op hem selve past.

§. 12. Du sal ik bet ter sake komen; om vooz d'Engelen plaats te maken. By den mensche is niet hoger dan een Koning; en de grootste Koning / die breedst en krachtigst heerscht. Zijn Paleis / zijn Troon / Kroon. en Schepter / zijn Hofstaat / zijn de gewone bewyzen sijner heerlikheid. Zijne Duurschaar / zijne Heirscharen / zijne Vestingen / zijne Wapenhuisen / zijn de kragt en kleim der regeeringe. Om meer te seggen ontbrekt geen stoff / maar hier onnodig. Dit is genoeg. Om God dan te verheffen / so maakt hem Koning: om hem boven alle koningen te stellen / so trekt sijn Rijk vooz de gansche weerd uit. Zijn Paleis zy den Hemel / om datter geen op aarden is dat sijner hoogste heerlikheid past. Zijn Troon zy daar gesteld / om dat geen ander ooit so hoog verheben is. Zijne Kroon zy 't heerlik aansien sijner schepselen. Sijn Rijksstaf zy de kragt van sijn bevel; sijn bloot willen sijn bevelen / en sijn doen. Du sulden hem d'Engelen vooz Staat dienaars / vooz Gesanten / en vooz Heirscharen strekken; om dat de mensch geen edelder schepsel kent / om in dienste van so groten Heer te zijn. Men vind ook geen nader / om hem als Rijhter der ganscher Warde in de Duurschaar ter hand te staan. Stelt dan verder / dat sijne almogentheid geene Vestingen / sijne algenoeftszaamheid geen Wapenen behoeft; of segt by gelijknisse / vat hy in den hogen Hemel onbervinnelijk gevestigd / en met alle schepselen gewapend is. Siet gy wel / Leser / dat hier d'Engelen eben eens als alle d'andere schepselen te passe komen; en dat die so veel doen als dese doen / behoudens leders aart en kragt en waardigheid?

§. 13. De doorgaande en bekende tale van de Schrijft komt hier op uit: De Heere is een groot God; ja een groot Koning boven alle Goden. Psal. 95. vs. 2. Hy heeft sijnen Troon in de hemelen gevestigd, en sijn Koninkrijk heerscht over alles. Psal. 103: 19. Hy is bekleed met majesteit en heerlikheid. Hy bedekt sich met het licht als met een kleed; hy rekt den hemel uit als ene gordijne. Zijne oppersalen soldert hy in de wateren; Psal. 104: 2-4. Hy maakt sijne Engelen Geesten; dat is / de Geesten maakt hy tot sijne Gesanten; sijne Dienaars een vlammeende vuur. Duifendmaal duifenden dienen hem, en tien duifendmaal tien duifenden staan voor hem, wanneer hy sich ten Gerichte sett. Dan. 7. 10. De Schepter sijns Koninkrijks is een rechtmatige Schepter. Psal. 45: 7. Hy schowt uit den Hemel, ende siet alle menschen kinderen: hy siet uit van sijne vaste Woonplaatse, op alle inwoonders der Aarde. Hy formeert hun aller herte; hy let op alle hunne werken. De Raad des Heeren bestaat in eenwigheid: hy spreekt en 't isser, hy gebied, en 't staater. Psal. 33: 13/14/15/11/9. De Heere is een Krijgsman; Heere der Heirscharen is sijn naam. Exod. 15. Psal. 48: 2.

§. 14. Dat is daar: nu staat ons te overleggen / hoemen dit alles / en besonderlik dat van d'Engelen verstaan sal; na de letter of in een verbloemen

den fin. Om dat na te speuren / sal my niemant lochenen dat alle dese spreekwijzen en exempelē gemakkelijck op eenerleyse wijze te begripen sijn / het zy datinense eigentlijk of oneigentlijk versta. So 't een so 't ander : want het woord altemaal op eene wijze geseid. Dan salmen my dit ook lichtelijck toesiaan / geliĳk noodzakelijck volgen moet / datter geen reden is om 't een als eigentlijk gesproken te verstaan / so 't ander na de letter niet verstaan magh worden. Du is 't seker / dat God eigentliker wijze noch Huis / noch Troon / noch Doerbank / noch Peerde of Wagen heeft noch hoeft. Sulx alles en wat dien geliĳk is / word hem menscheitker wijze toegepast. De Schryft seit ons dat self. In eenen aassen by na false den Hemel de vaste plaate sijner woningē noemen : en onder tusschen belijden / dat die hem te klein is / (de Hemel der Hemelen soude u niet begripen : 1 Kon. 8: 27/ 39/ 43/ 49) en dat hy Hemel en Aarde vervult. Jerem. 23: 24. Hoe toech? niet by uitstrekkinge / maar by wege sijner albestuurfame voozsiēghē. Psal. 139: 7/ 8/ 9. Am. 9: 2/ 3. In geenē andere fin maghmen hem Dienaars en Krijgsmaghten toeschryven. De naam word niet alleen den Engelen / maar ook den onbenuftigen dieren gepast. De 148. Psalm geeft daar asēen kilaar bewijs. Want daar worden d'Engelen vooz aar;ende nevens hen alle Gods Heirscharēn, Sonne, Mane, Sterren, (die self uit hunne loop-plaatsen stryden. Nigh. 5: 20.) Vuur, Hagel, Sneeuw, Damp en Storwinden geroepen / om Gods lof te melden : hoorts de Dieren als; Walvisschen uiter Zee / het Wild en 't Vee der Aarde, het Kruipende gedierte en 't Gevogelte : als mede 't gene uiter aarde wast / Vruchtboomen en Cederboomen : eindelijck de Menschen van allerleyen stant; de Koningen met hunne Volkeren, Vorsten, Richters, Jongelingen, Maagden; oud en jong. Dese alle sijn daar niet anders dan als sijne schepselen / d'een so wel als d'ander genoemd; om sijner voozsiēghē te dienen / tot stoffe van sijnen groten roem. Het zy dan wat middel dat God gebuikt / om sijne willekeuren uit te voeren / die sijn sijne Dienaars / Boden / Engelen; so als men se noemen wil / en so als de Schryft hen noemt.

§. 15. Het blijkt van d'Engelen vader : wanneer men bemerkt / dat nergens die wijze van spreken byeder noch kragtiger gebonden word dan in den 18. Psalm; zijnde de woorden van dat lied door David gesproken / ten dage als hem de Heere gered had uit de maght van alle sijne vyanden, ende insonderheid van Saul. Daar komt onder anderen op 't 11. vs. dat God op enen Cherub vloogh, ende met een op de vleugelen des Winds; wanneer hy / so te seggen / quam (die alom tegenwoordig is) om David in sijne oorzolgen by te staan. Wy sullen haast sien dat de Cherubim Engelen sijn. En wat reden isser om te denken / dat de byanden op ene andere wijze van de Engelen verflagē worden / als God van hen gedragen word? het een word hen so wel als 't ander toegeeschreven. Word dan het een oneigentlijk geseid / so maghmen 't ander ook niet eigentlijk verstaan. De meiningē is van segghs / dat die allerhoogste Majesteit menscheitker wijze / by geliĳkenis van 't gene by de menschen 't alderheerlijck is / beschreven; de volmaakte

maaktste schepselen tot sijnen dienst gebuikt. Hy en behoeft Wagen noch Peerd: maar so hy iets diergelijx gebuikten soude; de Wolken moesten hem booz staatkarossen / 't Vuur booz een behangsel / en de Wind booz paarden strekken; of d'Engelen in stee van lijfdienaars hem gelijk als op de handen dragen / so sich de Koningen in bezre landen laten doen.

§. 16. Men sal seggen / dat ik d'Engelen / dus doende / van alle werk onledige / en onnut in de weereld make; ende dat dit eindelijk daar hen en loopt / datter gansch geen Engelen en zijn. Maar die al 't boozschreven sleggs gelezen heeft / moet al te verkeerde gedachten hebben / om van mijn gevoelen so te spreken. Sulx een bewijse my eens / datter Engelen zijn / sonder sulke redenen als ik tot bevestiginge dies heb voortgebraght. Maar isset niet ene schone redeneeringe: so het ons niet blijkt wat d'Engelen doen / of wat de Duivel doet / datter dan geen Engel nochte Duivel is: of dat Gods dienaars ledig zijn / om dat hy ons geen rekening en doet / van 't werk dat hy sijn volk laat doen; of van de pijniging waar mede hy de bose Geesten plaagt; of watter doozgaans onnemaat / het zy in Hemel of in Hell. Weet God geen werk booz Engelen / of 't is aan ons te doen? Van belijden wy ten minsten / dat wy een seer werkelik volk zijn / daar veel aan valt te verhandelen; so dat de Engelen nooit rust hebben van ons op te passen / en te tonen wat se doen. Maar dan bewijzen wy niet een / hoe opgeblasen dat wy aan ons selve zijn; die ons inbeelden dezzen / dat de hemelsche schepselen / so veel edelder dan wy / sehier maar om onsent wille zijn.

§. 17. Vraaght iemand echter noch / wat d'Engelen doen? hoe bid gy? Uwe wille geschiede also op der Aarde, als in den Hemel: 't gene de kinderen uit den Catechismus weten te verklaren / dat het te seggen is / Gods wille onder ons op Aarde so gewilliglik en getrouwelik uit te voeren / als de Engelen in den Hemel doen. So weten dan de kinderen wel / dat de Engelen in den Hemel daghelijx werk hebben; en daarom / schoon wy hen niet sien werken / of altijd daar vruicht uit trekken / in geenen deele ledig zijn. Eben al so welnig klemt de reden / dat hy van geen Duivel weet / die niet kan sien / dat hy de wereld steeds in roere stelt / en oberal 't onderste boven keert. Juist so oft iemand niet geloven konde / datter volk in 't rasphuis of in de boepen sitt; om dat hy hen niet ober straat siet lopen / en de pypen stellen / tot verdziet der bozgers en der buren. De geheele aardkloot is in opsicht van dit uitgestrekte vlak niet al wat God geschapen heeft / maar als een stip: en op dat stipken daar sich d'arme menschen kinderen op behelpen / soudemen juist weten moeten / watter allenthalven in de wijde weereld omgaat; ofte aanstonds seggen / 't gene men op desen smallen hoek niet en verneemt / dat het daarom nergens is. Dat meen ik / is den tegensprekeren genoegh de mond gestopt. Du sal ik 't gene in 't gemein gesegd is / in 't besonder tonen.

X. HOOFDSTUK.

Waaruit des te klaarder te verstaan is, in welken sin den selven enige besondere verrichtingen toegeschreven worden.

§. 1. **D**E Schrift dan / als geseld / sich na ons boegende / stelt ons alles watmen in de weereld vind of bemerkt / in dier boegen booz als het ons betreft. D'Engelen derhalven als gedienslige geesten; Heb. 1: vs. 14 / niet alleenlik ter eere van God / maar tot welstand van sijn volk. Ik denke dat ons d'Engelen bewaren / helpen en op de handen dragen, Psal. 91: 11/12. gelijks eten. Want het Manna word het brood der Machtigen genaamd; Psal. 78: 25. het was een hemelsch koorn: Psal. 105: vs. 40. dat wil seggen / so als elk by hem selve magh verstaan / dat het ene uitnemende spijse was; weerdig om van d'Engelen in den Hemel / indien 't hun gebruik ware / gegeten te worden. Een Engel leert sich om ons / draagt ons / leid ons / becht booz ons; plaagt den bosen / slaat hem dood: alles in dier boege / dat God self het werk vast doet. In drie exempelen / van de gene die IX. §. 8. gemeld ziju / is dat klaarlik te bemerken.

§. 2. Zijn die twee die tot verderf van Sodom uitgesonden waren / Engelen geweest; het blijkt niet dat se so veel daar toe gedaan hebben / als twe menschen souden hebben konnen doen. Want hun verderven, gelijk sy 't noemden / was 't verderf verkondigen; en den rechtveerdigen Lot ter veilige plaats te geleiden / eer het quam. Maar doe dat quam / so en deden het die Engelen of die mannen niet: maar de HEERE dede vuur en swavel over Sodom en Gomorra regenen, van den HEERE (dat is van hem self / dooz sijn bestuur) uit den Hemel. Gen. 19: 24. Een van die twee seide wel; Siet ik hebbe uw aangesicht opgenomen op dese sake, dat ik dese stad niet om en keere daar gy van gesproken hebt. Haast, behoud u derwaarts: want ik sal niets konnen doen, voor dat gy daar gekomen zyt. v. 21/22. Doch so sy self ook iets daar in te doen hadden / dat moghtense; gelijk Elias / dooz gebeden doen. 2 Kon. 1: 10/12. Tot sulck verderven dan / gaf God ook wel den Profeten maght en last. Siet ik stelle u te desen dage over de volkeren en koningrijken: om uit te rukken en af te breken, te verderven en te verstoren. Hoe dede hy dat? So als 't hem de Heere in den selfden aassem booz af seide. Siet ik legge mijne woorden in uwen mond. Jerem. 1: 9/10. En op geen andere wijze leestmen dat Jeremias ooit iet brak of scheurde: dat was sijn doen niet: maar het deed hem leed / (schoon hy des gewillig was) dat hy 't sleghs maar seggen moest.

§. 3. De twee anderen ziju gemakkelik op deselvsde wijze te verstaan: de 70000. in Davids tijden aan de pest gestorven / en Herodes gegeten van de woymen: beide so verhaald / dat het een Engel was diese sloegh. De Peste nu is des Heeren hand; daar had hy geen en Engel toe van doen. Dat heeft hy trouwens noit / sult gy seggen / die om iets te doen den dienst der schepselen niet behoeft. Ziet wel: maar waarom is het meer de hand des Heeren / wanneer hy den dienst der Engelen in de pest / dan wanneer hy dien van menschen in

in den oorlog gebuikt? De Historie seit sels / van den Engel anders niet / dan dat hem David sag / met sijn uitgetrokken sweerd in sijne hand, uitgestrekt over Jerusalem. Dooz den slag van enen degen kreeg nooit mensche de pest; en noch minder van 't gesicht. Vergelijc hoozde David dat God tot den Engel seide: trekt uwe hand af, 't is genoeg. Meinen wy dat God van noden heeft / aldus met hoorbare woorden tot d'Engelen te spreken? Of was dat sleghs om David hier te doen? so als wy nader sullen sien.

§. 4. Dus groejen ook de woymen / natuurliker wijze; sonder dat daar dienst van Engelen toe nodig is: als is 't dat sulx in de siekte van Herodes enen Engel toegeschreven word: ende heeft niemant ooit gedachten gehad / buiten dit exempel / dat waar woymen groeiden / daar een Engel was te werk geweest. Ook en is Herodes niet so schielik / als van den slag des Engels dood gebleven: also de woymen tijd behoeften om sijn lichaam te doozknagen / tot dat hy stierf. Iosefus bevestigt mijn vermoeden: seggende in sijn 19. boek van d'Oudheden / dat hy vijfdagen met onzijdelike buikpijn gequeld / en daar aan jammerlik gestorven is: sonder van den Engel iets te melden / daar hy anders seer gereed is sulke beschijningen / meerder dan hy waar kan maken te vertellen. Dit doet my gissen / datter sels geen Engel is gesien geweest. Maar die woymen / knagende des trotsen Konings darinnen / sijn dat buiten twissel oorzaak van die scherpe pijn / en van den dood geweest. En heeft die quellinge so veel dagen geduurd: so is 't niet so seer de schielikheit des dodeliken overvals; maar Gods gerechtigheid geweest / die den hoogmoed dus gestraft / ende anderen ten exempel gesteld heeft.

§. 5. Wat seg ik dan? dat het niet waar is / 't gent hier van d'Engelen geseid word? Dat zy bezre: maar dat het niet en blijkt / dat een Engel daar in heeft gewerkt / het gene Gods werk en der Nature was. Hoe komt van hier een Engel by te pas? Ik segge twee sijn: dus by David / en weer anders by Herodes. Dat David enen Engel dus gewapend sag; het was om hem sightbaarlik te doen begripen / dat het Gods besonder oordeel was / die sich menscheliker wijze dus vertoonde; gelijk een Koning of een Reghter / die sijne trawanten en scherpreghters gereed heeft / om den misdadigen te straffen. God is een rechtveerdig Reghter, ende een God die alle daghen toornet. Indien sich iemant niet en bekeert, so sal hy sijn sweerd wetten: hy heeft sijnen boge gespannen ende dien bereid; ende heest doodlike wapenen voor hem gereed gemaakt; hy sal sijne pylen tegen de hittige vervolgers te werk stellen. Psal. 7: 12 / 13 / 14. So als David hier dan by gelijkenisse spreekt / so hest hy 't daar ook by gelijkenis gesien. Vergelijken / dat den Engel word belast / sijn sweerd weer op te steken; het was om dat het David horen / en daar dooz van sijns gebeds verhoringe beskered worden soude. En wat Herodes belangt: de dodelike plage / hem schielik overgekomen / gelijk 't Iosefus ook (hoewel niet enig inmengsel van verdichtsel) verhaalt; word / als een bewijs van Gods besonder oordeel / enen Engel / als sijnen dienaar toegesast. Want / menschelikh gesproken / de Reghters humme dienaars / tot uitvoeringe der straffe aan de misdadigers / gebuiken.

S. 6. Du dit klaart is / (gelijck my toeschijnt dat het is) heestmen met d'andere exempel niet veel werx. Want somen die anders menen wil / als dat God het werk gedaan heeft / daar sich een Engel of meer by liet sien : so verbaelt men t'elkens in de selfde swarigheid. En noch meer : want so een Engel genoegh was / om 185000. neer te vellen / waar toe hadden Elisa en Gehasi met hun beiden een gansch heit van Engelen te sien ? Want siet de gansche berg was vol vierige peerden en wagenen rondom Elik. 2 Kon. 6:17 Daaren boven word het doden der Egyptische kinderen genen Engel / maar ober al God den Heere self toegeschreven. Men sie d'histoire na / Exod. 12: 12 / 13 / 23 / 29. Daar en word geen Engel in genoemd. Desgelijck ook op andere plaatsen niet / daar dit doen als een exempel van Gods wonderen verhaald word. Psal. 78:5 / en 105:36 en 135:8. en 136:10. Alleenlik word daar / en Ex. 12: 23. en Heb. 11: 28. van den Verderver gewaagd. So noemt God hem self: die sich niet alleenlik tegen d'Egyptenaars so droegh ; maar ook self sijn volk uit Egypten land verlost hebbende, wederom de genen die niet en geloofden, verdorven heeft. Jud. v. 5. Die met Jacob worstelde word self God genoemd. Gen. 35: 9 / 10. Hof. 12: 4. Van den Engel die 't volck door de Zee en door de woestijne leidde / sullen wy hier na noch in 't besouder spreken.

S. 7. Aan 't gene boorts verhaald word / dat Daniels gesellen van den Engel weder voer / laat ik my niet veel gelegen zijn : want ik ongehouden sien / een verhaal op te lossen dat van geen onsehbare waarheid is : En al ware 't so : noch en stond ik echter niet verlegen. Want dat van de drie songelingen is met dat van David seer gelijck. Sulx blykt uit dien / dat het hen niet nodig was te sien / so als 't verhaald word / dat sulx door den Engel wierd gedaan : dan alleenlik / om tot hunnen troost daar uit te begrijpen / dat het Gods besondere hulpe was die hen dus verwonderlik in 't heerste tnuur bewaarde. Of het word slegghs op die wijze daar berteld / om den Leser sulx op 't lebendigste te verbeelden: eben eens of men seide / dat een groot heer sijne dienaars sond / om verlegene menschen uit den nood te helpen:

S. 8. Wat dat van Habakuk betreft ; daar valt noch by wat meer aan te besnoepen. De konst van verdichten eischt / dat het gene verdicht word / schoon het in de sake diemen booz heeft eigentlik niet waar kan zijn ; echter enige gelijkenisse met de gemeene waarheid hebben magh. Dus / al en past het op de Ziele niet ; het past nochtans op menschen wel / dat Lazarus van Engelen gedragen wierd. Luk. 16. 23. So ook / dat een wind den twee wijben / die elk twee vleugelen hadden: deselve met de Esa / en de vrouwe die daar in sat / door de lucht in 't land Sinear dede voeren. Zach. 5: 9 / 10 / 11. En dit zijn echter / 't een slegghs ene gelijkenis / en 't ander een gesichte. Veel min kan 't dan booz een historie bestaan / daarmen 't booz opgeeft ; dat een mensche / souder vleugelen / door de lucht / niet als met handen gedragen / maar by de hairen gesleept is. En waar toe doch ? Om Daniel in den seewenhuil te spijsgen ; en ondertusschen de maapers op 't veld / booz wien die pap gekookt was / te laten vasten. Dat paste Daniel beter die in ijden

lijden was / en hy was daar beter toe gewend / dan die so suren arbeid deden. Doer is de waarheid van dit gantsch verhaal om reden by hy seer verdacht. Want so Daniel tweemaal onder de leeuwen geweest is: (gelijk het in sijn boek cap. 6. noch eens verhaald word) hoe en was Cyrus / onder wiens regeringe dit gesteld word / door 't exempel van Varius niet geleerd? Die Cyrus / die den Gods des Hemels / welken Daniel aanbad / beter kende dan ooit koningen van Babel voor dien tijd? Die sulken heerlijken belijdenisse heeft gedaan / als op 't einde der kronijken en 't begin van Esra staat verhaald: het is niet te denken / dat hy Daniel / om het bryken van een afgodsbeeld / in den kuil der leeuwen werpen sal.

§. 9. Hoe saken dan verstaan / 't gene Gods regelmatig Woord van de bezightinge der Engelen meld? So als van de Wolke, die onsen Heere opnam datmen 't sagh; Hand. 1: 9. daar eygentlijk geen wolke toe bequaam noch nodig was. So als Elias in een onweder ten Hemel voer; dat in Donner en Blixem bestond / waar in sich een vurige wagen en peerden ver-toonde. 1 Kon. 2: 1 / 11. Wie geloofst / dat het al verflindend vuur bequaam is / om den mensch tot peerd en wagen te verstreken? Besluit dan iemand uit het gene hier van d' Engelen gemeld word / datse in henzelve magtig zijn met menschen te worstelen / of hen door de peste te doen sterben: of dat een der selven een overmaten talrijck leger teffens kan verstaan: so wil ik insgelijx betweeren / dat een wolke; ja dat self het vuur bequaam is / om de menschen van der Warde na den hoogsten Hemel op te voeren. Wat seg ik dan? Gods kragt heeft Christus en Elias opgevoerd; de Wolke en het Vuur waren sleghts de tekenen van sijne majesteit. So ook: God sloegh d' Eerstgeborenen in Egypten / de 70000. Israelyten / en de 185. duysend Assyriens met de peste; Herodes met een smerteliken dood: d' Engelen zijn daar in genoemd of vertoond / om de staatsie te verbeelden / die so hogen majesteit en so groten sieghter past.

§. 10. In den selfden sin was 't een Engel die met Jacob worstelde / die 't volk door de Zee en Woestijne voerde / die Petrus uit de gevangenis verlost / die den steen van 's Heeren graf wentelde. In dat worstelen droeg sich Jacob vorstelik met God, Hand. 12: 4. en die heeft self sijn volk geleid als ene kudde, door de hand van Mose en Aaron. Psal. 77: 21. en 78: 52. Jes. 63: 11. En 't gene ontrent Petrus en Joannes van den Engel word gemeld / Hand. 5: 19. en 12: 7. dat selve word aangaande Paulus en Silas verhaald / sonder Engel te noemen. Hand. 16: 26. So is 't Mattheus ook alleen / die den Engel in 't afwentelen van den steen benoemt: d' anderen swijgen dat; en Marcus seit alleenlik / dat de steen afgewenteld was. God self heeft Christus opgewekt; Hand. 2: 24 / 32. hy self is opgestaan: Mat. 16: 6. 't gene by wat meer is dan een steen / hoe swaar hy ook soude mogen wesen / te verleggen. Geen der Apostelen / noch der vrouwen die aan 't graf quamen / heeft den Engel ook gesien / voor dat het graf geopend was. Alles komt op een en 't selfde uit: God heeftet self gedaan; d' Engelen zijnder niet dan tekenen der goddelike majesteit geweest; het zij datse blotelik daar in ge-

noemd zijn / of met een gesien. Dit wil ik nu op bygebrachte proeven noch wat nader in 't besonder tonen. Dus ga ik dan van stuk tot stuk: ende wil den Leser seggen / hoe het een en 't ander na den stijl der schriften word verstaan / dat het alles waarlik is geschied.

§. 11. Jakobs worstelen met God / en de syzaak die sy met malkander hielden / acht ik dat gelijck als anders t'elken male / voor en na / in een godlyk nagtgesichte is geschied. So sagh hy Engelen klimmen / en hoorde God van boven spreken; hoorde enen Engel ende sagh het ceelen van sijn bee; ontmoeten hy te Mahanajim Mahanajim, dat twee heil legers van Engelen te seggen is. Genes. 28: 12. en 31: 11. en 32: 1/2. Hem docht dan in dit gesichte / dat hy worstelde met enen man; so de gedaante was die hem verscheen. De kracht der inbeeldinge / die hier van besonderen godliken indrukt was; deed hem sijn lichaam / niet by inbeeldinge / maar in waarheid so kragtlijk bewegen / dat hem sijne heupe daar af dus verwozongen wierd. Want natuurliker wijsse sullen sommige menschen in den droom sich kraghtliker bewegen / dan sy wakende souden kunnen doen; door dien d'inbeeldende kracht / by stilstand van des menschen werk / wanneer de levende geesten in hem rusten / so veel sterker is; en dat de herffenen / dien diepen indrukt ontvangen hebbende / deselve elders heen te kraghtiger bepalen. Dit sietmen in de nachtwandelaars gebeturen / daar van d'erepelen onloochenbaar en menigvuldig zijn. Op dese wijsse heeft God hem van sijnen wille in 't besonder onderrecht.

§. 12. Van 't slaan der Egyptenaren / der 70. en der 185. duysend / is mijns oortheils / al so veel geseyd / dat het klaar genoeg is om verstaan; God heeft al die menschen met de Pest gestraft. So als hy menigmaal door de gansche weerd doet; heeft hy doe op ene sonderlinge wijsse / en boven al merk weerdig / een bewijs van sijn rechtbeerdig oortheil willen doen. Want men diergelijcke in de weerd nooit en bond; somen ook van al sulken swaren Pest nergens in geen boeken leeft; noch die so besonderlik bepaald en bestuurd wierd. In Egypten alle d'Erstgeboornen / niemant uitgesonderd / en ook niemant buiten dien: altemaal Egyptenaars / en niet een Israëlyt; en dat al in ene nacht. 70. Duysend menschen in d'ze dagen tijds / binnen de palen van dat eene land; en nochtans tot d'uiterste grensen van Dan tot Berseba toe; effen op al sulken tijd als het God aan David had voorsaid: dat was door een besonder werk van Gods wrekende gerechtigheid aan te sien; ende moest met de benaminge en verschyninge eens Engels met den degen in de buist op 't kraghtigste verdoond / en daar door de geschiednisse van aanmerkeliker geheugenisse zyn. Met de 185. duysend Assyriens isset eben eens gelegen. Een ontweergalyk proeffstuk der godliker gerechtigheid is daar in openbaar: want wie heeft ooit van so verbaarlijken sterfte gehoord?

§. 14. Ik weet wel / 't word my qualik afgenomen / dat ik dus den Engelen verkleininge schijn aan te doen; terwyl ik alles bzing tot God. De Schepper word hier door dan niet verkleind: en wat sal my het schepfel doen? Geen Engel (so God voor ons is) sal ons daarom van Gods liefde scheiden /

den/magh ik ook in desen wel met Paulus seggen/ Rom. 8:38. Maar hoe na
fouwen d'Engelen gebelgd zijn/ als men hen de eere geeft/ datse Gods gesan-
ten/ Gods trawanten / Gods heerslegers zijn: somen niet met een seif/dat
sp onder sulke namen ook aan God deselvede diensten doen/ welken aard-
sche koningen behoeven: Wanneer sp slechts by God so veel eere/ als lijf-die-
naars en hobelingen by de Prinssen hebben/ is dat niet breed genoeg? En
wat hunne kragt belangt/ die magh wel groter zijn/ dan om 185 duisend
man te doden; en nochtans sodanig niet/ maar van anderen aart. Ons
werk is hier alleenlik/ dat te onder zoeken 't gene ons betreft. En wat daar
buiten of daar boven is/ dat laat ik al aan God.

XI. HOOFDSTUK.

Van derselver Ordeningen word daar in niet fekerlijx noch be-
scheidelijx geleerd.

§. 1. **W**ij hebben in 't begin 1. B. XII s. 6/7. XV. s. 16/17/18/31.
van d' Ordeningen daar Gods Engelen in verdeeld zijn/so wel
Kristenen als Joden horen spreken. Oegelyk van de Bedieningen/ die sp elk
in hunne ordening betrachten 1. B. XIV. s. 6/7. XV. s. 9/16/17. en elders
meer. Nu staat ons te besien/ wat ons de Schriftuur van desen handel leert.
Men haaltet uit vercheiden hoeken/ 't gene van die Ordeningen word geleerd:
eetst/ dat d'Engelen een hoofd hebben/ daar d'anderen onder staan; daar
na/ dat elke Ordeninge of Engel sijn bevlind heeft/ ober landen/ volken/
saken en personen/ hen besonderlik van God betrouwd. Ik hebbe reeds
1. B. XVII. s. 7. aangewesen/ waar sulx alles/ so by Kristen als Onkri-
sten schrijbers/ dus te vinden is. Hier word nu de waarheid ondersocht.
Waarna soekende/so vind ik wel een hoofd; maar buiten dat so vind ik in den
ganschen Bijbel niets van al 't gene datmen seit. Ik sal de plaatsen by bren-
gen/ daartinnen alles uit bewijzen wil; en dat bewijs proebende/ sal ik to-
nen dat het weinig gelden magh.

§. 2. Mitsdien van datter tweederley Engelen zijn/ 't een deel goed/
en 't ander quaad: so heeft elk deel sijn hoofd. So sagh Johan-
nes datter krijgsh wierd in den Hemel: Michaël en sijne Engelen krijg-
den tegen den Draak en sijne Engelen. Openb. 12: 7. De Dzaak/by gelijke-
nis also genaamd/ heeft anders den naam van Duyvel en de Satanas v. 9. Doch
dit is by wege van een gesichte/ ende also oneigentlik geseid: so daar uit
mede blijkt/ dat dese krijgsh in den Hemel was/ daar de Duivel ofte Satanas
met sijne Engelen geen plaatse heeft. Maar buiten gesichte heeft Paulus
geseid/ dat de Heer ten jongsten dage met de stemme des Archangels, dat is
(om goed Quitsch te spreken) des Opper-Engels uit den Hemel nederdalen
sal. 1. Thess. 4: 16. Daartegen voorszeyd ons de Heere self/ dat de Duivel met
sijne Engelen te dien dage in 't eeuwig vuur verwesen word: welk laatsic eben-
wel ook oneigentlik geseid is; also het vuur geen vatt op geesten heeft.

Judas

Judas meld van eenen twist / nergens meer gemeld / welken d'Opper-engel Michaël met den Duivel hadde / wanneer sy over 't lichaam van Moses handelden. v. 9. Dit is 't al / wat ons van die twee opperhoofden en derselver aanhang in de Schryft gemeld word: dan van elk wil ik noch wat nader in 't besonder spreken.

§. 3. Michaël dan heeft sich eens aan Daniel cap. 10. in gesichte vertoond: als een van de Vorsten (so spreekt hy daar) die 't bestuur over de volkeren der Arde hebben: ende word van hem de grote Vorst, die voor Gods volk staat / genaamd. cap. 12: 1. 't Gene hy verder van hem selt / hoe hy sich daar in queet / behaest hier niet verhaald. In mijne uitlegginge over den Profeet Daniel heb ik dat verklaard: ende met eene getoond / dat Michael Christus self niet is / daar hy by belen voor gehouden word. Mijne redenen waren doe: dat Michael Dan. 10: 13. een van d'eerste vorsten genaamd word: 't welk te gering is voor hem die aller vorsten opperheer / en koning aller koningen is. Openb. 1: 5. en 19: 16. Daar beneffens soude hy / so hy de Heere self ware / niet beschroomd geweest zijn / om den Duivel te bestraffen, noch in plaats van dien geseld hebben / de Heere bestraffe U, gelijk Judas verhaalt. Wat dan? Setter Gabriel hy / die eens ene boodschap aan Daniel / en namaals aan Zacharias en Maria dede. Dan. 8: 16. en 9: 20. Lukt. 1: v. 11 / 19 / 26. Dese maakte hem self bekend / dat hy de gene was die voor God staat: als of hy dat besonder boben d'andere Engelen hadde; welke nochtans alle tot die van de kinderkens toe / het aangesicht des hemelschen Vaders sien. Matt. 18: 10. Ik sie dat dit alles so verbloemder wijze gesegd word / gelijk het ook met de drie boodschappen in een gesichte was; datmen qualik weten magh watter af te seggen zy. Meenlik kan ik sien / dat Gabriel uitnemender wijze voor God staat dan d'anderen doen / en dat Michael het hoofd van allen is. Hun beider namen geven in 't Hebreewsch wat groots te kennen: *Gabri Eel*, God mijne kragt, en *Micha Eel*, Wie is als God?

§. 4. Der wise Geesten opperhoofd word Duivel, in 't Grieksch *διαβολος*, *Diabolos*, dat is Lasteraar: ende in 't Hebreewsch *שטן* *Satan*, dat is Tegenstander genoemd. In 't Oud Testament komt ons de naam van Satan op vier plaatsen voor / ende word overal in den Griekschen Bybel *Diabolos* vertaald. Ende staat op den selven wel in acht te neemen / dat op twee plaatsen sleghts *שטן* *Satan* te lesen staat / dat een Tegenparty in 't gemeen te seggen is; daarby wel een hoosaardig mensche magh verstaan zijn: op de twee anderen *שטן* *Satan* de Tegenparty, als van eenen sekoren in 't besonder. Te weten / het was *Satan*, een tegenparty, (gelijk Petrus ook genoemd wierd / doe hy Jesus tegensprak / Mich. 16: 23.) die David aanporde om sijn volk te tellen: 1 Kron. 21: 1. ende twenscht David sijnen en Gods byand toe / dat Satan of een Satan (niet de Satan gelijk het onse Overtetting heeft) aan sijne reghterhand / tot sijner beschuldiging moght staan. Psal. 109: 6. Maar die Joch voor God beschuldigde / en die Josua den Hoogpriester tegenstand / word gewurlijk *Satan*, de Satan of Tegenstander

der genoemd. Job. 1: 6/7/8/9/ 12. en 2: 1/2/3/4/6/7. Zach. 3: 1/2. Dit en kan geen een mensche zijn / so 't een mensch is; om dat de tijd van Job en Zacharias meer dan eens menschen leven verscheelt. Van het soude wel een seker mensche by verbolg kunnen zijn: gelijck verscheidene na malkander de Koning, en de Hoogpriester genaamd; elk in sijnen tijd / ende nochtans nooit meer dan een. Ofmen soude moeten seggen / dat een seker slaghe van quaadaardig volck daar dooz betekend word: gelijcken de Turk, de Fransman seit; ende meent daar mede 't gantsche volck dat Turksch of Fransch is.

§. 5. By desen staat ons noch een ding met besondere opmerkinge waare te nemen. Daillon heeft op eerst gewesen; en ik hebbe / 't geheel Nieuw Testament nasien / bevonden dat hy gelijck heeft. Hy seit / dat de Schrift niet meer dan enen Duivel kent / dat is / maar eenen bosen Geest die dooz desen naam betekend word. Also vind ik dat het woord *Διάβολος* Diabolos, Duivel 35. maal in 't Nieuw Testament te lesen is: maar *δαιμόνοι* Daimones dooz 't woord duivelen vertaald nimmermeer; dan wanneer ons dat in 't Duitsch ontmoet / so staater t'elkemaal *δαίμονια* in 't Grieksch. En de bose Geesten / die onder den voorsziden eenen Duivel staan / worden nooit Duivelen; maar des Duivels of des Satans Engelen genaamd. So spreekt Christus / als geseld is; Math. 25: 41. en so klaagt Paulus over enen Engel des Satans, die hem met duivelen sloegh. 2 Kor. 12: 7. 't Is waar / dat het woord *Diabolos* ook tot dziemaal toe in 't meergetal gebonden word; maar dan hebben 't onse Oversetters niet met duivelen; maar eens achterklappers, 2 Tim. 3: 3. en tweemaal (op voutwen geseld) lasteressen verduitscht. 1 Tim. 3: 11. Tit. 2: 3. So veel dan als de sake self betreft / so blyst / dat die een Duivel of Satanas sijnen aanhang onder d'Engelen heeft / die derhalven sijne Engelen genaamd zijn. Bezä heeft dit so al aangemerkt / die over Heb. 2: 14. op 't seggen des Apostels / dat de Duivel 't geweld des doods hadde, schrijft: *De uno loquitur tanquam omnium principe, ut alibi saepe Scriptura; cui tacite adjunguntur reliqui ipsius Angeli, ut Matt. 25: 41.* Hy spreekt van eenen als het hoofd van allen, gelijk de Schrift dikmaals elders doet: stilwygens daar by verstaande sijne andere Engelen, gelijk Math. 25: 41. Salmen dan schriftmatig spreken / so moet dit onse regel zijn: dat de Duivel maar een; doch de bose Engelen; welker hoofd hy is / veele zijn.

§. 6. Nochtans sult gy seggen / word so menigmaal in de Schrift van Duivelen, als van veelen; ja van een legioen Duivelen gesproken. Marc. 5: b. 9. Dat is dan by wat meer dan een. 't Is waar / in onsen Nederduitschen / in den Hoogduitschen / Engelschen en Franschen Bijbel leestmen so: maar dat bind ons niet; de Grondtext moet de maat hier slaan. Nooit leest gy Duivelen in 't Duitsch / of gy sultet in 't Grieksch *δαίμονες* Daimones of *δαίμονια* Daimonia vinden; dat geheel wat anders is. Doch ik wil dit slaghe van Duivelen, so alse hy den Oversetteren genoemd zijn / noch wat rusten laten: also wy hen noch niet van nooden hebben; en datse d'ordre steuren souden / die ik in 't begin van dit Hoofdstuk hebbe voorgesteld. Die bereischt nu / dat ik verder van d'Ordeningen en 't Bedryf der goeden en der quaden

Engelen spreke / so veel als daar de Schrift af leert. Hunne hoofden zijn dan nu by name / en verder niet bekend; Michael en Satan zijn hun beider namen in 't Hebreeuwisch. D'eerste houdt dien selfden naam in 't Grieksch; maar d'ander word daar in de Duivel, en by gelijkenis de Draak genaamd. Nu van d'Ordeningen eerst te spreken / sal ik van Michaels Engelen beginnen / en dan tot die van Satan overgaan.

§. 7. So by een der beiderlepe Engelen order is / so false by de goeden zijn. En 't schijnt ook dat de Schrift het seit. Daniel vernam in een gesichte / dat duisendmaal duisend den Gedurigen van dagen dienden, ende tien duisendmaal tien duisenden voor hem stonden. Dan. 7: 9/ 10. 't Zy dat dit onderscheid gedurig / of alleenlik vooz dien tijd / ende by beurtwisseling was / men siet echter degenen / die blotelik der majesteit wege vooz God stonden / onderscheiden van degenen die hem dienden. Doch so dat onderscheid niet gedurig is / so en is 't geen onderscheid. Men twijfelt mede niet / of de Cherubynen en Serafynen, beide Engelen / waren van malkander onderscheiden. Doch of dit so zy maghmen billik nader onderzoeken. Te weten: 't blijkt altoos niet / dat het verscheidene ordeningen zijn: also die twee namen nergens by malkanderen staan / om te tonen dat Cherubim en Serafim twee zijn; en nergens iet van d'enen werd geseyd / dat op d'anderen niet en past. Dit versta ik van die plaatsen die op d'Engelen gepast worden: welker van de Cherubim niet meer dan twee / en van de Serafim maar een te vinden is. Laat ons beide dese namen eens wat nader onderzoeken.

§. 8. Wat het eerste woord betreft / so is seker / dat Kerubim in 't Hebreeuwisch oorspronkelijk Offen betekent. Want Kerub komt van Karab; dat ploegen te seggen is: waar toe d'Israëlijten / als men weet / d'Offen gebruikten; somen noch heden by verscheidene volkeren siet. Doch 't woord Kerub en Kerubim is by d'Oversetters niet vertaald / maar so gelaten als 't is; om datse nooit seker waren watser eigentlik of maken souden. Op 30 plaatsen komt ons dit woord in 't oud Testament / en op sommigen derselven verscheidemalen vooz: in 't Nieuw niet meer dan eens. Daar onder zijn maar twee of drie / daar het geen beeld selen betekent / boven de Verbondhust dooz Gods last gesteld / of in Gesichte vertoond. Siet dese beeldselen Ex. 25: 18 / 19 / 20 / 22. en 26: 1 / 31. en 36: 8 / 35. 37: 7 / 8 / 9. Num. 7: 89. 1 Sam. 4: 4. 2 Sam. 6: 2. 1 Kon. 6: 23-29. 32 / 35. en 7: 29 / 36: en 8: 6 / 7. 2 Kon. 19: 15. 1 Kon. 13: 6. en 28: 18. 2 Kon. 3: 7 / 10-14. en 5: 7 / 8. Psal. 80: 2. en 99: 1. Jesa. 37: 16. Ezech. 9: 3. en 10: 1-9 / 14 / 15 / 16 / 18 / 19 / 20. en 11: 22. en 41: 18 / 20 / 25. Daar 't op 't geen gemaakte beelden past / is / dat Godt den mensche uit het Paradys verdreeven hebbende / Cherubim met een vlammitig lemmer stelde / om den ingang te bewaren: Genes. 3: 24. En dan noch / wanneer Gods majesteit hier in word afgebeeld / dat hy op enen Cherub vloogh. 2 Sam. 22: 11. Psal. 18: 11. Seker man / die nevens d'anderen uit de Babylonische ballingschap wederom na 't vaderland reisde / wierd ook Cherub genaamd. Esra. 2: 59. Nehem. 7: 61.

§. 9. Wat is nu hier af te maken? Men diende wel van dit onvertaalde woord

woord wat meer te weten / wat het toch voor beelden / en van wat dieren geweest zijn; om te sien of die naam ook op Engelen past. In 't eerst is kennelijk / uit allen die Schrifturen daar gemeld / dat het Afbeeldfels waren tot den heiligen dienst geschikt. So heeftse God aan Moses voorgeseyd; daar toe heeft hyse gemaakt; en als sodanig heeftse Ezechiel in prophetische vertoeningen gesien. Nooit komense anders voor. De gestalte deser beelden schijnt geen eenerley geweest te zijn. Want van aangesichte gelekense na Ossen / doch die vleugels hadden. Dat van Ossen blijkt uit dien: Dat Ezechiel op twee plaatsen eene selfde sake seggende / van vier dieren / die elk van besondere gedaante waren; drie derselbe eben eens / maar het vierde hier Cherub en ginder Ossen noemt. Sulx is uit vergelykinge van Ezech. 1: 10. en 10: 14. klaar te sien. Want dit was 't selfde dier, seit Ezechiel / dat ik by de riviere Chebar gesien hadde. 10: 15. Dit was in 't 10. en 't ander had hy in 't 1. cap. verhaald. Nochtans was dat Ossen aangesichte niet eenparig: want die hy daar na cap. 41: 18 / 19. beschryft / hadden elk twee aangesichten; eens menschen ende eens jongen leews. Van dit blijkt bestendig / dat de Cherubim gevleugelt waren: want so heeftse Godt aan Moses belast te doen maken / om met hunne uitgestrekte vleugelen de Verbondkist te bedekken. Exod. 25: 20. en 37: 9. Sodanig heeftse ook Salomo in den Tempel gesteld. 1 Kon. 6: 24 / 27. 2 Kron. 3: 11 / 12 / 13. Dus veel hadden dese beelden dan van 't viervoetig en van 't pluimgedierte: doch buiten dat schijnt datse eens menschen lichaam vertoonden; so de hoogte van 10. ellen / vergeliken met die van elken vleugel tot 5. ellen / op 't naaste te kennen geeft. 1 Kon. 6: 24 / 25 / 26. Want wanneer de konst al het verfiert / so salse 't regelmatig doen. Versintse menschen of beesten met vleugelen; het sal zijn in die gelijkmatigheid van leden / datse 't gebruik souden kunnen hebben om daar mede te vliegen. Maar een viervoetig dier gelijk een Osse / en dat tien voeten hoog te doen vliegen / soudenmen 't veel langer wicken als van ieder bys voet moeten geben: doch voor enen mensche van die lengte soude 't evenmatig zijn.

§. 10. Het ik meer van de Cherubim segge / moet ik eben bevre van de Serafinen spreken; om als dan des te beter de vergelykinge te maken. De betekenis deses naams laat ons in den oorsprong soeken. *Saraf* heet branden, in den brand steken en verbranden: waar af het woord *saraaf*, als men van eenen spreekt / en *serafim* als van veelen geseyd / den oorsprong heeft. Onse Oversetters hebben dat tweemaal vurige slangen, Num. 21: 7. Deut. 8. 15. en tweemaal vurige vliegende draken vertaald. Jesa. 14: 29. en 30: 6. Maar op eene plaatse Jes. 6: 2 / 6. hebbense 't Hebreeuwisch woord *Serafim* behouden; om dat daar slang noch draak te passe quam. Hier mede ben ik noch niet wijs genoeg / om te seggen wat gedaante of gestalte dat de Serafinen hadden; en de Joodsche meesters weten 't mede niet. Van de Schrift self geeft ons dese openinge: dat de genen die aan Jesaias in gesichte vertoond zijn / mede als de Cherubim gevleugeld waren; doch niet drie paar vleugelen elk / daar de Cherubim nooit meer en hadden dan twee. Van de vordere

gestalte is met eene daar uit iets te giffen / datse de Profete dus beschrijft : dat een ieder derselver ses vleugelen hadde; met twee sijn aangesicht, en met twe sijne voeten bedekte, en met twe vloog hy. So gelceek dan 't lichaam geen vierhoetig dier; alsoo twee paar voeten / 't zy in 't gaan / 't zy in 't vliegen / dooz een paar wieken niet wel konde bedekt worden.

§. 11. Du is van die heiderley gedaanten eenerley te seggen: datse dus in Gesichten vertoond, gelijk van beiden gemeld is; of dooz konst uitgebeeld / het welk alleenlik van de Cherubijnen word verhaald: beide echter d'Engelen verbeelden / vooz so bezre sy Gods dienaars zijn. Want geen andere reden kander zijn / waarom die bewaarders van den wegh na den Boom des Levens / Gen. 3: 24 / en de gene die God / by gelijkenis gesproken / dooz de lucht boerde / 2 Sam. 22: 11. Psal. 18: 11. Cherubim genaamd worden: aangessen dat d'Engelen Gods dienaars zijn / die sijn woord en welbehagen doen. Psal. 103: 20/21. Daar vooz staan de Serafijnen ook te boek: als besig in dat gene / dat den Engelen dikmaals toegesongen word / Looft den Heere sijne Engelen; Psal. 103: 20. en 148: 2. Want so deden de Serafijnen wanneer hen Jesaias sagh; D'ene riep tot den anderen, heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen; de gansche Aarde is sijner heerlikheid vol. Jesa. 6: 3. Hier van is 't / dat eveneens als Godt / tot betkenisse sijner allerhoogste majesteit / den Hemel tot sijnen Troon word toegepast; Psal. 103: 19. Jes. 66: 1. daar hem d'Engelen als hemelsche heirscharen by duisendmaal tienduisenden rondom ten dienste staan: Psal. 105: 20/21. en 68: 19. Dan. 7. also / in so bezre als hy / dooz 't bewijs sijner genade / ene sitplaats onder sijn volk in den heiligen Tempel heeft; so is sijn eernaam / de God die tusschen de Cherubijnen woont. 1 Kron. 13: 6. Psal. 80: 2. en 99: 1. De Serafim heeft Jesaias insgelijx in den Tempel gesien / sonder van de Cherubim daar by te melden. cap. 6: 1.

§. 12. Doch uit dese selfde reden sluit ik ook / dat de Cherubim en de Serafim geen verscheide oordening van Engelen betekenen. Want dese worden nergens anders / als te deser plaatse / in den sin van Engelen gemeld. Ende gesien in den Tempel / daar den anderen Profeten / sonderling Ezechiel / altijd de Cherubim in 't oge liepen / sonder datter ooit van Serafim gemeld is; ende dat sonder Cherubim: so volgt: dunkt my / waarschijnelijk genoegh / dat Cherubim en Serafim een en de selfde zijn; en datse sleghs om redenen op dese eene plaatse dus / en op alle d'anderen so genaamd zijn. Te weten / gelijk d'eigene namen van Michaël, en Gabriël IX. §. 7/8/9. als mede de gemeene benamingen van Gods Helden, Dienaars, Heirscharen, Psal. 103: 20/21. Boden, Psal. 104: 4. Heiligen, Wachters, Dan. 4: 13/17. den Engelen dooz malkanderen / sonder onderscheid zijn toegepast / so magh 't ook wel met dese zijn. Altoos is 't onmogelijk / uit al 't gene dat de Schrifst ons daar van seit / enig onderscheid van oordening te merken. Maar die verscheidenheid van verbeeldinge is alleenlik / om verscheidene eigenschappen deser heiliger Engelen uit te drukken. Meemt dat de brandigheid der Serafijnen hunnen vurigen pver tot Gods eer en dienst / of Gods hittigen toozn in 't straffen van
de

de sonden; de blengelen der Cherubim en Serafim hunne beezdigheyt; de menschelike gestalte hun groot vernuft; en de gelijkenisse van Leew of Osse/ hunne edelmoedigheid en kraght of sterkte bedieden moghte: want so hebben 't d'Uitggers dus bezre op 't waarschijnelyk gegift. Ende blykt noch tot overbloed/ dat Cherub, buiten dit gebzuik/ enen mensche die seer verheerlykt is word toegepast. Want de schlanderheid/ mogentheid/ en volslagene heerlijkheid/ den koning van Cyprus/ so van hem self/ als van anderen in voortijden toegeschreven/ word hem van Gods wege dus berweten: dat hy een gesaltdede overdekkende Cherub was. Ezech. 28: 14/ 16/ 1/-6/ 12/ 13. Mit allen desen blykt dan sieghs/ dat de namen Cherubim en Serafim, op drie of vier plaatsen in 't gesheel van 't oud Testament/ ontsleend zijn; om daar door by gelijkenisse Gods uitverkorene Engelen/ als boven mate heerlik/ doch sonder enig onderscheid van oydningen/ af te beelden.

§. 13. Nu moeten wy wat verder gaan/ en sien of elders enig onderscheid van Oydning te vinden zy. Sulx soude moeten zijn (en daar soeken 't ook de genen die van sulke Oydningen schryben) ter plaatsen daar die schepselen/die in den Hemel zijn/ met enig onderscheid genoemd staan. Die laat ons dan vervolgens insien; en aandachtig overwegen/ of daar sulx iet in te sien is. Altoos daar in niet/ dat Paulus den Heere Christus aan Gods reghterhand in den Hemel bemerkende/ van hem seit/ dat hy daar nu is verre boven alle Overheid, en Maght en Kraght en Heerschappye: Efes. 1: 20/ 21. want daar in spreeket hy niet een woord/ dat op de menschelike maght op Warde niet en past; boven welken hy/ dus hoog geseten/ bezre genoeg verheben is.

§. 14. Maar nu komt deselfde Paulus nader: en versichert ons/ dat God, die alle dingen geschapen heeft door Jesus Christus; het Euangelium tot dien eynde onder anderen doet verkondigen/ op dat sijne veelvuldige wijsheid door de Gemeinte bekend werden den Overheden en Maghten die in den Hemel zijn. Efes. 3: 10. Dese Overheden en Maghten kan ik by voorraad wel voor Engelen aansien; want hierna komense noch wel eens te pas; maar ik kan daarin geen onderscheiden Oydning sien. Want Overheid en Maght is by Paulus al een selfde ding; gemerkt dat hy elders in 't alle Maghten Oversten noemt. Rom. 13: 1/ 2/ 3. Ce byeden zijnde eben eens wat naam dat hy hen geeft/ so hen die maar past; en hy hen daar door kent als van God gestelt, ende dien hy schattinge geven moet. v. 1/ 6/ 7. So sien wy mede dat by Christus self Oversten en Groten in 't gemein/ sonder onderscheid genaamd zijn/ die 't vermogen in de Weereld. Matt. 20: 25. Maar Paulus seit op dese plaatse niet/ dat die Overheden van verscheiden Oydnen/ trappen/ weerdigheden zijn.

§. 15. Ik come dan noch wat nader. Door Christus zijn alle dingen geschapen; die in de Hemelen en die op de Aarde zijn; die sienlik en die onsenlik zijn: het zy Tronen, het zy Heerschappyen, het zy Overheden, het zy Maghten. Kol. 1: 16. Hier sagh ik wat meer in/ sonder den Hemel alleen genoemd; ende niet met een de Warde; daarmede weet dat Tronen/ Heerschappyen/ Overheden en Maghten zijn. Boven dien geven die vier namen noch geen twee

Opzendingen te kennen. Want waar vindmen Cronen sonder Heerschappij / of Overheden sonder Maght? De Croon is een bewijs van heerschappij; en de Maght is by de Overheid: waar het woord des Conings is, daar is Heerschappij. Pred. 8: 4. Het een is sonder 't ander niet. 't Zijn sleghts verscheidene namen / waar mede men de genen *qui sunt cum imperio* (gelijkmen in Ciceros tijdt te Romeen sprak) dat is / die deel in de regeeringe hebben, te noemen plach. 't Is waar / dat alle Overheid so hoog niet is datse den Croon beklint; noch alle Maght / so groot als Heerschappij: maar sommen meint / dat sulke een onderscheid door die twee woorden word beduid / die moet ook raad met de twee anderen weten: ende also wel de Heerschappij van den Croon / als die beide van de Overheden onderschepden. Sonder dat moestmen kunnen tonen / dat het gebruik van dese namen in dien tijdt / ten minsten by de Kerk of in den stijl van Paulus / onderscheidelike Hoogheden betekende / welker eene boven d'ander zp; om daar uit die Opzendingen / diemen van Gods Engelen meld / vast te maken: maar dat heeft noch niemant ooit gedaan.

§. 16. Daar zijn echter al de mannen nu / na welken d'oude Christen schryvers / als uit de scholen der Joden / de Engelen die by Godt gebleven zijn / in so veel Reizen plaghten te onderscheiden; en so meesterlik daar af te spreken / of se seer wel wisten / hoe 't daar mede gelegen is: so wy 1 B. XV. §. 16. 31. van Athanasius / Gregorius en anderen gesien hebben. Deselsde van daerna noch verder van de Schoolgeleerden opgemaakt / gelijk het 1 B. XIX. §. 7. uit Lombardus is getoond; stemt dan ook al op geenen anderen grond. Kraghten, sie ik daar / soude de negende name zijn / boven de acht alhier verklaard: maar die word in de benaminge der goede Geesten niet geteld; van de quaden sullen wy hier na noch sien. Dese dan uit de Schryft by misverstand opgevatt / sullen d'andere by ons noch minder laten gelden: die de Joodsche leeraars / volgens hun gewone vertelheid / buiten 't Godlik Woord daar by versonnen hebben; waar af insgelijx hier boven 1 B. XII. §. 8 / 11. gedacht is. 't Schijnt / so dese lusten 't albestuur des Weerelds / en den dienst der Engelen in handen hadden; so souden 't dan so doen. Elk echter na sijn eigen hoofd; een alleen soude moeten meester zijn: want wy sien / datse nu / schoon in 't minste daar ober niet te seggen hebbende / evenwel noch so oneensg zijn.

§. 17. Met weinig moeite staat ons nu te vernemen / of sich sulke lieden en insonderheid de Pausgesinden / beter op des Duivels Engelen verstaan. Wat hun seggen daar af is / heb ik 1 B. XIX. §. 8. mede al gemeld. Onse Protestanten sacchender vast mede; ende gieten ondertusschen self noch oip in die lamp. Want het komt daar niet so seer op aan / of de spreuken der W. Schryft daar dit d'anderen uit halen / ook te ver getrokken; maar offse wel met enig recht tot des Duivels Engelen te trekken zijn. Wy sullen die dan sien: 't zijn de gene die van Overheden, Maghten, Kraghten spreken; in alsulken sin / datse van Engelen verstaan / niet anders dan op bose Engelen te passen zijn. Want niem leest niet alleen van den Oversten der maght des lichts;

Efes. 2: 2. (welken ik als Oversten vooz eerst noch wat sal facen rusten/ tot dat ik nader van den Duivel self sal moeten spreken) maar van Overheden, Maghten, Geweldhebbers der wereld, en de duisternisse deser eeue, en van geestelike Boosheden in de lucht: (so men 't in den Nederduitschen Bybel leest) tegen welke ieder kzysten moet gewapend zyn. Efes 6: 12. Dus herfter Paulus Engelen, Overheden, Maghten onder sijns Beloofs en sijner Saligheid allerhardste vbanden geteld. Rom. 8: 38. Daar komt 'et nu op aan/ of dit geen benamingen van verscheidene Oordeningen of sozteringen der bose Geesten zyn.

§. 18. Niterliik gelijktet daar wel na / so als 't hier te lesen staat. Want hier helpt my niet / of ik segge datter Overheden / Maghten ens. op der Earde zyn: want dit is nu in de Lucht. Daarenboven seit d' Apostel in dit selfde berg / dat wy desen stryd niet hebben tegen vleesch en bloed. Sodanig zyn de menschen; maar de Geesten niet. Ik moet ook bekennen / dat ik niemant noch vernomen hebbe / die den sin van dese woorden op de bose Geesten niet en past. Onse leeraars schoons in 't vertalen wat verschillen / zyn het echter in de sake met de Roomsgefinden dus vejr eens. Daar spreekt ik nu niet breder af / om dat het noch geen tyd is: maar segge sleghts / dat ik hier die Oordeningen noch niet in kan sien; daar echter sommigen der onsen wat na hellen / en sommige seggen wel volmondig / ja. Doch sonder ons nu daar met op te houden: (ander luy g'voelens hebben wy in 't I. boek g'noeg gehoord) wat seit dit doch van 's Duivels Engelen meer / als in voozgaande syzenken van Gods heilige Engelen is geseid? En desgelijc / indien dat ander Rom. 8: 38. ook op de bose Geesten staat / wat heeftet meer als namen in / bequaam om ons het hert te doen ontwaken / om tegen sulken sellen vband schryp te staan? Want die niet sijn maghtiger te doen heeft / die moet weten dat hem werk en wacht bevolen is. Doch dewijle de Schryft daar in waarheid niet af spreekt; so en past het ons niet / buiten deselbe eenige order of regel van uitregelige geesten te verdichten. Daar ober toonde men sich al van ouds af seer verlegen: om dat men anders geen raad wiste / hoe des Duivels rijk soude kunnen staan: even eens of 't ons paste / daar vooz besozgd te zyn. Sekerliik de Duivel moest het belen dank weten / so die deugd by hem plaats hebben konde / die hem d'eere toeschryben / dat hy sulken schonen polizpe heeft / als by weinig aardse Woosten magh te binden zyn. Het algemeen voozoordeel van so maghtigen Koningrijk / als men sich van den Duivel inbeeld / heeft dat geboelen gebaard; en 't misverstand ontrent den sin der Schryft / daar die in schijn so iet seit / heeft het noch versterkt.

XII. H O O F D S T U K.

Van hun Bewind ontrent de menschelike saken, heeftmen (hoewel duisterlik) wat meer bescheids; ende noch meest van 't gene dat de goede Engelen betreft.

§. 1. **N**A vereischt de ozyder / dat we tot het Bewind en 't Bedryf der Geesten overgaan / so veel als ons de Schryft daar van is leerende. En na dat wy eens het onderscheid / tusschen d' Engelen die staande blijven en de genen die geballen zyn / versekerd hebben; moeten we van d' een en d' ander slagb besonder sprekken. Van Gods Engelen is dat ook al by een ander hoorval aangemerkt / datse Dienaars van den Schepper / en Beschermers van sijn schepsel zyn. Hoese Gods Dienaaren zyn / dat word meer door namen by gelijkenis geseid / die reeds verhaald zyn; dan met eigenlike redenen verklaard. En so wy dat begeeren / in wat tase willen wy / dat men ons dat soude doen? Seene in de Weereld die daar half bequaam toe is. Hoe God met de Geesten leeft / en sy met hem: wy die met ons eigen lichaam / en duifenden daar buiten so belemmerd zyn; hoe souden wy 't begriypen komen? En ook / wat raaktet ons? Als dat wy pogen om ook te worden / so na als ons nature sijd / dat sy al zyn. Want hoor Gods eere bidden wy / dat sy dat gene doen / dat boven ons vermogen is: Looft den Heere, sijn Engelen, gy kragtige Helden, die sijn woord doet; gehoorsamende de stemme sijn woords Psal. 103: 20. Uw Wille geschiede van ons so op der Aarde, gelijk van d' Engelen in den Hemel. Maar wat doen Gods Engelen aan ons? Dat dient ons om te weten / so daar iet af is. Dit laat ons d'ietwers ondersoeken: of / en wat ons in 't gemeen van hen geschied? wat onderscheidene bedieningen sy t' onswaart hebben? en of het ietwers blykt / dat ieder mensche sijnen Engel heeft?

§. 2. Het eerste seit ons Paulus heel volmondig uit: d' Engelen so beschryvende / datse desen naam / so 't schijnt / alleen om onsent wille voeren; en daar af in dier voege sprekende / dat het een bekende sake zy. Want hy vraagt slegb: zynse niet alle gedienslige Geesten, die tot dienst uitgesonden worden, om der genen wille die de saligheid beerven sullen? Gedienslig zynse daar genoemd / somen siet / om den Dienst waar in sy uitgesonden worden: den Dienst / wel verstaan / des genen die hen send; niet der genen / maar om der genen wille, die de saligheid beerven sullen. Want de Menschen zyn niet meer / maar een weinigh minder dan d' Engelen / van God gemaakt. Dienvolgens hadde sich de Duivel dien aangaande geensins te beklagen / noch den mensche sijnen staat te misgunnen; so als we gesien hebben 1 B. XII. §. 12. dat de Joodsche leeraars droomen. Ende word met eenen openbaar / hoe groben verdricht sel 't zy / 't gene Mahomet vermeld / dat God den Engelen geboden hebbe / den eersten mensche aan te bidden. 1 B. XIV §. 5. En:

Ondertuffchen leert ons hier d' Apostel / met also te schryven / dat ons God den aert en 't doen der Engelen niet verder heeft bekend gemaakt / dan so veel ons self betreft.

S. 3. Maar wat ons self? sult gy vraghen / doen d' Engelen aan God / in aansien van ons self? In 't gemein bevinden wy hen in t' wederlepen dienst gemeld: den menschen van Gods wegen iets te seggen / of te doen. Want nocht word een Engel of meer in enige geschiedenis gemeld / of in enige spreekte te pas gebzacht: ten zy om iets te boodschappen / of om iets uit te werken; beide goed of quaad. Met woorden / om den mensch te troosten of te dzeigen: niet werken / 't sijnder hulpe of tot sijn verderf. Ik gedrage my tot elke plaats der H. Schryft / daar van Engelen gedacht word. Doch laat ons de hoofdsaken slechts onderscheiden / en de besondere spreekten of vertellingen der Schryft / ieder tot haar eigen hoofdstuk vzenge.

S. 4. Wat hunne boodschappen belangt: die waren goed of quaad. De goede meld ik eerst. Dooz Engelen / seit de Schryft / wierd aan Abrahams gebodschapt / dat hem God uit Sara noch dien Sone soude geven / dooz wien 't gesegend Saad moest worden voozgeteeld; Gen. 18: 10. en 22: 11. aan Jacob d' eerste belofenis vernietod; Gen. 18: 12. en 32: 1. Hof. 12: v. 17. aan Gideon belast en beloofd: dat hy 't volk van de Midianiten verlossen soude; Richt. 6: 12. aan Samsons ouders d. selfs geboozte voozseid. Richt. 11: 3 / 10 / 11. Dit in 't Oud Testament: in 't Nieuw is des veel meer. De voozsegginge van de geboozte des Heeren en des Dopers is dooz enen Engel geschied; Luk. 1: 11 / 26. Matt. 1: 20. daar na dooz enen Engel bekend gemaakt / en dooz een heit van Engelen toegesonden. Luk. 2: v. 8-14. Sijne Opstandinge wierd dooz Engelen verkondigd / Matt. 28. Marc. 16. Luk. 24. Joh. 20. en sijne wederkomst by sijnen Hemelvaart dooz Engelen voozseid. Hand. 1: 10' 11. Dooz dienst van Engelen hebben Daniel / en Zacharias en Johannes / hunne openbaaringen ontvangen.

S. 5. Met raad en daad heeft God sijne dienaars dooz Engelen ondersteund. Want so wierd Elias in sijn gesandchap aan den Koning Ahassia onderecht; 2 Kon. 1: 3. Philippus na den Moozman toegewesen / en Kroznelus in sijn gebed versterkt. Hand. 8: 26 en 10: 3. In den nood isser menig dooz Gods Engelen vertroost. Hagar / wanneer Sara was ontvlucht; Gen. 16: 7. en 21: 17. Jacob / wanneer hem twee heeren tefens ontmoeteden / om sijn gemoed tegen de vzeese van Esaws vbandschap te wapenen; Gen. 32: 1/2. Elias / wanneer hy van Isabel verbolgd was / 1 Kon. 19: 5. Gehasi / wanneer hy van de Suriërs omsingeld was. 2 Kon. 6: 17. Paulus wierd in nood op Zee dooz enen Engel der verlossinge versterkt. Hand. 27: 23. Anderen zyn blijkelyk uit den grooten nood dooz Engelen gered: Lot uit den vband van Sodom; Genes. 19. Daniels geselent uit den heetsten gloed des oven; en hy self uit den Leeuwenkuil verlost; Dan. 3 en 6. d' Apostelen eens tsamen / en Petrus eens alleen uit de gebanken is gered Hand. 5: 19. en 12: 7.

S. 6. Dit zyn besondere Exempelen: des David in 't gemeinwel vyzelike

magh seggen; d'Engel des Heeren legert sich rondom de genen die hem vresen, ende ruktse uit Psal. 34: 8. Bedenklike spreekte / waardig / eer wy verder gaan / wat nader in te sien. Om den sin ter dege te verstaan / so merke toch de Leser eerst: dat hy seit / d'Engel, als van eenen; ende niet / d'Engelen; als van veel. Hoe kan den een Engel een leger maken? Men siet hier by terstond / dat dit wel *collective* (als men in de scholen spreekt) dat is in vergarenden sin verstaan magh zijn: zijnde sulck ene wijze van spreken / waar doozmen eene geheele menigte van allerlepen aart op eenerhande wijze / en dien volgens onder een begrijpt. Gelyk dit: Wat is de mensche? En / de Mensch is de ydelheid gelijk; waar mede men alle menschen eben seer staat / om dat het iets is dat op allen past. Also hier dan lichtelik ook d'Engel, in plaats van d'Engelen des Heeren in 't gemein; om datser alle eben na toe zijn. Somen 't anders neemt: d'Hebreeuwsehe text heeft geen bewijs / dat een besonder Engel by uitnemendheid alhier verstaan word; also de tale sich in desen op die wyse niet verklaren kan. Want daar soude *hammal-ach*, dat is / de Engel hebben mogen staan / soder 't woord nu Heere niet en ware bygevoegd: maar dus aan een ander woord bepaald / magh 'er 't bywoord *ham*, dat is de, niet blijven; ende staater daarom sleghts *mal-ach*, engel, in 't Hebreeuwsehe. Onse taal ondertusschen heeft dit woordken van node: om datmen in orde van de woorden niet en soude mogen seggen / Engel des Heeren legert sich / of mensch is ydelheid, of os eet gras; maar de Engel, de mensch, een os of den os: dan wel / somen seit / des Heeren Engel sonder 't woordken de. So ben ik dan verplicht / dese spreek in dien sin te nemen: dat God sijne Gelovigen met een leger sijner Engelen bewaart. Du wederom tot het vorige: daerna sullenwe verder gaan.

§. 7. Ten quade meld Gods Woord / dat sich ook verscheidenmaal een Engel heeft vertoond: het zn dat hy blotelik sprak / of dat hy ook niet eenen iet bedreef.

1. Dooz biste aanspraak wierd Bileam / om misbedrijf / dooz enen Engel wederstaan; Num. 22: 22. en 't volk van Israël om ongerogelt heid wel renstelik bekeben. Right. 2: 1.

2. Komtet tot de daad: dooz Engelen heeft God Sodoma en Gomorra verbrand / Gen. 19. By de Pest / daar wel 70000. in Israël aan sterven / heeft sich een Engel met het wpaakswerd laten sien; 2 Sam. 24. 1 Kron: 21. de dood der 185 duisend in 't leger der Assyriers word enen Engel toegeschreven; Jesa. 37: 36. insgelyx Herodes de derde / wanneer hy yhuelik en schielik stierf / 't was dat hem een Engel sloeg. Hand. 12. 23.

§. 8. Op wat wyse nu den Engelen sulx alles toegeschreven word / daar ober heb ik mijne meininge IX. §. 9-22. al verklaart. Dan hier komtet sleghts te pas / dus kortelik aangetrokken; om daar by te tonen / dat selfs het quaad / dat d'Engelen den menschen boodschappen / ofte ook aandoen / ten gaede van de genen komt / die de saligheid beërven sullen. Heb. 2: 14. Sulx geven de heilegers insonderheid te kennen / die Israël en Ghasi ontmoet

moet zijn / als 't ware om vooz hen te stryden / ende hen te dekken. Want een heir is om te bechten / tegen de vyanden van alsulken volk als hunder bewaringe aan bevolen is. In desen dienst der Engelen toont sich God aan den oprechten oprecht / en aan den reinen rein : maar tegen den verheerden toont hy sich als een woystelaar. Psal. 18: 26/ 27.

§. 9. Maar heeft God / sult gy nader vraghen / om den mensch te helpen of beschermen / de Engelen van doen ? Dat sal niemant seggen. Of heeft hy de Natuur in sulken opdening geschikt / dat de menschen dooz middel van andere schepselen / en besonderlik van Engelen ondersteynd zijn moeten : so dat hy eerst sinen invloed op d' Engelen / en dooz d' Engelen op de Mensch heeft ? Want so werkt hy dooz middel van de Lucht op de Warde / en dooz middel van die beiden op 't gewas ; en dooz dat gewas onderhoud hy mensch en beest. Ps. 2: 20/ 21. Psal. 65: 10/ 11/ 12 / en 104: 13/ 14/ 15. Maar wie sal ons dat verklaren / hoe sulx in sijn werck magh gaan ; nadien bereids getoond is / IX. §. 7. 8. hoe beswaarlik 't vooz ons zy / om te weten op wat wijze dat een Engel werkt ? Soudemen 't dan ook niet veilig daar by mogen laten rusten / 't gene IX. §. 9-22. geseid is : dat de Schryft van God als Heer en Koning over al / en besonder van sijn volk / op menschelike wijze sprekende ; de schepselen bemerkt als dienaars en uitbaerders sijner wilkeuren / en d' edelsten derselven acht / als de gene die aan hem de naaste zijn ? Dat is tot sijnder eere / dat hem d' Engelen dienen ; gelijk daar getoond is / en op Christus mede gepast word. Matt. 4: 11. Heb. 1: 6. Also is het tot heerlijkheid der Gelovigen / dat d' Engelen hunne bewaarders genemid worden : zijnde in dien opsigte van Christus self geseid / om te tonen / dat hy van de vyanden omringd / noch goed betrouwen op God sinen Vader hadde : Meint gy , dat ik mijnen Vader niet kan bidden ; en hy sal my meer dan twaalf legioenen Engelen bysetten ? Mat. 26: 53. 't Is dan sulken wijze van spreken / als oft een groot koning / iemaat groter eere aandoen wissende / hem dooz sijnen hoogsten staatsdienaars aanspreken / bezorgen / en ook wel bedienen liete. Haman , 's konings grootste hoveling / helpt Mordechai te peerd / en leid hem dooz de stad ; mits roepende : Also salmen dien man doen , in wiens eere de koning een welbehagen heeft. Esth. 6: 11.

§. 10. Inggelijx / als of God / menschelik gesproken / den mensche dooz sijne staatsdienaars of lijfschutten sijner hoogste gunst versterken woude : so sal hy dooz sijne Engelen , d' edelste sijner schepselen / als niet een leger dekken de genen die hem vreesen. Ende sulx daarom / op datse dooz sulck sightbaar teken in hun gelove versterkt worden souden. Want dat blykt uit dien / dat Petrus daar op past : So weet de Heere de godsaligen uit de verlokinge te verlossen. 1 Pet. 2: 9. En God selbe / om sijn volk te troosten ; Siet / seit hy / ik sende enen Engel voor uw aangesichte ; om u te behoeden op desen wegh , ende om u te brengen tot de plaatse die ik u bereid hebbe. Ex. 23: 20/ 23. De verlossinge der Apostelen / als dooz enen Engel / maakte dat de hoofdman des Tempels / en d' Overyzeker 's twyfelmoedig wierden ; ende een ander verbaasd quam seggen / Siet de mannen die

gy in de gevangenis gefett hebt, staan in den Tempel en leeren 't volk. Hand. 5: 24/ 25. Allderduidelix Petrus / uit de gevangenis verlost / tot hem self komende seide: Nu weet ik waarachtelik, dat de Heere sijnen Engel uitgefonden heeft; ende my uit de hand van Herodes verlost heeft, ende uit alle verwachtinge des Joodschen volx. Hand. 12: 11.

§. 11. Dooz dese middelen heeft Godt sijn eigen volk / als 't ongelobig was / overtuigd: de volgende proeben hebben self op d'ongelobigen gewerkt. Over de drie jongeligen in den oven / riep self de heidense koning Nebucadnezar uit: Geloofd zy de God van Sadrach, Mesach en Abednego, die sijnen Engel gefonden, en sijne knechten, die op hem betrowden, verlost heeft. Dan. 3: 28. Desgelix Darius / aan Daniël met verwonderinge gebzaagd hebbende / het gene hy vooz ogen sagh; heeft ook uwe God u van de leewen konnen verlossen? kreeg van hem tot antwoord; Mijn God heeft sijnen Engel gefonden, en den muil der leewen toegesloten. Dan. 6: 21/ 23. Dit doet sich klaarlik op / als na der Heidenen gevoelen gesproken; die alle onvoozsiene hulpe den Daimones toeschreiben / die van der opperste Godheid wege de saken hier beneden sturen. Dat is in 't begin l. B. II. §. 11. 12. 13. uit Plato en Plutarchus aangewesen. 't Is dan even veel als offe seiden: dat het den God des Hemels / als hy iet doet / of besonderlik de sijnen helpen wil / aan geen dienaars noch middelen ontzucht.

§. 12. Doch in desen is / tot nader opening van alles / noch iet aan te merken / daar veel aan gelegen is. Te weten dat dit doen / en die verschijnningen der Engelen sus genoemd / van seer verscheiden nature zijn. In sommigen was waarlik 't gene gesien wierd; in anderen wierd maar iets gesien / sonder dat het waarlik was. Te weten / d'Engelen die Jakob in den droom sagh / op en neerwaarts klimmende / die sich aan Daniël en Zacharias in Gesicht vertoonde / die Josef in den droom verscheen / waren slegs by inbeeldinge: so als den aart der Dromen en Gesichten mede bzingt. Mer was het mede niet / dat Gehasi den bergh vol wagenen en peerden sagh; en dat van buur. Van den Engel die 't volk van Israël de pest aanbragt / merkemen niet dat hem iemant sagh / dan David alleen. Die d'eerstgeboornen in Egypten / en die 't maghtig Leger der Assyriers versloegh / zijn van niemant gesien; immers so veel als men uit d'istorie merken kan: ook niet die den Apostelen de gevangenis opende / noch die Herodes van 't leven hielp. Sulx is derhalven alles op die wijze te verstaan / als VII. §. 8. VIII. §. 1-7. geseid is: te weten dat het blote vertoningen geweest zijn / het zy dan aan 't gehooz / of aan 't gesicht.

§. 13. D'Engel die aan Hagar / die aan Gideon / die aan Samsons ouders / die aan Cornelius verscheen / ter wyle sy klaarlik waakten; desgelix die den Herderen by Betlehem verschenen zijn / en die Petrus uit de gevangenis verlost: 't word niet verklaard / hoedanig die verschijninge was. Van sy spraken duidelik met de genen aan welken sy verschenen zijn. Van de genen die by 's Heeren graf / en 't sijner Hemelbaart vernommen zijn / leest men daarenboven / hoese gekleed waren / so 't scheen / wanneer se sich vertoonden.

toonden. Als God mirakel doet / so doet hy mirakel: daar is geen verklaringe van te doen. Maar drie plaatsen vind ik onder allen / daar wat byzonder af te spreken is; d'Engelen die aan Abraham en Lot verschenen zijn / d'Engelen dooz wien de wett besteld is / en d'Engel die 't volk Israëel na Kanaan geleid heeft: van welken t'samen ik affonderlikt in 't volgende Hoofdstuk handelen wil.

XIII. HOOFDSTUK.

D'Engelen aan Abraham en Lot verschenen, zijn uit d'omstandigheden van 't verhaal, vergeleken met het gene de Schrift elders leert, byna te kennen.

§. 1. **E**nige besondere plaatsen der Schrifsture schijnen so van d'Engelen te spreken / datse mijn geboelen schijnen om te stoten. Want booz eerst so word uitzukkelijk geseld / dat het Engelen waren die aan Abraham en Lot verschenen zijn. Paulus d'herbergzaamheid prijzende / seit dat sommigen daar dooz onwetens Engelen geherbergd hebben. Heb. 13: 2. Dit en kan op geen ander boozval geseld zijn / dan 't gene Gen 18. en 19. verhaald word. Doch daar word cap. 18: 2. van drie Mannen gewaagd; welker twee daarna cap. 19: 1. Engelen genoemd zijn. Andere Engelen / gelykt de genen die by 's Heeren Jesus graf en Hemelvaart gesien zijn / worden oock Mannen genoemd; om de gedaante daarse in verschenen; en elders Engelen, om datse 't waren. Maar dese / acht ik / waren Mannen, en hieten Engelen / om 't gesandschap datse bekleedden. De sake toont haar self so klaar / dat ik niet en wete / waarom dat het elk niet siet. Mogelik om datmen al te heyr of al te scherp wil sien: om ene vertoninge der alderheiligste Drieenigheid / of ene boozbeëdinge van 's Heilands Menschwerdinge ter baan te brengen; dat is / (so ik het wel begriyp) om die ten toon te stellen / en de byanden met ons te doen lachen. Ik wil tonen / dat het Mannen, dat is Menschen waren; en met een / dat het gene daaraf anders geleerd word / sonder grond of reden is.

§. 2. Iemant bewijse my sieghs dat Abraham self een mensche was / so dese drie geen menschen waren. Met wakende ogen / by klaren lichten daghe (als de dag heet wierd; so dat het tegen den middagh ging) sach Abraham drie Mannen: niet halvelings / of met een swenk als in 't boozby gaan / maar tegen over hem. Eenen van de drie / als 't hoofd van dit gesandschap sich vertonende / sprekht hy aan: Heers: seit hy / Adoni, enen name dienmen eerenthalven aan de menschen geeft. Hy noodse tot verberchinge / niet wetende wiese zijn. Wat beweegt hem daar toe? Gods rijke segen / waar dooz hy 't konde doen; en sijn herbergzaamheyt, seit Paulus / waar dooz hy wilde. Hy geeft hen voetwater; sy eten en sy drinken. Is dat werk van

Geeften? waarom was Christus dan geen Geest / wanneer hy / om te tonen dat hy 't niet en was / vzaagde / hebt gy hier iet om te eten? ende nam het gene sy hem gaben / ende at het voor hunne ogen? Luk. 24: 42/ 43. Dat was de sekerheid sijner Opstandinge / daar op sich Petrus beriep: gebende reden van weetenschap / waar op sy vooz getuigen van volkomene geloofweerdigheid wilden gehouden zijn; dat sy degene waren / die met hem gegeten en gedronken hebben, na dat hy van den dood was opgestaan. Hand. 10: 40/ 41/. Segt niet / dat het eten van die drie met Abraham in seijn geschied is; of een ander seit dit dan van Christus ook: so dat de gene die ontkent / dat het Menschen zijn geweest; ontkent met een / dat Christus van den dood is opgestaan. Doet hier hy / dat so Abraham / en so d' Apostelen in dat gesicht bedrogen zijn; datse 't dan ook zijn geweest in hun gehooz; of waarom niet so wel in 't een als 't ander? So heeft dan Abraham waarlike niet gehoozd het gene hem beloofd wierd / noch d' Apostelen het gene Christus tot hen sprak. Siet eens waar dit henen loopt.

§. 3. Men moet mij niet seggen / dat het Engelen konden zijn / dietwaerlike aten; met lichamen die sy vooz dien tijd moghten aangenomen hebben. Want dan seg ik wederom / dat het met Christus ook so wel geweest kan zijn: te weten / dat een Geest sijn lichaam uit het graf gelicht en besield heeft / niet sijne eigene Ziel; of dat het sijn lichaam niet en was / maar een ander / eben eens gesteld / als het sijne was geweest. Waar blijft nu alle sekerheid van Schrift of Reden; so men die beide gaar op dese wijs misbzukken maghe. Men sal tot d' oude dolingen van Marcion en andere verballen moeten / somen dien wegh henen wil. Daarenboven; byaldien 't God ooit so schikt / dat een Geest in eens menschen lichaam eet en drinkt; in dierboege / dat die 't siet onmogelik niet anders weten kan / of 't is een mensch: wat schuld heeft hy die daarin doolt / so 't God is die hem dolen doet? Eindelik moght ik noch wel vragen / wat reden 't hebben konde / dat God lichamen aan Engelen gaf / om Abraham sijns soons geboozte / en Sodoms ondergangh te voozseggen; wien hy te voren al dooz verseheldene Gesichten t' sijner gemeensame t'samen sprake gewend / en van de grootste belofenis versekerd hadde; Genes. 12: 1/ 2/ 3. en 13: 14. en 15. en 17: 1-- 22.

§. 4. Maar 't gene men gemeenelik vooz dat ander gevoelen seit / is dat hen Paulus Engelen noemt; en dat in de historie self d' een de H C C R C / J E H O V A heet / en de twee anderen mede Engelen genaamd zijn. Daarop seg ik / dat / so het tot den name komt / veelmaals in de Schrift Engelen; dat is / Boden of Gelanten genaamd zijn / die geen Geeften waren: VII. s. 7. maar nooit Mannen die gegeten en gedronken hebben / en geen Menschen waren. Doch so Paulus vooz Engelen die gedienslige Geeften verstaat: so vzaag ik / of hy hen alle drie of alleenlik die twee betekent heeft / die van Tot geherbergd zijn? Indien de drie: so is ook die eene / vooz welken Abraham bleef staan / die na dat de twee vertrokken waren / een geschapen Engel geweest. Waar blijft dan 't groot bewijs / dat men uit het woord J C H O. D N trekt? Maar by aldien dat op 't herbergen van die twee seggs. woord

gesien: so hadde Paulus sijne reden / om de Hebrezen tot herbergzaamheid te bewegen / duisendmaal kragtiger konnen boozstellen dan hy doet. Want het was onschadelik meerder zere / dat Abraham den **HEERE** zelf / dan dat hy / of sijn neve Lot / een paar sijnertien duisendmaal tien duisenden die-naars geherberghd heeft. Wonder daar beniffens / dat het nergens tot lof van Abraham verhaald word / daar de Schrift buiten de historie so veel af roemt; dat hy met God zelf onder enen boom gegeten en gedronken heeft / Wiens aangesichte sleghs te sien aan Moses zelf geweigerd is. Exod. 33: b. 18. 19. 20.

§ 5 Die lincop blijft echter noch: dat het schijnt dat een van de drie **JHOVA** genaamd word. Wy sullen 't nasien. Gen. 18: 13. word geseyd / dat onder 't eten de **HEERE** seyde tot Abraham, waarom heeft Sara gelacchen? Daar is raad toe / so dikmaals als God Profeten soud / so was 't altyt de **HEERE** die tot hen sprak / ende hun woord also des **HEERE** woord; waarom sy sprekende moghten seggen / also spreekt de **HEERE** / en hoort des **HEERE** woord. Maar dan volght op 't 16. vs. dat die mannen van daar op stonden, ende sagen na Sodom toe; en dat Abraham met hen ging om hen te geleiden. Wonder / so een van die mannen **JHOVA** was / dat een mensch de leidzman is geweest van hem die onse treden tekst en meet. Doch boozts vs. 17. Ende de **HEERE** seide; sal ik Abraham verbergen wat ik doe? Wie seit nu / dat de **HEERE** die dit seide een van die drie mannen was? Het schijnt daar uit / om dat daarna vs. 22. word geseyd / dat die mannen daar op 't aangesichte van daar keerden, ende na Sodom gingen: maar dat Abraham noch staan bleef voor 't aangesicht des **HEEREN**: ende op 't einde vs. 33. dat de **HEERE** wech ging, als hy geeindigt hadde met Abraham te spreken. Ewentwel niet na Sodom toe: Want terstond word op 't begin des 19. cap. van maar twee Engelen getwaagd die in den avond te Sodom quamen. Bergens lees ik hier / dat een van de drie de **HEERE** was: maar wel / dat de twee booztsgegaan zijnde na Sodom toe / Abraham ter plaatsse staan bleef / daar hy hen aan toe geleid hadde. Echter stond hy daar doe niet alleen: maar voor 't aangesicht des **HEEREN**. Dat en seit daarom niet (dat het was het aangesichte van den derden / die niet met d'andere twee na Sodom gingh; mischien ook elders heen van God gesonden. De **HEERE** was niet ver te halen noch te soeken / die alomme tegenwoordig is. De derde kan wel onder des zyn wech gegaan: als hebbende sijne boodschap slechs aan Abraham gehad / en afgedaan; gelijk de twee aan Lot. Dat hy daarom alleen sprak / als 't Jaak betrof; seggende, Ik sal voorseker wederkomen enf. en Sara sal enen Sone hebben: c. 18: 10. maar dat d'anderen bezder moesten / om dat hun last op Sodom lagh; volgens hun woord / Wy gaan dese plaatsse verderven. c. 19: 13. Gelyk uit / maar niet gelyk weer t'huys.

§ 6. Op den t'samenhangh der geheele vertellinge lett; men sal bevinden / dat geen van die drie Engelen de **HEERE** was. Op 't 16. vers word

wozd geseid / dat die Mannen, te weten / de drie, ons bezre gemeld; (and
 vers had hy hter so wel als daar na twee Engelen moeten seggen) van daar
 op stonden / ende na Sodom toefagen. En terwylen dat Abraham hen een
 suik weegs geleidde: so word menscheliker wijsse verhaald / hoe God by
 hem selven booznam / aan Abraham bekent te maken / wat boodschap dat
 die Engelen tot Sodom hadden. v. 17/ 18/ 19. Dit besluit dan te werke
 stellende / so spreek hy Abraham aan / vs. 20/ 21. Mitsdien so keerden
 die mannen (seit hy noch van geen twee / des waren 't noch de drie (van
 daar / en gingen na Sodom: vs. 22. waar ondertusschen d'eene bleef /
 also die te Sodom / so 't schijnt / niet wesen moest; dat word ons niet ge-
 meld. Veel gemakkeliker isst / dat niet te konnen seggen; dan om sulke
 een kleine reden / van een scheypsel / dat terstond noch at en dzontk / God te
 maken.

s. 7. Maar het was de HEERE, die aan Abraham verscheen / doen
 de drie mannen tot hem quamen; word op 't begin der historie geseid: en
 daarna / dat Abraham / wanneer de twee, (ik seg om boozseide redenen
 de drie) van daar gingen / noch staan bleef voor 't aangesicht des HEE-
 REN. vs. 22. 't Is wel: maar hoe verschijnt d'onsichtbaare God? dooz
 een sichtbaar teken sijner tegenwozdigheid. Dus verscheen hy namaaks
 in de wolke. Exod. 16: 10. en 34: 5/ 34. Lev. 16: 2. en hier nu in die drie
 lebendige menschen. Een van drie was weerdiger / en met een bequamer /
 vermits verstand en spzaak / om Gods goeden wille tot de sijne / daar sijne
 tegenwozdigheid in bestaat / uit te dzukken / van de stomme en levenlose
 Wolk. Verscheen de Heere dan wanneer men sleghs een Wolk van sijnen
 't wege sagh: hoe veel klaarder en verscheen hy niet / wanneer drie Mannen
 sich uit sijnen last aan Abraham vertoonden.

s. 8. Wanneer hy nu booz dese mannen stond / so stond hy als voor 't Aan-
 gesichte des HEEREN; so wel als Israël / wanneer hy booz de Wolke
 stond. Exod. 33: 7--10. Maar al gingen de drie Engelen van daar / in
 welken hy (om so te spreken) het aangesicht des Heeren sagh: des niet te
 min / so konde hy booz 't Aangesicht des HEEREN noch wel staan.
 Blijven dat en staat niet in 't Hebzeewsch. Derhalven bzengt de sin niet me-
 de / dat Abraham noch bleef staan, maar dat Abraham noch stond. Gods
 verschijningen eindigden daar mede niet / maar duurden noch; of wierd die
 eene openbaringe met ene andere vermeerde: op wat wijsse / dat behoefte hy
 ons niet meer op dese plaats te seggen / dan hy elders doet. Gen. 12: 1. en 13:
 14. en 15: 1. en 17: 1. en 22: 1. en 26: 2/ 24. en 35: 1. en 46: 2. God ver-
 scheen en hy sprak tot Abraham / Isaak en Jacob; sonder ons te melden /
 hoe.

s. 9. Wat was het Aangesicht des HEEREN dan / daar Abraham
 doe noch booz stond? Ik segge / dat die booz 't aangesicht des Heeren staat / die
 op de plaats staat / daar God / al eben veel op welke wijsse / met hem
 spreek: gelijk Moses menigmaal voor 't Aangesicht des HEEREN
 quam, om met hem te spreken. Exod. 34: 34. Die in den geest, dat is / in
 heit

heilige overdenkingen is / gelijk Johannes op den dagh des Heeren was; Openb. 1: 10. 't zy dat hy staat of gaat; die staat en wandelt voor Gods Aangesicht, Gen. 17: 1. Abraham die stond en sprak met God; self na dat de drie mannen waren wech gegaan: dat was so veel / als dat hy voor Gods aangesichte stond. 't Is wonder dat dit iemand wonder dunkt; daarmen heden noch tot de genen die in de kerk voor de gemeente / ofte anders in ene kerkelike vergaderinge voor de leeraars en onderlingen onderbzaagd worden / tot ernstiger overtuiging / om oprechtelick de waarheid te belijden; niet in 't Hebrzewsch / maar in gebolge van d'eigenschap der selve tale / in rond Duitsch / gewonelick so spreekt: sien toe, wat gy segt, en weet dat gy hier voor een 'taangesicht des HEEREN staat. Ik vond hier noch wel meer te seggen: maar achtende dit nu genoegh te zijn / so sal ik 't hier by laten.

S. 10. Dan so my iemand bzaagt / wat het voor drie Mannen zijn geweest: ik sal seggen / dat ik het niet en wete. Of hy segge my eerst wie Melchizedech geweest zy / die in 't verhaal van den slagh der negen koningshengs als uit de lucht quam vallen / om Abraham te seggen. Gen. 14: 18. God is om geen volk verlegen / wanneer hy menschen aan de Menschen senden wil / om d'een of d'ander boodschap voor hem te verzichten. Wanneer Israël noch geen volk was / so bond sich God aan 'teene volk of geslaghte niet; om uit geen anderen / dan hier dan daar / sijn volk te roepen. Had hy Melchizedech Priester gemaakt de Salem / daar hy Koning was; 't mooght hem mede beliefd hebben / dese drie voor Profeten uit te senden. Wy behoeven niet te weten van waarse quamen: maar mogen denken dat het van nabij / ende namentlik van Salem was. Want hadde d'Alberhoogste God daat enen Priester / so had hy daar ook volk. Geen Priester isst voor hem self alleen. Daarom seg ik: magh hier gissing helpen: (want dat het menschen waren / houd ik seker) God sond uit de gemeente van Salem drie mannen uit: eenen aan Abraham; om hem te seggen / dat Sara binnen 't jaar van enen soon geliggen soude: en twee aan Lot; om hem uit den vrand der stad te redden.

S. 11. Laat ons de geschiedenissen by den wegh eens meten; en sien hoe dat uithomen wil. Van Jerusalem na Hebron? en van daar na Sodom / was met spoed elk deel met enen halven dagh wel af te gaan. Sy hielden 't middagemaal by Abraham / die daar pas op 't midden onder Hebron woonde / also daar d'Eikenbosch van Mamre was. Sy quamen wanneer de dagh heet wierd. Daarom staater dat? als om te seggen / wat Abraham bewoog / om onbekende mannen van self te noden; schoon sy quamen daarse wesen wilden. Te weten / 't was om dat hy sagh / dat sy so bezre gegaan / de warmte al hadden; en derhalven hen verberchinge van self aanbod. Lot / ook so edel van gemoed / wierd door het naderen van de nacht / en de hoogsheid der inwoonderen betwogen / om ook so te doen; gelijk d'historie verder seit. En so hebbense beide onwetens Engelen, dat is gesanten van dat God des Hemels geherbergd: want een Profet of Priester is een Engel

van den HEERE der heirscharen. Mal. 2: 7.

§. 12. Dus verklaar ik op 't eenvoudigst een verhaal / dat wonderen genoeg van self behelst; ende nochtans / om het noch wonderliker op te maken / met sinspelingen die daarna voor bewijs zijn aangenomen / bemaanteld is. Du heb ik buiten twijfel grotelyc misdaan / dat ik my verstone die vermaarde verschijning anders uit te leggen / dan so veel voorszame Godsgeleerden / die by na daarin eenparig zijn. Dat haddense voorszwaar licht te wesen / daar d'een den anderen slechts op sijn seggen volgt / sonder self nieuw onderzoek te doen; also het gemakkeliker toebalt / sulx op anders rekening aan te nemen. En wie weet of hy die d'eerste magh geweest zijn / om uit dit verhaal een bewijs voor de H. drieenigheid (al te hogen verhoogtheit om so los te behandelen) of de Godheid van den Zoon te trekken; wel half so veel moeyte als ik gedaan heeft / om den reghten sin te weten. Die hier echter niet op staan / sullen eventwel niet goedbinden / dat ik Engelen tot Menschen make. Maar waarom magh ik dat niet doen / so wel als anderen / het gene op God en sijnen Zoon geseld is op den Duivel passen? het behaagde den HEERE hem (te weten de Messias) te verbrijfelen: hy (te weten de H. G. E. R. I. C. H.) heeft hem krank gemaakt. Jesa. 53: 10. Dus hebben alle uitleggers tot noch toe verstaan. Maar Coccejus brengh ons hier den Duivel tusschen God en Christus in / ende stelt hem in beider plaats: want dusdanig is sijne vertalinge: het behaagde den HEERE dien te verbrijfelen (dat is den kop te vermozelen) die hem (te weten Christus / het beloofde zaad der vrouwe) krank gemaakt, dat is / de versenen vermozeld heeft. De gemeene uitlegginge is / dat God den Messias verbrijfeld heeft en krank gemaakt, maar die van Coccejus; dat de Duivel de Messias krank maakt, maar dat God den Duivel verbrifeld heeft.

XIV. HOOFDSTUK.

D'Engelen door welken God de Wett op Sinai bestelde, en d'Engel die 't volk Israël door de woestyne geleid heeft, waren beide gaar aanmerkens weerdig.

§. 1. **D**us hebben wy verstaan / wie d'Engelen moghten wesen / die aan Abraham en Lot verschenen zijn: met weinig woorden wil ik nu noch seggen 't gene van de wett door d'Engelen besteld, en den Engel van Gods aangesicht, in de Schrift gemeld / alhier ter sake dienen kan. De gemen die het beide op den Heere Christus passen: ontslaan my van dat werk / om te ondersoeken wat een geschapen Geest vermaght; of wat deel hy heeft in de bedieninge der saligheid aan Gods volk. Want aangaande den Oversten Leidsman onser saligheid en voleinder des geloofs Jesus zijn wy des genoegstaam eens. Dus word hy Heb. 12: 2. uitdrukkelik genaamd. Doch ten minsten salmen d'uitleggers sien verschillen over de bestellinge der En-

Engelen, so als Stefanus Hand. 7: 53. spreekt / door welken Israël de Wet ontvangen heeft: waar mede Paulus t'samenstemt / wanneer hy seit / dat de wett door d'Engelen besteld is in de hand des Middelaars. Gal. 3: 19. Ik meine dat God self in 't Lied aan Moses gegeven / 't selfde seit. Deut. 33: v. 2. De Heere in van Sinai gekomen, ende is hen voorgedaan na Seir: hy is blinkende verschenen van 't gebergte Paran, ende is aangekomen met tien duisenden der Heiligen: tot sijne reghterhand was een vurige Wet aan hen. Geleerde mannen wijzen ons tot de woorden / om die van Stefanus en Paulus te verstaan.

§. 2. Wat willen die dan seggen? Dat de Wett op Sinai met de grootste statelijkheid / Gode betamelikheid / is uitgesproken. En wte zijn die tienduizenden der Heiligen? Daaraf laat ons de Profet Daniël niet onkundig zijn / die ene vertoninge van Gods heerlijkheid in een gesichte bemerkende: duizendmaal duisenden sagh die hem dienden / en tien duizendmaal tien duisenden die voor hem stonden. cap. 7: 10. Deser eenen had hy te voren ook eenen Heilig genoemden die een Wachter was / cap. 4: 13. Dit heb ik / over dat boek schryvende / op Gods Engelen geduid: waar in ik niet en wete dat my iemand tegen is. Dese godlike Lijfwachten / om so te spreken / niet tot sijner beschermenisse; maar tot vertoninge sijner heerlijkheid om hem staande / waren mede by 't afkundigen der Wett: om 't werk so veel groter luister toe te brengen; en met een te tonen / dat se met dit huisbestel / en 't Verbond dat God met Israël dus bevestigde / te byeden waren; gelijkse altijd zijn in 't gewone dat Godt doet of spreekt. So datmen van die Weergevinge insgelijx magh seggen / als Daniël van Gods besluit dat over Nebucadnesar ging: Dese sake is in 't besluit des Wachters, en dese begeerte is in 't woord der Heiligen. vs. 17. In 't voorszede boek s. 238 / 242. heb ik dat verklaard / waar hen ik den Leser wijse.

§. 3. Maar seit de Schrift ook meer? Niet meer: want dat moest in de historie staan: also Moses / Stefanus / Paulus / buiten twijfel so niet sou den spreken; sose niet voort stelden / dat de gene tot wien sp dit seiden seer wel wisten / dat sulx was geschied. Dochtrans seit de historie niet / dat sich Engelen daar by vertoonden / wanneer God de Wett op Sinai gaf. Maar het volk sagh de donderen en de blixemen, en 't geluid der basuine, en den rokkenden berg. Exod. 20: 18. Want de Heere sprak tot de gansche Gemeente, op den berg uit het midden des vuurs, der wolke en der donkerheid. Deut. 5: 22. In den byef aan d'Hebreen / daar dese geschiedenisse te pas komt / word ook niet uitdrukkelijk noch affonderlikt van Engelen gewaagd / die op dien tasteliken bergh tegenwoordig waren: maar van een brandend vuur, en donkerheid, en duisternis, en onweder; een geklank der basuine, en stemme van woorden. Vele duisenden van Engelen worden daar op den bergh Zion geplaatst / tot welken wy (welverstaan geesteliker wijze) gekomen zijn. Heb. 12: 18 / 19 / 22. Waaruit ik wederom besluite / dat het gene Moses / de geschiedenis verhalende / van dien onsfageliken toefstel der hoogste Majesteit geschreven hadde / op ene wijze voer God betamelijk sijnen Engelen toe geschreven word.

§. 4. Want neemt eens verder / dat God nochmaals ten jongsten daghe komen sal met sijne veel duifend Heiligen. Jud. vs. 14. met de stemme des Opperengels, 1 Theff. 4: 16. in de openbaringe des Heeren Jesus, met de Engelen sijner kragt; 2 Theff. 1: 7. te weten / wanneer de Sone des menschen komen sal in sijne heerlijkheid, ende alle de heilige Engelen met hem: Matt. 25: 31. wat is dat meer te seggen / dan dat hy sitten sal op den Troon sijner heerlijkheit? Hoe menen wy dat dit toegaan sal? Hy self heeft een lich-
 chaam / om te komen / en te sitten: maar d'Engelen zijn geesten/die eigent-
 lik noch sitten/ noch van plaats tot plaats verbaren. So heeft dat dan een
 ander bescheid / 't welk beswaarlijk booz ons valt om uit te leggen. Maar
 dit isser nochtans uit te merken / dat de koniste des obersten Rieghters / nu t
 ene Majesteit hem betamelijk geschieden sal. En d'Engelen / sose als de
 menschen waren / tot lichamelijke bewegingen en plaats behleedinge beboegd;
 wie soude nader zijn dan sy / om ter hoogste statelikeit huns Heeren / licha-
 melijk en plaatfelik daar by te staan?

§. 5. Van den Engel aan 't volk Israael beloofst / vielder by wat meer te
 seggen; by aldien dat stuk hier eigentlik / en uit sich self behandeld wierd.
 Maar gemerkt dat wy nu alleenlik van geschapene Engelen spreken; en dat
 de meeste A'tleggers onser gesindheid enen ongeschapenen / dat is / Gods
 Soon daar by verstaan / daar ik my niet tegen stelle: so wil ik sieghs met
 weinigen te kennen geben / wat ik daar ober in de Schrift heb aangemerkt.
 Somen siet op 't gene God self aan Moses en sijn volk verklaard heeft / dit
 zijn de woorden. Siet ik sende enen Engel voor u aangesichte, om u te behoe-
 den op desen wegh, ende om u te brengen tot de plaats die ik bereid hebbe.
 Hoed u voor sijn aangesichte. ens. Want hy en sal uwe overtredingen niet
 vergeven, want mijn naam is in 't binnenste van hem ens. Mijn Engel sal
 voor uw aangesichte gaan, ende sal u inbrengen tot de Amoryten. ens. Daar
 na weerhaalt hy die toefegginge; niet tegenstaande dat sy dese besondere
 gunste dooz af goderpe verbeurd hadden. Gaat nu henen, leid dit volk daar-
 henen ik u geseid hebbe: siet, mijn Engel sal voor uw aangesichte gaan.
 Exod. 32: 34. Ende noch eens: Ik sal enen Engel voor uw aangesichte sen-
 den cap. 33: 2. Moses hier mede noch niet genoevsaam / so 't schijnt / ge-
 rust gesield / lilaagt / dat God hem gebied het volk op te leiden / sonder hem
 te laten weten / wien hy met hem senden soude: ende geeft niet duisterlik te
 kennen / dat Gods aangesichte soude moeten mede gaan, om hem gerust te
 stellen? 't welk hem God toestaat cap. 34: 12. 17. So datmen hier kan vin-
 den den Engel van Gods aangesichte, die Israael in alle hunne benaawtheid
 verlost heeft. Jesa. 63: 9/ 11.

§. 6. Maar so gy de historie leest/op wat wijze God het volk uit Egypten
 heeft geleid: De Heere toogh voor hun aangesichte: des daags in ene wolken-
 kolomne, dat hysse op den wegh leidde; ende des nachts in ene vuurkolomne,
 dat hysse luchte de; om voort te gaan dagh ende nacht. Exod. 13: 21. Des-
 gelijc besluit hy 't verder verhaal / met woorden van den selfden sin. De
 wolke des Heeren was op den Tabernakel by daghe, ende 't vuur was 'er by
 nachte

nachte op, voor de ogen van Israëls gansche huis, in alle hunne reizen. Exod. 40: 38. Oegelyk word achter na / hy 't melden van Gods wonderen en weldaaden / sijnen volke dies tijds op 't besonderste bewesen / van geenen Engel; maar alleenlik van de Wolke-en Dier kolonne gewaagd. Nehem. 9: 14 / 19. Psal. 78: 14 en 105: 39. Ende wanneer namaals geseld word / dat God self / dat is / sijn aangesichte met hen ging; ('t welk na allen stijl van spreken noch meer is dan oft een Engel met hen ginge) so word het mede op die Wolke uitgeleid. Moses verweet hen / datse niet geloofd hadden aan den Heere hunnen God, die voor uw aangesichte (seit hy) op den wegh wandelde: Des nachts in het Vuur, op dat hy u den wegh wese, daar in gy soudet gaan; ende des daaghs in de Wolke. Deut. 1: 33.

§. 7. Merkt hier na by noch aan / dat God Ex. 23: 21. van dien Engel seit mijn Naam is in 't midden van hem; en dat Moses daarna verhaalt / cap. 34: v. 5. hoe de Heere nederwaarts quam in de Wolke, ende uitriep den Naam des Heeren. So was van 's Heeren Naam in 't midden van de Wolke / waar uit die gehoord wierd: sulx het schijnt / dat hy die Wolke / daar besteld ten teken / en met een ten middel sijner tegentwoordigste werkzaamheid (so te spreken) tot hoede van sijn volk / den naam van Engel, dat is Bode / geeft. Siet hier de Vuursuil en de Wolken-suil met een. God quam op Sinai nederwaarts in Vuur; bekleed met wolken en met donkerheid; en uit het midden van dat Vuur sprak hy tot het volk: Deut. 4: 15. en 5: 5 / 6. namaals quam hy neder in de Wolke / ende riep den Naam des Heeren uit. 't Gene hy eerst uit het Vuur sprak / was de verklaringe van sijnen Wille / in de 10. boorden des Verbonds: en 't gene hy sedert uit de Wolke sprak / was de beschrijvinge sijner Wolmaaktheden / daar hy sulken groten Naam af heeft. Volgens dien so is 't gene sy dies tijds van Gods Wil en Wesen weten moesten / in die hurige Wolk geweest / en uit deselve gehoord. Wat plaats dat hier Gods Soon in heeft / dien Engel des Verbonds. Mal. 3: 1. met reden ook genaamd den Engel van Gods aangesicht; Jes. 63: 9. of hoe hier in met een de Heilige Geest benoemd magh zijn: vers 10 / 11. sulx komt hier niet te pas; om dat wy niet als van Gods Engelen / en hun verschijnen / of be-drijf ontrent de menschen spreken.

§. 8. Die dit boorschreven niet onsydig opmerken gelesen heeft / sal daar uit alleenlik dit vermerken / dat ik op de bespiegeling / die men gemeenlik op dien Engel maakt / door welchen God de Wett uitsprak / of die 't volk door de woestyne vooring / of d' Engelen door welchen de wett in handen van den Middelaar besteld is / niet vast en ga. 't Bewijs daar uit getrokken hoor 't een of ander sonderling gevoelen / laat ik voor rekeninge van de genen die daar meer in sien dan ik: mits datse ny ook schuldig blyben / om de swarigheden die ik daar heb aangewesen / op te lossen. Maar dunkt te-mant dat ik Christus Godheid enigsin te kort doe / so ik niet ront uit verklare / dat ik hem in desen Engel sie: dien wil ik wel waar schouwen / Christus Godheid niet ten toon te stellen met bewysen die so veel beslaghs van noden hebben / om den neerstigsten en verstandigsten onderzoeker / en noch so

veel meer / om de tegensprekers te overtuigen. En se dit ons booregt is in den tijd des Nieuwen Testaments / dat God voortijds wel veelmaal en op veelerleye wyse tot de vaderen gesproken heeft door de Profeten; maar in dese laatste dagen eerst tot ons gesproken door den Sone Heb. 1: 1. Hoe sy dan den Soon tot de vaderen doen spreken / wanneer 't daar toe de tijd noch niet en was. Ook en kan ik dat onderscheid van weerdigheid tusschen Wett en Euangelium niet sien / dat ons Paulus daar ter plaatse leert; uit insigt / dat de Wett door Moses / die maar een dienaar was / maar 't Euangelium door Jesus / die de Soon en Heer is / aangekondigd is: indien de Soon self de Wett heeft uitgesproken / of 't volk na 't aardisch Canaan geleid heeft.

§. 9. Ondertusschen moet uit al 't boorseide nu genoegzaam blijken / dat van de wijze / hoe d' Engelen van Gods wege den gelovigen ten dienste staan / niet veel en blijkt: hoewel de Schrift seit / dat se 't doen. Des wil ik het nu in een betrekken / 't gene dus verre geseld is. Te weten.

1. De Schrift seit ons / dat God Engelen in sijnen dienst gebuikt; te hoe de der gelovigen / en tot straffe der godlosen.

2. Maar nergens seit se / hoedanig de werking der Engelen daar in zy.

3. Soms tijds wel / dat se verkondigers af zijn / 't gene om der zekerheid huns woords wille geacht word als offe 't deden.

4. Doch soms tijds met ene wijze van spreken / die klaarlik te verstaan geeft dat God self / en geen Engel het werk doet / daar de dienst eens Engels in benoemd word.

5. By wijlen noemt se Engelen / wysgelijc om hunder besendinge twille / die men bemerkt dat menschen geweest zijn.

6. Ook word wel een uiterlik teken van Gods besondere tegenwoordigheid sijn Engel genoemd.

§. 10. Dus verre 't gene in de Schrift hier af te vinden is: waar uit ik nu die twee gevolgen trekke.

1. Dat van het doorn der Engelen ontrent de menschen niet sikers uit de H. Schrift te halen is.

2. Maar dat het alles dient / wat men daar af leest / om Gods bedrijf ontrent der menschen kinderen / na menscheliken aart van spreken / of ene hemelstatige wijze te verbeelden. Dit wilmen dat hier wederom op uit sal komen / dat ik geene Engelen gelobe. Ik segge dan noch eens / dat ik mijn geloof daar af I. s. 3/4. met klare woorden duidelik beleden; ende in 't vervolg met bondiger bewijs danmen gemeenlik daar van geeft / bevestigd hebbe. Maar wanneer ik segge dat de Engelen waarlik niet en doen het gene de Schrift van hen schijnt te seggen: dat is / dat het niet en blijkt. En verder gaat mijn schrijven niet / dan om te tonen dat het gene men gemeenlik van de kragt der Geesten uit de werkingen / in schijn hen toegeschreven / by brenge / sulc niet en bewijst. Gelijk ik van den Hemel noch de Earde niet ontkenne / noch de Soune / Maan en Sterren lochen; wanneer segge / dat de Hemel eigentlik Gods troon / noch de Earde sijn voetbank / noch des Hemels lichten sijne heerscharen zijn: so ontkenn ik ook geen Engel ofte Geest /

Geest / al is 't dat ik ontken / dat het eigenlijk geseld is / 't gene in desen van hen word geseld.

XV. HOOFDSTUK.

Besondere Bewaar-Engelen van Volkeren of menschen, zijn in Gods Woord niet te vinden.

§. 1. **D**ie twee boozname Schriftuurplaatsen geopend zijnde / so leidde de wegh gemakkelik tot de genen die ons in Daniel ontmoeten; en uit welken booznamelik dat gene / dat de Bewaarengelen betreft / gehaald moet worden. Immers van d'Engelen der onderscheidene Landschappen en Volkeren / heestmen / buiten sijne schriften / niets van 't goddelik dat daar na gelijkt. Dus staat ons nu dan na te sien. Doch om geen een ding tweemaal te schryven; wil ik den Leser wijzen tot het gene ik daar op in mijne Nitlegginge over dien Profet / besondeert over het X. Capittel / vers 13 / 20 / 21 / en 11: 1. en 12: 1. geseld hebbe. 't Hodigst evenwel / en 't gene byna alle 't ander kortelijkt begrijpt / verbeest my niet by desen te weerhalen. Doch eerst sal ik de woorden stellen. De gene die met Daniel in een Gesichte sprak / seit booz reden waarom hy niet eerder tot hem quam. De Vorst des Koninkrijx van Persen stond tegen over my, een en twintig dagen: ende siet, Michaël, een van d'eerste Vorsten quam om my te helpen: ende ik wierd alleen gelaten by de koningen van Persen. vers 20. Weet gy waarom dat ik tot u gekomen ben? Doch nu sal ik wederkeeren, om te strijden tegen den Vorst der Persen; ende als ik sal uitgegaan zijn, siet so sal de Vorst van Griekenland komen. vers 21. en daar en is niet een die sich met my tegen dese versterkt, dan uwe Vorst Michaël. cap. 11: 1. Ik nu, ik stond in 't eerste jaar van Darius den Meder, om hem te sterken en te stijven. Hebbende daar na in 't byede verhaald / wat ongemakken den Joodschen volke in gebolg van tijden overkomen souden; so seit hy noch cap. 12: 1. Te diertijd sal Michaël opstaan, die grote Vorst, die voor de kinderen uwes volks staat. Du sal ik hier by malkander stellen / 't gene ik daar op elke plaats heb aangetekend.

§. 2. Die Vorst des Koninkrijx van Persen en han der Persen Konink seif niet zijn: om dat het geen gebruik van seggen is / Vorst des Koninkrijx, maar Konink van Persen; van welken dese Vorst hem seif uitsprekkelijkt onderscheid / wanneer hy terstont daar op seit / dat hy gelaten wierd by de Koningen van Persen. 't Was ook een Vorst die hem tegenstond: maar de Konink van Persen die doe was / stond het volk booz daar Daniel booz had. Daerbeneffens moet dese sulik een Vorst zijn als Michaël; die / gelijkt Gabriel / booz eenen Engel bekent is. Men sal door den eenen tot kennisse des anderen mogen komen: en dan oordeelen / wat van dese Vorsten te houden zij. Die der selven word in dit eene vers betekend. D'eerste is degene seif die daar in spreekt. De tweede is de Vorst des Koninkrijx van Persen die hem

hem tegenstond; en de derde Michaël, die hem te hulpe quam. De Vorst van Persien en de Vorst van Griekenland, zijn de Koningen der selve volkeren/ en dienvolgens menschen/ van die drie genoegsaam onderscheiden. Welke hemelvorsten t'samen strijden/ so 't schijnt/ elk voor sijn eigen volk. Doch om 't volk van Daniel/ als Gods eigen volk zijnde/ was dat eigenlijk te doen: welke door den strijd der Persen en der Grieken/ gelijk tusschen hamer en anbeeld saten. Dese Vorst die met Daniel spreekt/ schoon 't eerst quaad te hebben: dan hy prijft Michaël den Vorst van Daniel (uwe Vorst, seit hy/ om dat hy sijn Volk boozstond) dat hy hem te hulpe quam; so dat hy 't veld behield. Siet/ wat hier over nu te dencken valt: wie dese Vorsten zijn; welke hunne boogdy over volkeren en landen; en hoedantig hun strijd onder malkanderen zy/ elk voor sijn volk en land.

§. 3. Nergens dan hier word van sulken Vorsten gemeld: behalven den Vorst van 't heir des Heeren, die tegen ober Josua stond; en wiens woorden/ so 't schijnt/ tot Josua gesproken/ op den name van den H E E R E self verhaald zijn. Jos. 5: 13/ 14/ 15. en 6: 1. Maar hier by Daniel worden meer Vorsten dan een/ ende die als tegen malkanderen strijdende vertoond; die den volke des Heeren bylend of byand zijn; elk voogd over een besonder volk en land/ en onderboogden van den groten God. Het blijkt dat dese Vorsten Engelen zijn: Michaël altoos: want die word uitdrukkelijk also genoemd. Des isset voegelijk/ dat men door d'anderen insgelijks alsulke Vorsten; niet alleenlik goede/ maar ook quaden versta: want sy d'een tegen den anderen zijn/ gelijk d'een den anderen tegen sijnen byand helpt. Het is een van dese Vorsten die hier spreekt; een van die Heiligen, van die Wachters, van welken op het 4. cap. 13. en 23. vers gemeld is. Sulken benaminge word mede wettelik op Gods Engelen gepast: heilig in aansien hunner onbedekte nature en standbaste gehoozsaamheid/ tot des Scheppers eer en dienst; en waghers, in opfichte van hun ampt. Denkt mede dat se van die duisendmaal tien duisenden zijn/ die der Godlike Majesteit rond om den troon ten dienste staan.

§. 4. Wat seggen wy dan: dat d'Engelen Bestierders van de Volkeren zijn/ elk in hun eigen land? Dat is hier uit niet te sien. Maar alles bergeleken/ is hier niet meer af te maken/ dan dat God de Weereld/ en besonderlik sijn volk/ soo wel regeert en bestuurt/ dat het hen geen Koning op der Warde na doen sal; schoon hy noch so trouwe Landboogden over d'onderhorige volkeren besteld hebbe. Ende of 'et somwijlen schijnt/ dat het tegen alle gedagte sijnere voorstienigheid aanloopt/ echter altijd noch de hand des Heeren boven blijft. Dat ik het dus/ en niet na de letter versta: dat doet de stijl van spreken/ die geheel oneigen is; en den aart van een Gesichte/ waar in dit alles vertoond is; 't welk de deugden en eigenschappen door sekere personen verdeeld. Dus hond ik my aan den regel/ *Scriptura symbolica non est argumentativa*; de Schrift by gelykenis sprekende bewijst niet. In desen heeft men sleghs op 't ooghtmerk/ niet op d'omstandigheden te sien: welke anders nergens toe
die

Dieneu / als om aan de vertooninge de gedaante van een Historie te geven. Daar over zijn ook de Geleerden doozgaans redelijk wel eens. Van Job / als ook van Micha / 1 Kon. 22: 19-24. sullen wy haast diergelijk verstaan. De sijn is hier: dat d'Engelen of Dozsten die over Gods volk staan / en daar booz strijden; sijne Godlyke sozge tot hoede van sijn volck / en tot straffe hunder vanden te kennen geven: en de vbandige Dozsten den loop des Weerelds tegen Gods volk aan: of tegen eenig volk of land / dat God booz dien rijd ongelukig maken wil. En wie weet / of dese wijs van spreken en verbeelden van der Heidenen gewoonte niet ontleend is; om hunne Daimones, booz deselve na te bootsen / te bespotten: als niet maghtigh zijnde / om na hunnen sijn met de volkeren te spelen; maar dat God self / die alles weet / wel sozge vtragen sal / dat het anders in de weereld niet en ga / dan hy wil dat het sal gaan. Ende sulx / op dat niemant die Daimones, maar hem alleen na d'vgen sie.

S. 5. 't Gene boozts by oude tijden veler Kristenen gevoelen was / dat ieder mensche sijnen Engel heeft / goed en quaad: dat is / so veel de Schyft belangt / al te los gegrond. En vuten de Schyft (so in 't IV. Hoofdstuk al getoond is) vindmen daar af geen bewijs. 't Gene enige nieuwe Kristenen / die 't Joodsche kled noch niet geheelik uitgetrokken hadden / van Petrus seiden / dat het sijn Engel was / die 's nachts aan de deur quam kloppen; Hand. 12: 15. word daar toe niet wel gepast. Want booz eerst was 't niet van twee / maar als van eenen gesid / het is sijn Engel: sonder te betekenen / of 't sijn goede of sijn quade Engel was. Daar by blykt / dat de genen die so spzaken niet en wisten watse seiden: also 't geen goeden Engel sijn kon / die sich booz den man self uitgaf / wiens Engel dat hy was; noch een quade / die genegen om hem leed te doen / hem niet aan 't huis van Maria / maar liever in de gevangeniss gefocht hebben soude. Daar beneffens komt ny wonderlijk booz / dat iemants Engel of Bode (so het sommigen hier vertalen willen / om dat gevoelen te ontgaan) aan de stemme des genen / wiens Engel of Bode hy is / soude te kennen sijn. En als 't al gesid is / het seggen van die luden was geen Evangelie: also sy daar in dolen konden / schoon het een gemeen gevoelen was. Sy spzaken dus / niet als Kristenen doe tegentwoozdig / maar als Joden van ouds. Lichtfoot brenzt uit hun boek Debarim Rabba fol. 290. 4. hier by te pas. Daar is geschreven, hy heeft my van 't tweerd van Farao verlost. Daar op seit Bar Kafra, dat een Engel in de gedaante van Moses nedergekomen, hem heeft doen vlughten: so dat de genen die Moses quamen vangen, meinden dat die Engel Moses was. Aldus / die doe geloofden / dat elk mensche sijnen Engel heeft / meinden volgens mede / dat elk Engel de gedaante / en met een de stem van sijnen mensche heeft.

S. 6. 't Is waar / dat de geringsten onder Gods volk / tot de kinderkens toe / hunne Engelen hebben / die sijn aangelicht in den Hemel sien: als het onse Heer wtdrukelik getuigt. Matt. 18: 10. Maar hy en seit niet / dat elk der selven / hoofd booz hoofd / sijnen besonderen Engel heeft. Dan dit

wilder sleghs mit volgen: dat Gods Engelen ook der gelovigen Engelen zijn; self tot de kinderkens toe: 't welck Paulus al lang op alle d'Engelen geseyd heeft / datse als gedienstige Geesten uitgesonden worden om der genen wille die de saligheid beërven sullen. Hebr. 1: 14. En so is hier de sin / gelijk Lichtfoot mede seer wel seft: *eo more quo ministrant Angeli adultioribus, ministrant & illis*; op gelijker wijze als d'Engelen den volwassenen dienen, so dienen se desen ook. Engelen der gelovigen, (of der kinderkens) seft Camero / zijn de gene die als Bodem uitgesonden worden; niet van de gelovigen, maar aan de gelovigen: gelijk Paulus Rom. 11: 13. Apostel der Heidenen; dat is, niet van de Heidenen gesonden, maar aan de Heidenen. Voorts moer men denken / dat hy niet en seft / Elk Engel van die kleinen; maar in 't gemein / hunne Engelen. 't Gene voozgaat geeft genoeg te kennen / dat Christus meer niet seggen wil. Siet toe dat gy niet eenen van dese kleinen veracht: want ik segge u lieden, dat hunne Engelen en. Gy en moogt niet te gering achten om tot my te komen / die by God so tweerd gacht zijn / dat hunne Engelen sijn aangesichte sien. Maar hoe sien se dat? Gelyk Salomons knechten vooz sijn aangesichte stonden: 1 Kon. 10: 8 / so vertoont sich God als een groot Koningh / die geen geringer dienaars dan Engelen ten hobe ljd / welke by duisendmaal tien duisenden vooz hem staan. En dit is nu de heerlikheid / die de Heere Jesus der gelovigen kinderkens verskerd: dat die heerlike staaddienaars aan het Hemels Hof / ook hunne Engelen; dat is in 's Heeren dienst / tot hunner hoede zijn. Sy staan dan wel ten hobe / sy hebben daar hun volck; en dat selfs by de genen / die naast aan den groten Koningh staan.

§. 7. Doch laat het also zijn / dat Christus elken kinde sijnen Engel geeft: dat wint noch weinig uit. Want vooz eerst is 't seker / (hier na sullen we daar af de pzoeben sien) dat hy menigmaal der Joden meeningen / waar of niet waar / so als die zyn / tot gronden van sijn seggen neemt. Dat moghe hy hier ook doen / om hen nader te overtuigen. Want men kan niet beter / als iemand met sijne eigene redenen staan. Neemt dan / oft hy dus gesproken hadde: Gy geloofi; dat ieder mensche sijnen Engel heeft, van geboorten af, en also de kinderen ook. Nu seg ik'er by, dat deser kinderen Engelen van de genen zijn, die wel meest met God verkeerren; dat is / dit zijn kinderken die besonderlik in Gods genade staan. Hier siet hy op / en dit is 't al wat uit die woorden volgt. Daar aan sal niemant twifelen / die maar gedenkt het gene ik VIII. §. 10. en. van den stijl der Schriften seide: daar ik uit betwees / dat men alles wat in desen word geseyd / na de letter niet magh verstaan: om duisend ongerijmheden / die daar uit te volgen stonden / te vermijden. Maar also nooit het minste van d'Engelen getwaagd word / daar hen God niet menschelijker wijze als Dienaars sijner Majestejt / die hy als Koning van 't Geheel Al / en besonder van sijn volck vertoont: so en volgt uit al dat seggen en verschijnen van de Engelen niet; dan alleenlijck dat God de weereid seer besonderlik met een ontweersaanbare kragt regeert: ober Koning / ober heerschapp / en al: Voors dat het hem daar inne nooit aan middelen ontbeelt;

breekt; die hy telkens sulken kragt / of namen geeft / als de saken of de menschen / daar het dan te doen valt / best vereischen.

XVI. HOOFDSTUK.

En wat de quade Engelen betreft, veelmaals word by den naam van Duivel of Satanus iet anders dan een bose geest verstaan.

§. 1. **V**an de goede Engelen eischt de order nu datwe tot de bosen overgaan. Dese is de Duivel 't hoofd / wiens Engelen d'andere genaamd zijn. 't Welk men tweefins magh verstaan: of / dat hy d'andere hoorz sijne Boden gebuikt: gelijk 't woord Engelen doozpronkelijk betekent: of datse fleghs dien naam neffens Gods Engelen behoudende / onderscheids halve des Duivels Engelen heten; om datse van God afgefallen; en van sijnen aanhang zijn. Hoe sy 't daar in eens wierden / of wat hy over hen te seggen heeft / of hoe sy 't met malkanderen maken / en wat hun bedrijf is: van dit alles vindmen taal noch teken in de Schrift. Van den val der Engelen / en den staat daar sy t sedert hunnen val in zijn is VIII. §. 2-10. getoond / Dat Petrus nog Judas in hunne brieven so niet spreken als men doozgaans tot op heden heeft geloofd. Nu ons dit ontschiet / moght ons noch wel meer ontballen: dat is / mogelijk bevinden wy / dat de Schriftuur ook op andere plaatsen so breed van den Duivel niet en spreekt als men meent. Terhalve wil ik die ten eersten nasien / die hem noemen so als sijn naam is; en daarna / daar hy met andere namen aangedwefen en omschreven word.

§. 2. Dese aangaande moetmen echter weten / dat het altijd de Duivel niet en is / die in den Grieksch text *Diabolos* genoemd word: immers dat en gaat niet vast; sulz de verscheidentheid der vertalingen genoegsaam meld. Want de plaatsen nasende / daar dit woord in 't Grieksch gelesen word / so bevind ik datter 17. van de 24. zijn / daar eene of meer Obersettingen van d'anderen verschillen. Ik salse aantekenen / op dat het de Leser se. In plaats van Duivel set de Sprische obersettinge Lasteraar Matt. 4: 1. Jud. v. 9. Vyand, Lulk. 8: 12. Bofe, Act. 10: 38. Aanklager c. 13: 10. Efes. 4: 27. en Bedrieger, Openb. 12: 9 / 12. en 20: 2. 't Arabische gebuikt elfmaal een woord dat so veel als een Schalk of Bedrieger te seggen is: Hand. 10: 38. en 13: 10. Efes. 4: 26. en 6: 11. 1 Tim. 3: 6 / 7. 2 Tim. 2: 16. Heb. 2: 14. Jak. 4: 7. 1 Pet. 5: 8. 1 Joh. 3: 8 / 10. Jud. v. 9. Eens heeftse Vyand gesteld. Lulk. 8: v. 12. De Perische vertalinge heeft eens Vyand, Lulk. 8: 12. eens Lasteraar, Joh. 8: 44. ende eens de lasteraar Duivel. Matt. 4: 1. het een dooz 't ander beklarende. Dit bewijst / datter plaatsen zijn daarmen dooz *Diabolos* iemand anders dan den Duivel magh verstaan: en de kragt van 't woord / booz dese al geseid §. 11. brenzt dat self mede; also die bose geest dien name nergens anders dooz gekregen heeft / als om dat hy de verklager onfer broederen,

deren, Openb. 12: 10. ende also een lasteraar, een quaadspreeker en vader der leugenen is. Joh. 8: 44. Du dewijsemen niet vast magh gaan / om te weten wat de Schrift ons van den Duivel leert / sonder wel te weten dat hy 't is van wiense spreekt: so laat ons alle plaatsen doorgaan daar ons dien naam Diabolos ontmoet.

§. 3. Dooz af dient men van te weten / dat het woord Duivel, als van eenen geseid / niet noodzakelijk maar een persoon betekend / die so genaamd zy. Want gelijck de Kanaanyter, d' Amoryter ens. Gen. 15: 19/ 20/ 21. een geheel volck of geslachte te heemmen geeft; so kan 't hier ook wel zijn. Maar t'elker plaats moet men sien / welken sin dat d'omstandigheden en de bzaad der rede medebrengen; 't welck de gemene regel van regmatige uitleggingen is. Men vind altoos een goet deel spreken / daar men desen naam Diabolos bequamelik op bose menschen passen magh: alsomen gelijcke wijzen van spreken vinden sal / die sich self verklaren / datse maar op menschen sien. Dit is d'eerste. Matt. 13: 39. De vyand, die 't onkruid onder de tarwe saait / is de Duivel. Seg / Lasteraar: te weten / die de gefonde Leere tegenstaat / niet sonder lasteren en schelden. Dit deden d'ongelobige Joden / die den Apostelen wederstonden en lasterden; Hand. 13: 45. en vs 6. mits datse over al hun quaad saad saaiden tegen de leere des Euangeliums. En om de waarheid te seggen / sy verdienen geen en beteren naam / die om de mooyd aan de Heere Jesus begaan / en de vervolginge tegen d'Apostelen verwekt / Gode niet en behagen; en die allen menschen tegen zijn; die sy ook verhinderen te spreken, 1 Thess. 2: 15/ 16. Verhatven mach sulck een met rechte / en als hy uitnemmentheid de vyandige mensche genaamd zijn: also God noch sijne gelovigen nooit groter vyand hadden. Siet daar den Duivel / Kankilager / Tegenstander / Lasteraar / die het woord wech neemt. Luk. 8: 12.

§. 4. II. Efes. 4: 11. Geeft den Duivel geen plaats. So si nu segge / geeft den Lasteraar geen plaats: is dat anders als wanneer hy seit: Siet toe / dat uw goet niet gelasterd werde? Rom. 14: 16. Te weten / hy verrijcht sulken leven van de kristenen / datse geen oorlike van laltering aan de wederpartye geven. 1 Tim. 5: 14. Hier op magh Jacobus nu wel seggen / wederstaet den Duivel, dat is den lasteraar en tegenspreker; so sal hy van u blieden. Jak. 4: 7. Want sulck volck vermagh toch tegen de waarheyt niet / indien wy maar booz de waarheid slaan. 2 Kor. 13: 8. So maghmen ook die Tegenpartye verstaan / welken Petrus mede noemt Diabolos. 1 Pet. 5: b. 8. zynde een slag van menschen die onsen goeden wandel in Christus lasteren. Dat volck moet men beschaamd maken / met ene goede consciencie te bewaren / so hy ons te voren heeft geleerd. 1 Pet. 3: 16. Die Duivel gaat rondom als een brieschende leeuw: want wy hebben altijd volck genoeg om ons heen / dat ons op die wijze wel verslinden souden / moghtense na hunne sin begaan. Doch daar tegen is hier goede raad: Weest nuchteren en waakt. Sulck een vleschende Leeuw was Hero. 2 Tim. 4: 17.

§. 5. III. De listige omleidinge des Duivels; daar dooz zyn bequamelike alsulke streken te verstaan / als Elymas onder anderen gebzuikte / om Ser-
gus.

ging Paulus om te leiden / en van 't gelobe te verboeren. Want hy was een *Magos*, dat ons volk in 't Duitsch noemt *Toveraar*: seer t'onrecht / gelijk ik hierna op sijnen plaats tonen sal. Waer hy was een *Filosoof* / en met al sijn pogen daar op uit / dat hy den *Stadhouder* moghte *sylogogin*, als ten rove vervoeren door sijne *Filosofie*; gelijk Paulus seir dat die menschen doen / *Kol. 2:8*. Hier toe gebruikense alle arghliffigheid, om listiglik tot dwalinge te brengen, *Efes. 4:14*. Derhalven magh dit hier ook dus vertaald zijn: de listige omleidingen des tegensprekers; gelijk 'er Paulus t'*Athenen* vond / *Hand. 17:18*. en tot *Efesus* / daar hy so veel werks hadde eer hy eens gehoor kreeg / was van sulck volk geen gebrek. *Hand. 19:14/15/16* en. Dus soude ik ook dat oordeel en dien strik des Duivels verstaan / dat ons Paulus boozt waarschout. *1 Tim. 3:6/7*. en *2 Tim. 2:16*. Want die *methode* in listige omleidingen zijn rechte strikken / om ons te vangen / met woorden die de menschelike wijsheid leert / gelijcke Paulus noemt. *1 Kor. 2:4/13*. Diense eens daar mede gevangen hebben / dien konnense boozts wijs maken watse willen; so men heden genoegh in 't *Pausdom* siet.

§. 6. IV. *And. v. 9*. Wie de Duivel geweest zy / met wien d'*Oppereengel Michaël* twistede over 't lichaam van *Moses*, is niet wel te weten: so ook niet waarin die twist bestond. Self is men 't ober dat *Lichaam* noch niet eens / of 't na de letter / of hy verbeeldinge van het lichaam sijner weten / dat met *Christus* begraven is / te verstaan zy. In allen gevalle is dit al so licht van enigen mensche / dien name van *Lasteraar* of *tegenspreker* waardig / als van den *Duivel* selve te verstaan. Self konde sulck een wel een lid of *leeraar* van de *Kerke* zijn: gelijk *Diotrefes*, die den heiligen *Apostel* op sijnen ouden dag noch sulken spijt toedreef / met bose woorden snaterende tegen hem, gelijck hy selve klaagt. *3 Joh. v. 9/10*. *Altoos* / hoe 't met *Michaël* en dien *Duivel* magh geweest zijn / dat verhaal is veel te duister / om daar uit iet selers van den aere / of van de maght des *Duivels* te besluiten.

§. 7. V. Doch het is gemakkeijker te begrijpen / wanneer de *Heere Jesus* in sijnen brief aan die van *Smyna* schrijft; Siet de *Duivel* sal sommigen van u in de gevangnisse werpen: dat hy daar onder den name van *Duivel* dat quaad slaghe van menschen verstaat / dat de gelovigen vervolgen / en derselven sommigen in de gevangnisse werpen soude. Want dat kan doch de *Duivel* self sonder dienst van menschen niet verrichten. Zijn dan die menschen / wannere se sulke dingen doen / niet *Duivels* genoegh? Want die den *Kristen* so hatigh is / dat hyse in gevangnissen sijn / die en sal sich mede niet ontzien deselve te belasten en te beschuldigen. Ja dat sal hy willen / en dat sal hy moeten doen / om hen onder eenigen schijn van recht in pijn en banden te doen komen. Een quadaardigh mensche kan daar af boven anderen sijn werk wel maken / hoedanig een die zware vervolginge in *Polpearpus* tijd / als *Landboogd* van den *Roomschen Keizer* heeft gesticht. Soo als *Paulus* den *Keiser Nero* te dier oorzake eenen *Keet* genoemd heeft / *2 Tim. 4:17*. so moghte hier *Johannes* sulken vband van de *Kerke* wel *Duivel* noemen.

§. 8. Dus berre daar de naam *Διabolος* of *Duivel*, in den *Grieksch*en text

des Nieuwen Testaments te binden is; en op alsulken wijze bygebracht / dat het beter op de menschen / dan op 't hoofd der bose Geesten past. D'ander naam / Satan word twintigh maal in 't Oud en 34 maal in 't Nieuw Testament gebruikt: niet sonder merkelyk onderscheid. In den Hebrzewschen text / daar dit woord eigen is / zijnde oorspronkelyk Hebrzewsch / komt het nooit so hoor dat men 't noodzakelyk op den Duivel passen moet; hoe wel 't onse Oversetters meest in sulken sin gebruiken / latende 't Hebrzewsch *שטן* *Satan* alsdan onvertaald: gelyke doen Job 1: 6/7/8/9/12. en 2: 1/2/3/4/6/7. Psal. 109: 6. Zach. 3: 1/2. Maar op d'andere plaatsen hebbense 't Wederparty of Tegenpartyder verduischt: te weten / Num. 22: 22/32. 1 Sam. 29: 4. 1 Kon. 5: 4. en 11: 14/23/25. Behalven datse 2 Sam. 19: 22. 't woord Satan hebben laten staan / hoewel in den selfden sin. Laat het onseens omkeeren / en behouden den Hebrzewschen name Satan, daar sy dien vertaald hebben; daar tegen dien vertalende daar sp 't Hebrzewsch gelaten hebben: so salmen sien / datter geen reden geweest is om het oeral niet even eens te doen.

§. 9. Eerst daarse 't vertaald hebben. Self een Engel des Heeren stelde sich in den wegh tegen Bileam ten *Satan*. Num. 22: 22. en verklaarde ook rond uit: Siet, ick ben uitgegaen, u tot enen *Satan*; dewijle dese wegh van my afwijkt vers 32. Die Satan dan een Engel des Heeren zijnde / was altoos de Duivel niet. Deggelijc David / een mensche zijnde / wierd verdacht aan 't hof van Achis; dat hy met hem ten oorlogh tegen Israël gaande / sijn eigen volk roeballen / en also hen tot een *Satan* worden moghte. 1 Sam. 29: 4. Salomo nam den bouw des Tempels / wanneer der geen *Satan* nog quade bejegening was: om hem door oorlog (dat is de hand der menschen, niet des Duivels) 2 Sam. 24: 4. 13/14. 1 Kon. 21: 12/13.) gelyc sijnen Vader David / op te houden. 1 Kon. 5: 4. Doch op 't einde van sijn leven verwekte hem de Heere enen *Satan*, welke was Hadad de Edomyt, van des Konings zaad in Edom: ende also selderlyc geen Duivel / maar een mensch cap. 11: 14. Ook verwekte hem de Heere enen *Satan*; Rezon den sone van Eljada, die gevloten was van sijnen heere Hadadezer den Koning van Zoba. vers 23. Buiten twijfel ook een mensch: also men nooit van Duivel hoorde / die in Koningen dienst was. Dasselve blykt ook noch te klaerder / dewijle hy de *Satan* van Israël geweest was, alle de dagen van Salomo, en dat hy regeerde over Syriën. vers 25. Om die reden hebben 't ook onse Oversetters op alle die plaatsen verduischt / ende (als geseydt) in stede van Satan het woord wederparty of tegenpartye gesteld. Waarom dan ook niet 2 Sam. 19: 32. daar David sijnre suster sonen dus toespreekt: Wat heb ik met u te doen gy sonen van Zeruja, dat gy my heden ten *Satan* soudet zijn? Want de sin doch al deselfde is.

§. 10. Nu / daar sp 't woord Satan gelaten hebben / sonder vertalen. By Job in 't 1. en 2. cap. komt het elfmaal in den selfden sin. Maar waarom waren die kinderen Gods, die hoor God verschenen / geen menschen / so wel als de gene die d'eerste maal also genoemd zijn? Genes. 6: 2? En dit is hier de tweede maal. Van waer komt die verandering? Indien dan buiten reden: waar-

Waarom is die Satan, dat is / tegenparty of aanklager, (want Sitna insgelijks enen twist of aanklagte betekent. Gen. 26:21. Ezra 4:6.) die in 't midden van hen verscheen / ook geen menschen kind; te weten / een boos mensche / daar gekomen om Job aan te klagen? Wel sekerlijk was het sulken Satan, welken David sijnen vband wenscht. Psal. 109: 6. Want hoe kan de sin gemakkelijker bloeyen / als dat hy eene selfde sake / eens geseid / noch eens weerhaalt; met verandering van woorden / doch op eenen selfden sin / nadruk halven; na eigenschap der Hebreetsche tale / meest in gedichte / en also in Salomon's Spreuken / en in de Psalmen seer gemeen? Dus seit hy daar: Stelt eenen Godlosen over hem; en de Satan sta aan sijne reghterhand. De Godlose en de Satan moet hier een en de selfde zijn / sal d'Hebreetsche sin bestaan. Hy wenscht sijnen godlosen vband / dat een ander immers so godloos als hy / sijn aanklager zy; en dat die hem in rechten verwinnen / ende also als de reghterhand over hem krijgen magh. Van 't gene men by Sacharias leest / sal ik namaals wat besonderliker spreken.

§. 11. Dit uit het Oude: nu bindmen noch den naam van Satan eens / en Satanas ('t welk het selfde is) 33 maal in 't Nieuw Testament. Eens heeft de Heere den Apostel Petrus so genoemd / om dat hy sich dooz overstand tegen sijn booznemen stelde: sulx op twee plaatsen beschreven staat. Matt: 16: v. 23. Mat. 8: 33. Buiten dat woord die ook op bose geesten in 't gemeen gepast: want wanneer d'eene Satanas den anderen uitwerpt, dan isser meer dan een / Matt. 12: 26. Mat. 3: 23 / 26. Luk. 11: 18. Doch wie dese bose geesten zijn / sal hier na noch ondersocht worden: zijnde hier genoegh / dat Satanas te deser plaatsen de naam des genen niet en is / die anders Duivel op hem self alleen genaamd word.

XVII. HOOFDSTUK.

Daar de Schrift kennelik of waarschynelik of in sekeren oplicht van hem spreekt, moermen acht geven, hoemen recht verstaan sal watse seit.

§. 1. **B**uiten de boozseide zijnder genoegh andere plaatsen / diemen niet wel anders als van den Duivel self / die 't hoofd der bosen Engelen is / verstaan kan. Ik segge / niet wel: want als 't naatwde / sondemen hier en daar noch wel wat anders vinden / en tonen dat het noch so hilaar niet is. Doch laat ons aan de ruime blyven.

1. Matth. 25: 41. De Duivel met sijne Engelen, (d'Arabische vertaalinge seit / met sijne heirscharen) aldus onderscheidentlik genoemd / moet van dien bosen geest verstaan zijn / van welken wy nu spreken: wiens Engelen van hem en van de vervloekte menschen / over welken Jesus 't oordeel veit / op 't duydelyk onderscheiden zijn.

2. So is ook dese die oude slange, welker eigener naam is Duivel ende Satanas,

tanas, Openb. 12: 9. en van welken onsen Heere self in de woestijne versoekt werd. Matte. en Luk. 4.

3. Joh. 8: 44. De Vader der leugenen, die een menschenmoorder van 't begin af is / kan bezwaarlijk mede iemant anders wesen / dan de Slang, die Eva door hare arglistigheid bedrogen heeft. 2 Kor. 11: 3. My dunke / die spreekt van self. Want misgdien dat ons die geschiedenis uit Genesis bekend is / so valt het ons gemakkelijck van self so toe dat Christus daar op siet.

4. Ook en weet ik anders geen Duivel uit te binden / die in Judas boert: Joh. 13: 2. also het was de Satan, die hem 't schendig verraad ingegeven hadde.

5. So kan ik mede lichtelijck verstaan / dat het deselfde is / wiens Kinderen de hofse menschen genaamd zijn. 1 Joh. 3: 10. want in dien sin heeft Christus selve geseyd: gy zijt uit den Vader den Duivel. Joh. 8: v. 44.

6. Desgelijck dien 't geweld des doods werd toegeschreven / Heb. 2: 14. is deselfde Duivel / besonderlijck met nadruk daer genoemd; so dat het op geen menschen passen kan. Laat het ook den selfden zijn / van welken veelen overweldigd waren / die Christus weer genas. Hand. 10: 38.

7. 2. Desgelijcks wat het woord Satan aangaat / soo vind ik buiten vooz aangetrogene plaatsen geen / of men magh den Duivel in sekeren sin daar dooz koel verstaan. Want si spreken van den Satan, die onsen Heer in de woestijne versoekt; Matth. 4: 10. Matte. 1: 13. Luk. 4: 8. die het saad van Gods Woord uit de herten der Menschen steelt; Mark. 4: 15. welken de Heere Jesus als eenen bliksem uit den Hemel vallen sagh; Luk. 11: 18. die sekeren Druyt 18 Jaren lang gebonden hadde / die in Juda Ishariot boert / Luk. 22: 3. Joh. 13: 27. die d' Apostelen begeerde te siften gelijck tarwe / Luk. 22: vs 31. die 't herte van Ananias en Saffira verwulde / Hand. 5: 3. van wiens macht de mensche sich tot God bekeert / Hand. 26: 18. sonder 't welk si van hem overweldigd zijn / Hand. 10: 38. wien de God des Dredes haast onder onse voeten verpletteren sal / Rom. 16: 20. aan welken Paulus ongeregelde Christenen overgeven wil / 1 Kor. 5: 5. 1 Tim. 1: 20. vooz wiens versoekingen sich een Christen wachten moet / 1 Kor. 7: 5. 2 Kor. 2: 10. die sich in eenen Engel des Lichts veranderen kan / 2 Kor. 11: 14. die d' Apostelen eens en andermaal belet heeft na Chessalonika te reisen / 1 Chess. 2: 19. in wiens weelkinge de komste van den sone des verderfs bestaat / 2 Chess. 2: 9. achter welken sich eenige jonge Weduwen 't Efesen gewend hadden / 1 Tim. 5: 15. die 't geweld des doods gehad heeft / Heb. 2: 14. die onder de Joden tot Smyrna al eer een Synagoge / en te Pergamus sinen troon en woonstede gehad heeft / Openb. 2: 9 / 13. wiens diepten te Spatirien niet en kenden / vers 24. uit wiens Synagoge te Filadelfia sommige bekeerd zijn / Openb. 3: vs 9. die anders (gelijck geseyd is) de grote Draak en d'oude Slang genaamd word / cap. 12: 9. en 20: 2. ende eens uit sijne gevangnisse moet onthouden zijn. cap. 20: 7.

8. 3. Om 't recht verstand van dese dingen na te spuren / wil ik den Le-
ser

fer bidden / dat hy my niet welgere / hoor af enige setregelz toe te staan.

Dese eerst. dat de Schryft altijd na waarheid / en tot Gods eere spreekt; al is 't datse vaak verbloemde erdenen gebruikt; en datse Gode / die daar self d'au-
teur af is / niet ongerijnds toeschryft.

2. Dat verscheidene stellingen of vertellingen op eene selfde sake of persoon gepast; sote tegen malkanderen strijdig zijn / na de letter uitgeleid; oneigent-
liker wijze te verstaen zijn. Want het kan niet zijn / dat de mond der waars-
heid eigentliker wijze iets op d'eene plaats seggen soude / en op d'andere iets
anders dat daar tegen steld.

3. Dat de Duivel in persoon / als een schepsel / in geenen deele tegen God
den Schepper; maar alleentlik tegen sijns gelijke schepselen magh vergeleken
worden. Want tusschen God en het schepsel is een oneindig onderscheid.
Geen der goede Engelen / hoe hoog misschien boven d'anderen verheben /
heeft ooit die eere gehad: en de Opperengel self / draagt die wet in sijnen na-
me / *Mi-cha-eel*, dat is te seggen / Wie (is) als God? Nu en magh de Dui-
vel / sijner boosheid halven / en om dat hy so langen tyd / en so byster verre
van God is verzeemd; noch niet eens by *Michaël*: die geduriglik met God
leeft / vergeleken zijn. Hoe soud hy dan by God? Dus verre is 't de Leser/
meen ik / met my eens.

§. 4. Hier op wil ik hem nu door de Schryften leiden / die al eens en ander-
maal zijn bygezaght; om uit de selven eenige aanmerkingen te nemen. Door
eerst / gelijke in getal en sprake by de genen die van de heilige Engelen gewa-
gen / in 't IX. Hoofdstuk uitgeleid: ghy sult moeten seggen / dat 'er veel
meer / en die veel vzeeder van den Duivel spreken. Wonderlijk dan ebentwel/
dat den volke des Heeren des byands heft / sijne rustingen en krijgsvaden so
veel beter souden bekend zijn / dan geheele Legers sijner Engelen / die hy hem
als tot een lijfwacht geeft. Hoe nodig 't zo of wesen kan / dat men de kraght-
ten en de lagen van den byand kenne: noch nodiger en nader is het / dat men
van sijn eigen kant verskiet zo / wat volk en wapening men self ter weere
brengen kan / *Luk. 14: 31*. Neemt dat ons de H. Geest den boosen byand
dus verbarelijk beschryft / om ons in vzeese te doen leven / tot waken en tot
bidden te verplighen; waar blijft dan de vertroosinge der Schritten, daar
toe dienende / op dat wy nochtans hope hebben souden? *Rom. 15: 4*. Segt
op dat de Schryft Gods Geest daar tegen stelt / dat heeft hier geen bescheid.
Want daar uit besluit ik dies te meer / dat de Geest wat anders meene / dan
een verwoorpen schepsel / tot een so magheigh Koninkrijk verheben / met den
Schepper self te vergelijken. Deel eer sal hy schepselen tegen schepselen stel-
len; de goede Engelen (als geseid) tegen de bosen / op dat de tegenstellinge ge-
lijkmatigh zo.

§. 5. Daar by gaat dit ook noch seer oneven toe / dat wanneer van Gods en
sijn volx Engelen gesproken word / maar eens *Michaël* hun hoofd / *Open. 12:*
vss: 7/9. en anders God of Christus self daar in benoemd staan; so dat d'En-
gelen doorgaans by menighen gedacht worden: maar de Duivel word gedu-
riglijk alleen genoemd / ende maar tweemaal van sijne Engelen in 't gros /

Matt. 25: 41. Openb. 12: 7. eens van eenen Engel des Satans getwaagd. 2 Kor. 13: 7. Dit staat eben eens / of de Satanas sijn volk weening van doen hadde; ende alleen maghtig ware / om allen Gods Engelen werk te geben. Daarom word Michaël niet so wel als de Duivel; of des Duivels Engelen so wel als die van Michaël genoemd / so het gelyke partyen zijn? Te weten in den aart: of indiense 't ook in maght niet zijn; wat maakt dat besnachte Schepsel / den Duivel / nu soo groot dat hem soo veel Legioenen van Gods Engelen / die kragtige Heiden / niet bedwingen konnen / en dat Godt self [om soo te spreken] moet tegen hem te veld gaan?

§. 6. Dit moest ik dan noch seggen: dat de Duivel selden tegen d'Engelen; maar meest al tegen God en Christus self gesteld word; ende hem ene heerschappije toegeschreven / die tegen Gods en Christus koningrijke evenaert / so lang als dese weerd staat; ja ene maght die byder dan Gods eigen koningrijke strekt; daar binnen woelende / en daar buiten / so ver als God land heeft / heerschende. Maar Gods lieve heilige Engelen hebben (so 't schijnt) niets te seggen: de Duivel is een heerschende; en sy sleghts gedienstige Beesten. En so men de vertoningen by Daniel in 't 10. cap. al eigentlik verstaan moeste: ('t welk ik echter XII. § 4. anders heb getoond) of dan schoon een Engel Vorst over enig volk of land moght zijn; van des Duivels Engelen soude daar terstond een tegen staan; waar uit die strijd onstond / die den Profete wierd vertoond.

§. 7. So gy segt / dat eventwel Gods Koningrijk over alles heersche / Psal. 103: 19. en dat des Satans rijk is onder sijn bedwang: ik sta dat toe / so spreekt de Schrift; doch dit en neemt de zwarigheid niet wech / maar vergrootte noch. Want hoe kan God heerschen daar de Duivel heersche / op sulken wijze als men daar van spreekt? Want so de Midianijten heerschten over Israël / wanneer maghtig waren om jaarlijks met krijgshenden in hun land te vallen; en hun vee en vughten te vernielen; so men leest: Richt. 6: 1-5. wie kan lochenen dat de Duivel meester is / wanneer hy de vught des Evangeliums in den akker van ons hert vernielen kan? daar hy Gods Gesanten / die boven al met goed geleide sijnre Engelen reisen / den pas afsnijden / en den wegh onveplig maken kan? De Fililijnen heerschten over Israël in Simsons tijd. Richt. 14: 4. Dat bleek doe meest / wanneer se hem bonden en verblindden / en in de Gevankenis se smeten; soo daar na cap. 15: 16. verhaald worden. Heersche dan ook de Duivel over 't Kristien Israël niet / wanneer hy eene Dochter Abrahams 18. jaar gebonden houd / wanneer hy de sinen verblind, wanneer hy sommigen in de gevangenissen werpt? Daar hy moet niet heerschen: hy magh wat spartelen; maare 't heerschen dat komt Christus toe. Want hy moet als Koning heerschen, tot dat hy alle sijne vyanden onder sijn voeten gebraght sal hebben. 1 Kor. 15: 25.

§. 8. De Profeten hebben wel so breed gesproken van de heerliksheid der Kerke / in den tijd des Nieuwen Testaments; dat het veelen Afleggen geschenen

tekenen heeft / op den staat der saligheid in de hemelen geseid te zijn : sonder datse 't minste gewagen / dat de Duivel sulck een groot geweld sal doen. Johannes de Doper eerst / en daar na Christus self / hebben so geroepen / dat het Koninkrijk der Hemelen nabij gekomen was : sonder iets te melden van een Duivels koninkrijk / dat daar tegen over stond ; ja dat daar binnen sich verhieft / dat daar over heen klimmen / en den loop de Evangeliums beletten souden.

§. 9. Maar ook hoe kan de Duivel dus regeeren ? hoe kan hy de kerk in 't algemeen / en elk een der gelovigen also bestrijden / sonder dat hy kennisse van saken heeft ? Lieve / segt my eens / wat weet doch de Duivel af / waar God sijn volk heeft / en wat hy met hen doet ? d'Engelen weetent niet / die God geduriglijk om boodschap send / en achten 't vooz gelukt / datse dooz die middel als van ter sijden iets daaraf vernemen. Sulck is I. K. §. 4. al eens geseid. Wat gedachten hebben wy van God en sijn Koninkrijk ? Bestiert hy dat min wijfelt / dan de koningen der Werde doen ? Lekt sijn raad so licht uit / dat het de hofe byand aanstonds weet. En weet hy 't niet / hoe sal hy sijne dingen aangaan / sonder kennisse van saken ? wat baat arglistighepde / so 't niet is / dat hy de toegangen / de zwakste en d'opene plaacten kespied / om te sien waar vooz hem best is in te horen ? Of leit die vaste stad / dat hemelsch Jerusaleem / dat meesterstuk van Gods eigene vestingbolw / vooz sijn eijne weder spannelingen en bandpten open ? Iffer dan geen wacht ? heeft de Heere der heerscharen geen Engelen in dienst ? laat hy den Duivel dan losbandig heen dooz gras en hoeren lopen ? Soud ons de Schrift dat leeren ? soude God self daar so van spyken / Onmogelik : die de waarheid self is / beliegt hem selve niet.

§. 10. En wat elk eenens der gelovigen betreft : soude dat na de letter so te verstaen zijn / dat de Duivel so besondeerlik op hinne sinnen werkt ? Segt dan eens / hoe verfoekt hy ons ? wat weet hy waar wy bequaam toe zijn ? Is de Duivel in de plaactse van God / dat hy onse gedachten weet ? Zijne hem beter bekend dan den Engelen self ? Ik hebbe reeds getsond I. K. §. 2 / 3 / 4. hoe 't er op aan komt / dat sy iet van onse dingen weten / insonderheid van 't gene dat men denkt. So hy dan niet weet hoe den mensche 't hoofd staat / dien hy ergens toe verfoeken wil / so moet hy dubbeld satt zijn om die kans te wagen : want het mogt hem tegen lopen so hy mistaste. Hoe so ? By al dien een dief iemant tot het stelen moght verfoeken / dien hy niet en kende / het moght hy avonturen eens een schouten dienaar zijn ; en so soude hy in plaactse van dien te verleiden / hem self verraden. Was het dan niet wel verfoecht ? Wederom : so hy 't saad des Evangeliums besondeerlik uit 's menschen herte steelt ; hoe weet hy dattet daar is ? Want ik seg al wederom / dat de Duivel onse herte niet en kent. Aan de tekenen sult gy seggen word hy 't lichtelik gewaar. Wat zijn dat dan vooz tekenen ? weten d'Engelen die mede niet ? word hysse eer van buiten om gewaar / dan sy in 't midden van Gods volk ? Hoe is 't dat ons de Schrift dan ook geen Engelen vermeld / die ons ten goede verfoeken / so wel als hy ten quade : geen Engelen

gelen die't goede saad in onse herten also wel bewaren / als een duivel die het steelt.

S. 11. Dit seg ik noch te meer : aangezien de Duivel Gods gebangen en verwaten is / en de Engelen sijn leger dat ons dekt. Dit seit de Schrifte ; en meer ook niet : nooit in 't besonder / de Engelen doen dit of dat. Waer dien geketenden helhond schrijftse wonderlike dingen toe / en besonderlik al 't gene flus XVII. S. 2. is aangetekend. Hoe kan dat een gebangen doen? Wat geweld kan hy met den dood doen / die alreeds ter dood verwesen is? Koopt hy so geboeit ober alle alkers heen / daar Gods Woord gesaaid word? Is hy overal by / om elk een so tot het quaad te brengen / doozversoeken en berleiden? Word hy (gelijk de Schrifte al wederom figurwlijkt spyzekt / Openb. 20; 1/ 2/ 3/ 7.) somtijds wel eens los gelaten : buiten dat leit hy echter aan den band. Hoe versoekt hy dan / hoe verleid hy dan / hoe quelt hy dan Gods kinderen altijd? Want de lessen die ons de Schriftuur in desen geeft / sijn met geenen tijd bepaald : ook staan alle plaatsen daar boozopen. Noch minder wil hem heerschappye voegen / het zy binnen / of het zy ook buiten Jesus Koninkrijk. Een gebangen / wat heeft die te seggen? 't Luid wonderlik / dat gebangenen parrygangers sijn ; en datmen van het leger niet besonders hoorz / dit of dat word daar mede uitgerecht. Doe de Satan Paulus plaagde / men verneemt niet eenen Engel by dat upverlokoren vat / om hem te bewaren en te helpen. Sulx alles doet my seggen / datmen al hee gene / als gemeld / van den Duivel word geseid / na de letter niet en magh verstaan.

S. 12. Wat besluit ik dan? Dat de meninghe der Schrifsten niet en is / ons te leeren wat de Duivel metter daad is werkende : maar 't gene de verdorvenheid des menschen self veroorzaakt / word den Duivel als den eersten sichter van het quade toegeschreven. Gy zijt uit den Vader den Duivel, ende wilt de begeerten uwes Vaders doen, was 't betwijft dat de Heere Jesus aan die bose Joden dede. Joh. 8: 44. In sulken sin word dan ook geseid / dat hy doet het gene bose menschen doen : om dat geen mensche quaad doet / dan uit die verdorvenheid die oorzpronkeliik van den Duivel is. Hy heeft alereerst dat vuur ontfeken : word dat volgens onderhouden / staat de vlamme verder heen / raakt de gantsche straat of stad in kolen ; het word sijn werck geacht / die den brand in 't eerste huus gebzacht heeft. En dat met reden ; want sonder dat soud'er niet de minste schade sijn geschied ; al 't vuur is uit dat vuur ontfaan / dat hy eerst ontfeken heeft. Men heeft hy verder daar de hand niet in / noch deel in de plondering die doozgaans by den brand ontfaan ; al is hy wegh gegaen na dat hy 't eerste vuur heeft aangeboet ; al weet hy niet met al hoe 't verder gaat : het is nochtans na sijnen sin / dat de brand vass boozt gaat ; geen onheil slaater toe dat hem niet te wijten is. Want dooz dat eerste werck so is hy daar de Vader af : gelijk Christus verder seit ; dat hy een menschenmoorder van 't begin af is ; self d'eerste leugenaar, en also sen vader van de leugen. Die dan moord of liegt / die doet een Duivels werck : ende maghmen seggen dat de Duivel self dat doet ; om dat hy d'eerste

oorzaak van des menschen boosheid is / daar dat doen uit spreekt. Dat dit de sin en 't oogmerk van de Schrift is / daerse van den Duivel spreekt / sal ik nu op ieder voorval in 't besonder tonen.

XVIII. HOOFDSTUK.

Tot dien einde moeten men noch enige Schriftuurplaatsen wat besonderliker overwegen.

§. 1. **D**e booztangetogene Schriftuurplaatsen nader ondersocht / beschrijven ons den Duivel / haedantig dat hy is / wat hy vermaght / en wat hy doet ; hoe sijne manier is / en wat lof of loon hy heeft.

1. Van sijnen Aart seic de Schrift dat hy listig is : want so heeft hy Eva door arglistigheid bedrogen , 2 Kor. 11: 3. ende heeft diepen die niet wel te kennen zijn / Openb. 2: 24. Des is hy de Vader der leugenen. Joh. 8. v. 44.

2. Van sijn vermogen. (1.) Hy heeft den sondaar onder sijne maght , so lang als die sich niet bekeert / Hand. 26: 18. (2.) Des heeft hy ook 't geweld des doods. Heb. 2: 14.

3. Sijn bedrijf is : In 't gemein / (1.) het bose te werken / 2 Thess. 2: 9. (2.) Gods Woord wech te stelen / Mar. 4: 15. (3.) Gods kinderen verfoeken / 1 Kor. 7: 5. 2 Kor. 2: 10. en (4.) dagh en nacht voor God beschuldigen. Openb. 12: 9/10. In 't besonder deed hy eertijds velen menschen aan de Zielen quaad : (van de Uchamen hier na te spreken) dewijle hy (1.) d' Apostelen begeerde te siften / Luk. 22: 31. (2.) in Judas en Ananias voer / Luk. 22: 3. Joh. 13: 17. Hand. 5: 3. (3.) Paulus belett in sijne reyse deede / 1 Thess. 2: 18. (4.) te Smyrna en te Pergamus sijn volk hadde. Openb. 2: v. 9/13.

4. Sijne Wijse van doen; dat hy sich dikmaals beinst een Engel des lichts te zijn. 2 Kor. 11: 14.

5. Sijn tegenwoordige staat / dat hy Gods gevangen is. Openb. 20: v. 7.

6. Sijn nakende Verderf / wanneer hy van den Hemel vallen sal. Luk. 11: v. 18. Rom. 16: 20. Waar op sal volgen de straffe des ewigen vuurs / dat hem en sijnen Engelen bereid is. Matt. 25: 41. Openb. 20: 10.

§. 2. Dese dingen laat ons nu wat nader overwegen. Daar toe heeft men / na mijn oordeel / d'interste omsigtigheid van noden. Want somen sieghs blakt wech op die spreekwijzen toecast / die de boozverhaalde dingen op den Duivel passen : so sal men onbermijdelik enen God van hem maken / die gelijke nooit geweest is. Sulx te begrijpen dient men wel te onthouden / 't gene booz desen getoont is X I. §. 5. dat er niet meer dan een bose geest is / welken

de Schryft Duivel en Satanas noemt : 't welk een merkeliſk nadenken geben moet / of ſulke een ſchepſel alleen / het magh ſo groot en maghtig weſen als het wil / al die dingen in eigener perſoon bedenken of verrichten kan / die hem volgens al 't voorſeide worden toegepaſt. Daer beneffens eens voor al geſield / het gene in het naaſtvoorzgaande Hoofdstuk is geleerd : ſo en ſal 't niet zwaar zyn / om al 't gene dat hier nu van ſtuk tot ſtuk is bygebraght / in diervoege te begripen ; dat den Duivel / als den eerſten oorzpiong van het quaad / toe te ſchryben zy / al wat dies van de menſchen word gepleegd. Dus noemen wy duivelsche boosheid , het gene boven maate boos is / als of 't de Duivel ſelf niet erger ſonde konnen maken.

§. 3. By aldien die iemant noch niet al te wel genoeghen moghte / dien wil ik daar beneffens te bedenken geben / dat de Schryft getwoon is van den Duivel ſo te ſpreken als hy van de menſchen doet. Te weten / datſe hem een Dageſlaghte toepaſt ; en 't gene daar van ooit te ſeggen valt / op den eerſten Vader paſt. Want de Slanghe heeft ſo wel haar Zaad als de Woutwe : Genes. 3. v. 15. Dit zyn de Kinderen des Boſen, het onkruud van de Weereld. Matt. 13. v. 38. Hier in zyn Gods kinderen en des Duivels openbaar : die de ſonde doet , is uit den Duivel ; want de Duivel ſondigt van den beginne : Hier toe is Gods Soon geopenbaard , dat hy de werken des Duivels verbreken ſoude. 1 Joh. 3: v. 10/8. Siet gy niet / Keſer / ſo kilaar als den dagh / dat des Duivels werken zyn de ſonden / die de boſe menſchen als kinderen des Duivels doen ? Hierom ſeide Jeſus tot de verhardde Joden : gy zyt uit den Vader den Duivel , ende wilt de begeerten uwes Vaders doen. Joh. 8: 44. Siet hoe de Satana ſet begeert , geliyk hy d' Apoftelen begeerde te ſiften : wanneer die ſondige begeerten in den menſche gaande worden / die oorzpionkeliks (geliyk nu dikmaals is geſeid) van den Duivel zyn. Mit ſulken oorſaak moght Elymas ook niet recht een kind des Duivels heten. Hand. 13: 10.

§. 4. Nu in 't beſonder / ſo veel des Duivels Wart betreft / ſo als ons die betekend word : 't bedroghe aan onſer aller Moeder Eva gepleegd / ſtaat ons noch hier na beſonderlijker te verklarren. Verhalven de plaats 2 Kor. 11: v. 3. ditmaal voorby gaande / heb ik van des Satans diepten Openb. 2: 24. ſlegs te ſeggen / dat het duivelsche ſcherpſinnigheden zyn / die boſe menſchen te werk ſtellen / om de waarheid te beſtrejden ; waarin hy den Duivel in 't verleiden onſer Ouderen geliyk zyn : waarom ook Paulus ſulke menſchen by Jannes en Jambres vergelijkt ; menſchen verdorven zijnde in 't verſtand. 2 Tim. 3: 8. So dat ik dooz deſe diepten des Satans die bedriegerye der menſchen verſta / om liſtiglyk en met arghliſtigheid tot doliuge te brengen. Efes. 4: 14. Ende komt dit dan op een uit met het gene XVI. §. 5. over Efes. 6: 11. op diergeliyke wiſe van ſpreken geſeid is. In dierboegen als hy de Vader der leugenen genaamt word ; Joh. 8: 44. ſo is hy 't ook van alle diepſinnigheid die tot verleidinge ſtrekt : het een is hem ſo na als 't ander.

§. 5. 't Vermogen dat den Duivel in de Schryft word toegepaſt / word in diergeliyken ſin ſeer wel verſtaan : de Macht des Satans Hand. 26: 18 zijnde anders niet dan de maght der duifterniſſe , Luk. 22: 53. dat is der boſe menſchen

sehen die het licht schuwien / om dat het hunne werken niet verdragen konnen Joh. 3:20. die daarom ook werken der duisternisse genaamd zijn Rom. 13:12. Daarom word ook dese maght des Satans met de duisternisse vergeleken: want de geheele reden is / dat Paulus van God geropen was / om de menschen te beheeren van de duisternisse tot het licht, ende van de maght des Satans tot God. Sekerlijk de Satan heeft maghts genoegh over de menschen / die de verdooyentheid hunder nature / en verduisterdheid huns verstands / en verhardinge hunder herten volgende / daar af hy d' eerste algemeyne oorzaak is / sich tot God niet en bekieren: al is 't dat hy vozders niet besonderlijks in hen werke; ja al is 't ook dat hy niet eens weet wie dat se zijn.

§. 6. Op den selfden sin word hem 't Geweld des Doods ook toegeschreven: Heb. 2:14. also hy den eersten mensche tot den val gebzacht heeft; daar de Dood / als eene besoldinge der sonde noodzakelik op volgen moest. Rom. 5:12. en 6:23. Mer dese eene reden hadde ons Beza kunnen boldoen / gelijk hy op die plaats aangetekend heeft: *Mortis imperium habere dicitur Diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consecuta.* Van den Duivel word geseid, dat hy 't geweld des Doods heeft, om dat de sonde van hem haen oorsprong heeft, daar de Dood op gevolgd is. Des hadde hy niet van node gehad daar hy te woegen: *quis; nos quotidie ad peccandum sollicitat, ut in aeternae mortis exitum nos secum pertrahat:* dat hy ons noch dagelijx tot sonde port, om ons in 't verderf des eewigen doods te slepen. Want ik wil van ieder een verwachten dien dit so goed dunkt / dat hy my een enig bewijs van sulx uit de heilige Schriften tonen sal: so veel minder staats maak ik op meer andere redenen die van d' uitleggers by desen geboegd worden; waarin elk den rijkdom van sinen geest beroont / om iets naders te versinnen dan men boozmaals daar van wist.

§. 7. Wat voorts des Duivels Bedrijf belangt: de werkinge des Satans, 2 Theff. 2:9. (so de Duivel hier al moet verstaan zijn) wat is die anders dan de werkinge der sonde / die oorspronkelik uit de Satan is; in aansien / als geseid / van de eerste verleidinge in 't Paradijs? 't Is toegeevender wijse dat ik dit noch segge: want men anders niet genootsaakt word te denken / dat dooz Satan hier dat opperhoofd der bose geesten word verstaan. Sulken mensche / meen ik / is voozal Satans, dat is Gegenstanders en Verleiders genoegh / die hem tegenstelt, ende dat onder anderen door verleidinge der ongerechtigheid. vs 4 / 10. Die een nasaat van Petrus heten wil / moet niet qualik nemen / so men hem met den selfden name noemt / welken Christus dien Apostel selve gaf: Matt. 16:23. also 't seker is dat hy 't er vyz wae meer na maake. Dit seg ik echter niet om my daarmede te behelpen: maer om den Leser des te beter te overtuigen / dat sulck bewijs geen kraghte heeft / als men hier uit nemen wil / om den Duivel meester van der menschen gedachten te maken; als of 't quaad dooz sijn besonder ingeben geschiedde: al so 't genoegh is dat al 't quaad uit die eerste overredinge voortkomt / die dooz sijn ingeben begaan is.

§. 8. De Satan die Gods Woord uit der menschen herte wech neemt, Mar. 4:15. word genoegh outdekht uit hec 19. vs / daar de sorgvuldigheden

deser wereld, en de verleidinge des rijkdoms, en de begeerlijkheden ontrent de andere dingen, (welke alle uit de eerste verleidinge des Duivels in den mensche plaats gegrepen hebben) het woord verstikken en onvrugtbbaar maken. Want ik kan niet sien / hoe dese dingen so veel hinder uit hen self aanzoeygen kunnen; en dat tot het ander Duivels hulp / boven 's menschen eigene boosheid / soude nodig zijn. Ja het sal een yder met my seggen / dat het lichter is / den genen die aan den wegh der verdorvene weereld (self ook noch verdorven zijnde) bloot licht / de vruyght van 't heiligh Woord te onthouden; dan den genen die op eenen afgescheidenen alker word besaaid / en het reeds met vreugd ontfangen heeft / daar na tot ergernis te zeygen. Nochtans so word de Satan daar niet in benoemd. *Eff. 16/17.* Het zy dan de Satan aan den wegh / het zy de vervolgingen op steenachtigen grond / het zy de verleidingen des werelchs onder de dooznen: het is des menschen eigen-erflike verdorvenheid / die van den Satan ontstaan / en door 't verdriet of vermaak des werelchs versterkt / den Mensch hindert in 't aanhooren van Gods Woord.

§. 9. Het voordeel dat de Satan over iemand krijgt / door dien dat hy hem versoekt, *2 Kor. 2: 10.* en *1 Kor. 7: 4.* soud ik even eens verstaan. De Satan krijgt voorzels genoeg / wanneer het quaad / dat hy eens in de weereld heeft gebracht / rijkelijk voortstaat: en de versoeking die de Mensch ten quade lyd / word met recht aan hem / om de selfde reden toegeschreven. Anders / om te seggen / welk de naaste oorzaak zy dat een mensche versoekt word: *Jacobus* seidt het klaar / sonder van den Duivel iets te melden. *cap. 1: 13/14.* Dat had hy echter moeten doen / mitsdien dat hy dese tegenstellinge maakt: Niemand als hy versoekt word, segge dat hy van God versoekt word: want God en versoekt niemant met quaad. Dat sal ook niemant so licht seggen / als men heden seit dat de Duivel ons versoekt. Die versoeninge bracht Eva ook ter baan. Doch *Jacobus* / getoond hebbende / dat het Gods werk niet en is; hadde niemant nader dat te wijten / dan den Duivel; indien hy gedacht hadde / dat het sijn bedrijf kon zijn. Maar hy vind buiten God geen oorzaak dan den Mensch self: Die word versoekt, seit hy / als hy van sijne eigene begeerlikheid afgetrokken en verlost word. Van de versoeking an den Heere *Jesus* self geschied / sal ik hier na in 't besonder spreken.

§. 10. Dat hy de Verklager onser broederen heet / diese langen tijd dag en nacht voor onsen God verklaagd heeft, *Openb. 12:9/10.* is blykeliik genoeg by vermeldinge geseid. Want wat is dat / voor God? Is dat niet te seggen hoor sijnen troon? en is die in den Hemel niet? Hoe komt de Duivel in den Hemel / na dat hy in de Hel verstooren is: so men dese dingen eigentliker wijse wil verstaan? Om den reghten sin van dese plaatse uit te leggen / had ik van node 't gantsch beloop van dat Gesichte te verklaren / 't welk echter nu mijn weck niet is. Ondertusschen magh ik so veel hier wel seggen / dat daar van den tijd gesproken word / in welken sich de goede God aanden ammen Mensch versoeninge stelt: ten einde niet de geheele weereld door den Duivel

Duivel meer verleid zy; dat is / in die verdoorntheid gelaten werde / daer
 hen d'eerste verleiding toe braght. Dit is 't algemeen verderf, dat in de
 weerd is, door de begeerlikheid, gelijk het Petrus noemt / 2 Petr. 1:4.
 So lang als de mensch dat niet ontbloeden is / so is 't oft hem de Duivel self
 berklaaght; dooz dien hem sijn gewisse kwaaght over gemeenschap met dat
 Duivels reedsel / de sonde: want so lang ons herte ons veroordeelt, so heb-
 ben wy geen vrymoedigheid tot God, 1 Joh. 3: 21. daer beneven staat de
 bose weerd / 's Duivels maaksel / Gods kinderen met allerhande lastering
 en dzeiginge gedurighk te bezwaren: 't welk altermaal oorzpronkelik een werk
 des Duivels is. Als dat ophoud / so schijnt die Verklager der broederen
 nedergevoeren; en roemen de gelobigen in God: Wie sal beschuldigingen
 inbrengen tegen Gods uitverkorenen? God self is 't die rechtveerdigt.
 Wie is 't die verdoemt? Christus is 't die gestorven is. enf. Rom. 8:
 33/34.

§. 11. Dit geseid zijnde / so veel des Duivels werken / dat is die hem in
 sekeren opsigte worden toegeschreven / in 't gemeen betreft: so en weet ik
 niet of 't al nodig is / dat ik nu lang ophoude / om besondere daden / als
 van hem verricht / noch nader uit te leggen. Hoe hy Christus versocht / en
 Paulus met wuisten sloeg / en sekerre broude veel jaren lang gebonden hielt:
 dit alles wil hier na noch wel te passe komen. D'overige exempelen XVIII.
 §. 1. met een gemeld / sijn uit het boozseide wel te weten. De Satan socht
 d'Apostelen te siften als de tarwe. Lukt. 22: 31. in sulken sin als Rachel hare
 kinderen beweende, na datse lang al dood was. Jerem. 31: 15. Matt. 2:
 vs 18. Te weten / gelijk het Rachel toegeschreven word het gene Rachels
 nageslaght bedreven heeft: also kan ook den Satan worden toegepast / het
 gene der verdoorntheid / die van den Satan is ontstaan / magh eigen sijn.
 Al op den selfden sin kan hy in Judas ingeboren sijn; Lukt. 22: 3. Joh. 13:
 h. 27. of Ananias 't herte verbuid / Hand. 5: 3. of Paulus op de reis ge-
 hinderd hebben / 1 Theff. 2: 18. te Smyrna en te Pergamus sijn volk en
 troon gehad: Openb. 2: 9/13. booz so veel als de boosheid / die oorzpron-
 kelik van den Duivel was / in Judas en Ananias gaande wierd; en de
 bbanden des Evangeliums den Apostel veelerlep beletsel hebben toege-
 braght; of godloosheid in die beide steden d'overhand genomen had-
 de.

§. 12. Paulus schijnt verder te gaan / wannet hy de bose menschen /
 zijnde valsche Apostelen, van den Satan self uitzutikelik onderscheid: seg-
 gende dat hy sich wel in enen Engel des lichts veranderen kan. In die ver-
 andering en is eigentlik de zwaarigheid niet: aangefien het gene van de val-
 sche Apostelen geseid was / datse sich in Apostelen van Christus veranderen/
 sulx genoegsaamlik verklaart; te weten / dat het van den schijn diense van
 sich geben / en niet van enige verandering des wesens te verstaan zy. Waer
 hoe heeft sich ooit de Duivel self so aangefield / als oft hy had geweest een
 van de Engelen des Lichts? My dunkt / indien hy dat sieghs eenmaal
 heeft

heeft gedaan / dat sulks genoegh is om van hem te sprekken. Niettemin heeft hy dat bedrog al meer dan eens gespeeld: te weten / doe hy d'eerste Ouders misleide / Christus in de woestijne versocht / en met Michaël over 't lichaam van Moyses twiste: van welken allen ik een weinig verder in 't besonder sprekken sal.

§. 13. 't Gene bozder XVII. §. 1. op de vijfde plaats by my is aangetrokken / bevestigt noch mijn seggen dies te meer: te weten / dat de Duivel sulken kragt niet heeft gelijkt men meint. Want dat hy Gods gebangen is / blijft zelfs uit sulken vyheid noch / als God hem laat voor eenen tijd. Want hy kan nooit ontbonden worden, gelijkt van hem Openb. 20: 7. voorseid word / so hy niet eerst gebonden is. Te meer / so die ontbindinge maat is voor enen kleinen tijd, na dat hy trouwens wel geheele 1000. jaar gebonden was geweest. vers 3. Dat binden en ontbinden op den Duivel dus gepast / kan niet anders dan by wege van gelijkenis verstaan zijn: sulx my een iegelijk geern toestaan sal. Maar dan is binden so veel als bedwingen of bepalen / dat hy niet kan doen al wat hy wil. Want enen Geest en passen eigentlijk de ketenen niet. Nochtans word vs. 1 / 2. van ene grote keten gewaagd, waar mede hy gebonden werd voor duisend jaar. Den Afgrond, daar hy in gesloten en versgeld blijft / in eigentliken sin / ende sulx als sekerre plaats / en gelijkt onder d'Harde aangemerkt / wil hen also weinig boegen. Dus moet het dan so veel te seggen zijn / als dat hem sijne maght om quaad te doen benomen word / gelijkt enen quaddoender die in 't ergste zat op 't aller-natst gebangen sit.

§. 14. Laat ons / by toegebinge / die bindinge des Satans op die wijze sers verstaan. Wie van so veel uitleggers / als over dat boek meer dan over enig ander deel des Bybels / voor en na geschreven hebben / heeft ooit anders gedacht / of die tyd was lang voorhy? Altoos die heden anders sprekent heeft geen gehoor. Nochtans verschillense meest in den tyd / van 't begin en einde deser bindinge. Maar oft men dien een eelwe meer of min 't zy vzoeger ofte later neemt: wie van d'uitleggers / (seg ik noch eens) van 't begin af tot op heden toe / heeft niet getlaagd / dat de Duivel te sponen tyde uitgelaten was? Wanneer lagh hy dan gebonden? Duysend jaren is een lange tyd: veele geleerde mannen zijnder buiten twijfel t'elker eelwe geweest / gedurende de tien / die voor of na uic 's Weerelds loop / of uit den staat der Kerke moesten konnen merken / of de Duivel losgelaten of gebonden was. Het schijnt derhalven / dat dit niemant noch te recht heeft uitgebonden. Volgens dien besluit ik wederom als voren; dat ait een getuigenis der Schryft / waar af d'uitlegginge alsnoch onseker is / niet sekers magh besloten worden. Het sekerste van allen is / dat God der menschen hoosheid (onder Satans naam verbeeld / als eerste oorzaak van het quaad) in sekeren opsight voor enen tyd intoont; en daarna voor enen korten tyd na sijn belieben laat begaan.

§. 15. Eene plaats isser in de Schryft / die hier mede vergeleken / aan dit seggen licht sal geven; daar God seit / dat hy Israels sonden in de diepten der

der Zee werpen sal. Mich. 7: vers 19. Want een lichaam dus wech geworpen sal men nooit meer sien. Dat is dan so veel te seggen / als dat God Hunder sonden nimmermeer gedenken; en dit wederom / dat hyse voor altoos volkomelik vergeben sal. Op gelijke wijze word de vergebinge der sonden by Zacharias afgebeeld. Want siet, ene plate loods wierd opgeheven, ende daer was ene vrouwe, sittende in 't midden der Efa. (t welk in 't Hebruesch de naam der grootste maat van droge waren is. Ende hy seide, dese is de Godtloosheid: en hy wierpse in 't midden van de Efa, en het loden gewichte op den mond derselve. Zach. 5: 7/8. So als de Godtloosheid by een boog wijf bergeleken / in ene korenmate gesmeten / en met ene loden plate daar in dicht befloten word: so word ook de Satan (maghmen denken) by gelijkenisse neergeworpen, Openb. 22: 9/10. so dat hy als een blixem van den Hemel valle. Luk. 10: 18. Sulz hy ook in den Afgrond opgestoten blijven moet / wanneer het Gode beliest / dat hy de volkeren niet meer verleiden sal; dat is / de verleidinge der Sonde / welke van den Duivel in den hof van Eden sijnen oorsprong nam op die wijze niet meer duven sal.

§. 16. Den strijd tusschen Michaël en de Drake, die niet eenen d'oude Slange, de Duivel en de Satanas genaamd word / Openb. 12: 7/8. maghmen mede anders niet verstaan. Want wie sal sich konnen verbeelden / dat dit eigentlik geschied zy? Niemand geloof / dat den Duivel na den val des menschen / immers na d'Opstandinge onses Heeren / (wanneer dit gesichte / van dingen die noch eerst geschieden souden / aan Johannes verdoond is) ooit meer plaats in den Hemel heeft; daar nochtans die selle strijd gesien is. Ook en is de Satan doe niet eerst gevallen / noch geworpen uit den Hemel; maar wanneer hy in de eerste sonde viel / so elk een geloof. Waarbeneffens soude 't konst om seggen zyn / hoe die strijde toch in sijn werk mocht gaan; en waarom dat so binniglijk gebochten is. Was 'et om der menschen saligheid of verdoemenisse niet? Met wat wapening kon Michaël die booz / en de Dzaak hem tegenstaan: Ich wil wel eens sien / wie my dit beter uitleggen sal / dan het den Apostel Paulus seit: want ik ben verskerd, dat noch Dood noch Leven, noch Engelen, noch Overheden, noch Maghten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen; noch hooghte, noch diepte, noch enig ander schepsel ons sal konnen scheiden van Gods liefde, die in Christus Jesus onsen Heere is. Rom. 8: 38/39. Dat is so veel geseid / dat al ware 't ook de Duivel utter hellen by manier van spreken / so en mooght hy Gods gelovigen niet deeren.

§. 17. So als de Gebangenis / sodavigh sal dan ook de Straffe van den Duivel zyn. De verbloekten sullen op den jongsten dagh becvesen zyn in 't ewig Vuur, dat den Duivel en sijnen Engelen bereid is. Matt. 25: 41. Is dat eigentlijk Vuur / hoe sullen dan de Geesten bzaiden? Maar hoe home het Weest met den valschen Profet eerder in dat Vuur dan de Duivel self / dien dat bereid was? Want de Duivel, seit Johannes / wierd ge-

worpen in den poel des Vuurs ende Sulfers, alwaar het Beest en de valsche Profeet is. Openb. 20: 10. De Swabel eigentlijk verstaan / sal hem also weinig deeren als het vuur. Maar gelijck de hemelsche / so worden ook de hellsche dingen by de aardsehe vergeleken; dewijle wy noch op Warde zijnde / de selve best gewend zijn. Desgelijck worden geestelike dingen door lichaamelike / die van lager betrachtinge zijn / onser zwakheid halve best verstaard.

§. 18. Wat wil dit altemaal dan seggen / alsoo het anders niet dan gelijckemissen zijn? Ik antwoorde eenvoudig heen.

I. Dat de Duivel door die eerste sonde in het Paradijs gedaan oorzak is van alle quaad: en al watter quaads geschied / hem derhalven ook niet reden toegeschreven word.

II. Dat God het quaad / dat uit den Duivel is / en in de menschen heerseht / also bestuurd / dat hy 't altijd binnen sekere palen houd: en wannec hy seker groot en algemeen verderf belect / ophoud of bedwingt; dat sulx so veel is als den Duivel binden / om dat hy sijne werken bind.

III. Dat hy eindelyk al 't quaad / dat menschen doen / op den dagh des groten Oordeels sal te niere maken: den verleiden mensche reffens met den Duivel / diese eerstmaal heeft verleid / en sijn boos geselschap na verdienste straffe; en dat die straffe sonder eind of mate wesen sal. Dit dan daer by latende / so en salmen niets gebonden hebben uit al 't gene tot noch toe gessen is / dat de Duivel / na dat hy in 't begin der scheppinge den mensche verleid heeft / 't sedert self in persoon ic meer op den selven werke of vermagh: maar wel / dat al 't quaad / dat ooit gebeurt / of noch heden in de weerd word gepleegd: uit die oorzak so word aangemerkt / als of 't de Duivel dee.

XIX. HOOFDSTUK.

De verleidinge der eerste menschen door den Duivel is beswaarlik te verstaan.

§. 1. **M**at noch zijn wy door ons werck niet: dan de grootste zwanneer wy overdenken / hoe de Duivel Eva door de Slange heeft misleid / den Saligmaker self in de woestijne heeft versocht / met den Engel Michaël men zwaren twist geboerd / de nederlaag en den dood van Saul in schijn van Samuel voorszeld. Dit moeste strekken tot bewijs van sijn verstand: het volgende tot proeve sijns vermogens; dat hy Job aan lijf en goed en bloed geplagd / en Paulus self na sijnen hemelvaart / met visschen / door eenen sijner

finer Engelen geslagen heeft. Doch so moet de Leser weten / dat ik ongehouden ben / alle zwaarigheden op te lossen / die ons licht ontrent den sin van 't een en 't ander / of de wijze hoe 't geschied zy / souden kunnen tegen komen: wanneer dat eene sleghs magh blyken / daar wy al dit werk om doen. Nu wil ik dan dit ondersoek beginnen daar de Schrift / en self met een het menschelijck geslaght begint.

§. 2. En dit was het eerste werk / daar mede sich de Duivel kenbaar maakte / waar uit bleek dat 'er Engelen zijn: en schoon van God / en dienvolgens goed geschapen; echter in dien staat niet lang gebleven zijn / nadien dat self de mensch van 't goed dooz hun bedroggh vervallen is. Hoe sulks geschied zy / word van Moses eerst omstandighlijck verhaald / Genes. 3. daarna van Christus / Joh. 8:44. en van Paulus / 2 Kor. 11:3. aangevvesen. Die drie plaatsen t'samen vergeleken / sullen d'een dooz d'andere des te beter te verklaren zijn. Ende siet men daar in eerst / dat Paulus even eens als Moses blotelijck de Slange noemt / die Eva door arghlistigheid bedrogen hebbe: sonder 't minste van den Duivel te gewagen: maar dat Christus sonder slang te noemen / dien menschenmoordenaar uiddzukkelijck den Duivel noemt. Dat echter dese beide namen Openb. 12:9. worden t'saam gevoegd / te weten / d'oude Slange, dat die is de Duivel, of de Satanas: sulks doet ons lichtelijck geloven / dat de Saligmaker / en Moses en Paulus op een en de selfde sake sien. Sal men echter 't recht bescheid van desen handel weten / so dient men op 't verhaal / dat Moses daar af doet / vooznamelijck te leeten. Want die sleghs iet van 't een of ander ding te passe bzengt / in eene rede die van geheel wat anders spzeekt; verklaart de sake niet so wel / als hy die daar af eigentlijck sijn werk gemaakt / en 't geheele sijn omstandighlijck beschreven heeft. Solaat ons dan vooz eerst besien / wat en op wat wijze dat Moses daar van schrijft: daar na / wat redenen 't mogen geweest zijn / om so verscheidelijck daar af te spzeken / als het schijnt dat Christus en d' Apostel Paulus doen.

§. 3. De val der eerste Ouders word by Moses aan de listigheid en verleidinge der Slange toegeschreven / sonder dat 'er eenigh ander schepsel word genoemd / dooz welke Eva wierd verleid. Hoe die verleidinge geschied zy / word in de vijf eerste verssen geseid: daar na vervolgens / hoe de Drom de schuld ook op de Slange wierp; en voozts de straffe die derselue van God aangekondigd wierd / op het 13 / 14 / en 15 vers. In 't eerste word die oorzake der verleidinge niet alleentlijck eene Slange; maar ook eigentlijcker wijze een onder het gedierte des velds genoemd / het welk de Heere God gemaakt hadde. Te weten / die hadde op den selven dagh onder anderen geschapen het kruipende gedierte des Aardbodems na sijnen aart; en dat selue neffens 't ander naderhand aan 't geslaght des Menschen ondertwoopen. Gen. 1:24/25/26. 't kan ook niet anders naturelijck verstaan zijn / dat de Slange listiger was dan al 't gedierte des velds: te weten / dat sekere behendigheid der bewegingen van lichaam en levendige Geesten / hoetwel verstandeloos / der uitwendiger gelijkheid halven / listigheid genoemd; self den besten toege-

schreven word: waarin 't een het ander overtreft / gelijk de Vos in sulken sin vooz loos gehouden / en Herodes om die reden ook een Vos van Jesus self genoemd is. Luk. 13: 31 / 32. Want so dooz den naam van Slang enig ander schepsel hier betekent wierd; hoe soude 't niet veel eerder met den Mensch / die dooz desen list misleid is als met het Gedierte der Aarde vergeleken worden? Blijkt derhalven / dat het eigenlijk een Slang was / daar af hier gesproken word.

§. 4. Doch nu spreekt hy daar beneffens van de Slang als van eene niet tegenstaande datter veelcrhande aart van slangen; en van elken aart ten minsten ook een paar / als manneken en wijfken in 't begin geschapen zijn. Want so gingense namaals in de Arke, dat is kiste / om met Noach tot de vooz teeling na den wateruloed bewaard te zijn: zijnde ook de Mensch de eenigste van alle schepselen / die in 't begin der scheppinge ongepaard bevonden wierd. Gen. 2: 20. Sober dan ten minsten een paar Slangen was / hoe word'er dan in 't gansche werk maar eene slang genoemd? maar eene slang beschuldigd? maar eene slang gebonnisd en gedzeigd; Om dat het een van beiden was / onseker 't manneken of 't wijfken? hoe staar'er dan *VN* *hannachsch* de Slang, als of maar een dies tijds daar vooz moght zijn bekend geweest. Dat kan wel op de kunne sien / met ander slag van dieren vergeleken: gelijk de mensch het peerd, en also de slang, dat slag van schepselen of van beesten: 't welk dan eben eens is oft men seide / de menschen, peerden, slangen, te weten de slang was, of de slangen waren listiger dan enig ander dier of slag van dieren / die God gemaakt hadde. Maar dan stoot sich wederom de sin / dooz dien dat het geheel verhaal niet anders is geschikt / gelijk geseid is / dan dat het maar een eenig veest was / daar de text af spreekt.

§. 5. Noch groter is de zwaarigheid die in de reden ligt / waarom de Slang boven andere schepselen bequaam geacht is / om den mensche te bedziagen: Te weten datse boven anderen listigh was. Doch dese Listigheid wien ging de Slang daar in te boven? den Mensch? Aen / maar al 't gedierte des velds: of de Mensch self moest onder dat Gedierte insgelijx begreepen zijn. Doch dat en is de stijl der Schriften niet / die dooz 't gedierte des velds nooit anders dan beesten verstaat: en Moses heeft het self wel duidelik van den Mensch onderscheiden / wannecr hy beider scheppinge beschreef; Gen. 1: 24 / 25 / 26 / 28 / 29 / 30. ende spreekt in de beschrijvinge van den Sondbloed al deselfde taal. Gen. 7: 21. en 8: 16 / 17. en 9: 2 / 9 / 10. Nu en bevindmen echter niet / dat de Slang in listigheid al 't andere gedierte overtreft / maar wel / dat verscheidene anderen de Slang daar in te boven gaen. Die te beschrijven soude hier te lang vallen; ende mein ik datse al te wel bekend zijn / om bewijs daer af te eischen. 't Is waar / de Saligmaker schrijft den Slangen loosheid boven andere / maar niet boven alle dieren toe / wannecr hy seit: Zijt voorsichtig als de Slangen, maar eenvoudigh als de duiven. Lichtelik sal niemant toestaan / dat het schaap immers so eenvoudigh is / indien niet eenvoudiger dan de duif: die nochtans veel andere / schoon niet alle dieren in eenvoudigh-

heid

heid te boven gaat. So ook de Slang in listigheid. Ik en denki ook niet / dat iemand seggen sal / dat de Slange dies tijds listiger was danse nu is: Of die dat seit sal het my bewijzen moeten; want het niemant by staat al te seggen wat hem list.

§. 6. En dan isstet noch bedenkelijk / hoe dat een reden wesen kan / waarom dat eenig Beest bequaam geweest zy om den Mensch te bedriegen / dat het listiger was dan andere beesten; so het ook den Mensch self niet in listigheid te boven ging. Want alle sulke listigheid den beesten niet dan by gelijknisse / als geseid is / toegeschreven word; also 'er eigentlijk geen listigheid kan zijn daar geen verstand is. Daar by so is het kennelijk / dat geen dier so gaav / so behendig / of (so als 't hier heet) listigh is; dat dooz der menschen list en lagen niet gevangen word. Geen aart noch trap van loosheid in de beesten / die dooz smegheid van het menschelik vernuft niet overtroffen word. Ende was dan noch de Mensch vooz den val so veel te scherper van verstand / als hy onbedorven was: hadde volgens dien te minder nood / om van een beest misleid te worden. Des isstet onbegrijpelijk / wat reden dat een vrom mensch hebben konde / om te seggen / gelijk Eva; de Slang, dat is / een dom beest / heeft my bedrogen, dat ik ar.

§. 7. Om dese zwaarigheid dan wech te nemen / seit men dat de Duivel dooz de Slange sprakt. So heb ik 't self ook over 20 jaren in mijn Boek over den Catechismus neffens anderen verklaard. Dat waar zijnde / so schijnt dat hy een lichaam aandoen / innemen / daar dooz werken / en in 't besonder spreken kan; en dat noch wel dooz 't lichaam van een beest. Doch dit stelende vergrootmen noch de zwaarigheid / so veel als hier de Slang berreeft. Want had de Duivel tong en stem van doen / om met den Mensch te spreken / en moest hy die van leenen van de Slang? wat reden geester Moses af? De listigheid waar in dit beest al d'anderen te boven ging. Wy hebben nu terstond geseen / dat 't al lichamelik is wat listig heet / en sonder reden of verstand / wanneer men van de Beesten spreekt. Overhalven sal alsulke listigheid wel dikmaals dienen om den mensch lichamelik te loeren / t'oberballen / te bangen en verfinden: gelijken sulx van veelerhande beesten / maar minst van Slangen weet. Doch wat raakt dit de Ziel om den mensch met listige omleidingen van schijnreden te bedriegen? Geen beest / hoe listig en hoe loos vermaard / heeft daar het minst vermogen toe.

§. 8. Gelyk 't verstand de Slang ontbreekt / sy dengt noch also weinig tot de spraak. Doch tong noch long noch 't holl van haar gehemelte is toe een duidelik geluid / veel min tot woorden / so als andere stomme schepselen / bequaam. Hoos de Duivel dan de Slang / om datse listig was / tot spreken; wat hielpet / so deselve ook niet spraaksam was? De listigheid had hy buren twijffel aan hem selve wel; maar niet de spraak. Daar was een lichaam toe van doen. Waarom nam hy dan geen Werster of geen Papegaai / die tong en stem heeft om te spreken? Waarom ook het lichaam niet veel liever van een Nap / die den mensche meest gelyk is / geen ongelijker lichaam van gestalte dan der Slange / b; dat van der Mensch.

Mensch. Het is dan geenfins te begripen / waarom dat de Duivel dooz de Slang / daar so veel keurs van veel bequamer schepsels was / de Vrouw toespreken en bedziagen kon. Segt niet / dat God geen ander schepsel aan den Duivel heeft vergund: want so dat de reden ware / Mozes hadde 't selvs wel geseid; die nochtans de listigheid der Slang als de reden noemt / waarom dat de verleider haar mit al 't gedierre daar toe nam.

§. 9. Stelt nu noch evenwel / dat de Duivel dooz de Slang sprak; en siet of God dan self wel ooit so groten wonder heeft gedaan? Twee duisend jaren en noch meer had de Weereld al gestaan / eer dat ooit een beest dooz Gods ingeben heeft gesproken: en de Duivel geest aanstonds / wanneer de Schepper pas sijn werk volcindigd heeft / noch groter proeve van die kunst? waarom segg ik / groter? Dergelijck my Bi-leams Esel eens met dese Slang: en op sulter selfde seggen. De Slang moght so listig / en den Esel so bott zijn alse waren: noch die listigheiden beiden toegeschreven word. Het verstand van den genen die hen dede spreken / moest den sin en 't beleid aan de reden geben / daar af sy beide evenveel / dat is / niet met al verstonen. Die dan 't lichaam en de leden van een beest tot de spraak gebruiken wil / toont so veel te groter konst / als het gene hy daar toe gebruikt min bequaam is: gelijk het grooter kunst is op een reddeloos speeltuig voijs te maken: als op een dat welgeseid is. Nu en sal my niemant lochenen / dat een Esel minder onbequaam is om te spreken dan de Slang. Want die heeft noch een krachtig geluid; dese niet dan een gefiffel en geblaas. Waar wil dit nu heen? Ick weet het niet: maar dat het God alleen is / die wonderen doet; Psal. 86: 10. en die daar in wonder stelt / dat hy den stommen sprekende maakt. Exod. 4: 11. Mark. 7: 11. Dit van menschen geseid / die stom of blind geboren zijn / dat hen niemant helpen kan dan God: Joh. 9: 32 / 33. so is 't noch groter wonder een beest te doen spreken; en van twee wonderen 't grootst / dat een Slang noch eerder dan een Esel spreke.

§. 10. Ik voeg hier nu noch by / dat (behoudens d'eere der eerbiedigste Majesteyt) de Duivel ongelijk meer geestigheid in 't spreken dooz de Slang / dan God self dooz den Esel heeft betoont. Want die sprak sleghts als een slaaf of onderdaan; ben ik niet uwe Eselinne? enz. maar de Slang stelt sich meesterlik in / niet alleenlik tegen de Vrouw / maar self tegen God; wanneer hy haar over 't gene God en sijn gebod betrof te vrede stelde. Daarenboven was de reden van de Eselinne sleghts ene klaghte over ongelijk; dat haar de meester sonder oorzak / en tegen betere verdiensten sloegh; maar de Slang spreekt by wege van een beter onderzigt / dat sy quansups aan de Vrouw geven wil; over 't gene sy van haren Man / en dooz hem van God den Schepper self ontfangen hadde. Siet dan eens / hoe groot des Duivels wonderdaden / die een verwaten schepsel is / boven die van God den Schepper selve zijn; indienmen wil / dat de Duivel dooz de slang gesproken heeft.

§. 11. Doch te vergeefs bemoeiemen sich in desen hooz Gods eere / by aldien hy self nochtans die oan den Duivel geeft. Selt God dan / dat de Duivel dooz de Slange sprak? niet met het minste woord. Nochtans wanneer een eselinne sprak: schoon ieder een verstaat / dat sulx uit elgener nature niet en was; so staater evenwel noch by / dat God den mond der eselinne geopend heeft. Num 22: 28. Waarom word hier insgelijx dan niet geseld / de Sataa of de Duyvel opendeden mond der Slangē? dan haddemen verskerd konnen zijn / dat de Duivel sulken boos is / die de berffen / self de stemmelose slangen kan doen spreken. Want om enen esel / die (als geseld) noch van self een groot geluid kan sloan / word het wel gemeld / wie de meester was / die dit werkruijgh / in sich selven onbequaam / tot so ongewonen werk gebruikt heeft; schoon geen mensch ooit heeft getwijfeld / of God maghtig was om sulx te doen. Maar al even eens of de Duivel dooz verscheide proeben dies tijds al behend gebreeft moght zijn / van sulke wonderen te konnen doen; sonder dat uit Moses gantsch verhaal van de Scheyppinge tot hier toe / 't allerminst gemerkt kon worden / datter Duivel in de wereld was: so steltmen aantonds vast / dat het Duivels werk was / 't gene God / om dat het quaad was / niet en paste; zijnde onbestwaard om te denken / dat de Duivel daar toe so veel kraghtis heeft als hy boosheids heeft.

§. 12. En heeft hy niet / sult gy nu seggen / wie was 't dan die daar sprak? Ik segge hooz eerst: de selfde die van God in 't uitgesproken bonnis daar op aangesproken is. Daar staat wederom / dat de H E E R E God tot de Slange sprak: Maar hoe sprak God self tot een dom beest / dat geen spraak verstaat? Evenwel word dat schepfel noch al / gelijk doren / onder al 't gedierte des velds gerekend: dewijl het daar by vergeleken / en boven al vervloekt word. Echter word op 't selve als een vloek gelegd het gene 't van naturen had / op sijnen buik te gaan: want het kruipende gedierte (gelijx al eens geseld is) van God self na sijnen aart also geschapen was. Gen. 1: 25. Hoe kan dat ene straffe zijn / het gene van naturen is: ja 't gene der natuur so elgen is / dat het sonder sulx niet en is het gene 't is? Want men noemde nooit Slange die niet en kroop. Aristoteles noemtse *φύσις ἄσπυς*; van nature voeteloos: H. A. 1. 1. c. 6. en van den gang der Dieren schrijvende in een besonder boek / so bewijst hy in 't 8. Hoofdstuk / dat het lichaam ener Slang geen voeten ljd.

§. 13. Men seit / dat misschieten de woorden / op de buik te gaan, batt swaar en moepeliks kruipen te verstaan zijn; of dat dese Slang te boren niet en kroop. Ik soude 't mede wel geloven / so de Schrift dat seides te meren / dat dit beest een aart van slangen was / die niet en kruipen; of datter stonde / hoozraan sult gy moepeliker gaan op uwen buik. Want so heeft God tot den mensch gesproken: hooz den val / Gy sult eten; Gen. 2: 16. maar na den val / in 't sweet uwes aansichts sult gy eten. cap. 3: 19. Desgelijx hooz den val sette God den mensche in den hof van

Eben / om dien te bouwen : cap. 2: 15. maar na den val so was sijn seggen / Als gy den aardbodem bouwen sult, hy en sal u sijn vermogen niet geven. Wederom tot man en vrouwe tsamen desen eersten seggen sprekende / Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u: cap. 1: 28. sa was het eben beel oft hy tot de Vrouwe in 't besonder selde / Gy sult kinderen baren: Maar na de verleidinge was dit tot ene straffe / In smerte sult gy kinderen baren. cap. 3: 16. Daarom seg ik / hadde God sulx mede van de Slange willen seggen / hy haddet wel geseid.

§. 14. Parens meint het schier gebonden te hebben: mitsden dat de Slang hier onder het gedierte der aarde gerekend word en dat het kruipende gedierte cap. 1: 24. daar van onderscheiden is. Meint derhalven / dat het gene eerst op voeten ging / zijnde onder dat gedierte der aarde begrepen / mits desen sijnen aart veranderd heeft / en nebens 't kruipende gedierte gerekend is. Maar wat de benaminge betreft / hy en heeft niet mogeljk niet op gelett / het gene wederom by Micha staat / daer de Slang uitdrukkeljk onder 't kruipende gedierte word verstaan: Sy sullen 't stof lekken als de Slange, als kruipende dieren der aarde sullen se sich beroeren uit hunne sloten. Mich. 7: 17. En de verandering aangaande / so en moeten niet melnen dat de val des menschen / of het quaad van enig beest hem aangedaan / desselvs natuur veranderd heeft. Dat God geschapen heeft na sijnen aart / houd sijnen aart / maar verandert sleghts in sekere omstandigheld.

§. 15. Nu salmen uit het bovenstaande moeten sluiten / dat de Slang hoor den val geen Slang geweest is / sose doe op voeten ging: en dat dien volgens 't gene geseid word / de Slange was listig, en de Slange sprak de Vrouwe toe; so beel te seggen zy als offer stonde / een van 't kruipende gedierte dat niet en kroop, of dat naderhand in ene Slang veranderd is, was voor dien tijd het listigste, en sprak tot de Vrouwe: Om die verandering te tonen / so hadde Moses van te voren wel geseid / hoedantg dat het beest was / eer't in ene Slang veranderd werd; om de swarigheld voort te komen die wy nu hebben / om te begripen hoe ene Slang so listig was / en sulke woorden spreken kon. Maar had hy dat gedaen / hy soude ons genoodsaakt hebben / om te geloben dat de Slange dremen heden stet / het selfde dier niet is / dat den mensche verleid heeft: detwijle 't geen slangen lichaam hebben konde / so 't op voeten ging: en dat die verandering des lichaams het geheele dier verandert; 't welk sonder rebellike ziele zijnde / buiten 't lichaam niets met allen is.

§. 16. Al ebenbeel oock wat de Slang te voren magh gegeten hebben; men stetse heden 't stof niet eten / so als dat hier niet een ter straffe word geseid. Daar is byna niets dat ene Slang niet en eet: alderhande kruide en allerhande vleesch; ja geheele menschen en beesten / als 't van die grote slangen zijn. Sulx hebben Aristoteles en Plinius altijd geleerd / ende word noch heden in de Indien en elders mede so bevonden. Des niettemin so spreekt de Schrift op andere plaatsen desgelijk / als of de Slang

Slangen niet dan stof te eten hadden. Want stof zal de spijs der Slangen zijn, Jes. 65: 25. en de Heidenen / wanneer se by maniere van spreken het stof lekken, sullen daar in doen gelijk de Slangen. Mich. 7: 17. Dit laatste niet een andere proefke vergeliken / sy sullen 't stof uwer voeten lekken: Jesa. 49: 23. soude ons kunnen doen geloven / dat het stof eten hier ter plaats niet so seer op 't boedfel siet / daar sich de Slang mee behelpen soude; maar op den laegen en verachten staat / waar toe sy moest verworpen zijn. Maar 't gene daar geseld is / dat stof de spys der Slange wesen sal / is te klaar / om het deser wyse uit te leggen. So dat hier al wederom een onroffelijke swarigheid in steekt.

§. 17. De Vyandschap tusschen Vrouw en Slang / en beider Zaad is mede niet so klaar. Indien men 't na de letter wil verstaan: so moet het Vrouwen zaad het menschelijk geslacht; en dat van de Slang 't godderte van dien aart / die daar uit soude worden voortgereeld / betekenen. D'utleggers nemen 't ook vooz eerst in desen sin. Maar dan siet men noch al niet / dat de vyandschap tusschen Mensch en Slang / schoon genoegzaam kennelk; echter groter is dan met seer veel andere dieren / wolven / beiren / tijgers / luipaarden / boben al de krokodillen. Behalven dat'er slangen zijn / die den menschen gansch geen leed / maar noch wel enige diensten doen. So en is ook niet wel te begrijpen / hoe God dese vyandschap tusschen de Slang en den Mensche setten soude: dewijle men met goede redenen geloven magh / dat deselve natuurlijk; en beneffens de Sympathie en Antipathie, dat is / Wedenelginge en Tegenstryd der nature van alle lichamen ingeschapen is. Indien niet: so is de vzage wederom / waarom dat sulken vyandschap niet weiniger in andere schepselen / als in de Slang gebonden word, of waarom dese meer als d'andere daar in genoemd?

§. 18. Eindelk men soude kunnen seggen / dat de vyandschap van 't Vrouwen-zaad (de menschen in 't gemein daar vooz verstaan) na dien tijd veel verminderd is / wanneer gehele volkeren / tot op desen dagh / de vyandschap van de Slang gesocht: en niet alleen / gelijk onse eerste Moeder in het Paradys gebooz gegeven, maar self goddeliken dienst bewesen hebben aan de Slangen: gelijk by ouds d'Ophite. so veel geseld als Slangsgeliden, sich daar in te groffelijk verlicpen. Van deselven schryft Tertullianus: *Serpentem magnificent in tantum, ut ullum etiam ipsi Christo preferant: Ipse enim, inquit, scientiae nobis boni & mali originem dedit.* Sy verheffen de Slang so hoog, datse die self boven Christus stellen: want door haar, seggen se, hebben wy de kennisse van goed en quaad. Van d'oude Heidenen schryft Alianus l. 17. c. 5. datse by d'Egyptenaren *εχιδνα* ischuroos, dat is / kragtig geëerd wserden. Desgelijk heeft Maximus Tyrius de *Indis serpentem venerantibus*, van d'Indianen die de Slangen vereeren sijne 38. Dissertatie of Redenboeringe gemaakt. Wat het hedendaagsch Heidendom berrest: de Mahassaren houden 't vooz een groot geluk / sommige Slangen in huis te hebben. Die van Ca-

licuit geloben dat de Slangen self Gods geesten ofte kraghten zijn: des werden ook de genen die der ene doden / mer de dood gestraft. Die de weerd t' huis bereyden / mogen sulx uit Balby / Balde en Di Barthema verstaan. Oude Samogpten selfs hier in Europa / maken t na Olaus meldingen niet beter.

§. 19. Op dit alles hoor ik gaarne 't gene hier Baldæus seft / te weten: 't Is een teken dat sy van het Slangen Zaad zijn, en noch niet in Gods Verbond, alwaar vyandschap gesteld is tusschen het Vrouwen Zaat en de Slange, den Duivel, ende sijn boos zaad. Dus komtet van eindelijk op den Duivel uit / die de Slange was / of dooz de Slange sprak: ende om die reden de grote Draak en d'oude Slange genaamt zp. Openb. 12: 9. Paulus houd sich blotelk aan den naam van Slange: 2 Roz. 11: 3; maar hoe komt Joannes aan den Draak? Ik wil my hier niet ophouden om de reden te onderzoeken; also die Draak in Gesichte vertoond word / en dat het van toekomstende / niet van voorledene tijden spreekt: so dat uit desen weinig dien aangaande te besluiten is. Dit alleenlik, dat de Vyandschap, in 't Paradyss verhoondighd / tusschen 't Zaad der Vrouwe en der Slange tot op heden duurt: in dien sin / dat dooz de naam van Slang of Draak de Duivel; en dooz sijn Zaad, desselvs Engelen, dat is bose geesten die van sijnen aanhang zijn / verstaan werde. Maar van maghmen dooz het Zaad der Slange geen bose menschen (gelijk gemeenelk geschied) verstaan: also die nergens Duivels Engelen genoemt; maar uirdukkelk / so 't schijnt / de vervloekte menschen van deselven onderscheiden worden. Matt. 25: 41. Daartegen / aangesten de naam van 't Zaad der Vrouwe, by uirneementheid op den Heere Christus word gepast: so moest Michaël, hoofdvand van den Draak / geen Engel zijn / gelijk ik echter §. 43. zene dat hy is: en sijne Engelen, in d'Openbaringe also genaamd / en kommen de Gelobigen niet wesen / die de Schrift ober al van de Engelen onderscheid.

§. 20. De swaartigheid die ik daar melde word vergroot / dooz 't gene in dat selfde Gesichte van de Vrouwe die het Manneken baarde / van den Draak verholgd werd / en na de woestijne vlughte / verhaald word. Want het Soonken / daar die Vrouw van swanger ging / op Christus gebuid zijnde; so en kan hy Michaël niet zyn / die de Vrouw te hulpe quam / om haar teffens met haar kind tegen den Drake te beschermen. Verhalven kan 't niet missen / somen sefs van den Duivel / als by name van de Slang in dien bloek betekend / uit dese plaats besluiten wil; of men moet ontkennen ('t gene echter ober al waar is aangenomen) dat Christus 't Zaad der Vrouwe zp: want die toegestaan / so is de Duivel wederom de Slange niet. Maar aangesten dat ik die niet seggen wil; so moet het my ook by staan / het bewijs datmen tot verklaringe des bloeks in 't Paradyss / uit dat Gesichte van Joannes / en uit die manier van spreken neemt / af te wijfen.

§. 21. Dus blijven wy al wederom met Moses hier alleen: want
Pan_g

Paulus stelt gelijkewijs als hy / dat het de Slang was / die Eva door arglistigheid bedroogh. En moemen daar den Duivel by verstaan? so kan men niet de straffe nergens heen / die hem word opgelegd / hoe / hy / die geen en buik heeft / ende nooit en ging / op sijnen buik sal gaan. By gelijkenisse (hier onnodig byder uit te leggen) salmen sulx noodzakelike verklaren moeten: en derhalven seggen / dat de Slang alhier in plaats des Duivels word genoemd. Indien hier / waarom ook in al 't boozgaande niet: en volgens dien die gansch verhaal by Moses (gelijk be-len onder d'oude leeraars meinden) verbloemder wijze te verstaan? Doch moemen dan al wederom niet het gedierte der aarde verlegen zijn: dat noch niemant ooit / mijns wetens / op des Duivels volk / 't zy bose Geesten of godlose Menschen / gepast heeft; maar wel sijn Zaad. En soude daar in ook noch dese swarigheid te vinden zijn: datter bose menschen booz den Vall / of bose Geesten buiten 's Duivel Zaad of Engelen geweest zijn.

§. 22. Gy siet wel / Leser / neem 'et byz. so als gy wilt: het gene datter geseld word kan niet eigentlijk van de Slang / noch van den Duivel / noch van beiden verstaan worden. Niet van de Slang: datse sprak / datse listig was / datse Eva bedroog / en diergelijk. Niet van den Duivel: die nergens genoemd / noch door 't minste teken gemeld word; die onder 't gedierte der aarde niet en is / die buik noch kop / noch stof of anders ter tot spijs heeft. Niet van beiden; het zy tsamen / of nu d'een / dan d'ander in 't besonder. Tsamen niet: om dat een alleen gedurig word genoemd; dat de Schryft ook nergens elders in die stuk de Slang met den Duivel tsamen noemt; en dat hier niets geseld word dat op beide tsamen past. Also weling kan de text gescheiden worden / om 't een deel op de Slang / en 't ander op den Duivel toe te passen: om dat de stijl en tsamenhang geen scheiden lyd / en dat de Slangh 't begin en 't einde van de gansche rede is.

§. 23. Hoewel noch niemant / dat ik wete / alle die verhaalde swarigheden heeft geseld: so heeft my echter neffens anderen wel toegeschenen / en ik hebbe mede openlik also geleerd; dat het gansch verhaal wel na de letter op de Slang / maar verbeeldender wijze op den Duivel moest verstaan zijn. Maar nu ben ik so gerust niet meer / na dat ik alles uit den grond heb opgehaald. De reden die my beswaren zijn geseld: en een letterlyke sin is nochtans een sin. Doch wy hebben / met ik / klaar genoeg gezien / dat d'histoire / alles na de letter opgenomen / niet waar kan zijn. Schryft Moses dan het gene niemant soude derben denken dat niet waar en is? dat zy bezee! maar in sulken sin verstaan / die waar kan zijn. Verbloemder wijze / wil ik seggen, darmen anders wat versta / dan de woorden in den eersten opsigte mede brengen. Segt iemand dat die stijl in geen gebuik is / darmen van geschiedentissen spreekt: ik en sal my niet met geen wereldlike schryvers / die daar vol af zijn / behelpen; de Schryft selve komt ons hier genoeg te baat. Doch 't bewijs

moet noch een weefnig wachten; dewijle 't in de volgende verhandeling te binden is / en ik hier seggen moet / hoe ik ondercusschen 't werk des Duibels in 't verzeiden van den eersten Mensch versta.

§. 24. Ik heb in 't VII. Hoofdstuk wel bewesen / dat den geesten oorzpiong van de sonde / na uicwijzen van de schrift / uft den Duivel is. Of dat dooz raad of quaad exempel zp geschied / of op wat andere wijze / dat en seitse niet. Want so als her Moses hier verhaalt / so was 't de Slange die het dede / en die 't echter (als getoond is) niet kon doen. Zulken twijfel hadde Moses reden / na den tyd wanneer hy schreef / en den staat des volx in sulken tyd / om het gansch verhaal onder sulke bezdrijf ener Slange te verbeelden. Al en past het werk den Slangen niet; nochtans die ter wil schilderen / bzingter sulke streken en coloreren toe / als het sinnebeeld vereischt. Derhalben moeste dit verhaal / dat des Duibels werk onder dat van ene Slang vertoond / so gesteld zijn / dat de Slang dooz 't gansch verhaal ten voorszijn quam. Maar te denken dat de Duivel waarlijk dooz de Slang gesproken / of alsulke redenboering met de Vrouw gehouden heeft; schijn ik 't eertijds als een ander heb geloofd / so geloof ik 't nu niet meer. Die van meint / dat ik in desen al te ongelovig ben / dien bid ik dat hy met my noch wat berder ga; en hy sal wel sien / dat wy maar te lichtgelovig zijn geweest.

XX. HOOFDSTUK.

De verfoeking onses Heeren door den Duivel, schriftmatig en na reden uitgelegd, bewijst al mede nier.

§. 1. **W**Ant om vooz vast en ongetwijfeld aan te nemen / dat een geschapen geest / en die van God verwoopen is / op der menschen ziel of lichaam werken kan: hier vooz is al getoond hoe veel dat daar aan vast is. Heeft de Satan uiterlijk sulken pzaat met de menschen al geboerd / doe de Weereld eerst begon; hoe en leestmen dat niet meer? Sels na verloop van viermaal duisend jaren / in die vermaarde t'samenpzaak met den tweeden Adam / daar de Duivel wel uiterlijk genoomd wozd / en is dat niet geschied. Want al ist dat beide Lukas en Mattheus dat omstandelikt verhalen: so moetmen echter sich wel hoeden / datmen alles na de letter niet versta. Of men moest met een geloben / dat Moses en Elias beide even seer op den berg personeelk geweest / en met den Saltmaker t'samen gesproken hebben; gelijk dat eens en andermaal / sa driemaal wozd verhaald. Matt. 17: 3. Marc. 9: 4. Luc. 9: 30 / 31. Nochtans was Moses niet lichamelikt / gelijk Elias / na den Hemel opgenomen: maar gesozben; en wel sekerlikt begraven / want God heeft het sels gedaan. Dent. 34: 6. Was hy nu van
van

van den dood bezesfen / en lijfhastig in den hemel opgebaren; wonder dat de Schrift so groeten wonder niet en meld. Dese dan van sulx als in gesichten is geschied / so spreekt / als iet dat na de letter word verstaan; die weet / als Petrus / ook niet wat hy seit.

§. 2. So wil 't hier mede gaan / besten wy eens ter dege die verhaal. Niet dat ik seggen wil / dat dese stryd des Hellands met den Duivel / op eenerley wyse als die verandering in heerlijkheid geschied zp. Want die was uitwendig blykbaar / in 't aanschouwen van dize sijnner liefste leerlingen. Maar dese tusschen Christus en sijnen verzoeker alleen. Daarbenevens ging Jesus sichtebaarlik den berg op / daar hy soud verheerlijkt worden: maar hier word sleghts geseld / dat hy van den Geest gedreven wierd in de woestyne; sonder daar hy te melden / dat het temant heeft gesien / of in den tyd van ses weken geweten waar hy was. Van ik wil alleenlik tonen / dat die verhaal geen bewijs en geeft van 't gemen betoeren koll: te weten dat de Duivel magtig is den mensch met woorden of met werken te verhoeren / of enige beweegingen in sijn gemoed of lichaam in te drukken. Want dat daar toe nodig zp / alles na de letter te verstaan: ende sulx echter daar uit niet en blykt / om dat het een historp is / die derhalven letterlik soude moeten verstaan zijn. Ja wel: so veel als het den genen op wiens getuigents 't verhaal berust / op die wyse voorgekomen is: waarin hy wijter / self de gene wien alsulx besegend was / in twyfel stond / of het in der daad of alleenlik in gedachten was geschied. Altoos Paulus self / so veel als hem betrof / en wist niet of 't in den lichaam, of daar buiten was geschied / dat hy was geweest in 't Paradyss. 2. Kor. 11. 3.

§. 3. Nu wat dese plaats belangt / ik en sie 't gemeen geboelen niet gemakkelijker te weerleggen / dan dat ik 't na de letter neme. Stelt eens / dat de Duivel / so sijn / so loos / so veel erbaren is; dat hy de menschen verzoekt / ketterp en doling richt / alle heilmelike gulteryen weet en werkt; ja dat hy de grootste godgeleerde in kennis is / gelijken sich gemeenlik niet ontfiet te spreken; dat meer is: dat hier nu self in 't strydpert tegen Jesus treed / op hope van hem als den tweeden Adam te verleiden / gelijk hy aan den eersten heeft gedaan: hoe is die noch so hot / dat hy Christus niet en kent? Sogy Gods Sone zyt, seit hy: want het doe al in 't gebruik was den Messias dus te noemen. Maar wat meent hy dat het wel te seggen is / Gods Soon te zijn? Sal hy die Gods Soon is / behoeven / om van steenen broot te maken, of sijnen smoodsten vband te geballe wonderen te doen? ja self van boven nederwaarts te vallen; en also niet beter als des Duivels gek te zijn? Sal hy wel Gods Sone zijn / die sich van den Duivel laat bedriegen? Sal Gods eigen Soon niet weten / wien sijn Vader over alle Koningrijken deeser weerd heeft gesteld? sal hy daar den Duivel een goed woord om geven; ik wijge / nedervallende hem aanbidden? Stet niet een / hoe hier de Duivel sijne gawigheld betoond heeft / om met Schriftuur om

om te gaan. Want die bleek / meienfe / wanneer hy de woorden uit den 81. Psalm verminkte: 't welk hy sekerlik met voorzacht niet en konde doen / of hy moeste Christus booz soo plomp aan sien / dat hy self de Psalmen niet en wist / wat daar in stond of niet. En siet / sulik bewijs is 't datmen van de geestigheid des Duibels geest.

§. 4. Dit sagh mogelijk een seker schryver / die onlangs in 't latyn ene verklaringe / die hy selve nieuw noemt / en die immers so ongehoord is als de mijne / over dit verhaal heeft aan den dagh gebracht. Hy waecht sich van des Duibels groot verstand of kraght uit desen te bewijzen / na den letterliken sin / dien hy ganschelik verwerpt: maar stelt sulx booz af vast / als geen bewijs behoevende; also niemant, seit hy / daar aan twyfel en magh, die de H. Schrift slegt met een half oog heeft ingesien. En dies kan hy *levi oculo* (dat is licht daar over seën lopende) sien / dat de Duivel den Heer in de woestone ver soekende onder anderen uit de miracelen / die hy naderhand eerst gedaen heeft / al booz af wist / dat hy de beloofde Messias was. Hy maakite den Duivel tot veel groter Godgeleerde dan ooit iemand in de wereld is geweest. Gods raad van 's menschen verlossinge uit Gods eigen woorden in den Lusthof al verstaan. So dat de Ouderlingen tot Efesen / door al 't prediken van den hooghberlichten Paulus niet meer geleerd hebben / dan de Duivel al 4000 jaar te voren wist. Want als d' Apostel meent wat groots bezigt te hebben / so en weet hy echter anders niet te seggen / dan dat hy hen Gods raad ver kondigd heeft. Hand. 20: 27.

§. 5. Na sijn geboelen / moet de Duivel mede een seer geestelijk Theologant zyn: al te groot van verstand / wel te weten / om lichamelike stenen te berekenen / wanneer hy seit / Seg dat dese stenen broden worden. Maar dat verstond hy geesteliker wijs / in desen sin: teg dat de Heidenen (dat zyn de stenen) sich self door eigen kraghten salig maken; dat is een brood des levens worden. Want de Duivel wist al mede de verhoorzgentheid van de roepinge der Heidenen; welke d' Apostelen noch niet en wisten / wanneer se al ten rijtzen beschonken waren met den H. Geest / als uit derselver Handelingen cap. 10. en 11. genoegsaam blijkt. De Duivel verstond dan beter de Profeten / dan degenen die van God gesonden waren om deselve uit te leggen. Dese roepinge der Heidenen / seit de schryver / socht de Duivel Christus af te raden. Doch daarmede laat hy 't wederom slegt liggen: dat die Gods raad en besluiten weet ook niet en weet dat se onveranderlik zyn; of die Gods Soon wel kent / niet en denkt dat Gods Soon insgelijck den Duivel kent. So dat sich de Duivel hier moest hebben laten boozstaan / dat Gods Soon / vrywilliglik en hoordachtelik uit den Hemel neergedaald / om de menschen te verlossen; sich vanden Duivel soude laten weerom sturen / en onverrigter saken henen gaan.

§. 6. Het tweede boozstel des Verzoekers / werpt u selven nederwaarts: is hy desen schryver mede geestelik verstaan / en so veel als oft de Duivel seide: werpt u selven uit de Joodsche Kerk, die gy aangenomen hebt

van de vuile besmettinge haarder dolingen te suiveren; dit is geen werk dat Godes Sone past. Dochtrons komende tot de derde besoekinghe / so ver- valt hy tot den letterliken sin. Dien bergh giff hy dat de Libanus is; doch 't vertonen van de Koningrijken der aarde niet aan 't uiterlijk ge- sight / maar aan de gedachten geschied te zijn. Doch tot sulke ene ver- toningen hadde / mijns bedunkens / de Duivel geen en bergh van node: elke plaats / self de diepste valley was daar toe bequaam. Of 't was / om dat de Duivel ook al wilst / dat de bergh Libanus ene geestelike be- duidinge had in de Schryft / gelijk deselve schryber daar beweeren wil. Wat is dit anders / als den Duivel sulken diepsinnigheid / hoge geleerd- heid / grote erbaretheid in heikelike saken / en besondere boozstenigheid in 't beleid van alle sijne handelingen toe te schryben: dat geen Doctoor in de Godgeleerdheid ooit tot die volmaakteit kan gekomen zijn?

§. 7. So groot als hy hier van sijn verstand in toonde / so bleek ook sijne kragt. Want heeft hy Christus waarlik met sijn lichaam uit de woestijne na Jerusalem / en daar op des Tempels hoogste dak geboerd, so heb- ben 't duisenden van menschen moeten sien: of 't is by nachte geschied; echter dat en staater niet. Maar doe hy hem alle Koningrijken van den berg liet sien / was 't buiten twyfel licht schoon dagh. Maar segt my eens die de weerd meest bereisd hebt; die d'Alpes en de Pyreneen / den Olympus / den Atlas / Chabor / Libanus / en Sinat beklommen hebt: hoe veel koningrijken hebt gy daar wel kunnen sien? Maar siet hier wederom een groter wonder / dan God self op sulken wijze heeft ge- daan. Hy toonde Moses een der kleinste koningrijken van de weerd / het land Kanaan / van enen bergh: Deut. 34. 1 / 2 / 3. maar de Dui- vel (somen 't mede na de letter wil verstaan) toonde neffens alle koning- ngrijken van de weerd / die by duisenden zijn; en sommige wel twintig maal so groot als ooit het rijk van Israël geweest is.

§. 8. Doch nader: was den Hardkloot doe niet rond gelijc hy noch is? Hoe kond hy dan vertonen / en dat in eenen ogenblik: (gelijk als Lukas schryft) de koningrijken die aan d'andere zyde van den Hard- kloot waren? Of had de Duivel konigslasen / dergelijken nooit vernom- men zijn; waar mede hy dat bezre af en achter rugge was / naby en recht vooz ogen brengen konde. So moest het insgelijc niet al de heer- likheid der Koningrijken gaan: indien daar veel tot heerlijkheid behoort / dat uiterlijk niet is te sien. De koninglike schatten / hun hofstoer / wa- pening / en dergelijc / is meest al binnen muurs en onder dak: om die te sien / heestmen op de bergen niet te klimmen; maar daar af / soder temant op mocht wesen. In deser voegen maghmen klaarlik sien / dat dit verhaal van Christus en den Duivel niet na de letter moet ver- staan zijn.

§. 9. Dit hebben veele in dat deel al aangemerkt / daar ik nu van spreek. Men heeft allehande gissing op gemaakt / of het dus of so niet soude mogen gebeurd zijn: om noch al / so veel als mogelijk / vast

te houden / dat de Duivel 't konde doen. Ten laatsten konten sommigen so bezre / datse 't enen indruk op de sinnen noemen / by welken dit den Saligmaker dooz braght der inbeeldinge vertoon d 3p. **Ma** en magh het dan niet qualik afgenomen worden / so ik segge / dat al 't gene hier verhaald word in dien sin te verstaan 3p. **I**ndien het een deel der historie onefgentlik verklaard magh worden ; waarom ook het ander niet ? Veel gemakkeliker is 't / dat een ebendraghtige sin / dan dat alkerhande uitlegginge / hier dus / daar so / aan verscheidene delen eener selfde reden toegeschreven word. **W**ant ook enige onser eigene schryvers suln geloven / ober saken die so byemid niet wesen souden / sose waarlik al gebeurd waren / als dit is :

S. 10. **D**at laat ons nu eerst sien : en daar in eerst wat de Schrift seft / daar na hoe onse leeraars dat verklaren. Het begin van 't woord des Heeren tot Hosea was : gaat henen , neemt u ene vrouw der hoereryen , ende kinderen der hoereryen. So ging hy henen , ende nam Gomer ene dochter van Diblajim ; die ontving ende baarde hem ene sone , ens. Ende sy ontving wederom ende baarde ene dochter ; ens. noch ontvinge ende baarde enen sone. **Hof. 1: 2/ 3/ 6/ 8.** **W**at seggen onse uitleggers van dit werk ? **G**ebied God den Profeten hoererye / die hy 't volke verbied ; en daar over hy het selve dooz Profeten / en noch mede dooz Hosea self bestrafte ? **Hof. 4: 11/ 18.** **P**aræus beweert met vele redenen / dat het figuurlik te verstaan 3p. **J**unius ontrent ook so : *Assumes J fidelicet prophetia ; id est , prophetato hunc typum , te similem esse homini qui assumpsit sibi uxorem & liberos hujusmodi.* **N**eemt u J namelijk door profesyze ; seft hy : dat is / profeteert dit voorbeeld , dat gy zijt als een mensche die sulken vrouw en kinderen genomen heeft. **O**nse **O**bersetters met duidelike woorden : om dat hier geseid word , neem een hoer met hoerkinderen ; ende daar na , dat de Profet deselve hoerkinderen by die hoere gewonnen heeft : daar uit blijkt , dat het niet in der daad also geschied zy. **H**oe dan ? **S**o als sy weknig daar te horen seggen : door een gesichte in den Geest , inwendiglik , by maniere van parabel of gelijkenisse. **S**o ook wanneer **G**od den Profet **E**zechiel gebod / eerst 390. dagen te liggen op sijne linker ; en daar na noch 40. dagen op de reghter zijde : cap. 4/ 6. so seggende , **M**en houd dit van den Profet geschied te zijn , niet duidelik in sijn persoon ; maar in een prophetisch gesicht. ens.

S. 11. **W**ilmen nu ook eens op dese wijze van dit doen des Duivels met den Heere **J**esus spreken : ik melne datmen daar toe al so grote reden heeft. Van den Geest wierd **J**esus wech geleid in de woestijne , om versocht te worden van den Duivel. **S**o schryft **M**attheus : en **L**ukas / dat hy vol des **H.** Geestes was. **S**tefanus vol zijnde van den **H.** Geest , lagh **J**esus staande aan de reghterhand. **H**and. 7: 55: **I**s dat lichamelik geschied ? **D**at en hoort ik niemant recht uit seggen : en wat was de **G**eest in sulken volheid nodig tot een bleeschelikh gesicht ? **G**od wilde dan / dat hier sijn welgeliefde **S**oon in de eenzaamheid geweken / sich den

den Duivel eens verbeelden soude: als den genen die den menschen so veel ramps had aangebraght / wiens werk hy nu tegen ging; en die sich ook niet alle kraght daar tegen stellen soude / so hy konde. Hy die in alles is versocht geweest als wy, (doch sonder sonde) Heb. 4: 15. dooz vasten en dooz bidden lang geoesend in den Geest; saght / so als hem doecht / den Verfoeker komen / die hem dus en so tot den afval socht te brengen. De droefheid, angst en vrese (die Paulus seit dat hem in de dagen des vleesches overquamen Heb. 5: 7.) hebben hem / gelijck daer na op 't einde in den hof / Matt. 26: 37. doe op 't begin in 't woeste land bevangen. En d'uitkomst was byna gelijck: hier / dat hem d'Engelen quamen dienen, en daar / dat een Engel uit den Hemel hem versterkte. Luk. 22: 43. Een klaar bewijs / dat de tweede Adam vaster dan de eerste stond.

§. 12. Punkt semant / dat hier swartgheid in steekt / so ik het dus verklaar? en dat die dan so groot wel is / datmen liever dan mijne uitlegginge toe te staan / den Duivel / die 't van elders niet en is / uit dese plaats so groot wil maken / datmen eindelijk niet hem verlegen staat? Liever seg ik / dat ik de Schrift in sulke dingen niet versta; dan die so te verklaren / datter misverstand uit rijzen moet. Het is veel veiliger iets niet te weten / dan so te verstaan / datmen 't onmogelijk niet goed kan maken. En hoe is het goed te maken / datmen aan den Duivel toeschrijft het gene hem te groot is / het gene hem ten God maakt / het gene nergens toe dienstig is; het gene God niet en verheerlijkt / maar verkleint? D'Engelen / Gods kragtige Helden / die altijd dooz sijn aangesicht staan / hebben ten hoogsten maar met sondige menschen gesproken; en soude die verbloekte Duivel Gods eigenen Zoon op sulken wijze aangesproken / en gins en weer geslingerd hebben? Heeft ooit goeden Engel semant so van d'eene plaats na d'andere verboerd / daar hy self niet wesen wilde; en dat tot ene sake die so seer was tegen sijnen sin? D'Engelen (seg ik nochtans) hebben nooit / so veel men leest / tot hem; maar altijd sleghts van hem tot anderen gesproken: hoe komt een heils gebangen dan aan d'eere / dat hy self sijnen groten Reghter / so byp / so stout / so onverdragelick verwaand toespreken dert? Deere 30 't van ons / de Schrift in sulken sin te nemen / die self onbetamelick om denken is.

§. 13. Daar neen / die sulke grote dingen aan dien bosen geest betrouwen / meimen dat het Christus self tot eere strekt / sijnen byand groot te maken. Wat eere heeft er dan de grote Helland af / seggende, indien die sware strijd met den Duivel / dien hy so ridderlijck affloegh / niet na waarheid so geschied is / als de letter mede brengt. Maar wat eere (bzaag ik wederom) had de Heere van den swaren strijd in den hof Gethemane? Swaarder buiten twijfel dan die in de woestijne was: daar geen Engelen eerst op 't einde quamen als 't gebaan was / die hem dienden; maar een Engel midden in den strijd / die hem versterkte? Luk. 22: 44 / 45. Is 't geen wonder / dat de menschen sulken eere stellen in 't bech-

't vechten met enen byand / die geboeld en geketend is : of geenen byand in de wereld hoor den menschen binden komen; sodet geen uit de gebangenis gehaald / of ten minsten uitgelaten word?

§. 14. Die nu meuen / dat geen swaarder stryd is voor den mensch / dan dien hy met den Duivel heeft; of den Engelen (so 't schijnt) d'eere niet en gunnen / daerse by Gods Zoon of kinderen verkeeren / of de Duivel moeder in gekend zijn: die konnen hier te rechte raken sose Lichtfoot maar geloben; die mede niet begripen kan: hoe Christus in so swaaren stryd kon wesen / doe hem de last van Gods onzagelike gramschap drukte / so 't de Duivel niet geweest is / die hem verbaarde. *Quamvis enim non referatur in terminis, promissum tamen mihi est persuaderi, quod Diabolus apparuerit Christo in specie aliqua visibili.* Want (seit hy) al word sulx niet uitdrukkelijk verhaald, so laat ik my echter lichtelik wijs maken, dat de Duivel in sekere sightbare gedaante aan Christus verschenen zy. *In forma scilicet aliqua dira & horrenda, qua Christum perterrefaceret:* te weten, in sekere schrikkelike en vervaarlike gedaante, waar mede by Christus verschrieken moghte. Dat was in den hof: maar in de woestijne meent hy / dat de Duivel *formam Angeli boni, vel potius speciem aliquam Spiritus Sancti,* de gedaante eens goede engels, ofte veel eer enige gelijkenis des Heiligen Geestes aangenomen hadde. Waar blijft op hoogh verlichten Apostel / die het voor wat groots acht / so sieh de Satan in enen Engel der lights veranderen kan? 2 Roz. 11: 14 Dese Engelsche Schryftgeleerde kan sonder schryftuur en tegen reden wel geloben / dat sich de Duivel in God self veranderen kan! Wie schryft niet van alfulken taal?

§. 15. Ik hebbe dan / so my dunkt / dese plaats aangaande duidelik genoegh getoond / dat het bewijs 't gene men daar uit van 's Duivels grote kragt en kennis haalt / niet en deught. Want wyssen / dat het na de letter verstaan / veelerhande ongerijmdheid met sich sleept, ende geestelik verklaard zijnde / geensins dienen kan tot bewijs van uiterlike werkingen / dienen wil dat de Satan daarin heeft gedaan. Wil temant dat ik seggen sal / hoe ik het self versta; dat soude hier niet boegen / sonder mijn geboelen dien aangaande byeder te verklaren / om niet qualik verstaan te zijn. Doch dewijle sulx te lang vallen soude / ende ik daar toe niet gehouden ben; zijnde sleghts mijn werk om 't gene anderen dunkt betwys te zyn te ondersoeken: so laat ik dat volkomelik alhier berusten.

XXI. HOOFDSTUK.

Dat de Schrift van David seit, hoe hem de Satan porde om het volk te tellen, geeft al mede geen bewys.

§. 2. **S**o als de tweede Adam de versoeking te boven quam / daar de eerste voor besweek: Davids die tusschen beiden was / schoon de vader

vader van Messias / echter mede Adams kind / kon daar tegen niet be-
staan. Immers in de Schrifte word dat so gemeld / dat de Satan magh-
tig schijnt geweest te zijn / die man na Gods herce op 't bragtigste ten qua-
de te overreden. De geschiedemisse / waar by dat zo voorgevallen / word
op twee plaatsen verhaald: met so veel verscheidenheid van tale / dat het
eene byna regelrecht tegen 't ander schijnt te stryden. Want op d'eerste
plaats / 2 Sam. 24: 1. leestmen dus: De toorn des Heeren voer voort te
ontficken (dat is / ontflak noch meer) tegen Israël; ende hy porrede David
tegen hen aan, seggende, gaet, telt Israël ende Juda. Maar op d'andere
1 Kron. 21: 1. staat: dat de Satan tegen Israël opstond, en hy porrede David
aan, dat hy Israël telde. Wat gemeenschap heeft God met den Duivel / dat
hen beide een selfde daad word toegeschreven? Dese swaartigheid moer men
uit den wege doen / bloetlik om der eere wille des allerheiligsten Gods; al
soude my sulx in mijne sake hinder doen.

§. 2. En dat soude 't sekerlik / indienmen stelde dat op eenerlepe wijze
niet getwerkt is / 't gene op eenerlepe wijze als Gods en Duivels werck
verhaald word: want aanporren en aanporren is een. Somen dan /
God aangaande / hier op seggen magh dat hy niemant aanpoort of versoekt
ten quade: Jak. 1: 13. so moet volgen / dat het ook den Duivel niet moet
worden toegeschreven / uit dien dat hier geseld is / hy porde David aan;
dewijle 't selfde eerst van God geseld is. Onderscheid alhier te maken /
dat een selfde werck Gode toegeschreven word / als opperstierman van al
't gene dat een schepsel doet; en den Duivel als de naaste onderoorsaak:
(waar henen ook d'Arabische vertalinge / ofte een verklaringe heit) dat
en geld hier niet; de taal is eben eens. Dat schaad niet sulx gy seggen:
want ook Absaloms bloedschandig byslapen Gode self word toegesche-
ven; Ik sal dese sake doen, selt God. 2 Sam. 12: 12. Maar selt hy ook /
ik sal by uwen wijven liggen; 't gene Absalom gedaan heeft? cap. 16:
22. Wat sake was 't dan die God soude doen: Die hy geseld hadde; ik
sal uwe wijven uwen naasten geven: En dat heeft hy door sijn onbertipe-
lik bestuur also gedaan. Maar wat soude Absalom doen? by die wijven
liggen; en dat heeft hy door sijne eigene boosheid / en Achitofels raad also
gedaan; Absalom ging in tot de bywyven sijns vaders, voor de ogen des gan-
schen Israëls. So verschilt van hier het doen van God en Absalom / als
geben scheel van nemen, als die de sonde straft van die de sonde doet. Maar
tot de tellinge des Volcx / also dat schijnt / wierd David van den Duivel
aangepord / en wierd hy aangepord van God.

§. 3. In den Latynschen Bpbel van Junius en Tremellius vind-
men / om die swaartigheid te mijden / op d'eerste plaats 't word *adversari-
us*, tegenparty, tusschen in geboeght. *Perrexit ira Jehovah accendi in
Israëlias: quum incitasset adversarius Davidem in eos, dicendo, age numera
Israëlem & Judam.* Dat is: De toorn des Heeren voer voort te ontste-
ken tegen de Israeliten; wanneer de tegenparty David aangepord hadde, seg-
gende, gaat, telt Israel en Juda. De reden daar af word op de hant

In de Mantekening gemelt / dat die aanbullinge genomen is uit 1 Kron. 21: 1. om dat namen die uit sekere daad hunnen oorsprong hebben / na den aart der Hebzeelische tale / dikmaals nagelaten worden; wanneer der 't oorspronkelik woord / die daad betekende by staat / waaronder het alshan verstaan woord met een bergrepen te zijn. Maar 't bewijs dat hy daar af geeft uit Gen. 28: 21. is te duister en te bezre gehaald: heb ik een gebonden / dat klaar en by der hand is. Van Esther woord gemeld / dat sy om tot den koning te gaar *אֵשֶׁת מְדָיָה מַלְכוּת*, sich kleedde met het koningrijk; daar 't woord *אֵשֶׁת מְדָיָה* of *אֵשֶׁת מַלְכוּת* klederen uitgelaaten is. Want de volle sin is / dat Esther *מְדָיָה* bekleede met klederen des koningrijks, dat is / koninglijke klederen, wanneer se tot den koning ging. Dus beken ik / dat de woorden lijden / te deser plaats ingeslijt dat in te voegen / gelijk sy doen: *מְדָיָה מַלְכוּת* *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* *מַלְכוּת*, ende een aanrader ried hem aan, of een ophitter hilt hem op; dat is / iemand heeft hem aangera-den of opgehitst. Ende sulx past hier te meer / om dat het woord *מַלְכוּת* aanrader of ophitter, 2 Kron. 32: 11. en Jer. 43: 3. staat: in plaats van *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* hy is een aanrader, een ophitter, een verleider; of van *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* *מַלְכוּת* hy verleid, hy hilt u op.

S. 4. Op dese wyse woord Gods eere wel bewaard / dat die self d'aanrader deser sonde niet en was; also 't in sulken sin op beide plaatsen aan den Satan toegeschreven woord. Maar dus doende moeten noch te meer verlegen staan / hoe so groten werkh den Duivel toegeschreven woord? want de naam van Satan is aldaar in 't Grieksch Diabolos vertaald. So was het van de Duivel / die David aanporde, die hem ophitte, of die 't hem ingaf, dat hy 't volk soude tellen. Maar hoe gaf hem die dat in, of hoe heeft hy hem uitwendig of inwendig daar toe aangepord? In uiterlijken schijn des lichaams? Dit moest van 't eenigste exempel in den Bybel zijn daar sulx eenigstins gemeld woord: en daar nochtans so weinig blyk van is / als in een van alle d'andere gevallen / daar diergelijk gebeurd moght zijn. Sulx hebben wy in vorigen gessen: en leestmen nergens 't allerminst bewys in Godes Woord / dat de Duivel ooit met menschen in lichamelijken schijn gesproken heeft. Wilmen 't nu inwendig hebben: so moeten eerst de redenen weerleggen / waarom ik niet gelove / dat een Geest die van anderen aart dan de Ziel des menschen is / beter met deselve / dan d'eene Ziel met d'andere / sonder behulp van lidt of lichaam spreken kan: In 't VIII. Hoofdstuk heb ik dat geseld.

S. 5. Salmen dan om so kleinen oorsaak seggen / dat de Duivel / ofte wie 't ook sijner bosen Engelen geweest moght zijn / uiter helien te Jerusaleem gekomen zy / om den koning te overreden: sonder datmen eerst eers over slaghe make / watter al werx aan vast is / om dat so te doen? Want hoe? maakte den Satan toe so als gy wilt: in wat gedaante meint gy dat hy magh verschenen zijn? Eer slange / of van enig ander beest? Dat en spreekt niet; so als David nu te meer al wist. eens menschen? Hoe dan? als bytend of byand van den man? Als een Engel des lichaams? Maar

Maarom staater dan niet by / dat de gene die met eigenen name genoemd word / niet met eigener gedaante verscheen? was 't in byandlijken of verbaarlijken schijn; gelijk Lichtfoot / goede man / den Duivel schildert / die Jesus Davids sone in den hof verscheen? XX. §. 14. Hoe heeft hy hem dan meer geloofd / dan Joab en het gansche hof: die hem ten besten gunden en ten meesten byeefden; sose hem niet wel en rieben / dat hy 't hen vergelden moght? Schildert hem so als gy wilt: en bewijst dat hy 't kan doen. Wordt dat hier geseld / so is 't bewijs volbraght.

§. 6. Is het dan ook wel dooz ingeevinge geschied? So geloof ik dat men 't leest sal hebben willen: te weten / dat de Duivel op 't gemoed van David heeft gewroght / om hem sulke gedachten te doen hebben / dat hy 't volk eens tellen moest. Maar sie daar wederom den tweeden God der Mantcheen: die wel quaad is / maar het goed en quaad in 's menschen herte / so wel als God self / kan sien. Tegen dese dolinge schryf ik die geheele boek; ende is verhalben 't geschil self dat wy betwisten / dienvolgens magh het als bewesen niet tot verklaringe dienen / noch vooz bewijs verstreken. Heeft de Duivel iet gebragt in Davids herte, so heeft hy ook getewen wat in Davids herte was. Dat wist God alleen / die de herten kent; des was hy 't ook alleen / die daar in de minste veranderinge maken konde.

§. 7. Vooz in / ik ben niet gaaw genoeg / om uit twenig woorden / en die twijfelachtig staan / een byeed en vast besluit te maken. Satan stond op tegen Israel, of een Satan. In 't Hebruewsch staat niet een de Satan, maar sleghs Satan. Het was dan een Satan, een aanklager, een ophitser, een tegenparty. Die David pozde om het volk te tellen. Maar was David sonder byanden op Warde / datter uit de Hel een komen moest / om hem quaden raad te geven? Was het in sijn eigen hof al klaar? Sekerlijck / alle Achtrofels hadden sich noch niet verhangen / of hy hadder wel nientwen onder sijne eigene sonen gebonden, gelijk hoze daarna by Adonia en sijnen aanhang bleek. 1 Kon. 1. Ende zijn hem beide sonen van Zeruja sijne Suster ten Satan geweest: eerst Abisaj / 2 Sam. 19: 21 / 22. en doe Joab: 1 Kon. 1: 6. die hier Satans Satan was / om dat hy David van dat tellen afried / daar hem andere toerieden; die daarom sijn bysinden niet waren / schoon hyse daar vooz hield. Want hy volgde hunnen raad den anderen herwerpende; gelijk daarna Rehabeam dien raad leest volghde / die met sijne eigene genegentheid meest over een quam. 1 Kon. 12: 8. So was dan menschelick vermogen vooz al genoeg / om David hier te stoten daar hy wesen wilde: geen Duvels ingeven of aandrijben behoefde dat te doen.

§. 8. Nu maghmen lichtelijck begrijpen / hoe dese dingen t'saam te byengen zijn / dat des Heeren toorn tegen Israel ontsak, en dat een Satan of ophitser tegen dat volk opstond / die David aanporde, of ophitte om het volk te tellen. Want het seit in der daad anders niet / dan dat God sijn volk Israel / om hunner sonden wille (daar hy altijd) rechtz genoeg op hadde /

willende kassijden; de tijden en gelegentheden / dooz sijne onnaspeurlijk
woozsienigheid / wijselk also bestierd heeft; dat sich David / van self moe-
dig op den vleescheliken arm / ('t gene den menscheliken swakhed / In den
besten sich noch dikwoils openbarende / seer gereed is) dooz den eenen of an-
ren grootsehen hobeling / en smetshelaar heeft overreden laten / om eens
't gansch geral sijner strydbare manschap op te nemen. Waar in hy sich
hoorzwaar / uit verscheidene redenen / die van elders bekend zijn / grote-
lijx besondigde: en daar ober op die wijze met sulck een dodelik verlies van
sijn volk gestraft; so dzoeg dat volk den toorn des Heeren in sich self / ge-
lyk hy in sijn volk.

XXII. HOOFDSTUK.

De twist des Duivels met Michaël is insgelijx van geene kragt
om sulx te bevestigen.

§. 1. **N**Och eene plaats isfer / die wat twijfelings kan maken ober
't groot verstand en bewind / dat men meint dat de Duivel
heeft ontrent den mensch; en namentlijx in saken des Geloofs en onser sa-
ligheid. 't Zijn de woorden van Judas / diemen op 't 9. vers van sijnen
Sendbryef leest. Michaël de eerstengel, doe hy met den Duivel twistede,
en handelde over 't lichaam van Moses; durfde geen oordeel van lasteringe
tegen hem voortbrengen; maar seide, de Heere bestraffe u. Ik hebbe
daar af XVI. §. 6. al so veel geseid / datmen niet genoodsaakt is den bosen
Geest hier ter plaatse dooz den Duivel te verstaan. Du dit breeder uit te
leggen: wat de Persoon belangt / ik hebbe / mijns sordeels / ober Dan.
12: v. 1. klaar genoege getoond / dat Michaël Christus selve niet en is. D.
Wisscherus mijn eerwaarde Amtgenoot in dese stad / ober desen Sendbryef
schryvende / stemt my daar in toe Doch so het echter iemand anders dunkt
het komt daar niet op aan: maar hoe dese Michaël met den Duivel, en
dat over 't lichaam van Moses, twisten konde; welk dat Lichaam van
Moses zy / en wat dooz twist tusschen die twee daar ober zy geweest.

§. 2. Terwijl ik sleghs het eerste noemen hoor / so bemerk ik aanstonds;
dat so die geschiedenis uit de schriften van het oud Verbond te halen zy /
het deselve wesen moet / die by Zach. 3: 2. in gesichte woord vertoond. Te
weten: dat hem God vertoonde Josua den Hogenpriester; staande voor
het aangesichte van des Heeren Engel; en de Satan stond aan syne rechter-
hand, om hem te wederstaan. Doch de Heere seide tot den Satan: de Hee-
re schelde u, gy Satan; ja de Heere schelde u, die Jerusaleem verkiest. De
twee partijen / en de twist dien sy te samen hadden / soude hier wel in te
binden zijn; maar 't lichaam van Moses / daar die twist om is te doen ge-
weest / maakt de meeste swaerigheid / ho-men 't sal verstaan. Lichame-
lik / om uit het graf te halen / tot afgodery; dat de Duivel wilde / maar
den Engel niet: of geestelijc / daar hy verstaande desselvs lichaam van
Moses / in lichamelike oeffeninge van Godsdiens bestaande; gelijc het
Paulus noemt. 1 Tim. 4: 8. Waar over de dzage dies tijds was: hoe

bezre dat deselbe met de komst van Christus / die nu geesteliker dienst ver-
elst / moest begraven / dat is afgeschast ; ofte als noch levendigh gehou-
den worden.

§. 3. In den eersten sin genomen moght de twist / wanneer dat Judas
dit so schreef / wel lang verleden zijn. Te weten / van den tijd wanneer het
eigen Lichaam / waar in de Ziel van Moses heeft gewoond / nu versch
in een verholen graf / dooz Gods besondere voorzienigheid bekeeld is : Deut.
34:6. sulx men noot in boeken las / dat diergelijken twist / letterlijk ver-
staan / daar over oot geweest is ; of waarin die bestond. Men seit / over
de plaats / waar doch 't boozefde Lichaam moght begraven zijn ; dien den
Dübel weten / en aan de menschen wijzen wilde. Tot wat einde ? Om 't
Joodsche volk / van self noch al te seer tot Afgodsdienst geneyd / dooz
sulx een waardigh boozwerp te verleiden. Maar die dat seit / hoe
salmen weten dat hy 't wel geraden heeft ? Giffen kan missen. Om
de sekerheid / ik rade lieber niet. Wat doe ik dan ? Het gene ik uit de wooz-
den des Apostels self niet halen kan / dat soek ik in geen boeken die niet meer
boozhanden zijn : schoonmen doe na allen schijn wel twist / uit welke schriften
dit verhaal getrokken was ; het gene misschien dat van Moses Hemelvaart ge-
weest is / waar af Origines / Clemens en Athanasius gewagen. Want al is
't dat Judas de geschiednisse self niet boozwaarachtig houd / so kan hy daar-
om wel eerst 't hunder leerlinge daar uit te berde brengen / die het daar booz-
htelden ; hoedanige misschien de Jooden dies tijds zijn geweest. Maar so
hem dit besonderlik buiten boer van God was ingegeven ; so konde hy uit
ter dat hem alleen bekend was / de gemeente van den plicht / die allen eben-
rens betrof / niet overtuigen.

§. 4. Indienmen 't in den laasten sin dan wil verstaan : so was 't een
vraagstuk dat doe veel behandeld werd ; alsomen dooz 't bericht daar af
gedaan / Hand. 15. alsmede uit den brief aldaar gesteld / en dien van Pau-
lus aan de Galateren en Collossensen booznaemlik bespeuren magh. Hoe-
wel my om verscheldene redenen dunkt / dat dit al te bezre gesocht is : so en
kan ik echter ook in 't ander niet berusten. 't Is uit Judas woorden wel
te merken / dat hy als van een bekende sake spreekt. Want mitsdien dat
hy den Christenen vertonen wil / hoe weinig hem dat lasteren en schel-
den past / daar sommigen so gereed toe waren : so wil hy hen dooz 't loffe-
lik exempel van Michaël vermanen / sich daar booz te hoeden ; die / hoe-
wel so groten Engel zijnde / den Dübel self / doe hy met hem twistede /
geschroomd heeft na verdiensten uit te schelden. Wistmen nu te dier
tijd die history niet : so wistmen niet wat Judas daar hy seggen wilde ; ge-
lyk wy 't nu niet weten. Dochtans was 't nodig / dat sy 't wisten / aan wel-
ken hy dit doe persoonlijk schreef. Maar soder eertijds sulken twist tusschen
die twee hoofden der goeden en der bosen Engelen geweest is : waar quam
die twist van daan ? Was 't uit geleerdheid of uit onberstand / dat dit ge-
schil ontrees ? Wilde mogelijk de Dübel so wel van Gods verborghenhe-
den spreken / daar hy al te weinig af verstaat ; als de gene die 't hoofd van
Gods elgene Engelen is / welke begeerig zijn (seit Petrus 1 bz. 1: 12.) in
die dingen in te sien ? Dat is / wilde / niet de koster / (gelijk het oude spreekt-
woord

woord felt) maar de Duivel zelf uit de Schrifture sprekende: en was hy wel bequaam een wijs woord dooz den dagh te brengen / dat weerdig ware booz sulc enen als Michaël om'er na te horen; ik swijge dat hy daar noch op antwoorden / en lang en veel / en als tot scheldens toe hoewel sonder schelden / met so smoden byand disputeeren soude? wat schijn van waarheid hebben die gedachten?

§. 5. Die 't lichaam van Christus noch niet eens verstonde / dat is / die Jesus zelf so weinig kende / dat hy met den genen dien hy Gods Soon wist te noemen / niet wetende wat Gods Soon te seggen is / den spot bestond te drijden: (so bezre men 't verhaal daar af als van gebeurde saken neemt) waar quam hem toch so slecht die geleerdheid nu van daan / dat hy over sulken onderscheid van Gods huishoudinge met syne kinderen so ernstig onderzoek wil doen? In vier duisend jaren had hy niet so veel geleerd / dat God drie in een is / dat de Soon eens wesens met den Vader is / dat hy boven d'Engelen is / en sich geenstins aan den Duivel onderwerpen kan: en heeft hy nu in twintig jaar / of daar ontrent / so neerstig gestudeerd; dat hy derf bestaan te disputeeren / hoe bezre dat de Wett van 't Euangelium berischt? Die wijsheid die in Gods verborgenheid bestaat / die Godt niemant openbaart dan den menschen die hem vresen, Psal. 15: v. 14. Welke de Oversten deser weereld niet gekend hebben; 1 Kor. 2: 6 / 7 / 8. Hoe komt de Duivel die so te verstaan? So hy d'Overste der weereld is; (dat sullen wy haast sien) waarom heeft hy dese dingen nooit sijn eigen volk geleerd? want hy toch om anders geene reden so neerstig / als men meent / in den Bybel leest / als om daar uit stof tot twistinge te neemen. Wat had hy schoonder hoop van geoffende studenten kunnen hebben / om tegen de sonen der profeten in dispuut te brengen? Ik houde my versekerd / wist hy wat / hy haddet tot alsulken einde lang al aan sijn volk geleerd.

§. 6. Het wil dan dus niet boegen / dat de Duivel met den Opperengel om alsulken sake heeft gerwist. Maar somen dooz dat lichaam mocht Jerusalem verstaan / dat uitdrukkelijk daar in benoemd woord / so als 't verhaal hy Zacharias leid: so soud'er geen de minste swartigheid meer sijn / om te seggen / dat d'Apostel d'ooge heeft gehad op dat gesichte. Want Esdras ons verhaalt / en Zacharias selve meld / dat hy beneffens Haggai den Profet / het volk na de verlossing uit de ballingschay in Babels landen / tot den bold des Tempels hertelik vermaanden. Est. 5: 1. Zach. 4. Dit was tot den Godsdienst / na de Wet van Moses nocht te plegen tot dat de Messias quam; Mal. 4: 4. Laat dit dan 't samen Jerusalem / den Tempel / de Wet van Moses / sijn Lichaam hier genaamd sijn. Ik bekenne dat het wat gesocht is: maar 't borige noch meer. Van salder echter met Michaël en den Duivel geen swartigheid meer sijn / toemen dooz deselbe magh verstaan. Het was niet een Engel uit den gemeenen hoop / maar so 't schijne de Engel des HEEREN hy uitmendheid alsof genaamd / dooz welken Josua in dat gesichte stond. D'Apostel hadde reden om hem Michaël te noemen / die sich in vorige profetie Dan 12: 1. vercoond hadde als de besondere bewaerengel van Gods volk. In mijne uitlegginge over dien Profet heb ik dat stuk verklaard. So moctmen Michaël dan houden dooz den genen die
dooz

voorz d' herstellinge van dat Lichaam is. Doch ten tyde des profets dede sich d' een d' ander Satan, dat is tegenstander op: hoedantige Carnal en Starbafnaal waren uitzukkelijk daer in benoemd. Dat sy Josia en Zerubabel tegen stonden. Est. 5: 2/3. Ende komen van de woorden van Michaël by Judas / en van dien Engel by Zacharias ganschelt over een. Want in 't Grieksch staat ἐπιτιμῶσαι σοὶ καὶ ἐπιτιμῶσαι σοὶ ἡ κυρία, het gene hier de Hore schelde u, en ginder de Heere bestraffe u vertaald is. Doch om reden dat het niet den naam des lichaams van Moses noch so klaar niet is; so en sie ik mede niet datmen hier op vast magh gaan, gelijk het ook de Heer Diffeherus vooz waarschijnlyk ende geenstins ongerijmd, maar nochtans niet vooz het naaste houd.

§. 7. Wat maak ik dan van desen Twist? Niet meer dan van verscheldene andere dingen in de Schrift vermeld / daar niet van te maken is. Waarom? vooz dien dat de bescheiden / daar 't recht verstand van alles uit te halen was / niet meer vooz handen ijn. Men segge my / wat vooz Cherubim 't waren / die God stelde tegen 't oosten des hofs Eden: ende een vlammig lemmer van een sweerd, dat sich omkeerde, om te bewaren den weg na den boom des levens? Gen. 3: 24. Wat d' Urim en Tummim geweest zijn? wat gebruik die van Korinten hadden van den Doop ohtrent de Doder? 1 Kor. 15: 29. en veele diergelijke dingen: daar tot noch toe niemant so veel kennis af gegeven heeft / datmen sich daar op verlaten mocht. Daarom / so lang als my niet duidelik verklaard kan worden / waar dese twist van Michaël en den Duivel in bestond; ja datmen self om Michaël, wofe daar vooz te verstaan zy / noch niet eens is: so en neem ik 't bewijs niet aan / datmen daar uit halen wil / om te tonen / dat de Duivel veel van dese dingen weet.

§. 8. Het dunkt my dese gelegenheid niet ongevoegelik te zijn / te seggen / 't gene ik al vooz lang heb aangemerkt: dat het een gemeen misbruik is / op alfulke plaatsen in de Schrift te bouwen daar wy minst bescheid af hebben; en de gene die van self klaar / of welker sin gemakkelik te vinden is / nochtans anders te verstaan. Het eerste merk ik dat uit dese oorzak meest ontstaat / dat de menschen al te seer nieuwsgierig zijn / om te weten / 't gene men so licht niet weten magh: daar by genegen tot de eere van iets meer te weten / dan een ander weet; en daar vooz de roem te hebben van uitvindige der verborgenheden / die vooz ieder een niet open staan. Gelykerwijse als het niet de genen gaat / die meer werx van d' oude tijden en derselver zeden na te speuren / dan 't gene heden in de wereld omgaat; 't welk eghier al te seer merkwerdig / en so veel te klaar der vooz onse ogen is. Dienvolgens ware 't ons veel nutter / het hedendaagsh gebruik / datmen deselve weet of weten kan / dan de exempelen der ouden die so seker noch so klaar niet zijn / tot ondersoek te brengen; ende ons enkelik of voornamelik met de oudheid op te houden. Desen regel heb ik dan my selven ook gemaakt / ende den die in 't bekeid van 't eerste boek gevolgd. Hier moest ik anderen volgen / die niet sulke bewijzen / uit de duisterste plaatsen der Schriftuur getrokken voozgaan. Maar de Landtbeschrybers doen also / datse breeft van onse landen spreken / en die ons de naaste zijn; van de afgelegenste / als min bekend / so veel te weiniger en sleghs in 't gemein / so verre als dan deselven geen besonder der beschryving te krygen is. Onder d' Marde graben / of tot in den Hemel klimmen / om dat

gene na te speuren dat op 't blak der Harde / onder ons geslacht genoegh te binden is: sulx docht den wijzen nooit geraden / ende past derhalven vooz den onderzoeker van de hoogste wijsheid minst.

§. 9. Van dit slaggh nu zijn de stukken die tot hier aan toe verhandeld zijn: de verledinge der eerste ouders door den Duivel of de Slang / de verfoekinghe des Heeren Jesus in de wildernis / den strijd der Dyake tegen Michaël / de twist des Duiwels met den selven over Moses lichaam; welke dingen alle eben duister zijn. En waar toe zynse ons van nu? Hoewel de tijden by langh verloop een ommekeer d'ene plaats der H. Schryfture eertijds / d'anre op heden meer of min herstaanbaar maken / en 't besonderste gebuik daar af berlenen of ontwenden moeste: so blijft de Schryft nochtans by een / om den t'samenhang der goddelike raadsbestuiten / en 't verbolg sijns huisbeleids ontrent sijn volk niet te verminken. Daarbeneffens blijft vooz ons / uit sulken plaats niet wel herstaan / nochtans alijd nocht 't een of ander leerstuk ober; dat ons gelobe sterkt / en onse zeden bozmt. Gelijk uit Adams val / op sulken wijze ons beschreven; dat de Sonde ons van Adam / ende Adams val geenstns van God; maar uit den bosen quam; schoon niet te weten / hoe? uit die verfoekinghe des Hellands; hoe swaar hem 't aanbegin van sijnen dienst / gelijk het einde van sijn lijden viel: uit 's Duiwels twist en strijd met Michaël / hoe seer het hemels volk de maght der sonde tegen staat; en hoe seer des menschen aangehorene verdozbenheid / in 't allereerst door Duiwels list veroorzaakt / sich noch heden / tegen 't werk des tweeden Adams weert / en hoe d'Engelen / die onberanderd by de waarheid staan / en ten beste van Gods volk en dienst genegen zijn.

§. 10. Van den tweeden slaggh zijn de stukken die noch volgen moeten: van Waarseggende Geesten in de Schryft gemeld; Job als van den Duivel menigwerf geplaagd; van menschen die van bose Geesten ingenomen waren / gelijk van Geesten uit der menschen lichamen uitgedreven; van allerlye namen en benamingen verkeerdelik den Duivel toegepast: en diergelyke meer. Dit alles na behoren ondersocht / en sonder voozgenomen oordeel nagespurd / was klaar genoeg te weten: so dat geheel wat anders te verstaan was / datmen sonder sulken onderzoek / op 't algemeen seggen / en 't gesaggh van leeraars (die ten eersten mistastende / door niet wel toe te sien / te gemakkelik van d'anderen gebolgd zijn) aangenomen heeft. Dit hoop ik nu in 't volgende te tonen; ende ben te vreden / dat d'opmerkende en bescheldende Leser daar van af oordele / so als hy 't verstaat.

XXIII. H O O F D S T U K.

Van Waarseggende Geesten word in de H. Schriften niets gemeld, dat op den Duivel past.

§. 1. **D**e duisterheid der voozverhaalde geschiedenisfen / die ons belett dat gene van des Duiwels grote kenisse te seggen datmen voozgaans lieft daar af geloven wil; schijnt echter niet te wesen in de genen die wy nu vooz handen nemen / als al te duidelik daar af sprekende. Te weten / datter Geesten zyn geweest / die uit levendige menschen / of in schijn der

der doden / besde tot lebenden gesproken hebben: ende sulx van dingen die toekomende / of anders vooz den mensch verhoogen waren. Dese woorden in den Nederduitschen Bybel waarsleggende Geesten genaamd: ende alleenlik sommigen menschen als hun elgen toegeschreven, dat hem de Schrift daar van benoemt / datse hadden enen waarsleggenden Geest. Int 't Hebruesch / wordz alsulken Geest *ruach* Oob, in 't Grieksch *πνεύμα* Pythoon of *πνεύμα πύθωνος* *pneuma pythonos* genoemd: gelijken insonderheid op twee plaatzen daar van leeft. 1. Sam. 28. en Hand. 16: 16. Die twee geschiedenissen / so als daar verhaald staan / wil ik hier sleghs ondersoeken: latende al 't gene vooz tot de Waarsseggerpe behoort / tot het derde boek. Daar sal 't ons ook te stade komen / den oorzpronkeliken sin en 't gebulck der woorden Oob en Pythoon te oerwegen. So veel als hier dan ter sake dient / staat alleenlik aan te merken / wat in beiden verhaald wordz / datmen op den Dufbel passen magh. Daar af geeft ons de Schrift (als geseid is) twee besondere exempelen: 't een in 't oud / en 't ander in 't nielo Testament.

§. 2. Laat ons begranen van 't gene dat ons in de godlike vertellingen eerst voozkomt. Dat is 't gene Saul tot Endo; by de Coberes besegend is: 't gene den geleerden onder ons tegen 't Pausdom / ober de verscheminge der Zielen twistende / by wat werke gegeven heeft; daar sich d'ver dus / d'ander so / voozen na / heeft afgemaakt. Hoe sp 't maakten / lieber hadden se te seggen / dat de Dufbel in den schijn van Samuel; dan dat Samuels eigene Ziele / na den dood / eens wederom in haar elgen lischaaam / of in schijn desselvs verschenen was. Dat versta ik heden anders niet / dan datse wilden Heidensch wesen / om vooz al niet Paapsch te zijn; den Dufbel lieber laten profeteeren / dan de Ziele des Profets. Willik so sp sich beduncken laten: om so kosteliken Ziele den besweeringe der here niet te onderwerpen; des latense den Dufbel daar vooz staan. Wiederkwaarlik niet te goed toe is / al staat hy onder het gebied van sulken wijf; is hy echter daar toe wijs genoeg. Daar van soek ik nu 't bescheid.

§. 3. Die dat meinenult de her te halen / lopen selve in 't gebaar / van onder haar te staan; dat is / om dooz de loosheid van een wijf misteld te zijn. Sulx is van anderen genoeg getoond. Reinhold Schott / en na hem Abraham Daling hebben dat bedroggen genoeg ondect. D'eerste is (gelijk I. B. XXII. §. 7. geschied is) een Engelsman / d'ander (so my verticht word) een Iinnenperffer tot Haarlem getweest. Weinig eere vooz geleerde mannen / dat sulken man meer schzanderheids betoont dan sp. Nu onlangs is dat ook van den heer Antonius van Dale behandeld / in dat ontweergelick boek / dat hy van d'Orakelen in duitisch beschreven heeft. En wy hebben noch eerlang wat naders dien aangaande van de selfde hand te hopen; (wie God lange tot so nutten werke beware) in sijn Onderzoek van alle die soorten van Heidensche Voorseggingen, die so Levit. 19. vs 26. Deut. 18. vs. 10. en 11. als elders in 't Oud Testament worden vermeld; en wat daar over so de H. Schrifte self, als Maimonides en andere cordaate Joder (ook de cordaatste Heidenen en Christenen, wanneer die buiten Papen intrest waren, hebben geseid en gevoeld ontrend die stoffe: gelijk sijn C. in enen byef van den 6. Febr. 1690. aan my te kinnen gaf. En ik hope

dat sijn *Prodromus*, dat is Boozloper noch booz mijn werk het licht sal sien.

§. 4. Om dese reden acht ik nu booz my niet nodig / dit sulc so bzeed als d'andere te verhandelen: dewijl ik wel verskerd ben / dat sulc eent beproeft schryber / so veel als noch aan d'anderen omzeken moght bequameliker vullen sal / dan ik moed heb om het self te doen. Doch al waermen hier met reden van my effchen magh / is / mijns oordeels / dat ik iets tot noodsduft segge: om mijn eigen werk niet gebzckelikh nte te geven / so de swarigheid ten minsten niet en wterde wech genomen / die den Leser der gemelde boeken noch onkundig / en terwyl 't booznaamste noch verwacht word / hinderen mochte. Echter komtet op dat gene daar wy nu in besig zijn niet meest aan; te weten of de Duibel in gedaante van alzulke menschen als hy wil ver schijnen / en het toekomende boozseggen kan: dewijle 't eerste noch moest bewesen worden / dat de gene die na 't seggen van de Coberes den dood aan Saul boozseit heeft / waarelikh in Samuels gelikenis aan haar verscheen: en de Duibel self geweest zy. Want so dat niet is / so valt met een 't bewijs dat daar op steunt.

§. 5. Maar wat isser doch in dit verhaal / daarmen sulken grote sake uit besluiten magh? Het seggen van de Vrouw / en 't boozseggen van den Geest. De Vrouw en seit nochtans niet datse self den Duibel siet; maar Saul seit dat het Samuel is. Doch die Samuel ophomen dede dat was de waarseggende Geest. Somoest het wesen / soude 't na Sauls begeerten gaan: voorlegt my (seit hy tegen 't wijf) door den waarseggenden Geest, en doet my opkomen dien ik u seggen sal. vs 8 En daar na: wien sal ik u opbrengen? Hy seit / brengt my Samuel op. vs 11. Daar na volght / dat de Vrouwe Samuel sag, vs 12. en dat Saul / horende haar sijne gedaente beschryben / daar uit vernam dat het Samuel was. vs 14. Wat wil dit nu seggen? Dat sulc in waarheid so geschied is? Wel dan isser de Duibel buiten. Het was Samuel die Saul toesprak. vs 15 Samuel verhalben / en geen Duibel / van wien dese boozsegginge quam. Ter bestemde plaarse sal ik wel doen sien / dat het geen van beiden is geweest. Ondertusschen moetmen my hier tonen / dat Oob een Geest te seggen is / die waarseggen kan; en dat deselbe / om te boozseggen / sich in sulke gedaanten als hy wil verdoont / na 't belteben van een wijf. Doch dit is 't gene dat noch ondersocht moet worden; kan verhalbe geenfins booz bewijs verstreken.

§. 6. Of dat echter uit de boozsegginge self te halen is / dat laat ons nu besien. Hoe dan? Om dat geen mensche weten konde 't gene daar in wterd boozseit. Dat derf ik omkennen; en met een 't gevolg / te weten / dat het daarom van den Duibel was. Mijn omkennen gaat op tweederleijre reden vast: het was geen waarseggen / 't gene hier geschiedde; en so als 't geschied is kommen 't 100. menschen uit hen selve raden. 't Gene ik segge / dat het geen waarseggen was; is om dat die Samuel / die in dit spel vertoord is / geseld heeft dat niet na en quam. Dat was: morgen sult gy en uwe Sonen by my zyn. vs. 19. Niet dat ik het daar opnemen voll / dat Saul en sijne sonen niet en konden horen daar hy was / die doe scheen te spzeken. Want van soude het booz Saul meer te wenschen dan te bzesen zijn geweest / dat sulken bosent mensch al hy moght wesen daar de heilige man Samuel was. Maar so 't de

Duivel was die sprak: wat groter leugen kon die Vader van de leugenen uitroten; dan dat Jonathan / een soon van Saul / sulken deugdeliken man / die mede in dien slag gesneuveld is / soude komen daar de Duivel was?

§. 7. Ik neme 't op de plaats niet / maar op den staat / daar in de doden zijn; die in 't Hebreewsch *scheol*, in 't Grieksch *haidees*, in 't Latijn *inferi*, in 't Duitisch onderaardschen genoemd word: want de Zelen in sich self onzichtbaar / na den dood niet meer vernomen; en de lichamen onder d'aarde zijn. In sulken sin sprak Jacob / wanneer hy beter niet en wist / of Josef sijn be-minde soon was dood: Ik sal rouwbedrijvende tot mijnen soon in 't graf (*scheo-lah* staat daar in 't Hebreewsch) nederdalen. Gen. 37: 33. En daarna over Benjamin / so hy dien ook moeste missen: Gy soud mijne graawe haren met hem ten grave (*leischool*) doen nederdalen cap. 29: 31. Jakob meinde niet hy sijn sonen in een selfde graf te komen: daar sagh de goede Vader / doe hy dat sprak / de allerminste kans niet toe: maar wel om hen te volgen na de doden toe, gelijk de Prediker dat best verklaart. Terhalven was hier ook de meininge / gy sult soo wel dood zijn als ik. Was dan de Duivel dood? of had hy ook / gelijk de menschen / een dood lichaam / dat sijn eigen was / onder aarde? So die de Duivel heeft geseld / hoe grof loogh doe de Duivel dan?

§. 8. Noch nader ebenwel: Morgen, seit hy / sult gy by my zijn. In 't Hebreewsch / beken ik / *is ma machaar* morgen beeltijds onbepaald een toekomende tijd te seggen. Uw loon moght morgen (dat is / na desen) vragen; Exod. 13: 14. Deut. 6: 20. Jos. 4. 6 / 21. en desgelijc / uwe kinderen moghten u morgen vragen; Jos. 22: 24 / 27 / 28. So ook / Als gy heden, (dat is / nu tegenwoordelick / te deser tijd) wederspannig zijt, so sal sich de Heere morgen, (dat is / namaals) grotelix vertoornen. vs 18. Anders is het ebenwel se veel als de naastvolgende dagh. Morgen is de ruste, de heilige Sabbath des Heeren; Ex 16: 23. morgen sal den Heere een feest zijn. cap. 32: 5. morgen is de nieuwe Mane. 1 Sam. 9: 16 en 13: 4. 1. Kron. 19: 2. en 20: 6. 2. Kron. 7: b. 1 / 18. en 10: 6. 2. Kron. 10: 16 / 17. Esth. 5. 8. en 9: 13. alwaar uit d'omstandigheden duidelick te merken is / dat de naastvolgende dagh / en geen verber tijd / verstaan moet worden. Hoe dan hier? Ik segge / eben eens gelijk tot die van Jabes geselt wierd / morgen sal u verlossinge geschieden; en gelijk hy seiden tot de Ammonijten / morgen sullen we tot u uitgaan. 1 Sam. 11: 9 / 10. Dat was van den eersten dagh te verstaan / dien God na dat woord komen liete. Hier ook: om datter geen reden is / gelijk in d'eerstgenoemde plaatsen / om het anders te verstaan. En so de Waarsegger meint morgen, dat is / na desen sult gy sterben; so heeft hy niet met al voorszeld.

§. 9. Maar nu is de tijd wel uit te rekenen / hoe lang dat Saul ten minsten noch geleefd moet hebben, en dat hy 's anderen daags noch niet gestorven is. Doch laat ons tijd en plaatsen tsamen voegen; alsomen tijd behoefte om van plaats tot plaats te rekenen. Dooz eerst so blyket / dat de laatste legerplaats der Filistijnen is geweest tot Asek / en der Israëlieten by Jisreel. vers. 11. En na dat sijn geseld is / word de geschiedenis van Davld met die van Ziklagh verhaald / welke 't 30. Capitrel geheel verbult: daar dan terstond op 't begin des 13. hoofdstuk het vervolgh van den stryd der Filistijnen met Israël word aan-

aangehecht. Doch wanneer sich Saul na Endoz toe begaf / so was het leger van de Filistijnen noch te Sunem, en dat van Israël op Gilboa: cap. 28: 14. Ik sie dat dese 3. plaatsen in 't land van Samarien / na de kant van Galileen / onder den stamme Issachar / niet verre van malkandere / tusschen de beke Rison en 't geberghte Gilboa gelegen zijn; dat Endoz / na uitwijfen der kaarte van Wdychomius / noozdelijc na de kant van die beke / Issreel ten zuiden aan 't geberghte leit. Sunem vind ik een weinigt na de westkant af / tusschen Endoz en Issreel / ruim twee uren gaans van elke plaats gelegen: Wsch van Sunem in 't zuidwesten anderhalf; ende also ruim twee van Issreel. Over sulx was 't Filistijnsche leger Issreel niet sonderling genaderd / wanneer het sich van Sunem af na Wsch begaf: maar mogelijc dat het daar bequamer stond om slaght te leveren. Nu moetmen rekenen / dat Ziklach, daer David sijn verblyf hadde / ontrant 36. uren zuidwaart aan van Issreel / ende also 40. van Endoz laght:

§ 10. Laet ons nu eens rekeninge maken. In den optoght der beide legers tegen malkandere / so quamen en vergaderden de Filistijnen, en legerden sich te Sunem: Desgelijc vergaderde Saul gaonch Israel, en legerdesich op Gilboa: cap. 28: 4. Dus na by malkandere hadden sy 't een leger 't ander in 't gesichte. Doe Saul van 't leger der Filistijnen laght, so vreesde hy: en dat dede / dat hy / van Godt verlaten / sich na Endoz tot de roberes begaf. vers 5-8. Daar ging hy dan na toe terwyle de Filistijnen noch by Sunem stonden. Hy quam tot Endoz in de nacht, 8. vs. en ging van daar noch in deselfde nacht vs. 27. Des kond hy 's morgens vooch in 't leger sijn / sonder datmen hem gemist hadde: also hy niet als in die nacht was uit geweest. Die gansche dagh dan noch vooz handen zijnde / was lang genoeg vooz beide heeren om te slaan. Maar daar quam het noch niet toe / vooz dat de legers opgezohen / en tegen malkandere aan getrokken waren. Al was 't niet verre / van Sunem tot aan Wsch toe; het eischte nochtans tijd. Le-gers sijn so ligtelck / noch so ras niet te bewegen; 't is met kleine dagheisen datse optrekken. Misschien wierd hier de dagh dan mede bespijd. So niet: het blijkt verbolgens / dat de slaght dien dagh niet is geschied.

§ 11. Maacht eens rekeninge. De Filistijnen van Sunem na Wsch sich betweggende / bestrooken de Israelpien in hunne legerplaats by Issreel. In dien optoght hadde sich David met de sijnen by 't heit der Filistijnen geboegd; so dat hy met Achis was in d'achtertocht. D' oversten van 't Filistijnsche heit / hem wantrouwende / doen hem met sijnen benden t'huistwaert heeren. cap. 29. Reemt / op 't koozste gerekend / dat alle die omstandigheden op eenen selfden dagh gebeurd sijn / na dat Saul des nachts tot Endoz was geweest: nochtans en quam het tot geen slaan / so lang als David by de Filistijnen was; die hem daar by niet liyden wilden; uit vrese / als geseld / dat hy niet in den slaght tot den vband overginge. Nu is 't seker / dat David eerst den dagh daar aan /

te weten 's morgens vroegh, met sijn volk betrokken is: en dat was noch (na alle mans kennisse) spoedig genoegh. Daar na volgt nu / dat de Filistijnen op togen, op 't leger van Israël aan / na Jisreël: vs. 11. sulx dan sekerlijk niet eerder / dan op den tweeden dagh / na die nacht dat Saul tot Endor was geweest / geschiet is. En noch en weet men niet / of de slaggh wel op dien dagh is aangegaan.

§. 12. Dit is van voren aan; nu laat ons ook van achteren eens tellen. 't Was op den derden dagh, dat David uit het leger met sijn volk te Ziklach quam. cap. 30: 1. Laat hem al noch op den selfden dagh zijn voortgetrokken / om d' Amalekieten te achterhalen; 't sal beel zijn. Want na mate van 36. mijlen weeghs / dat die plaats van 't leger was: konde hy niet wel so vroegh op den derden dagh aldaar gekomen zijn; dat hy noch de stad besagh / hoeve van d' Amalekieten verwoest was / en den Heere raad vraagde / wat hy doen moest; en dan noch ontrent ses uren weeghs voorttrekken / so bezre als Ziklach van de beke Besor lag / daar hy 200. mannen liet. vs. 9. Met d' overige 400. voortgerogen / so sloegh hy de vjanden / van de schemeringe tot aan den avond van haar lieder tweeden dagh. Stiet daar ten minsten vier dagen / na dien dagh dat Saul hy Samuel moest zijn / soude 't spook of de Quibel waarheid spreken. Maar also die met den slaggh der Amalekieten nu ten einde was gelopen; (want het op den avond was) so en konde David niet voor 's anderen daags daar aan wederom te Ziklach zijn. Dit moest dan de vijfde / na den dood van Saul / geweest zijn. Nu laat ons sien / wanneer David daar af de ryding kreegh.

§. 13. Als hy van den slaggh der Amalekieten wedergekomen. en twee dagen te Ziklach gebleven was; (dat zynder seben) so geschiede 't op den derden dagh, (dat is nu d' achtste) dat, siet, uit het heiliger van Saul een man quam, en, die seide, dat hy self uit het heyleger van Israël ontkomen, dat het volk uit den strijd gevloeden, en dat Saul en sijn soon Jonatan dood waren. 2 Sam. 1: 1-- 4. So haastig quam buiten twyffel dese man gelopen / als de vlughtelingen doen; dies te meer noch / dewyl hy bodenboud aan David hoopte te verdienen; in welken gevalle elck sich pleeght te spoeden / om d' eerste tdinge te bzingen. En buiten twyffel was hy d' eerste ook; so als aan alle omstandigheden / en voornamelijk aan Davids ernstig vragen na redenen van wetenschap genogzaam bleek. Wel hoe dan? dese man / die alleen en onbeslemmerd reisde / (want de kroon, so hy des konings tulband noemde / vs 10. en 't arm-gelmijde kond hy gemakkelik in sijnen reissak bergen) hoe quam die op den achtsten dagh te Ziklach aan; daar David met een heit / en krijgs-behoefsten daar toe nodig / binnen de drie dagen quam? Sal een man die haast heeft acht dagen onderwege zijn / op ene reise die een gemeen passanger in drie dagen afgaan kan? Betwyl hy dan buiten twyffel aankonds uit den slaggh gelopen / eerst op den vijfden dagh na Davids komst te Ziklach hem daar dese boodschap bzingt: so besluit ik met seer goede

de redenen / dat de slaggh / en niet een de dood van Saul / wel vijf dagen na den daggh dat hy van Endor ging / gebeurd is.

S. 14. Het was van ganschelik mis geraten / so veel als den daggh betrof. Aan de personen / daar de boozegginge meer af spreekt / haperert ook al iets of wat. Gy en uwe Sonen sult morgen by my zijn. So daar alle sijne sonen door betekend zijn; so is 't al weer niet waar: want Isboset een van Sauls sonen ten intsten noch twee jaren over elf van de twaalf stammen Israels regeerde; terwijl David alleen koning over Juda / en niet d'anderen in oorloggh was. 2 Sam. 2: 10. en 3: 1. en 5: 5. Doch hier op wil ik nu so hard niet staan / om datmen soude mogen seggen / dat de woorden van geen andere Sonen / dan die met Saul in 't leger waren / te verstaan zijn; en dat het wel kan zijn / dat Isboseth in 't leger niet en is geweest.

S. 15. Ik seide daar beneffens / dat het boozts maar raden is geweest; en seer lichtelyk te raden 't gene die waarseggende Geest quansups den dwazen Saul te boren hadde. Dat alle man niet wijs / dat openbaart hy self; en geest den waarseggenden Geeste stof tot raden / en blyk om wijs te gaan / so veel als doenlik is. Ik sal hier na niet anderen bewyzen / dat het wijs self al dit spook gemaakt heeft / daarmen sulken groot geboelen van des Duibels kennisse uit smeden wil. Doch dit sal beter passen in het derde deel? daar ik van de Waarseggers en Toberefsen spreken wil / die niet sulke kunstjes ommegaan; en sal de Ueser sien / hoe meesterlyken proef dat dese hier daar van in desen heeft gedaan. Ondercuischen niet ik van den anderen waarseggenden Geest / daarmen in 't Nieuw Testament af leest / noch ook wat seggen.

S. 16. Te Filippi, stad van Macedonien / was ene sekere dienstmaagd, hebbende enen waarseggenden Geest, welke haren heeren groot gewin toebrecht met waarseggen. Dese volgde Paulus na, roepende: dese menschen zijn dienstknechten des Allerhoogsten Gods, die ons den wegh der saligheid verkondigen. En dit dede sy vele dagen lang. Maar Paulus t'onvredden zijnde, keerde sich om, en seide tot den Geest: ik gebiede u in den naam van Jesus Christus, dat gy van haar uit gaat. Ende hy ging uit ter selfder ure. Hand. 16: 16 / 17 / 18. De Ueser sal my hier wel bozzen tot in 't ander deel; om hem daar te seggen / wat het booz menschen waren / diemen seide dat enen waarseggenden Geest hadden; gelijk ik 't selve in 't begin S. 1. noch eens begeerd en beloofd hebbe. Maar hier komt 't op de waarsegginge aan / die in desen geschied is; om te weten of die van den Duibel was. Dien aangaande seg ik dan / dat sulke geenfins blykt: het zy datmen 't uit den inhoud deser waarsegginge / het zy uit de verbozzenheid die daar in steekt / het zy uit de ontmoetinge / die dese Geest van Paulus heeft gehad / besluiten wil.

S. 17. D'inhoud deser so genaamde waarsegginge was waar: dat sal niemant loochenen. Maar was die daarom van den Duibel? Is dat de Geest dan die getuigt dat de Geest de waarheid is? Een heiligen goddeliken

liken Geest wordt dat enkelik toegeſchreven. 1 Joh. 5: 6. Maar wat dien onreinen Geest / den Duiſel belangt; die is een leugenaar, en een vader van de leugen. Joh. 8: 44. Sprak dese Geest dan waarheid / gelijk hy dede: waarom was hy dan geen goede geest / van de genen die in de waarheid staande bleven, wanneer de Duiſel met ſijne Engelen daar van verbiel? Gy ſult ſeggen / dat de Duiſel ook wel waarheid ſpreekt; in hope dat het niet geloofd ſal worden / om dat hy het ſeit. Laat dat zijn: en dat het daarom was / dat Paulus over ſijn getuigenis t'onvreden wierd; als vzeſende / dat ſijn Evangelium daar door hy die Heidenen verdacht moght worden. Seer wel / indien de Heidenen alſulke geeſten ook vooz Duiſels hielden / gelijk als ons volk doet. Vezre van daar: dan volgens hun geboelen moest het wel een goede geest zijn / die een ſo groot gewin aanbraght, als d'hiſtorie van deſen hier getuigt. V. 19. En daarom na der Heidenen eigene meintunge / ſoen konde ſulken geest geen Duiſel zijn.

§. 18. Nochtang indien deſelbe Geest een Engel had geweest / dan had hem Paulus / ſult gy ſeggen / geenſins uitgezeben; noch t'onvrede geweest / dat een Engel t'beſt van ſijne leer getuigde. Sulx heeft (beken ik) groeten ſchijn: en ſo weet ik ook niet anders veel daar toe te ſeggen / als dat het wel geweest kan zijn / ſo vezre alſmen gelooft / dat een Engel / (inſonderheid een goede) des menſchen ziele ſulken indrukt geven kan; dat dese Dienſtmaagd / die ingebingen eens goeden Engels miſbzukende / door deſelbe te veel of t'ontijde te openbaren: daar over van den Apſtel met recht beſtraft; en echter daar mede voozbarende; enkelik door Gods rechtveerdig oordeel / en door den dienſt van Paulus daar van beroofd is. Dit en dunke niemand vzeemd; aangeſien dat ſelfde ingebingen van Gods Heiligen Geest wel miſbzukt zyn / en dat miſbzuk van Paulus in de gemeinte van Korinthen beſtraft. 1 Kor. 14. So konde iemant wel door den H. Geest ſpreken / t'gene volgens dien opreghte waarheid was; ende nochtang qualik ſpreken: met den Geest ſpreken / en met verſtand of tot ſtichtinge ſpreken / dat zijn twee verſcheidene dingen. vs. 14/15/17. Het kan pas geven / als iemant door den Geest is ſprekende / dat een ander kome te ſpreken / en dat d'eerſte ſwijge. vs. 30. God is geen God van verwerringe, maar wil dat alle dingen met ordre geſchieden. vs. 40. Verhalven hadde Paulus groot geluk / dat hy dese dienſtmaagd dat nalopen en roepen over ſtraat verbood; als peerlen vooz de bekens ſtrogende / en derhalven ook onwaardig / om dien ſchat noch langer te beſitten.

§. 19. Doch dit en ſeg ik niet; om dat het mijn geboelen is; maar om alleenlik aan te wiſe / hoe veel werx datmen behoeft / om uit ſulke een gebal als dit is iets te bewiſen / van t'gene hier ter ſake dient. Want ook / als t'al geſeid is / watmen ſeggen kan / was het wel ſo groeten ſake / dat dese waarſeggende Geest niet minder dan een Engel konde zijn / of (om t'gemeen geboelen hy te houden) met Duiſels verſtand begaafd moest weſen: om te kinnen wa-

ten / dat Paulus en Sylbanus menschen waren / die als dienstknechten des Allerhoogsten Gods, den wegh der saligheid verkondigden? Gaven sy sich self niet openlijk daar voor uit? Was dat niet genoeg by alle man bekend? 't zy datse 't self geloofd of niet; sy heestet licht te seggen: en misfichten sochtse daar haar voordeel by. Wat voordeel toch? Dat sal ik seggen / als ik noch eens van dese dienstmaagd spreek' in 't derde boek; daar ik op 't stuk van de Waarfeggers en Wichelaarsters komen sal. So lang gelieve my de Leser dit te borgen.

XXIV. HOOFDSTUK.

Noch Job noch Paulus, zijn van den Duivel self lichamelik geplaagd geweest.

S. 1. **G**elijc dat porren, dat twilten, en dat waarzeggen, werken waren die 't Gemoed betreffen: so volgen noch twee proeben / om te weten / wat de Satan op het Uichaam van den mensch vermogh. Die zijn aan Job en Paulus te bemerken; beide so naamkundig van den Duivel / (als men meint) geplaagd geweest. Met onderscheid nochtans: want by vele wel aan Paulus tet getwijfeld word; dan van Job / dat staat so vast gelijk een muur. Wat ik lees of hore / niemant is my voorgekomen / die dat enigsin in twijfel trekt. Ik hebbe 't self geloofd: doe noch / wanneer ik in mijn boek de Vaste Spijse schreef / dat Job en Paulus betoverd waren, doe hen dat wedervoer daar de Schrift af meld / Ik meine dat mijn Leser sich vermaken sal in dat te lesen / 't gene doe tot mynen laste quam / en hoe ik my daar op verantwoord hebbe. Van die verantwoordinge houd ik my noch: behoudens dat gemeen gevoelen / daar ik mede noch in was / eer ik dit stuk in den grond opgehaald / en mijne gedachten van die boozoozdeelen ontstingerd hadde / daar my alle mans taal en leeraaren overlevering in veneseld hield. Dus had ik 't doe gesteld.

„ S. 2. 't Gene Job 1. en 2. mitsgaders 2. Ko. 12. gelesen word /
 „ kan ik anders niet begripen of 't was enkel Toberpe. Want iemand
 „ door Duivels hulpe te beschadigen / met siekten en andere plagen te
 „ quellen / dat noemen wy gemeenelik betoveren. Nu wertenwe wel /
 „ datter de Tobenaars selve natuurliker wijze niet in werken: al watse
 „ bedzphen is maar heuselarpe. Hoetwelse sich inbeelden / datse vyz wat
 „ uitrechten / en dat de grillen die sy in 't werk stellen / sulc ene kraght
 „ hebben: welk des Duivels bedzogh is / om sijn arm volk in sijnen
 „ dienst te behouden: doende alsdan sijne werkingen door duisend kun-
 „ sten / juist als de Toberaars hunne lessen opseggen. Als iemand dan
 „ betoverd is / so en is hem metter daad van die menschen niet met al
 „ geschied; maar die 't werke dat is de Duivel. So hy sijnen dienst-
 „ knechten / menschen der sonde / enigh vergif leert toemaken / of hen
 „ tot iet anders gebruikt / daar mede sy de menschen beschadigen; dan
 „ doense wel iets: maar de Duivel is de werkbaas / die sulc voor hen
 „ doet.

„ doet. Doch so een boosaardig mensch uit eigene boosheid iemand be-
 „ schadigt / sonder Duibels leete / raad of hulpe; dat noemmen geen
 „ Toeberge. Volgt derhalven / dat al 't quaad van betoverd te zijn
 „ daar in bestaat / dat hy van den Duivel geplaagd is; het zy door dienst
 „ van menschen ofte niet. Indien 't inwendiglyk geschied / tot belem-
 „ mering van d'uitwerkinge der sinnen / so noemen wy 't Besetenheid.
 „ Job en Paulus waren niet beseten / maar betoverd: Paulus sonder
 „ dienst van menschen / 2 Kroz. 12:7. maar Job op beiderley wyse.
 „ Siet Job. 1:19. en 2:7. wederom cap. 8:15/17. Doch kan my ie-
 „ mant beter leeren: ik wil geerne bekennen / dat ik / Gode dank / het to-
 „ beren niet en versta.

S. 3. 't Is al t'wintig jaar geleden / dat ik dit so schreef; tijds ge-
 noeg om het te leeren / gelyk ik doe so lang ik leve. En so heb ik vast
 geleerd / datmen dikmaals in den Bybel leest het gene daar niet in en staat.
 Dus gaat 'er hier met Job. Mijn seggen sal ik eerst bevestigen; en dan
 eens hooren / wat het vooz betoys is dat een ander heeft. Door eerst dan
 acht ik seker dat God aan den Satan niet meer toegelaten heeft / dan
 hy self begeerd hadde: Maar hy hadde geen verlaf begeerd / om self aan
 Job te doen het gene hy hem quaads wilde: maar dat God het sonde
 doen; tot wien hy seide / Strekt doch uwe hand uit, en tast aan alles wat
 hy heeft. Job. 1:11. Of meintmen dat de Duivel eben grote gunste by
 God hadde als Salomon / welken hy meer segens gaf dan hy gebeden
 hadde? Siet (seit de milde geber alles goeds) ik hebbe u gegeven na uwe
 woorden: selfs ook dat gy niet begeerd hebt heb ik u gegeven. 1 Kon. 3:
 12/13. Waar quam dat by toe? *Iedidja*, dat is Godelief, (want so
 was hy om des Heeren wil genaamd! 2 Sam. 12:25.) een soen van
 David Godes Lielveling, (so word die naam verduischt) was Gode
 waard en aangenaam: die hem ook van selfs berseheen / en bood hem
 sijne gunst; Begeert wat ik u geven sal. vers 5. Niet licht kon hy te veel
 begeeren / dien so rijkelyk geboden wierd: die ook so berseheiden in syn
 bidden was; niet om rijkdom, noch de ziele sijner vyanden; maar ver-
 stand om Godes volk te richten: vs. 11/9. Maar hier hebben wy den
 Satan vooz / Godes vband en der menschen. Deze van daar / dat God
 hem self berseheiden soude: dan hy verschijnt wel stoutelik vooz God.
 En wat was syn begeeren? Vernielinge des rykdoms, waar mede Job
 van God gesegend was / en de ziele van Godes vziend: hoewel hem die
 getweigerd is; verschoon, seit God / sijn leven. cap. 2:6. Genoeg den
 bosen vband toegestaan / ter pzoove van Godes knecht; al maakt hem God
 geen God.

S. 4. Ten t'weden is het ongerijmd / enigh toerk of daad aan ene an-
 dere oorzaak toe te schryben / dan de gene die uitzukkelig daar in be-
 noemd word. Wie maakte Job de randeren en eselen asgandigh? De
 Duivel? Neen: de Sabeërs deden enen inval ende namenle. vs. 14/15.
 Wie warenle die hem de kameelen roofden? de Chaldeerse. vers. 17.

Waar ontfak het vuur / dat de schapen met de jongens verbzandde ?
 Quam dat van den Duivel uit de Hel ? Neen: maar Gods Vuur viel uit den
 Hemel. vs. 16. Wie stiet het huis onder de voet ? de Duivel met sijne boz
 boeten en Satyr's hoozen ? Neen: maar een grote wind quam van de woe-
 stijne. ende stiet aan de vier hoeken van 't huis; ende het viel op de jongelin-
 gen datse storven. vs. 19.

§. 5. Mijn derde reden is / dat de geduldige Job en sijn ongeduldig wijf/
 geen van beiden op den Duivel dachten / dat hen die met so veel ongelukken
 plaagde: maar de Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, seit de
 goede man. vs. 21. Wat seit het bose wijf ? Houd gy noch vast aan uwe
 oprechtheid ? Segent God, en sterft: cap. 2:9. God, namelijk / en met
 de Duivel / was het dan na haar geboelen / die 't hen dede. Gelijk het Job
 ook self van haar verstond: mitsdien hy haar tot antwoorz gaf; datmen
 so wel 't quaad als 't goed / op dese wyse moest van God ontfangen. vs. 10.
 Een wijf so onverstendig als dat was / soude heden so verstandig niet meer
 spreken; terwyle men alles watter quaads of vzeemds gebeurt / terstond
 den Duivel toeschryft / als offer God geen raad toe wistie. So doet men
 hier: daar God noch menschen / daar de man self nie sulx alles leed/be bzat
 die 't aanging / en die alles sagh / vier boden na malkandereen / van geenem
 Duivel weten; daar blyftmen noch al seggen / dat de Duivel 't heeft ge-
 daan.

§. 6. Ja wel: doch God ten voorsten; maar de Duivel door toelatinge
 van God. Ik weet wel / dat is 't oude woord / dat hier na noch
 eens ter dege ondersocht sal worden. So laatmen quanswoys God aan d'ee-
 re; die als oppersterman 't gansche werk bepaalde: maar d'onderoorzaak
 moght daarom wel de Duivel zyn; die de Sabreërs en Chaldeërs by
 hopen aanboerde / die 't vuur van den hemel / en den wind uit de woe-
 stijne komete dede. Is 't mogelijk ? waren gansche hopen van getwa-
 pende Sabreërs en Chaldeërs dan geen domme schapen of weertlose jongers
 maghtigh; haddense daar toe de hulp des Duivels noch van doen ?
 Den Hemel sal hy sich wel wachten ooit so na te komen / dat hy als
 Prometheus God sijn vuur onthale / om den bzand te bzingen op d'er
 Narde. Doorz hy magh so windig wesen als hy wil: Godt sal hem in
 sijne schakameren niet laten / om den wind daar uit voort te bzingen; die
 houd d'Almaghtige vooz hem self. Dit sullen wy hier na noch sien. Want
 hier is 't ons genoegh / dat de Satan niet genoemd wozd / noch op 't minst
 gekend wozd in 't uitwerken van een eenig ding / dat Job in desen wederba-
 ren is: altoos ik hebbe 't niet gemerkt / weet een ander beter / dat laat ons
 horen.

§. 7. Door eerst spreekt God wel duidelik den Satan toe: Siet / al wat
 hy heeft zy in uwe hand; alleen aan hem en strekt uwe hand niet uit. vs. 12.
 Daar na noch eens: Siet, hy zy in uwe hand, doch verschoon sijn leven.
 cap. 2:6. Sekerlyk hebben dese woorden groten schijn / om wel dubbeld
 te betwyfen 't gene ik daar effen noch so sterk ontkende. Want wat
 is

is duideliker gefeid / als dat God Job in de hand , dat is / na allen stijl der Hebrzeetofche tale / in de maght des Satans overgeeft ? En wat heeft hy noch daar by te seggen / aan hem strekt uwe hand niet uit ; en wederom / verschoont fijn leven : by aldien de Duivel dese maght of kraght niet heeft / om den menschen quaad te doen / so verre als 't hem God niet en belet ? Eer ik antwoorde / wil ik geeerne bekennen / dat ik de Schryft op alle plaatsen / daar die wijse van fpreken voorzomt / nagesien ; ende doozgaans bevonden hebbe / dat in iemants hand te zija , in dien fin / als gefeid is / verstaan moet worden ; het zy dat sulck een self de hand aan hem legt / of dat hy 't dooz anderen doet. Indien dat nu nergens mist ; so is de sake klaar. Maar so ik nu bewijse / dat iemant in de hand kan wesen van sulck eenen ; die schoon hy al de kraghten hadde / echter 't minste recht niet heeft om syne eigene hand aan hem te slaan : so blyf ik by mijn stuk.

S. 8. Dat bewijs vind ik nu klaar / in een geval daar die gebzuikelike fin geen plaats kan hebben ; gelijk dat van den moedwilligen doodslager / die in geen bystade by moght zija. Maar so hy derwaarts sich begeben hadde ; so moesten d'oudten sijner stad senden , ende nemen hem van daar , ende hem in de hand des bloedwrekers geven , op dat hy sterve. Niet om dat hem de bloedwreker self moght doden : maar dat op des selfs aanklaghte 't bonnis van den rechter gewesen / en dooz de genen die daar toe gesteld waren / uitgevoerd wierde. Geruigen maghten iemand steenigen / als onpartijdigh zijnde ; en dat in saken God betreffende / ober Godslastering of Sabbatschendinge : Lev. 24: 14. Num. 15: b. 35 / 37. maar geen aanklager of bloedwreker heeft sulck ooit / na godlike of menschelike werten / daar recht in 't land was / by gestaan. Bewijs ik nu niet denken kan / dat iemant / wie het soude mogen zija / dat van den bloedwreker anders sal verstaan dan ik daar gesegd hebbe : so en isser ook de minste reden niet / om het in sulck een geval / als wy hier hoer hebben / anders te verklaren. Te weten ; dat het Gode beliefs heeft / den bosen byand so veel toe te geven / dat hy Job in sulken swaeren liden sagh. Dooz dien tyd was hy so verre in sijne hand ; als de doodslager in dien van den bloedwreker was ; of de Duivel hadde so veel maghts ober Job / als de bloedwreker ober den doodslager hebben moght. Een en d'ander hadde vooz dien tyd synen wille (als men spreekt) van den gene die hem in den wegh was ; en de maght om hem te doen byzengen daar hy hem lieft hadde : gelijkmien seit in sulken val ; nu heb ik hem ver genoegh , ik heb hem in mijn handen , ik weet nu raad met hem.

S. 9. Datter nu staat / maar , of alleenlik , verschoont fijn leven : dat kan ook / so veel de woorden elk op sijn selve belangt / aldus vercaald worden / maar let op sijn gemoed. Want hier staat in 't Hebrzeetofsch *וַיִּשְׁחַמְּרֵם* *sehemor nassel'd* , gelijk Psal. 37: 37. *וַיִּשְׁחַמְּרֵם* *sehemor tham* : 't welck by d'onfen vercaald is / let op den vromen. Daar staat dan noch by : ende liet na den op-

regh-

rechten; waar door het eerste lid noch nader wordt verklaard. En was *naf-
scho* is in 't Hebreeuwisch so wel lijngemoed, als lijn leven te seggen; so den
taalkundigen genoegzaam bekend is. En dan soude 't so veel beteke-
nen / als / liet hoe hy te moede wesen sal. Te weten: niet / gelijk de be-
schuldiger meende / dat hy den moed verloren geben sal; al ist dat boben
sulken stapel van so sware rampen / lijn gebeente en lijn vleesch ook noch
wordt aangetast. Dus bleek het ook haast / dat hy daar op noch in 't minste
niet besweek; schoon hem sijne eigene huishoudw daar toe nieuwe stoffe gaf.
Want bezre van daar door in synen moed verswakte te zjn / so antwoorde
hy niet eenen grauto: Souden wy 't goede van den Heer ontfangen? en het
quade niet ontfangen? In dit alles en sondigde Job met sijne lippen niet: *H. 10.*
't welk nochtans de Satan meinde dat hy soude doen / so hem 't water eens
tot aan de lippen quame. Door enen tijd besweek hy wel / so bezre dat hy
sijnen dagh vervloekte: *cap. 3: 1.* doch wederom bekomen / hield hy noch
al vast aan sijne oprechtigheid; so seer datter sijn eigen wijf ober verwoonderd
stond. *cap. 2: 9.* Dat meer is: na dat hy verder op sijn verhaal gekomen
is / so verklaart hy rond uit / dat het al meer daar op aan komen moeste /
eer hy sijnen God verliete: Daar ga, (seit hy) over my wat het zy: Siet, so
hy my doodde, soude ik niet hopen? *cap. 13: 13 / 15.* Te woorden dan in
sulken sin vertaald en verstaan / brennende geensins mede / dat de Duivel op
dat na / te weten / dat hy Job niet aan sijn leven komen moest; de maght
van Godt verkregen hadde / om hem aan sijn lijf te komen.

S. 10. Ik wil wel eens sien / wie my dese vertalinge en verklaringe /
wanneer ik die vast wil houden / ontwingen sal: hoewel ik daarom noch
niet soude berlegen staan. Daar tegen sal ik hem die 't my bertwist / in
d' uiterste berlegenheid brennen. Te weten / om my eens te seggen / hoe
sich God van den Duivel ophitsen laat / ende nochtans in Duivels maght
niet is? Want gy hebt my (seit God tot den Satan) tegen hem opgehitt,
om hem te verflinden sonder oorlake. Soude hy niet mogen seggen / Job
zy in uwe hand? het scheelt weinigh of hy seit hier / dat hy sich self in sijne
hand steld; door dien dat hy sich van hem laat ophitsen; om den rechtbe-
digen te verflinden. Is 't minder op 't gemoed te werken dan op 't lichaam?
Ophitsen, en aanporren komt den mensche aan de leden niet / maar aan sijn
hert. So wie sich dan van enen anderen laat ophitsen; is die voor so bezre
niet genoegh in 's anders maght? Maar nu word dat aanporren dat de Sa-
tan David dede / en 't ophitsen dat sich God liet doen van Job / in 't He-
breeuwisch op eenerleye wijze geseld; daar *no' vaiafeth*, en hier *amen basirhani*,
gelijk sy weten die de taal verstaan. So waar als 't dan is / dat de Satan
op den onafhankeliken en onveranderliken God het minste vermoght heeft
om hem op te hitsen: so vast gaat ook 't besluit / dat hy Job aan 't lichaam
heeft geplaagd / om dat hem God in sijne hand of maght gegeven heeft. Want
het buiten allen twyfel meer is / temants gemoed te obezreden / dan sijn lig-
chaam te beschadigen. Hy hadde van al eerder en veel meerder maght op
den Almaghtigen (soep gods lasteringe!) eer hy eens de maght kreeg ober
S. 11. Ik

§. 11. Ik magh dan wel lijden datmen 't so late ; verschoon sijn leven : te weten / in sulken sin / als of God den bloedwozker gebergd hadde / geen aanklaghte op den hals te doen ; wel aanden lyve te komen / maar niet aan 't leven. Want verder was de gedaagde noch niet in sijne maght / (dat heet in sijne hand) van om den eisch te mogen doen / en daarin by den reghter aangenomen te worden ; gelijk gesien is. So sal dit hier de sin van zijn. Ik hebbe my dus bezre van u laten ophitsen / dat ik Job be-roofo hebbe van goed en bloed : nu laat ik my noch so veel verder overreden / dat ik hem self aan sijne gesondheid hinder doe. Hebt dan noch so bezre utwen wille van den armen man : Maar so gy utwen moed niet koelen kond / sonder dat gy hem ter dood siet afgesolterd : daar toe en sult gy my niet overreden ; spreek my daar niet van / dat sal u noot gebeuren. Dese uitlegginge wykt lang so bezre van den letterliken sin niet af / als de andere noodzakelik daer af moet gaan / waar mede dat ophitsen word verklaard.

§. 12 Doch wat heb ik hier mijn hoofd te bzeiken / om 't gene oneigentliks en twyfelachtigh is geseid / met mijn gevoelen te berdzagen ? Siet daar staat met klare woorden : de Satan ging uit van 't aangelichte des Heeren ; ende sloeg Job met bose sweeren van sijne voedsool af tot sijnen schedel toe cap. 2: 7. Wie sloegh Job ? de Satan ? Dat staater niet : maar de Heere ; die dat alleen kan doen. Want hy doorwond, en sijne handen heelen. Waarom is hier uitgelaten 't woordeken Hy ? Om dat het in 't Hebzeetwesch niet staat ? Daar was 't in sulken val als dit is / na den aart van die en andere talen / niet van node. In 't Duitseh kan men 't selve missen : hier voor al niet ; op dat niemant denke / dat Gods eigen werk aan den Satan toegeschreven word.

§. 13. Onse Oversetters / die al mede / so 't schijnt / in dat gevoelen waren ; hebben 't daaron so vertaald / dat de Satan word verstaan de gene geweest te zijn / van wien twee dingen geseid worden : dat hy uieging van 't aangelichte des Heeren, en dat hy Job met bose sweeren sloeg. Maar waarom geen dize ? Te weten / dat het ook de Satan was / die sich met een pottcherf schrabde ; ja noch ten vierden / dat hy in d' assche neder sat. vs. 8 Want al staat hier hy in 't Duitseh ; in 't Hebzeetwesch en staat dat niet ; schoon sy 't hier wel tweemaal gestelt hebben / daer 't laaste hy altoos niet meer van node was dan in 't voorgaande vers. Ja noch veel minder : also 't qualik staat in 't duitseh / (wanneer het nadzur halve niet geschied) 't woordeken hy meer dan eens te seggen / daer verscheidene dingen aan eene selfde persoon of oorzak toe geschreven worden. Zeter soude 't luden dus gesteld : hy nam sich een pottcherf, ens. ende sat neder, vooz hy sat neder. Men weet / dat dit bepde van Job geseid is : daarom eens hy te veel. Maar 't ander / al geloost men 't vast so : men weet het echter niet / dat het beide op den Satan geseid is / sijn uitgaan, en dat slaan. Doch het gaat so met de vertalingen / Ufer : Oversetters worden dikmaals uitleggers ; so als sy den sin verstaan / so schik-
kenise

kense de woorden : in plaats van de rechte betekenis des woorden uit derselver afkomst / gebruik en schikkinge eerst na te speuren ; en daar uit dan den sin / na eisch der saken te verklaren.

§. 14. So segg' ik dan / dat hier niet de minste reden is / om dit van den Satan te verstaan : dat is / om de woorden buiten eisch en eigenschap der Hebzeetwische tale / tegen de natuur aan op een schrypsel uit te leggen / over saken die den Schepper eigen zijn. Wat de tale belangt : de Hebzeen geven ons in desen ruimer keure dan veel andere doen ; te weten / datse niet so duidelik onderscheiden als wy / met de Grieken en Romeinen / aan wien van twee personen / die genoemd worden / de daad / die daar by gemeld wordt / toe te schryven zy. Onder seer vele Exempelen is dese duisterheid nergens klaarder te sien / dan daar Moses sijn wederbaren met God en met sijne eigene huisvrouwte verhaalt. Want het geschiedde, seft hy / op den wegh in de herberge, dat de Heere hem tegen quam ende socht hem te doden. Doe nam Zippora een steenen mes, ende besneed de voorhuid sijns soons. Ende hy liet van hem af. Wie is die *HY*? In 't Hebzeetwisch staat dat woordeken niet eens / ende in 't Latijn of Grieksch behoort niet : maar in 't Duitsch kunnen 't hier niet missen. Ik segge / wie is die gene die van den anderen ariet? en van wien liet hy af? 't Was de Heere ; die lang te voren genoemd was / dat hy Moses doden wilde / ende die nu (dooz dese besnijdemisse al versoend) van hem ariet. Maar sijn soon, die besneden wierd / was laast genoemd : waar dooz men soude mogen denken / dat Moses van sijnen soon ariet. De schikkinge der reden is 't alleen / welke doert / dat dit aflaten op dien name gepast moet worden die daar verdt af steat. So veel te gemakkeliker hier : om dat de Heere, van wiens aangesicht de Satan uitging / de laaste genoemd / en also de naaste is.

§. 15. Wat de sake betreft : wy sullen hier na (boven 't gene hier booz IX. §. 6--15. van d' Engelen geseid is) noch duideliker tonen / dat het in de maght des Satans niet en is / al wierd 'er hem duisendmaal toegelaten ; sulke dingen als men hem gemeenlik toeschryft / en besonderlik 't gene Job tot hier toe wederbaren was / te bezrighen. Doch dat behoest hier nu noch niet. Want also het eene altoos seker / en het ander noch onseker is ; te weten / dat het God kan doen / en of 't de Duibel ook kan doen ; wat reden kander zijn / om het aan den laaststen toe te schryven ; daarse beide by malkanderen / en (gelijk geseid is) de Allmaghtige God self de laaste genoemd is? So besluit ik dan datmen de woorden dus verstaan moet / als offer stonde : De Satan ging uit van 't aangesichte des Heeren ; ende de Heere sloeg Job met bose sweeren. Wy dede dat / die dat sekerlik kan doen.

§. 16. Maar als 't al geseid is / was 'er so veel omflaghs wel van node? Want wie kan ontkennen / dat dit gansch verhaal aangaande Job met verbloemde redenen / na den stijl des ouden tijds / is opgeschikt? De sekerheid en waarheid der geschiedenissen sta ik toe ; schoon by velen / al

al van oude tijden af daar aan getwijfeld is. Maar om meerderen in-
 dzuk van so merkelyken boozval op des lesers hert te geben: so word
 de sake in 't vertellen met omstandigheden overkleed / die so niet geschied
 zijn als de letter mede brenge. Wy zijn al te wel gewoon / den heiligen
 Geest dus menscheliker wyse van God self te horen spreken; om niet te
 geloven / dat hy 't van de Engelen / die maar schepselen zijn / insgelijc
 wel soude doen. Hier is dat beide te sien. Of soude iemant wel so dwaas-
 lijk van God kunnen denken: dat hy / dien alle sijne werken van ee-
 wigheid af bekend zijn / (Hand. 15: 18.) ook / gelijk de menschen / op
 sekere tijden openbaren dreghtdagh houd? Dat hy den Satan / dien
 helschen bandrekel / eerst de weerd dooz sal laten wandelen; ende dat
 meer dan eens: en daarna noch onder syne ogen laten komen / so ge-
 meensaam praate met hem spreken / als of hy sijns gelijcke wa-
 re? Sal sich God dan van den Duivel laten ophitsen, om synen lief-
 sten vrienden / hem te geballe quaad te doen? Wat schuld hadde onse
 eerste moeder Eva dan / of heeft de mensche heden noch / so hy booz
 des Duivels verfoekingen beswijkt? Wat had hy David dan so swaar
 te straffen / indien hy self so wel als / die sich van den Satan overreden
 laat?

§. 17. Ik moet my sekerlik verwonderen / hoe 't mogelijk geweest is /
 dat de menschen die geschiedenis van Job / tot bewijs van 's Duivels
 groot vermogen / so gereed / so algemeen / so onbekommerd hebben aan-
 genomen: sonder eens op de swarigheden / die daar onbermydelik op
 volgen moeten / wel bedacht te zijn. Wat dunkt u / Ieser / van 't ver-
 haal dat Micha booz den koning Achab dede: wanneer die hem vzaag-
 de / of God synen oorlogh tegen de Spriers boozspoedigen soude? Ik
 sagh den Heere sittende op synen troon, ende al het hemelsch heir staan-
 de neffens hem, tot sijne rechter en linker hand. Ende de Heere seide:
 wie sal Achab overreden, dat hy optrekke, ende valle, te Ramoth in
 Gilead? D'een nu seide, aldus; en d'ander seide, also. Doe ging een
 Geest uit, ende stond voor 't aangesichte des Heeren: ende seide, ik sal
 hem overreden. Ende de Heere seide, waar mede? Ende hy seide: ik sal
 uitgaan, ende een leugengeest zijn in den mond van alle sijne profeten. En-
 de hy seide: Gy sult overreden, ende sultet ook vermogen; gaat uit, en
 doet also. 1 Kon. 22: 19--22. 2 Kron. 18: 18--21. Gaat God met de
 bose geesten te rade? neemt hy de leugen te bate? geeft hy hen self last /
 om de menschen dooz sulke middelen / by hem self verboden / en ver-
 bloekt / tot sonde / en daar dooz ten val te brenge? wie heeft sulx ooit
 gehoord?

§. 18. Wat is hier dan af te maken? Het selfde als van Job: wiens hi-
 storie onse Oversetters ook met dit vertoogh van Micha vergelijken. Dit
 zijn hunne woorden over dat van Job. cap. 1: 6. Dit word geseid by ge-
 lijkenis van weerdscche prinssen: die, om reukenschap te eischen van hunne
 dienaars, over 't gene sy hen belast hebben; deselve voor haar ontbieden. Ver-
 gelijkt.

gelijkt. 1 Kon. 22: 19. met d'aantekening. Hoe salmen 't een en 't ander dan verstaan? Te weten / dit is de sake. God wil door synen verborrogenen raad / Achab / om syner sonden wille / in den Syrischen kriegh om den hals doen komen: des onthoud hy hem / door syn reghveerdig oordeel / so veel genade als hy nodig hadde om na goeden raad te luisteren; dewijl hy tot den quaden uit syns selfs verdozvenheid genegen was. Dat wil hem Micha door dien toetsel van gelijkenissen tonen: en niet een dat het Goede ernst; en dit quaad wel vastelik / als niet ryppen rade / en genoegzaam overleg van middelen / die daar toe dienden / van hem besloten was. En wat Job aangaat: door die verbloemde vertellinge wil Gods Grest verklaren / hoe het syner Doorzienigheid beliefd heeft / synen knecht Job / na so vele zegeningen / op de hoogste proeve van geduldigheid te stellen: so bezre dat synne snoodste vbanden en beyders van 't geluk / dat God hem gunde; self de Duivel uiter hellen / (so te spreken) sonden moeten toestaan / dat hy was een voozbeeld van standvastige godvzughtigheid. Dus leert ons dat verhaal / wat Job heeft kunnen lyden; maar geensins wat de Duivel ooit kon doen.

S. 19. Met weinigh moeite salmen nu begrijpen kunnen / wat het was dat Paulus wedervoer: dat hy by enen Engel des Satans, die hem met vuilten sloegh, en een doorn in syn vleesch was / verbeeld. 2 Kor. 12: 7. Want wetende / dat een Engel, (so veel als den naam berrest) niet anders dan een bode; en Satan so veel als tegenstander, aanklager en lasteraar te seggen is: wat behoeven wy die vuiltlagen verder te gaan zoeken / dan by synne bose vbanden / die de waarheid tegensyzaken / en synen goeden naam met lastering beswaarden. Scherpe pijlen waren dat / als van enen maghtigen, en als gloeyende jeneverkolen. Psal. 120: 4. Dat hem sulx niet weinigh wedervoer / heeft hy dikmaal duidelik geklaagd. Sulx alles te verdragen / dat viel den vleesche swaar: des bad hy God so vurigh / in vrese dat hy eens bestrijken moghte; en wierd daar op van God verroost / dat hy geen nood en hadde.

S. 20. Ik scheid hier met weinigh woorden af: also ik niet voozgenomen hebbe / den eigentliken sin van dese plaats te verklaren / die ik niet versta. Sulx te bekennen / acht ik my te minder schande / om dat ik sie datse heden niemant reght verstaat. Lieber blijf ik hier dan staan / als met menigh te van uitleggers / so nieuwen als ouden / over al in 't wild te lopen. My is dat genoeg / dat uit desen geen bewijs vooz des Duivels grote maght te halen is: so lang als niemant sekerlyk en weet / dat de sin sodanig is / als dat betwys vereischt. Maar ik heb al lang voozsien / datmen my met enen hoop besetenen ontmoeten sal / en aan deselven dat doen / dat ik tot hier toe tegenspreke. Doch dat is een stuk / daar ik niet den meesten ernst op uit geweest ben / om het na te speuren: en wat ik eindelik gebonden hebbe / dat sal ik den Leser duidelik vooz ogen stellen. Erst laet ons dan besien / wat vooz bese Beesten 't zyn geweest / daar mede sy beseten waren; en dan / waar in dat die besetenheid bestond.

XXV. HOOFDSTUK.

De *Duivelen* in de Schrift als veele gemeld, zijn van des Duivels Engelen verscheiden.

S. 1. **I**ki hebbe / daar ik dit stuk in 't boozhy gaan raakte XI. §. 5, 6. my verplicht / en de saak bereischtet ook / van dat onderscheid te spreken / dat tusschen den boozsieden Duivel en de Duivelen is. Die en zijn des Duivels Engelen niet. Gansch anders is hun naam in 't Hebreewsch / en ook in 't Grieksch. Twee namen vindmen in 't Hebreewsch des Ouden Testaments / dat onse Oversetters Duivelen vertuifcht hebben: maar ik sal hem selve doen bekennen / dat geen van beiden na behoren is vertaald. Het eerste is *דִּיבְלִים* *Schedym*, ende staat Deut 32: 17. en Psal. 106: 37. De woorden van Moses hebben sy aldus vertuifcht: Sy hebben den Duivelen geofferd, niet Gode: en het op de kant aldus verklaard; desen afgoden, door welken de Duivelen gediend worden. (Of dit wel is / daar af sal hier na noch iets te seggen zijn) verg. 1 Kon. 10: 20. Het Hebreewsch woord betekent *Verwoesters*: also de Duivelen met recht genoemd worden; gelijk den Engel des Afgronds de Verdervder genoemd word. Openb. 11: 9. Of dit hier de naam van Duivelen is / daar komtet noch niet veel op aan: maar is my genoeg / dat het Hebreewsch woord / so sy bekennen / *Verwoesters* betekent. Wy sulden haast vernemen / wie dat die *Verwoesters* zijn. D'andere plaats hebben sy aldus: Daarenboven hebbense hunne sonen en hunne dochteren den Duivelen opgeofferd. Daar by seggense in d'aantekeninge anders niet van dit / Siet d'aantekeninge Deut. 32 v. 17. En dat was ook genogh. In 't Latijn vind ik het op beide plaatsen *Damonia* vertaald; desgelijc in 't Italiaansch *Demonii*. De Fransche Bybel seit op d'eerste plaats / *Idoles*, dat Afgodsbeelden; en op d'andere *Diabes*, dat Duivelen te seggen is. D'Engelschen hebben 't een so wel als 't ander *Devils*, en d'Hoogduitschen *Teufel* vertaald.

S. 2. Het ander Hebreewsch woord is *דִּיבְלִים* *Schiryim*, ende komt ons driemaal in den Bybel voor: Lev. 17: 2/7. 2 Kon. 11: 15. en Jesa. 13: 24. D'eerste plaats hebben d'onzen dus vertuifcht. Sy en sullen niet meer hunne slagtofferen den Duivelen, den welken sy nahoereeren, offeren. Maar op de kant hebbense dit gesteld: Het Hebreewsch woord betekent eigenlijk de genen die ruigh ende gehaard zijn, als bokken; en die den menschen in sodanigen gedaante by wijlen verschenen, (sose meinden) ende van de Heidenen afgelchilderd, op godsdienstige wijze vereerd worden. Siet van desen ook 2 Kron. 11: 15. De tweede plaats daar sy hier op wysen spreekt van *Jerobeams* afgoderpen; ende is van hen aldus vertaald. Hy hadde sich Priesteren gesteld voor de hoogten, en voor de Duivelen, en voor de kalveren

veren die hy gemaakt hadde. Stet vooz eerst hoe hier de Duivelen in de Kalveren tsamen ober eenen ham geschoren staan: hoe veel beter pasten hier de Bokken? Onse Vertaalders / gelijk hier 't selfde woord staat in't Hebrzeewsch / en dooz een selfde woord van hen verduitscht is; wijsen ook op de kant na de voozgaande plaats / sonder iets daar by te doen. So doense ook ter derde plaats / daar sp Jesajas woorden dus vertalen: de Duivelen sulen daar (te weten in 't bertwoeste land van Babel) huppelen. Dus hebben se dan een selfde woord / op die drie plaatsen even eens verduitscht / en even eens verklaard. Maar van d'andere vertalingen isser by na geene die hem mede stemt: dat laat ons nu ook sien.

§. 3. *סדו* *Schedym* hebben de Grieken telkens dooz *δαίμονια*, maar *סדו* *Schiryim* op die drie plaatsen dziesints vertaald. Een betoys hunder ongewisheid / om den reghen sin te weten. *Lev. 17: 7. מטריוי מטאיוי*, en *2 Kron. 11: 15. מטריוי מטאיוי* 't Eerste woord geeft ydele of dwase goden / (so Gods Gheest met reght der Heidenen afgoden noemt) het ander Afgodsbeelden te verstaan. *Jesa. 13: 24.* hebben se 't gelik 't ander *δαίμονια daimonia* vertaald. D'Italiaansche Bijbel heeft op de twee plaatsen *demoni* en *demonij*; maar in de laatste *Satiri*, Satyrs, somen by ouds de boschgoden na der Heidenen meeningen noemde. De Fransche stelde twee eerste malen *diables*: maar de laatste *lutons*, spoken; als beter / so 't schijnt / passende op die plaats. Junius en Tremellius hebben hier *Scopes* in 't Latijn gesteld / en op de kant verklaard. Hunne woorden stel ik dus in't Duitseh Bystere Vogels, die sich als Satyrs bewegen (sp meenen ook al datter Satyrs zyn) aleer ongeluks vogels, raaw van geluid; daar *Homerus 5 Odyss.* af meld. In't Latijn worden se mede *Afones*, en in 't Fransch op ene eigene wijze *Dames* genoemd; welke vogel anderen na-aapt, vleit en op sekere wijze huppelt; gelijk *Plinius* in 't 13. boek der Nat. Hist. 23. c. spreekt. Daarom hebben wy, gelet op 't naastvoorgaande lid van dit vers, en 't woord *huppelen* datter by staat; het liever dus overgeset, dan het selve op de *Satyrs* of *Fauni* of *Tragopanadas*, of diergelijke wanschepfels toe te passen. De gemeene Latijnsche Overfettinge en die van *Zurich* / neffens andere / hebben 't na de letter *pilos*, dat is / hairige vertaald. *Coccejus* heeft 'er het selfstandig woord / datter by verstaan moet worden / *hirci* bokken in de plaats gesteld. D'Engelsche vertaalder maakter mede Satyrs af. *Luther* en *Piscator* hebben hier in 't Hooghduitsch *Feltgeister* gesteld; doch op de twee andere plaatsen mede / als geseid is / *Tenfel*.

§. 4. Hier soo veel verschillende vertalingen / met de texten selve vergeleken / sal de Leser lichtelik drie dingen kunnen sien. Dooz eerst / dat volgens 't gene daar sp in te samen stemmen / ja self daarse schoon verschillen / genoegzaam blijkt / dat die twee Hebrzeewsche woorden geheel wat anders betekenen / dan men gemeenlik dooz Duivelen verstaat: volgens dien / dat in 't geheel Oud Testament van geen Duivelen gemeld word. Een anderen / dat se ebentoeel doozgaans / en byna eenpariglik den text na dien sin hebben willen schikken / (is 't niet overal / 't is ten minsten in de zene of andere

dere plaats) dat de Duivel in 't spel komen moghte. Waar dit by reekomt / sal een weinig verder te vernemen zijn: dan het derde moet ik hier wat breder seggen; te weten / dat hunne vertalinge op die vijf texten niet en past. Want deselbe leit so in den aart noch oorsprong van de woorden niet; en den inhoud noch de t'samenhang der rede eischet niet, die 't ook eensdeels niet lyd.

S. 5. Het en leit / segge ik / in den aart noch oorsprong van de woorden niet. Want waarom word *Schedym*, eigentlich Verwoesters; meer op Duivels / dan *Schodeed* Verwoester op eenen Duivel gepast: dewijle die beide woorden van een selfde grondwoord *Schadal* afgeleid / ende also van eenreley betekenisse zijn? Nochtans word *Iesa. 33: 1.* wee u, gy verwoester, *Schodeed*, op den koning van *Assyrien*: en daar dit woord meer boozkomt / van niemant op den Duivel; maar van ieder een op sekeren mensche gebuid. En belangende 't woord *Schiryim*, gehairde of ruigharige, so de *Bokken* in 't besonder om hunder ruighairigheid wille in 't Hebzeetwesch genoemd worden; waarom het ook 24. maal van onse eigene *Oversetters* bokken verduischt is: wat reden haddense / om alleen op dese drie plaatsen Duivelen daar af te maken?

S. 6. Den inhoud noch de t'samenhang der rede eischte dat ook niet: noch in 't een woord noch in 't ander. Niet in *Schedym*, verwoesters. Want hoewel het in die beide plaatsen op de *Afgoden* geseid is; so zijn d'*Afgodsbeelden* / of der *Heidenen* verdicte *Goden* woest genoegh / om so te heten: dewijle sy woest en afschuwelik van maaksel / (so veel de heeltenissen belang) en woest van omflagh / in den dienst dienmen hen betwees; met eene d'oorzaak van de verwoestinge des volk *Israël* gewoest zijn. Sult word hen daar ober *Deut. 32: 19/ 20.* uichzukkeliik gedzeigd; en *Psal. 106: 40.* wel duidelik gemeld / dat diezwegen de toorn des Heeren tegen sijn volk ontsteken is, ende dat hy aan sijn erfdeel enen grouwel heeft gehad. Was dat niet verwoestinge genoegh?

S. 7. Wat het ander woord belangt: *Schiryim* Bokken of diergelijc vertaald / pasten immers in de laatste plaats / *Ies. 13: 31.* by wat beter / dan dat van Duivelen; dat daar so weinig als een tange op een verken sluit. Wat doen de Duivelen by dat geselschap van wilde dieren, schrikkelike gedierten, jonge struyssen en draken; so sy d'andere namen in deselvede reden meest na gissinge vertaald hebben? Waarom mogen daar geen *Bokken* by? Of krietet overal van Duivelen / daar sich 't wild gedierte houd? Wat gedachten hebben toch de menschen / en met name so geleerde mannen / van de Duivelen / datse die doen huppelen in de woestijnen? Is dien Duiveldans tot eere of vermaak van dat wild gedierte aangekeld? Want menschen souden daar niet meer te binden zijn. Wie is so vernuftig onder al die wilde beesten / dat hy die Duivels in sijn geselschap daar boozkent? Of is dat der Duivelen eigen vermaak: segt my toch / geleerde lieng / hoe dat huppelen der Geesten in sijn werk magh gaan?

S. 8. Waar

§. 8. Waar komt dit dan by toe / dat d'Overfetter's meeflendeel / en in-
 fonderheid de onfen met de Duivelen fo gereed zijn / om hen in den Bybel
 plaats te maken? Warse gelijkelijk met het gemeen gevoelen belangende de
 bofe Geeflen ingenomen / en met dat vooroordeel tot de vertalinge geko-
 men zijn. Anders / fo sp onverschillig waren / als ontrent andere faken
 daarse zelf geen funderling begryp af hadden: wat fwarigheid haddense
 te maken meer dan elders / om het na de letter te bertalen; ende hunne mei-
 ninge in de kant-tekeninge te berklaren? So hadde geen eenvoudig Ufer
 door 't woord Duivelen, in den text gefeld / misleid geweest. Gelyk als
 Pfal. 68: 31. Scheld het wild gedierte des riets, de vergadering der ftieren,
 met de kalveren der volkeren. Hier haddense ook wel een van d'zeen / of
 immerg van beiden / de ftieren of de kalveren, tot Duivelen konnen maken;
 want hier toch ook na beler meininge op de Heidensche / en befonderlik E-
 gyptifche Afgoden gefien woord. Onse Overfetter's bekennen dat mede /
 feggende hier by op de kant: dat sommige alhier den Kalverdient der Eryp-
 tenaren verftaan. Anders latenfe de Hebræwifche woorden in het duitfch
 wel ftaan / wanneerfe der vertalinge niet feker zijn: als van Dudaim,
 Gen. 30: 14 / 15. van Urim en Tumim overal; en van vercheidene ge-
 dierten diemen niet eten moght / den Solham, den Hargol, en den Hagab,
 Lev. 11: 22. en hondert andere meer. So doende foudense ons infgelyk
 met de Schedem en de Sibirijm niet verbyfterd hebben.

§. 9. Maar d'Afgoden der Heidenen / zijn die anders fet dan Duivelen?
 fult gy feggen; ende feit Paulus niet / dat het gene sp den Afgod offeren /
 fult den Duivel zelf geofferd woord? 1 Kroz. 10: 20. Als het daar dan doch
 op aankomt / waarom dan dit woord / daar 't kennelik op d'Afgoden ge-
 feid woord / niet ten eerften Duivelen vertaald? Dit iffet / wel te weten /
 dat qualik verftaan fo veel dolingen gebaard heeft. Des fal ik nu wat bye-
 der daar van fpreken. Sulx heb ik ook al in 't begin des eerften boek
 beloofd / en vooz af gefeid / dat Paulus in die plaats het woord *Daimonia*,
 ende niet *Diaboloï* gebruikt: welk / als gefeid is / in den ganschen Bybel
 anders dan van menfchen (en dat fleggs d'zeemaal) niet en ftaat. Maar
 het woord *daimon*, en *daimonia daimonia* woord in 't Nieuw Testa-
 ment wel 63 maal gebonden / en van d'Overfetter's altijd Duivelen ver-
 taald: behoudens eene plaats / Hand. 17: 18. daar sp lieber Goden hebben
 willen ftellen; om dat het miffchien den burgers van Atenen beter pafte /
 om te feggen dat Paulus een verkondiger van nieuwe Goden, dan van nie-
 we Duivelen was. Waar uit het fchijnt / dat ik d'Overfetter's dus bezre
 aan mijne zijde hebbe; die beweere I. B. V. §. 5. dat de Heidenen/hunne Go-
 den vooz geen Duivels houdende / ook den Duivel niet aanbidden. Dan
 wat hunne vertalinge belangt: sp waren genoodfaakt / daar sp 't woord
Daimonia over al eben eens door Duivelen vertaald hebben / fchoon het feer
 vercheidelik te pafte komt; hier ook fo te doen. Want een eenige ftent
 woord door 62. al te ruimelik overftemt; om in 't minst te twifelen / of
 dat niet de ware en de eenigfte fin is van een woord / dat fo menigmaal /
 op

en op so menigerhande wijze in de Schrift te passe komt. Magh men een uit 63. plaatsen afscheiden / om het anders te vertalen / dan 't op alle d'andere vertaald wil zijn: so en sie ik geene sekerheid altoos / in 't ondersoeken van de sin van enig woord. De *Critici*, dat is Letterkundigen / sullen my dat toestaan / die geen besouder belang in enige Overfettinge hebben.

§. 10. Myn seggen word noch meer bevestigd / uit dien dat andere Overfettingen het Grieksche woord over al behouden: zynde in 't Italiaansch demoni te lesen / so dikmaals als in 't Grieksch *daimoon*: of *daimonion* staat. Maar daarin *diabolos* leest in 't Grieksch / hebben sy *diabolos* in 't Latijn / ende in 't Italiaansch *diavolo* gesteld. So leestmen ook in 't Sprisch Testament *Schido* en *Schido*, daar in 't Grieksch *daimonia* staat: zynde 't selfde woord / waarmede sy Jes. 13: 11. 't Hebreewsch *sheyym* vertaald hebben: gelijk het ook derselfde herkomst is. *Daimoon* vind ik by hen met *diavo* vertaald. Maar voor *diabolos* hebben se 't woord *satana*, dat van gelijke kraghe is / gesteld. Andere talen / in welken 't Nieuw Testament is overgebragt / souden ons door hunne verscheidenheid noch meer verwezen. Waar sullen wy dan eindelijk met de *Daimones* en *Daimonia* heen / daar onse Nederduitsche Overfeters overal / dat is 62. maal Duivelen af maken; eben eens ofter *Diabolo*, daar dit woord van afkomt / geschreven ware? Dat laat ons nu besien.

§. 11. De sake sal gemakkeliker zijn te vinden / by aldienmen slegghs onpartijdig / alle voorzoogdeelen aan een kant gesteld / op twee regelen acht wil geven / die my geen taalkundig schriftgeleerde wrazen sal. Beide rusten die op eenen grond / die in de hoedanigheid der H. schryvers / en derselver taal bestaat. Van afkomst waren sy Hebreewsch / en spraken self Hebreewsch: maar sy schreben grieksch. Dat was / gelijk wy weten / om datse ten behoeve van verscheide volkeren schreben; en dat de grieksche tale doe by grieksch en ongrieksch volk / zedert Alexanders tijden / rondom henen in 't gebruik was. Zuden van verscheiden sprake / so seer als de Joden en Romeinen waren / quamen daarin over een; dat slegghs d'een den anderen / gelijk *Nijssas* aan *Paulus* dede / had te vragen / kome gy Grieksch? *Hand.* 21: 37. en daarmede was het wel / dan kondense makenderen bestaan. Dit gesteld / so magh men byzelik geloven / dat de Schryvers van 't Nieuw Testament de Grieksche woorden in dien sin gebruik hebben / als by den Grieken / en dienvolgens by den Heidenen gebruikelik was. Want die tot het Kristendom bekeerd zijn / hebben de betekenis der woorden niet veranderd. Waar uit volge / dat sy door *Daimones* en *Daimonia* betekend hebben / 't gene de Heidenen daer door verstonden. Of het moeste zijn ('t gene nu de tweede regel is) dat hunne eigene tale / de Hebreewsche wel te weten / die ook de tale van den Bybel is / so bezre als 't oude Testament sich strekt; hen of door gewoonte / ofte nadrukshalven / daar van astyken dede. Dien aangaande is het openbaar genoeg / datse sich wel dikmaals na den stijl des Hebreewschen Bybels schikken. Maar dat heeft hier geen plaats; na dat wy gesien hebben / dat so-

danige Ousbelen daar in onbekend zijn; ende ten hoogsten maar op vier plaatsen 2 maal door *Schedyn*, en noch tweemaal door *Schiryin*, (so zeben beide verklaard) het dat op der Heidenen Afgoden siet / betekend is.

§. 12. Nu en kan mijnen Leser niet onbekend zijn / wat der Heidenen Daimones waren: want dat heb ik in 't eerste boek II. 9 ————— 12. uit oude schryvers aangeliefen; ende met een / wat eere / en om wat reden aan deselven wierd betoefen. III. 2. V. 4. 5. Daar na heb ik getoond / dat d' Afgodery der hedendaagsche Heidenen van gelijken trant is / als die oude was. Dat de Sitte en de Juhlen der Lappen / VI. 3. Dinkipan der Nictoutwers / §. 8. de seven hoogste en 26. mindere Goden der heidensche Persanen / VII. 7 / 8. de Tiedebaik en Gokis der Japonders / §. 9. de Dewetaas en Ratsjesjaas der Korumandeseu / §. 11 / 12 / 13. de Fetifos der Guineers / de Icheiri, d' Ommekous de Maboyas en Zemeens der Kambalen / X. 9 / 14 / 15. alle van denselven slaggh zijn: en dat de godsdienstige eere aan desen als Middelaars en Bewoondhebers / in stede der opperste Godheid betoefen word. Door Daimones zijn dan der Heidenen Afgoden te verstaan: dewelke / na hun geboeren / al 't bestuur der menschelike saken van der hoogste Godheid wege aan sich hadde: en daar van *δαιμόναι* en *δαιμόναι τῶν ἀνθρώπων*, Scheidsluiden en bestelmeeesters der menschen genaamd zijn. Hier van zijn de gelukkigten by de Grieken van ouds *eudaïmones*, die wel met de Dæmons staan; en d'ongelukkigten *kakodaimones*, die met de Dæmons qualik staan, genoemd. Want *eu* wel; en *kakoos* qualik te seggen is. De Dæmones van welken sy waanden dat hen enig quaad toequam / sonder datse 't wisten verdbient te hebben / wierden mede *kakodaimones*; quade Dæmons genoemd.

§. 13. Hier by staat dit noch in 't besonder aan te merken / so algemeen ook bespreuen magh uit het gene ter aangemeide plaatsen getoond is: dat de Heidenen in 't onderscheiden / in 't bengenien en 't waardeeren hunder Goden siet onessen zijnde; geen en naam echter meer dan dien van Daimones gebzuit hebben: so bezte dat dikmaals de Goden en de Dæmones een selfde ding by hen was. Dit twee plaatsen van *Homerus* sal ik dat wel klaar doen blyken. D' eerste is / *Iliad* T. daar *Agamemnon* onder anderen dus tot *Hylfess* spreekt; sijn raad toestemwende.

*Τὰς δ' ἔχων ἰβέλω δρόσῳ, κέλευαι δὲ μεθύειν,
οὐδ' ἐπιόρῳσα πρὸς δαίμονα.* —————

Dus toigt my mijn gemoed, ik wil dien raad wel tweeren;
En doch door vallchen eed den *Dæmon* niet onteeren.

Siet hoe by hier *Dæmon* noemt by wien by sweeren will. Doch of dit

Dit iemand noch enigen twijfel liete : siet hier een ander dat doorgaat
Ilad. S. Achilles reden gebende / waarom hy Hector / der Goden lie-
 belingh / in 't wycken van Euforgus dood niet en derfde tegenstaan : so
 sric hy.

Ὅππότε αἴνη ἐδίλει πρὸς δαίμονα φρεσὶ μάχεσθαι.
 Ὅτι θεὸς τιμᾶ, τάχα οἱ μέγα πῦμα κλυιδῆ.

Die enen *Dæmon* self bestaan derf te bevechten ;
 Ik segg', alfulken man by enen God geëerd :
 Sijn aanslagh gaat verloren,
 Veel ramp is hem beschooren.

Daar word in den tweeden regel God genoemd die in den eersten *Dæmon*
 hier. Dus besluit ik noch eens / dat de *Dæmons* der *Heidenen* *Afgoden*
 zijn.

S. 14. De *Schzift* betuigt dat self. Eerst / daar die van *Athenen* den *A-*
postel enen verkondiger *Καταρ δαίμονων* *Kainoon Daimonion*, van nieuwe
 Goden noemden. *Hand. 17/18.* Want om te bewijzen / dat sulx niet waar
 was / beriep sich *Paulus* op den dienst des onbekenden Gods vs. 23. Die
 God hen onbekend / *θεὸς ἀγνώστος*, *Theos agnostos* wierd dan by die *Heidenen*
 onder de *Daimonia* begrepen. Tot derselver leeringe en dienst boozseide *Paulus*
 door den Geest / dat sommigen / ter laatste tijd uit het *Heidendom* bekeerd/
 wederom vervallen souden. *1 Tim. 4: 1/2.* Want gelijk hy seic *βαπτισ-*
μῶν διδασκῆ *baptismon didachee*, leeringe der dopen, *Heb. 6: 2.* in dien sin /
 dat hy de leere / welke handelt van den doop / daar by verstaat : also mein
 ik / dat het *Vaillen* hier ook niet quallik heeft / dat dit hier van den *Afgods-*
 dienst / die aan de zogenaamde *Dæmons* betwefen wierd / verklaart. So dit
 onsen *Oversetters* in den sin gekomen waere / sp hadden mede van *Daimonia*
 op dese plaats geen *Duivelen* gemaakt. En aan dese *Daimonia* was't mede /
 geen *Diaboli* of *Duivelen* / (so staat'er niet) dat de *Heidenen* in 't algemeen /
 na *Paulus* bedied / offerhande deden / en aan welker tafel sp deelachtig wa-
 ren : *1 Kor. 10 20/21.* gelijk *Joannes* seic / datse die aanbadden. *Openb.*
9: 10. Desgelyk de verleidende geesten, (welken name *Paulus* ook ge-
 bruikt / *1 Tim. 4: 1.*) zijn geen geesten der *duivelen*, *διαβολῶν*, *diabolon* ;
 maar der *dæmons*, *δαίμονων* *Dæmonum* ; welke uitgaan tot de *koningen* der
 aarde. *Openb. 16: 14.* Van dese *Dæmons*, en niet van *Duivelen* was *Wa-*
hylon ene woonstede geworden. *Openb. 18: 2.* Eben eens als ook hier booz
 XXV. S. 3. uit *Jes. 13: 24.* is verstaan.

S. 15. Wat leg ik dan? dat een *Afgod* iet is? Wy weten dat een *Afgod*
 niets is in de weereld, ende datter geen ander God en is dan een. *1 Kor.*
10: 19. en *8: 4.* Om die reden wordense mede in 't *Hebzeetwisch* *דליל*
Elilym nietigheden genoemd. Dat hebben onse *Nederlanders* 14. maal
 D b 2 Af-

Afgoden, ende eens *Exech.* 30: 13. nietige afgoden verduifcht. De sake self word *1 Kron.* 16: 26. en *Psal.* 96: 5. daar't selfde woord in den grondtext is / nadrukkelijk geseyd. Alle goden der volkeren zyn afgoden: maar de Heere heeft de Hemelen gemaakt. In 't *Duitsch* eigenlijk / alle goden der volkeren zyn Nietigheden: ende word daar dan bequamslik te-gengeseid / dat de Heere de hemelen gemaakt heeft; ende daar door ge-roond / dat hy geen *Niet* / maar *Iet* is: ja dat hy groot en seer te prij-sen, en boven alle Goden vreeslik is; gelijk in 't naastboozgaande vers geseyd was. Waarom noemse dan de *Schryft* self Goden? Om dat ge-ne te betekenen / dat die *Heidenen* meinden iets te zyn. Maar uit haar selven noemse 't *Ydelheden*, om te tonen datse in sich self niet niet allen zyn. Dus wordten ook de *Daimones* in de *Schryft* genoemd; niet om datse waarlik zyn: waar om te betekenen dat gene dat alleenlik in der *Heidenen* inbeeldinge is / hoewel het niet en is. So noemen wy d'*Ideen* van *Plato* / d'*Intelgentien* van *Aristoteles*: niet om te geloven datse zyn: maar om te betekenen 't gene sy daar door verstaan. Waarlik heb-ben de koningen van *Affyrien*, seide *Koning Hiskia* / alle de landen ver-woest, ende hunne Goden in 't vuur geworpen. Waren 't van *Goden*? Hy noemse so / om dat hen die volkeren daar booz hielden: maar om syn-rigen geboelen eventwel te seggen / het waren geen Goden. *Ies.* 37: 18 / 19. Segt van gelijken: dat de *Schryft* dan *Daimones* noemt / om datse van de *Heidenen* en *Joden* geloofd wierden; maar datter nooit *Daimones* ge-weest zyn.

§. 16. Dat nooit en was / daar quam ook nooit tet af. Hoe zynder dan in *Christus* tyd so veel *Besetenen* geweest? die wierden in het *Grieksch* *daimonizominoi* *daimonizominoi*, als of men seide / beduifelden genoemd; in dien de *Demons* *Duivels* zyn; 't welk ik bewezen hebbe / *Neen*. Vertien maal word dat woord in d'*Euangelien* gebonden; ende noch eens *daimonias*, 't welk sy vertalen *duivelsch*. *Jak.* 3: 15. Dese *Daimones* zyn 't / en geen *Diabolon*, *Duivelen*; (hoewel het onse *Oversettinge* so noemt) die *Christus* en d'*Apostelen* uitzeeven. *Mat.* 4: 24. en 8: 16 / 28 / 31. en 9: 32 / 33 / 34. en 10: 8. en 12: 22 / 24 / 27 / 28. en 15: 2. en 17: 18. *Marc.* 1: 32 / 34 / 39. en 3: 15 / 22. en 5: 12 / 18. en 6: 13. en 7: 26 / 29 / 30. en 16 / 9 / 17. *Luk.* 4: 33 / 35 / 41. en 8: 20 / 30 / 33 / 35 / 36 / 38. en 9: 1 / 42. en 10: 17. en 11: 14 / 15 / 18 / 19 / 20. en 13: 32. Dese lve zyn 't die de *Schryft* 9 maal bose en 21 maal onreine geesten noemt. Sulx een word mede eens een geest eens onreinen *duivels* (*Demons*) een geest der krankheid, en een waarzeggende geest genoemd. *Luk.* 4: 33. en 13: 11. *Hand.* 16: 16. Sulken *Duivel* / dat is / een *Damon* was 't / waar mede *Christus* vanden waanden dat hy en *Johannes* beseten waren. *Mat.* 11: 18. *Luk.* 7: 33. *Joh.* 7: 20. en 10: 20.

§. 17. Maar hoe seit d'*Apostel* dan van die *Daimonia*: sy geloven dat God een is; maar sy *klidderen*? *Jak.* 2: 19. Want met reden sulx ge seggen; geloven dese iets van *God* / so zynse eventwel: *Aangesien* hy niet

niet geloben kan die niet en is. 't Is recht: die op den name der Daimones den mensche antwoord geven / ik zegge / de Heidensche Priesteren / geloben dat de Godheid in der daad maar een is: gelijk als uit de t'samenstemminge der boornaamste Heidenen / van oude en van hedendaagsse tijden blijkt. I. B. II. 4. VII. §. 2. 5. 6. De beelden in der Heidenen afgodstempelen worden in de Schriften so genoemd / als de verdichte Goden self by hen genoemd zijn. Want de H. Geest seit 'er niet meer af dammen het: en 't gene mensiet is maar silver en goud, een werk van 's menschen handen. Psal. 115: 4. Buiten dat en isser niets dan de blote inbeeldinge der verblindde menschen. Die inbeeldinge doet dan mede / datse d'ingebeelde Goden vraggen; en doet hen meinen dat die antwoord geven / wanneer de Priester hen bedriegt. Gelijk de Schrift nu het gene uiterlijk geëerd wordt den naam des Afgods geeft die niet en is: so is het gelijkertoo te denken / datse dien ook geeft aan dien die op den naam des Afgods spreekt / hoetwel die niet en is. De Papen dan / schoon 't volks dooz veelreep verdichtselen verleidende; geloben echter datter maar een enig godlik wesen is: en dooz wozevinge van hun gewisse / wanneer dat by gelegentheid eens wakker woord / sy t'sitteren wauncerse daar aan denken.

§. 18. By aldien dat iemand vzeemd dunkt / die lette sleghs op 't gene datmen elders leest. Jerem. 51: 44. Ik sal besoevinge doen over Beel te Babel, ende ik sal uit lijnen muil uithalen dat hy verslonden heeft. Is een beeld (gelijk dat van Beel) bequaam om besoevinge te ontfangen? hadde dat in waarheid iets verslonden? Of hadde sulx d'Afgod self gedaan / die nooit in wesen was? Een / sulx gy seggen: maar de Duivel / die onder dien naam / en in dat beeld geëerd wierd. Al wederom de Duivel? Leest dit dan ook eens: Also seit de Heere; ik sal ook de Drekgoden verdoen, en de nietige Afgoden doen ophouden. Ezech. 30: 13. Sal dan de Duivel noch eens sterben? of heeft hem God doe al verdaan, na den inhoud deser profesye / die door de hand van Nebucadnesar verbuld is: hoe regeert hy dan nu noch so strek / als men seit dat hy doet? Is dat noch niet genoeg: so leest dir noch by: Beel is beschaamd, hunne Afgoden zijn beschaamd. Jerem. 50: 2. Schaamt sich dan de Duivel ook? Of schaamt sich het afgods Beeld? Een van beiden / dank ik wel: maar die 't bewind hebben over den Afgodsdienst. So seg ik dan: eben eens schidderen de Daimones, als d'Afgoden beschaamd zijn. Volgens dien blijkt uit desen niet / datter waarlijk Daimons zijn / de gene wiemen t'onreghte Duivelen noemt.

XXVI. HOOFDSTUK.

De menschen diemen seide van deselve beseten of gequeld te zyn, waren sonderlingen siekten onderworpen.

§. 1. **W**ij hebben nu de Dæmonas tot niet gemaakt / die anders ook onreine en bose Geesten genaamd zyn. Nu / dat niet en is / dat doet of werkt ook niet. Hoe hebben dan die Duibels of onreine Geesten sulke werkingen gedaan / als d'Euangelisten ons vermelden / in en dooz de genen die van hen beseten waren ? Dat laat ons ondersoeken. We schyn is / dat dikmaals een of meer Dæmons (su wil ik vervolgens altijd spreken / in plaats van Duivelen daar in't Grieksch de *Daimones* en niet *Diabolois* genoemd zyn) eens menschen lichaam ingenomen en beseten hebben : inboegen datse hem deden spreken ; of meesten tijd swaare siekten en pijnelyke quellingen / zelfs ook raserny en dulligheid toezaghten. Welker elendigen seer veel / dooz de kraght en goedheid onses Heilands / en den dienst sijner Apostelen / daar van verlost zyn ; de Dæmons of onreine Geesten van hen uitgedreven zynde. In't gemeen word dien aangaande van Jesus geseyd / datse tot hem braghten / onder anderen / die vanden Dæmon beseten waren , en dat hy die genas : *Matt. 4: 24.* ingevolge dies ook van d'Apostelen / dat hy hen maght gaf over de onreine Geesten , om deselve nit te werpen. *cap. 10: 1.* Bysondere voorvallen wordten dien aangaande verhaald : die hier na besonderlik te volgen staan.

§. 2. Ende wierd dit uitwerpen der Duibelen by den Heere self / also wel als by syne afgesondenen / booz een bewijs van syne godlikheid / en wettige sendinge opgegeven : waar toe hy Herodes ook liet seggen / Siet , ik werpe Dæmons uit ; *Luk. 13: 34.* en self tot de Fariseen seide / dat hy sulx dooz Gods Geest of vinger ; dat is dooz goddelike kraght te wege braght. *Matt. 12: 28.* *Luk. 11: 20.* Inggeljx by syn afscheid enige Tekenen aan de sijnen belovende / dien hen souden volgen / so seide hy onder anderen / en dat ten eersten : in mijnen name sullense Dæmons uitwerpen. *Marc. 16: 17.* d'Apostelen ook met besondere blijdschap , als verwonderd seiden ; Heere , ook de Dæmons zyn ons onderworpen in uwen name. *Luk. 10: 17.* Sy betrefsen ook / dat hun Heere met den heiligen Geest ende met kraght gefalld was / uit dien dat hy was genefende alle die van den Duivel (daar staat nu eens *diabolas* overweldigd waren. *Hand. 10: 38.* Dit gaat altermaal daar henen / dat het schijnt iets boven de natuur te zyn : en dat de Duivel sulken grote maght over de menschen heeft / die dooz geenerhande middel / dan alleen dooz Gods onmiddelbare kraght te overwinnen zp.

§. 3. Doch somen op dit alles nader ondersoek wil doen / het doet sich haast

haast veel anders op; waaraſ den Aſer te overtuigen / ik hem eerst wil bidden / dat hy enige dingen in acht wille nemen / die hem noodſadelik tot nabedenken brengen moeten. Het eerste is / dat men van sulken menigte der Beſetenen in geenerhande boeken elders leeft: waar uit men reden heeft ſich te verwonderen / hoe men niet een exempel daar van vind in al den tyd / noch daar alle de boeken van 't Oud Testament; ſelf ten tijde dat de Joden tot den dienſt der Dæmones verballen waren, gelijk 't in tijde van Manaffe was. En had de Duivel nu dan ſo veel groter maght op 't volk / nu 't ſelve van 600. jaren af den Afgodsdienſt verlaten / en genoegſaam als verſworen hadde? Ik weet niet wat men hier op ſeggen kan / als dat de Duivel doe beſonderlik is los gelaten: op dat hy die gekomen was om des Duivels werken af te bidden / gelegentheid hadde / om ſijne kragt te tonen; gelijk het met den blindgeboren was. Joh. 9: 3. Maar dan ontſtaat een tweede ſwarigheid.

§. 4. Want alhoewel het niet en ſtrijdt tegen Gods gerechtigheid / dat een ſoon of dochter Abrahams, Luk. 13: 16, gelijk Maria Magdalena, Marc. 16: 9. Luk. 8: 2. en die blindeman ſelf / buiten ſijne of ſijner ouderen beſondere ſchuld / op ene ſonderlinge wiſe van Godt zijn beſocht geweest: ſo moet het echter blyſſend voorkoomen / dat nergens dan onder Gods volk de Duivel ſulken heerſchappje heeft; en dat men niet een enig teken van dien aart in ganſch Egypten ſagh / wanneer God den verſtokten Farao naamkundig heeft verwekt, om aan hem ſijne grote kragt te tonen, ende om mijnen naam ſelf hy te vertellen op de ganſche Aarde. Exod. 9: 16. Geheel anders: maar om te tonen / dat Moſes nuſam om 't volk verloffinge van Godt te doen; ſo wierd Egypten geplaaſt / maar Iſraël verſchoond: wanneer ene dikke duïſterniſſe van drie dagen over ganſch Egypten was maar by alle kinderen van Iſraël was 't licht. Exod. 10: 22 / 23. En hy alſdien 't er ſeer op aan quam / ik meine dat ik ſtoffe meer dan nodig uit de Profeten halen ſoude / dat het den Iſraëlyten beloofd is / die na de Babiloniſche gevangeniſſe ten groten deele hier in van de Heidenen onderscheiden zijn: dat hen God / nu alleen / ſonder omzien na d' Afgoden / by hen gebiend; ook van de plagen der Afgodendienars by bewaren of verloffen ſoude.

§. 5. Een tweeden merk ik aan: dat dese *δαίμωνες* *daimonizomenoi*, dat is eigenlik / ſo als 't woord *Daimoon* gemeenlik verſtaan word / be-duivelde, bedæmonde, of begeestigde ſoud ik ſeggen / of *ἐνεργούμενοι* *energoumenoi*, beſetene menſchen; en gevolgelik de onreine geeſten ſo genaamd / al-tijd by de ſiekten genoemd worden; en alſo genoegſaam onder de ſiekten en quellingen / die doe omgingen / gerekend. Want in 't gemein geſproken / ſo braghtenſe tot hem alle die qualik geſteld waren, met verſcheidene ſiekten en pijnen bevangen zijnde, ende van den Duivel beſeten (van enen Dæmon moeſt het weſen) maankieken, ende geraakten: ende hy genas deſelve. Marc. 4: 24. en 8: 16. Marc. 1: 32. Luk. 6: 18. en 7: 21. Daarom ſeide ook de Heere ſelf: Siet ik werpe Dæmons uit, en make geſond. Luk. 13: 32. En

Petrus insgelijk van hem / dat hy was geneesende geweest (buiten siekten hadde hy beter geseyd verlossende) alle die van den Duyvel overweldigd waren. Hand. 10: 38. Op gene andere wijze woord ook van d' Apostelen geseyd; dat op enen tijd / wanneer se vele Demons uitwierpen, so salden se ook vele kranken met olie, en maakten se gesond. Marc. 6: 13. Dat was wanneer de Heere self noch by hen was: desgelijk ook na desselven Hemelvaart / so braghtmen tot hen kranken, en die van onreine geesten gequeld waren; welke alle genesen wierden. Hand. 5: 16. en 8. 7. en 19: 12.

§. 6. Laat ons 't selfde nu eens in 't besonder sien: waar toe niet nodig is / alle voorballen / die daar af verhaald staan / op te halen; so wy sleghts bemerken / dat ene selfde quellinge in eene selfoen mensche / op d'eene plaat den naan van Daemon of onreine Geest, en op d' andere van Siekte heeft. De soon van sekeren man was / na sijn eigen seggen / Maansiek: Matt. 17: 15. ende also hy daar by stom was / so word elders geseyd / dat het een stomme geest was / die hem quelde; Marc. 9: 17. Luk. 8: 36. en desgelijk van by Mattheus wederom / dat de Daemon van hem uitvoer, wanneer hy genesen wierd. vs. 16 / 18. Dat meer is / het schijnt dat de siekte self den naam van Geest heeft in de Schrift: also deselve van de vzw / die 18. jaren krank geweest was / op die wijse spreekt / dat se enen geest der krankheid hadde. Luk. 13: 11.

§. 7. Het derde is in sonderheid aanmerckens weerdig: Te weten / dat men nergens in den Bybel vind / dat het uitzijven der bose Geesten ooit door Gods Profeten is voorszeyd. Maar Mattheus eens verhalende / hoemen op enen avond vele van den Daemon beseten tot den Heere Jesus vzaght; en dat hy de geesten uitwierp met den woerde, en alle de genen die qualik gesteld waren, genas: so merkt hy daar op aan / dat in desen vervuld is 't gene gesproken was door den Profeet Jesaias, daar hy seit; cap. 53: 4.) hy heeft onse krankheden op sich genomen, en onse siekten gedragen. Matt. 8: 16 / 17. Merkt in 't voorby gaan / dat in den Griekschēn text van Mattheus niet en staat van den duivel, nochte van den Daemon, maar alleen beseten: en dat onse Oversetters eventuel die ingebulde woorden niet en onderscheiden / (gelijkse anders so sozbuldelik doen / wel tienmaal meer dan 't nodig is) deselve met andere letters / of ook tusschen twee haarkens stellende; so als te deser selfde plaatsē het woord onse by dat van siekten is geboegd. Maar uit blijkt dat het hen gelust heeft / den Duivel mede in te schuiven ter plaatsē daar hy niet te doen en heeft. En so veel als nu de sake self betreft: so men uit die plaatsē daar uit Jesaias bygezaght bewijzen moet / dat de Messias Demons uitwerpen moest; so volght noodzakelik / dat de Besetenheid eene van de Siekten is / die de Profet seit / dat hy dzagen / en sijn volk daar af verlossen soude.

§. 8. Dit blijkt mede uit het antwoord / dat de Heere self aan de leerlingen van Johannes gaf; behelsende 't bewijs / dat hy de Messias was / die

Die komen soude / en datmen geen en anderen verwachtten moeste. Gaat henen, seit hy / en bootschapt aan Joannes't gene gy hoort en siet : de blinden worden siende, en de kreupelen wandelen; de melaatlichen worden gereinigd, en de doven horen; de doden worden opgewekt, ende den armen word het Euangelium verkondigd. Van't uitwerpen der Dæmons en spreekt hy niet een woord. Matt. 11: 4/5. ende sulx niet tegenstaande dat hy ter selfder ure vele van liekten en qualen, en (daar wel op te letten staat) ook self van bose geesten genas, so als Lukas uitdrukkelijk daar van schryft: die nochtans de woorden onses Heeren mede verhalende / insgelijc de bose Geesten daar in niet en noemt. cap. 8: 21/22. Maar wanneer hy naderhand van die saken aan Herodes weten liet / so scheen hy alles wat hy genas onder't uitwerpen der Dæmons te begripen. Want dit waren sijne woorden: Gaat henen, segget dien voffe; Siet ik werpe Dæmons uit en make gefond. cap. 13: 32.

S. 9. Het vierde dat hier hy staat aan te merken / is't gene onsen Heere Jesus in eigener persoon van d'ongelobige Joden wederbaren is: het zy datse tot hem self / of tot anderen van hem spraken. Ongetwoon van anderen te horen't gene hy dikmaal sprak / of te sien de werken die hy dede / schreben sy hem toe enen bosen Geest die hem daar toe dreef. Wanneer hy hen berweet / datse na sijn leven stonden: sy niet willende daar van overruigd zijn / bozsten uit in dese woorden: Gy hebt enen Dæmon; wie soekt u te doden? Joh. 7: 20. En tot anderen tijden seidense hem achter na / Hy heeft enen onreinen geest. Marc. 3: 30. En dat was / om dat hy dede / sonderling ontrent onreine geesten / (so als sy die noemden) het gene sy niet begrepen hoe het in sijn werk moght gaan. Hy heeft enen Dæmon (onse Overtsettinge seit / hy heeft den Duivel) ende is uitsinnig. Joh. 10: 20. Waar uit blykt / datse enen Dæmon of onreinen geest toeschryven den genen die niet wel by sinnen is. Schoon sy sulx van Jesus gelovende / al te sondig doolden: echter gabense genoeg te kennen / dat indien't waar geweest hadde / het hen even veel zijn soude / te seggen dat hy dul / of van enen bosen geest beseten was; de sin was even eens.

S. 10. Hit dit alles dunke my dan / datmen wel besluiten magh: dat dit slagb van Dæmons, bose of onreine Geesten, of geesten eens onreinen Dæmons sekere bose siekten waren; die de herffenen belemmerden / en daar dooz de inwendige sinnen / besonderlik d'Inbeeldinge krenkten: hy tijden sich verheffende / gelijk de koozse; ook wel met koozsen vermengd / en met stuipen / d'een swaarder dan d'ander / tot raserny en dulligheid overslaande; waar uit die sware toeballen / van sommigen in d'Euangelien verhaald / ontstonden. In sulken sin wierd aan den genen die somtijds enen overbal van dulligheid hadde / een onreine geest; of Dæmon toegeschreven: ende waren ook d'uitwerkingen der so genaamde bose geesten / dikmaals en voozamelik deselfde als van dulligheid; gelijk men aan verscheidene die d'Euangelien vermelden heeft gesien.

fen. Matt. 8: 28/32. en 17: 15. Marc. 5: 3/4/5. Luk. 8: 27/29. en 9: 39. Onder sulke dulligheid heeft sich ook wel blindheid / stommingheid en dobigheid vermengd gehad: Matt. 12: 22. ende wierd van sulken swa-
re quellinge ten stomme en dove geest genaamd. Marc. 9: 17--25. Lukas meldt de stommingheid alleen. cap. 11: 14.

S. 11. Den oorzong sulker benaminge maghmen uit de Daimones der Heidenen / in 't 1. boek II. §. 9--13. beschreven / en besonderlijk uit dat gevoelen trekken / dat hy ouds en noch heden deselve Dæmonas niet alleen-
lik oorzak of bestierders van der menschen herstoghten; maar ook die herstoghten self Dæmonas genaemd heeft. 1. B. II. §. 12/13. en X. §. 12. Want in welker voegen de filosofie van Plato en Pythagoras den Jo-
den dies tijds aankleefde / is al mede 1. B. XII. §. 4/5/12. uit Filo ge-
toond / en daarna 1. B. XXIV. §. 13. noch eens te pas gebzagt. En
't gene verder in 't besonder hier ter sake dient / is dat my een voornaam
Arts / terwyl ik met die schryven bezig ben / recht te passe t'huis brengt;
ende zedert van my self ook nagesien / dusdanig is. In Fragm. Galeni ex
Aphor. Rabbi Mosis coll. Expos. IV. in libr. Timei §. 99. Gelyk ik dat
bevinde in het II. deel / van 't IX. Stuk der werken van Galenus
pag. 402. staat in 't Latijn van woord tot woord aldus. *Aliqui an-
tiquorum inspicientes Apoplexiam esse agritudinem divam, demonium nominave-
runt. Et aliqui eam Lunam; Lunam autem dixerunt, quia in circulatione Luna
accidere consuevit. Et Plato imposuit huic morbo nomen Dæmonis, quia capiti ac-
cidit, & manifestè nocet loco dei, scilicet cerebro. Dat is: Sommige der ou-
den, inhende dat de Beroerdheid ene bijstere siekte is, noemden deselve
Dæmonium. Sommige de Maan: en dat daarom, dewijle sy gemeenlik
met den omloop der Maen komt. Ende heeft Plato dese siekte den naam van
Dæmon gegeven, dewijle sy het hoofd bevangt, ende klaarlik krenkt de plaat-
se enes Gods (of des Gods, dat is / daar sulc een God of Dæmon / wan-
neer die in den mensche komt / sich sett.) te weten de heiffenen. Het
blijkt dan uit dit seggen van dien Joodschen Medecyn / dat het al een oud
gebruik was / dus te spzeken van de swaarste siekten / die de Herffenen
ontstellen: dat een Dæmon / God of Geest / op sijn Platos te verstaan / dat
deel des lichaams in den mensch bevangen hadde.*

S. 12. Noch meer sal ons Hippocrates de vader van de Medezijnen
seggen / daar hy in sijn boek *mel' i' g'ns' 1008 peri hierces nosou* van de Hei-
lige (dat is de Wallende) siekte, voorz af de reden geeft / waarom die also
genaamd toerd. Der woorden zyn te veel om uit te schryven; maar dit is
de sin. Hy oordeelt datter geene reden is / om aan dese siekte boven andere
dien naam te geven: Maar de menschen, seit hy / hebben door onkunde en
verwonderinge gemeind, dat deselve godliker natuur en oorsprong wesen
moeste; om datse den anderen siekten in geenen deelen gelykt. Doch die reden
toont hy dat insgelyx in vele andere siekten plaats hebben konde. Dies
meldt hy degenen die sijn bedunkens d'eerste vinders van desen name kon-
den geweest zyn: te weten / dat degenen die allereerst dese siekte tot de Go-
den

den gebraght (so heeft *Poësius* in't *Latijn* vertaald) eigenlijk verheiligd, gelijkmen seit vergodet, hebben, *αφειδωραρες αφιροσαντες*, sodanige geweest zijn als de *Magi* en *wypapen* en *omlopers*, en *vermete*le *snorkers*; die sich uitgeven voor seer godvruchtig en van grote wetenschap te zijn. Want dit volk onder voorzegen van godlijkheid sulker siekte hunne onkunde bedekte; om deselve natuurelijk genesende / des te groter eere behalen. Ma dat dan ook de werkingen der siekten waren / daarna benoemdense die van besondere *Goden* / of *Dæmons* / diemen voor oorzaken sulker besondere werkingen en bewegingen hield.

§. 13. Daar tog dan hebben sulke twee getuigen / *Plato* en *Hippocrates* / beide voor des *Saligmakers* komste in de weerd geleerd hebbende / so bezre als de *Joden* kennis of gemeenschap van der *Heidenen* gevoelens hadden / moght het lichtelik gebeuren / datse ook derselber tale spraken / om aan sulke siekten sulke namen toe te schrijven. Nu kan ons *Iosefus* / die onrcent den tijd wanneer dat *Chyristus* uit de weerd ging ter weerd quam / ons daar van versekeringe doen. Want die man so geleerd als hy by de *Joden* was / nochtans vol sorte bygelobigheid / geloofde erger dan self *Plato* of *Hippocrates* / datter sulke *Dæmons* waren die de *kranken* plaagden / en dooz toverkunst verzeven wierden : also hy in sijn 7. B. van de *J. Oudh.* cap. 25. van alsulke *Dæmons* meld / welke so genaamd zijnde, de geesten van de snoodste menschen levendig inneemen, en daarna doden. Waar in hy waarlik ook een onderstandig oordeel belt; als of't een vast bewijs van eigen boosheid ware / so enig mensche van alsulken bosen geest beseten wierde. Nu komt die *Abbi Moses* achterna / so veel wijser dan d'anderen; die ons klaarlik toont / dat sulke gevoelens van de siekten uit dat van den *Heiden Plato* quam : die meer filosoof dan *Arts* / en daar dooz in dit stuk der filosofie dus gebzekkelik / den *Dæmons* (immers in den schijn) heeft toegeschreven; het gene *Hippocrates* / dooz betderseje wetenschap verlicht / niet anders dan natuurelijk / so als alle siekten zijn / heeft aangemerkt. Ondertusschen siemen / dat het bygelobig *Joodsche* volk het domste van die beelerley gevoelens immers in hun spraken / allermeest gevolgd is.

§. 14. En om te mogen sien / hoe seer het *Jodendom* sich na dat *Heidensch* oordeel voegde / so sal ons *Nichtsoot* uit der *Joden* schriften tonen / dat sy ongewone siekten / ook gemeene gebzeken so des lichaams als gemoeds / den bosen Geesten toeschreven / of die self den naam van bose Geesten gaven. Hy spreekt over *Matt.* 17:15. uit. *Ben Majemon* in't boek *Gerushin.* cap. 2. By al dien iemant enen bosen Geest hebbende seggen mogte, met dat hem die Siekte bevangt. enz. Over't boek *Gittijn* cap. 7. v. 1. seggen d'*Aitleggers* / *Kordikus* is een duivel, welke heerscht over de genen die te veel nieren wijns gedronken hebben : of (so als enen *Samuel* seit) wanneer hem de nieuwe wijn uit de wijnpers gebeten heeft. By *Maimons* sone woord het dus verklaard : *קורדיקוס* *Cordicus* is ene siekte die uit al te grote

volheid van de vaten des breins ontstaat, waar door't verstant verbijsterd wort; ende is een slag van vallende siekten. In 't boek Aruch staat שִׁבְתָּה *Shibtha* is een bose Geest, die den kinderkins op den nekke sitt, en de senuwen desselvs uit droogt en toetrekt *De gelyc ober Matt. 8: 28.* Die zijn de tekenen van *Sora* ofte van enen rasende: dat hy 's nachts uitgaat, en sich tusschen de graven onthoud, sijne klederen scheurt, en al ter neder smijt wat hem voorkoomt. *Wozder* (seit Rabbi Houna;) die 't nachts uit gaat is *Kondriacus*, dat is / *Hypochondriacus*, die de milt siekte heeft; die tusschen de graven vernacht; steekt den *Schedym* (wy hebben *XXV. 3/ 4/ 5.* aangewesen wat die zijn) reuk werk aan; die sijne klederen scheurt, *Kolikur* dat is *Melancholicus*, een swaarbloedig mensch; en die al wat hem ontmoet ter neder werpt, *Kardiakus*, dat is / die met hertstikkinge gegueeld is. Wat verder seit hy dan: By wylen is hy dul, en dan wederom by sinnen: gedurende die dulligheid stelt hy sich in alles rasende aan; dan wanneer hy wederom tot sijn selve komt, draagt hy sich wyselik in alles. Siet daar, seit *Lichtfoot* (die anders overdadiger dan iemand anders van den *Duibel* spreekt) ober *Matt. 17: 15.* een selfde ding, *Duivel* en *Siekte.*

S. 15. Men moet ook buiten dat niet bzeemd achten / dat ongemeene quellingen dies tijds den naam van *Geesten* by de *Joden* hadden. Want het en was buiten de *Schrift* niet / dat de *Dzisten* en *bewegingen* des *gemoeds* / het zy ten goede of ten quade / mede *Geesten* heeten. *Daillon* heeft seer be-
 „ *quamelik* met dese woorden aangewesen. Somen met aandacht be-
 „ merkt *verscheldene* dingen / aan welken de *Schrift* den naam van *Ge-*
 „ *esten* geeft: men sal bevinden / dat het niet anders dan *seker* hertstoght-
 „ ten zijn / door welken de *menschen* *gedzeven* / of dus of so gesteld zijn.
 „ Die andere geest, die met *Caleb* was / en is niet anders dan sijn ge-
 „ loof en *moedigheid* geweest; gesteld tegen d'ongelovigheid en *laffertig-*
 „ *heid* van sijne metgesellen. *Num. 14: 24.* De Geest, welken *God* *San-*
 „ *herib* ingeben soude / dat hy een *gerughte* horen / en in sijn land we-
 „ *derkeeren* moeste; was [waarschynelik] de *bzese* die hem door't aan-
 „ *schoutwen* van 185000 *lijken* in sijn leger beving. *Iesa. 37: 7/ 36/ 37.*
 „ Dat *nieuw* herte en die *nieuwe* Geest, welken *God* wil dat sijn volk sich
 „ *maken* sal; (*geestelike* *woesens* / seg ik'er hy / konden sy niet maken)
 „ zijn buiten *twoifel* nietwe *geboelens* en *genegentheden.* *Ezech. 18: 31.*
 „ De Geest der *hoereryen* is de *dzist* die in den *mensche* is tot dese son-
 „ de. *Nof. 4: 12.* en *5: 4.* Wanneer *Jesus* den *twee* *sonen* van *Zebedeus*
 „ *seide* / Gy en weet niet van *hoedanigen* geest dat gy zyt, *Luk. 9: 55.*
 „ so was de *meininge* / datse niet en *bemerkten* van wat *hertstoght* sy
 „ *gedzeven* wierden / om also te *spzeken* alsse deden. Die Geest des die-
 „ *pen* slaaps, die de *Joden* heeft *bevangen* / *Ies. 29: 10.* *Rom. 11: 8.* is
 „ niet anders dan die *natuurlike* *ongeboeltigheid* / waar hen *God* aan
 „ *obergas*; hen onthoudende sijne *genade.* De Geest der *sachtmoedigheid*
 „ *1 Kor. 4: 21.* is de *sachtmoedigheid* self / of de *sachtigheid* van ons
 „ *Ge-*

„ gemoed. Door eenen Geest wandelen, 2 Kor. 12: 18. dat is door eene
„ selfde genegenheid / en met eenerlep booznemen te werke gaan.

§. 16. Hier by moet ik aan den Geest van Saul gedenken; daar
de Schrift af seit: Dat de Geest des Heeren van hem week, en een bose
Geest van den Heere hem verschrikte; welke van sijne hovelingen een bose Geest
des Heeren genaamd wierd. 1 Sam. 16: 14/15. Wat Geest des Heeren
week van Saul? Sodanig als op David quam: niet de godlike werkinge
der hemelsche genade / die in hem van moeders lichaam af al werksaam
was: Psal. 22: 10/11. maar ene heldhaftigheid enen koning over Gods
volk betamende. Die wierd doe veerdig over David, als tot koning ge-
schikt; en die week doe van Saul: als van God verwoopen zijnde. Die bose
Geest was dan / by tegenstellinge / ene droefgeestigheid / natuurliker wijze
uit die verwoepinge / hem door Samuel aangekondigd / onstaande; die
sontwijlen met verheffinge quam / tot heete gramfchap en bijna tot dullig-
heid toe; gelijk toanneer hy zijnen eigenen sone Jonathaan niet de spieffe socht
te slaan. 1 Sam. 20: 33. Die dulle droefheid wierd door 't snarenspeel ver-
sacht; daar de Dufvel nooit booz blughen sal? Maar booz Saul was
dat ene verademinge / en 't wierd beter met hem; so dat de bose Geest dan van
hem week. cap. 16: 23.

§. 17. Men heeft hier niet woosby te gaan / 't gene noch al vzeemder
luid: dat dese Geest van Saul een bose Geest Gods, en de Geest (beter
een Geest) Gods genaamd word. vs. 15/23. dat is / een seer bose geest:
om dat de Hebzee / een ding verheffen willende / gewoon zijn so te spre-
ken; in aansien dat het gene Gods is / noodzakelik het booznaamste is.
In dien sin hadde Rachel worstelingen Gods, dat is sware woestelingen /
met hare suster getwoosfeld; Gen. 30: 8. Davids leger groeide dagelijc
aan tot een groot leger, als een leger Gods; 1 Kon. 12: 22. De grootste
bergen tegen den diepsten afgrond gesteld / zijn de bergen Gods, Psal. 36: 7.
en de schoonste Cederbomen de Cederbomen Gods Psal. 8: 11. Ober sulc
hadde sich een geleerd man / insonderheid der tale so volkundigh / hier niet
nodig veel te quellen / om te seggen hoe een bose geest Gods geelt kan wesen;
of te tonen / dat dien naam den Hepligen Geest ook past: wiens besonder
werk het zy / so wel den bosen te verschrikken / als de goeden te vertroosten.
De misflagh komt uit die gedachten / datmen door iemants Geest iers bui-
ten hem / en dat selfstandig zy verstaan wil hebben; 't welk wy nu wel sien
dat altijd so niet en is.

§. 18. Het komt ook niet oneben uit / dat sulc als daar nu geseld is een
Geest genaamd word. In 't begin van dit boek l. s. 10/11. nam ik 't woord
in sulken sin als 't gebruik mede bzengt / in aansien van het gene dat ik
daar ter handen nam: d'oozprongelike betekenisse / daar dat gebruik
van afwijkt / heeft hier beter plaats. Dus word d'uitwaseming
des bloeds / het fynste van ons lichaam / dat door de pesen straelt / daar
alle kraght van beweginge der leden in bestaat / niet anders dan Geest ge-
noemd. Het gemoed des menschen word ook daar van aangedaan / door

de nauwe gemeenschap die de Ziele met het Lichaam heeft. Wie en weet niet / dat de vochtigheden / daar ons bloed uit bestaat / dus of so gematigd / de Geest die daar uit ontstaat veelsins veranderen / en van sulken / of van anderen aart doen zijn? Vochtigheden segg' ik: die in 't Laetijd *Humores* genaamd zijn / waar uit wy Humeuren seggen; en ver volgeng / dat iemand in een goed of quaad Humeur is. Vergelijc / dat hem sijn Humeur tot dit of dat vervoert; so hy qualik doet of spreekt / het is de schuld van sijn Humeur. Segt veel liever dat sijn Geest sulc alles doet: want die uit d' Humeuren ontstaat / en also de naaste oorzaak is van des menschen doen.

XXVII. H O O F D S T U K.

Zo by't uitwerpen der Geesten, als anders, heeft sich de Heere Jesus na des volks gelegentheid geschikt.

S. 1. **W**anneer ik dus tot hier aan toe in 't ondersoek van dese saak gekomen was / so hond ik my so bezere wel verlicht / dat die benaminge van Demons of van bose en onreine Geesten sulker herkomst waren / als daar nu getoond is: en derhalven op geen andere wijze uitgedreven wierden dan de koozts of andere quaal uit 't menschen lichaam / ofte met een woord gelijk als af gebaagd wierd; so d' Evangelien van 's Heeren wonderdaden klaar getuigen. Maar 't gene my doe noch te kragtich tegen stond / was / dat de Heere Jesus self 't gemeen geboelen scheen te stijven met sijn spreken en sijn doen: mitsdien dat hy sich daarin so droegh / dat men anders niet bemerkten konde / of hy was al mede in 't verstand / dat het waarlik bose geesten waren / die van buiten in den mensch gebaren / hem van binnen deertlik plaagden. Ik en wist derhalven niet of ik verder had tegaan; of het daar by te laten soude / 't gene des niet tegenstaande uit al 't gene geseid is klaarlik bleek. Want sulc zynde / maghmen sich van de waarheid / reghedraads nagespeurd en uitgebonden / niet versetten laten; al is 't dat sich van elders hinderpalen opdoen / daarin niet over heen kan komen: also ons verstand enig ding wel klaar kan sien / ende nochtans let datter bystaat / door d'onbolmaaktheid die noch in ons is / niet met een begrijpen. Nochtans docht het my geraaden / so om my self / als ook om anderen indesen te voldoen / naaukeurigher na te speuren / wat van desen handel zy. En siet hoe ik dan eindelik hier mede mijn genoegeen hond; daar ik hope dat het de bescheiden Leser ook wel vinden sal.

S. 2 **T**e weten / dat onse Heere Jesus / wanneer hy op aarde wandelde / nooit in sijne leeringe liet bliken / dat hy gekomen was / om den menschen de natuurliken oorzaken van 't een of 't ander ding te leeren: noch ook / om de dolingen ontrent de enkele bevattinge der saken; maer
al.

alleenlik om de gene die de zeden en den Godsdienst betreffen / te verbeteren. Sulx blykt genoegzaam uit verscheidene lessen van hem openlik gedaan / en de bescheiden / die hy op dese en gene voorzellen gaf: alwaar hy niet voozhy gekonnen hadde de dolingen te ontdekken / indien 't sijn ongemerk geweest ware. Het eerste is ten bollen klaar / somen wel doozkreeft alle die daar van in d' Evangelien beschreben staan; welke ik tot behulpe des Lesers opsoeken / ende hier vooz ogen stellen wil. I. Matt. 5: 6 / 7. Luk. 6: 20-49. gesproken tot de scharen. II. Matt. 10. Luk. 9: 1-5 tot d' Apostelen besonder. III. Matt. 11: 7-30. IV. Matt. 13. Marc. 4. Luk. 8: 4-11. V. Matt. 18. VI. Matt. 20: 1-16. VII. Matt. 21: 28-46. en 2: 1-14. VIII. Matt. 23. IX. Matt. 24. en 25. Luk. 21. X. Luk. 4: 16-21. XI. Luk. 10: 1-16. XII. Luk. 12: 1-12. XIII. v. 16-59. XIV. Luk. 14: 7-24. XV. v. 25-35. XVI. Luk. 15. XVII. Luk. 17. Luk. 17: 1-10. XVIII. Luk. 18: 1-8. XIX. v. 9-14. XX. Joh. 5: 19-47. XXI. Joh. 10: 1-18. XXII. Joh. 12: 23. Men soude 't getal deser lessen groter kunnen maken; maar dit sijn de vooznaamste; en waar onder d' overige ook bequamelik te begripen sijn. Geen van allen rechter / daar iets van natuurlijke dingen of derselver nature van den Heere geleerd word; selfs ook niet van saken des Geloofs: het komt alles op de Zeden aan. Dit eene stuk / dat hy de beloofde Messias is / waar af hy geduriglyk 't geheel bewijs uit sijnne werken haalt / is 't gene het Geloof / (en sulx ook vooznaamlik betrefte.

S. 3. De bzagen die den Heiland van tijd tot tijd sijn voozgesteld / en 't bescheid dat hy telkens daar op gaf / sijn mede van dien aart. Sulx is te sien uit alle die plaatsen daarin ons d' Evangelisten daar van melden: welke ik allegaer / so veel alffer zyn / insgelijks aantekenen wil; op dat een ieder te gereeder sie / hoe waarachtig 't zy het gene ik segge. I. Matt. 8: 19. Luk. 9: 57. II. Matt. 9: 3. Mar. 2: 3. Luk. 5: 18. III. Matt. 9: 11. Mar. 2: 16. Luk. 5: 30. IV. Matt. 9: 14. Mar. 2: 17. Luk. 5: 32. V. Matt. 11: 1. VI. Matt. 12: 2. Mar. 2: 24. Luk. 6: 2. VII. Matt. 12: 10. Mar. 3: 2. Luk. 6: 7. VIII. Matt. 12: 38. Mar. 8: 11. IX. Matt. 12: 47. Mar. 3: 32. Luk. 8: 21. X. Matt. 13: 10. Mar. 4: 10. Luk. 8: 9. XI. Matt. 13: 36. XII. Matt. 13: 54. Mar. 6: 2. XIII. Matt. 15: 1. Mar. 7: 1. XIV. Matt. 15: 12. XV. Matt. 15: 15. Mar. 7: 17. XVI. Matt. 16: 1. Mar. 8: 11. Luk. 11: 29. XVII. Matt. 16: 13. Mar. 8: 27. Luk. 9: 18. XVIII. Matt. 17: 10. Mar. 9: 19. XIX. Matt. 17: 19. Mar. 9: 28. XX. Matt. 18: 1. Mar. 9: 34. Luk. 9: 46. XXI. Matt. 18: 21. XXII. Matt. 19: 3. Mar. 10: 2. XXIII. Matt. 19: 7. Mar. 10: 10. XXIV. Matt. 19: 16. Mar. 10: 17. Luk. 18: 18. XXV. Matt. 19: 25. Mar. 10: 26. Luk. 18: 26. XXVI. Matt. 19: 27. Matt. 10: 28. Luk. 18: 28. XXVII. Matt. 20: 10. Mar. 10: 35. Luk. 22: 24. XXVIII. Matt. 21: 15. Mar. 11: 27. XXIX. Matt. 22: 20. Mar. 11: 21. XXX. Matt. 21: 23. Mar. 11: 27. Luk. 20: 1. XXXI. Matt. 22: 15. Mar. 12: 13. Luk. 20: 20. * XXXII. Matt. 22: 23. Mar. 12: 18. Luk. 20: 27. XXXIII. Matt. 22: 34. Mar. 12: 28.

12: 28. XXXIV. Matt. 24: 3. Mar. 13: 4. Luk. 21: 7. XXXV. Matt. 20: 8. Mark. 14: 4. Joh. 12: 4. XXXVI. Matt. 26: 63. Mark. 14: 61. Luk. 22: 67. XXXVII. Mark. 9: 38. Luk. 9: 49. XXXVIII. Luk. 9: 54. XXXIX. Matt. 8: 21. Luk. 9: 59. XL. Luk. 9: 61. XLI. Luk. 10: 29. XLII. Luk. 10: 40. XLIII. Luk. 12: 13. XLIV. Luk. 13: 1. XLV. Luk. 13: 34. XLVI. Luk. 13: 23. XLVII. Luk. 11: 31. XLVIII. Luk. 14: 1. XLIX. Luk. 15: 1. L. Luk. 17: 5. LI. Luk. 17: 20. LII. Joh. 2: 18. LIII. Joh. 7: 3. LIV. Joh. 8: 1. LV. Joh. 9: 2. LVI. Joh. 9: 40. LVII. Joh. 13: 36. LVIII. Joh. 18: 19. LIX. Joh. 18: 22. LX. Joh. 19: 10. LXI. Joh. 21: 21. LXII. Hand. 1: 7. Onder alle die plaatsen isser maar eene / daar buiten 't algemeen leerstuk van den Messias iets verhandeld word van saken die de leere betreffen: te weten de XXXII. die 't bewijs van d' Opstandinge betreft.

S. 4. Anders is het met die t'samenkomsten / welke de Heere Jesus met verscheidene personen vooz en na gehouden heeft. I. Joh. 3. met Perodemus / van de Wedergeboorte / II. Joh. 6. met de Joden / van het Bood des levens. III. Matt. 16: 13. met sijne eigene leerlingen. IV. Joh. 4. Met de Samaritaansche vrouwe over 't selfde. V. Joh. 7: 16. in den Tempel. VI. Joh. 8: 12. al de selfde leere verbolgende / tot bevestiginge dat hy de Messias was; VII. Joh. 10: 23. wederom / op den grond van 't gene hy geseid hadde / dat hy de getrouwe Herder was. VIII. Joh. 11. hy 't optwekken van Lazarus hetonende dat hy d' Opstandinge en 't Leben is. IX. Joh. 14: 15 / 16. met sijne leerlingen / handelende van de vught sijns nakenden Boods en sijner Opstandinge. X. Luk. 24. met de twee op den wegh na Emmaus over sijne Opstandinge. En so daar iets meer op die wijse van gelijken inhoud by d' Evangelisten te bespeuren is. Alles wat ons daar in voozkomt gaat gelijkelyk daar henen / gelijk Johannes self verklaart / dat Jesus is de Christus; en datmen / om ter saligheid te komen / met een boetbeerdig hert in hem geloven moet.

S. 3. Maar geen besondere Hoofdstukken des Geloofs; als van de Scheppinge / besonderlik der Engelen / van de Verkiefinge / van de Dieghrbeerdigmakinge / van de Erffonde / selfs van sijne Voldoeninge dooz onse sonden / en heeft hy ooit / daaraf men leest / voozdachtelik of hoofdsakelik berklaard: dan slechts van sommige der genoemde stukken hier en daar wel iets ter zjden / ende by gelegentheid gemeld. Doch dat en was so veele niet / datmen daar uit enige volkomene verhandeling van enig leerstuk soude kunnen opmaken: dan alleenlik om 't van elders opgemaakt dooz d'eene of andere reden te versterken. Waanom niet meer? Om datmen uit het gansch beleid van 's Heeren leeringen en daden niet / hoe hy alleenlik voozgenomen hadde / terwyl hy self op aarde was / dooz beiderleje middel sich bekend te maken: en 't gene vozder tot de leeringe behoort na sijnen Heimelvaart dooz d' Apostelen te doen verzyghten. In deser voegen is ons dese saligheid begonnen verkondigd te worden door den Heere; maar daarna bevestigd van degenen die hem gehoord hadden;

Heb2.

Heb. 2:3, ende van hem de belofte ontfangen dat hen de H. Geest in alle waarheid (daar sp uitijnen monde maar een deel afwiffen) leiden soude. Want so lang als die hen d' oogen niet verlichte/ so en kondense die niet dragen, schoon hy hen al verder hadde willen onderwijfen. Ende nochtans warendes noch vele dingen, die sp noch te leeren hadden. Joh. 16: 12/13. Heeft hy sijne Apostelen / tot 's volk leeringe al te voren uitgesonden / niet verder in dien tijd geleerd: hoe soude hy 't aan 't gros des volks toch hebben willen doen; die geen ooren om te hooren, noch ogen hadden om te sien, ende dien also vooz dien tijd niet gegeven was, de verborgentheden te verstaan; om welke reden ook de Heere dooz gelykenisse tot hem sprak. Matt. 13: 13/14/15. Mark. 4: 12. Luk. 8: 10. Joh. 12: 40. Hand. 28: 26.

§. 6. By aldien dat dit iemand vzeemt dunkt/aangefien dat de Saligmaker selve tot sijne Apostelen seit; al wat ik van mijnen Vader gehoord hebbe, dat heb ik u bekent gemaakt: Joh. 15: 15, so moet hy echter weten/ (behalven dat de reden voozgemeld van selve blijkt) datmen dese woorden tegen sijne eigene verklaringe/naderhand's gedaan/ ende nu so eben verhaald/niet duiden mag. Niet al't gene hy na sijne eeuwige Godheid besloten/maar na sijne Menschheid/en als Middelaar van God in last ontfangen hadde / den menschen op de aarde te verkondigen; dat hadde hy niet allen man/ maar den Apostelen/als vzienden/ ook bekend gemaakt. Maar verder ging hy niet de stukken/noch 't verklaren van de leere niet: in deser voege was de godlike hult'houdeinge met syn volk vooz dien korten tijd bepaald. En dat en is geen groter wonder/ dat hy de leeringen die hy voozstellen wil / als dat hy de leeringen / aan wien hy die voozstelle/en sijne werken tone/ wel duidelik bepaalt. Vooz eerst / den Apostelen; den anderen is dat niet gegeven. Matt. 13: 11. En so veel als die met hen gemeen hadden/en de hoogste Leeraar openbaarlik leerde/ dat was alleenlik vooz de verlorene schapen van Israëls huis. Verder was hy in persoon te leeren of lichamelik te helpen niet gefonden. Matt. 15: 24. Ja hy wilde ook niet/dat d' Apostelen so lang als hy op aarde was/ verder souden gaan; self tot de Samaritanen niet / welkers steden binnen Israëls landpalen begrepen waren / en die sy in 't doozreizen moesten over slaan. Matt. 10: 5/6. Nochtans moeste bezre 't grootste deel van 't hemelsch koningrijk uit de Heidenen van oost en west vergaderd worden/en dus langen tijd/gelijken 't heden siet / de kinderen des koningrijk, dat is het Joodsche volk / buiten geworpen. Dus had het Jesus self voozseid. Matt. 8: 11. Siet dan/ hoe weinig dat het was / het gene Jesus self heeft willen doen of leeren / by 't gene dat hy na dien tijd dooz anderen heeft willen doen.

§. 7. En daarom was 't geen wonder/ dat hy sich tegen verscheidene doelingen / dies tijds by 't Joodsche volk in swang gaande / niet en heeft verklaard. Sels niet wanneer hem de gelegentheid daar toe besonderlik scheen te vermanen / en syn stilswygen heimelike toestemminge te zyn. Ik sal dat met verscheidene exempelen betonen. Over den blindgeborenen gevraagd zünde van sijne leerlingen/Rabbi, wie geeft gefondigd, dese of sijne ouders, dat hy blind soude geboren worden? so antwoozd hy slechts; Noch dese en heeft

gefondigd, noch sijne ouders; maar 't is op dat Gods werken in hem geopenbaard souden worden: Joh. 9: 2/3. Ondertusschen meldt hy 't minste van de doling niet / waaruit die vrage spzoot / het zy datse de Zielwisseling van Pythagoras geloofden / en dat dese man / te horen in een ander lichaam enige swaare sonde had bedzeben / eer de ziel met dese laatste geboorte in dit lichaam overging; of dat sy meinden dat een kind dadelike sonde in 's moeders lichaam kan begaan. Misverstanden beide van sulken groot belang / dat het onbetamlik schijnen moghte / de menschen daar by te laten / vooz iemand die so bequaam was om hen daar af te verlossen. D'inbeeldinge van een aardisch en wereldsch koningrijk / dat Christus / so sy meinden / oprigten soude / ende hen tot het voornaamste bewind daar van verheffen; verdozsaakte dikmaals desen twist / wie onder hen de meeste daar toe wesen soude. Matt. 18: 1. Marc. 9: 34. Luk. 9: 46. en 22: 24. Daar uit ontstond ook dat verzoek van Zebedeus beide zonen / dooz derselver moeder voozgesteld; om d'een tot sijne reghter / d'ander aan de linkerhand te mogen sitten in sijn koningrijk: Matt. 20: 20. en de vrage naderhand; Heere sult gy te deser tijd het koningrijk over Israël weder oprigten? Hand. 1: 6. Dochtrang heeft hy in vier malen maar eens / en dat bedektelik / te verstaan gegeven / dat het niet den staat sijn koningriks anders dan met die van dese weerd wesen soude / Matt. 20: 25 / 26. sonder echter noch den reghten grond en aart sijn hemelischen en geesteliken koningriks te ontdekken. Op de vrage / Wat doende sal ik 't ewig leven beërven? antwoordt hy niet / dat het niet doen te doen is; maar alleenlik / onderhoud de geboden. Matt. 19: 16 / 17. Luk. 10: 25 / 28. Veel min sprak hy iets van 's menschen aangeborene verdozventheid / waar dooz 't hem onmogelik is / Gods geboden te onderhouden.

S. 8. Zeifs belangende sijne eigene persoon / hoe groflik daar ontrent de menschen doolden; geen van allen dies tijds gelovende dat hy was / of dat de Messias wesen moeste ware God van eeuwigheid / eens selfden wesens met den Vader; maar alleen een godlik man en groot pfoet / het hoogste dat Cleopas noch na sijn opstandinge van hem getuigde. Luk. 24: 19. Sulck een gewigtig hoofdstuk des Geloofs believde onsen Heere niet als doe noch te verklaren; maar liet de menschen in dien waan / tot dat hy ten hemel gebaren / en aan Gods reghter hand geseten / den Geest uitstozte / die hen dese waarheid leerde. Goede Meester, (seid'er een) wat moet ik doen? en hy daar op anders niet / als wat noemt gy my goet? niemant is goed dan God: eben eens oft hy ook geen God en ware / aangefien dat hem die menschen daar vooz niet en hielden. Desgelix verzoekt / om als een voornaam Arts het dochterken van Jairus te genesen: vermits het onderwijlen quam te sterben / so komt men dat den Vader seggen / om den Meester niet meer moeyelik te vallen; Mar. 5: 35. denkende / so 't schijnt / dat hy als andere meesters wel raad wist tegen siekten / maar niet tegen den dood. Wat doet hy; vrees niet. seit hy / maar geloof alleenlik; te weten / dat ik ook u kind wel wederom aan 't leven helpen sal. Dat hadden ook Elias en Eliza / dooz Gods kragte en als Pfoeten wel gedaan. Maar dat hy dit self uit eigene kragten dede / gelijk het lang na de-
sen

sen bleek / daar af en spreekt hy niet een woord : en laat also dat volk in die onbetreuenheid / daar 't so hoognodig te geloben is / dat hy in wesen de waarachtige God en 't ewig leven is. 1 Joh. 5: 20.

§. 9. En 't gene nader ter sake komt / is dat my de heer van Dale / tertwyl ik met dit schryven besig ben / recht te passe in gedachtenisse bzingt. Te weten / dat onse Heere self ontrent het stuk van de Geesten / schoon met luiden te doen hebbende / die deselve plat uit loochenden; nochtrang met een woord tot bewijs daar van hoorz gebzaght; alleenlik om dat het vzaagstuk aan hem voozgefeld daar af niet en spzak. De Sadduceën seggen, datter geen Opstandinge is, noch Engel noch Geest. Hand. 23: 8. Maar wie heeft ooit gelesen / dat de Heere Jesus dese dolinge tegen spzak / of bewijs gaf datter Geesten zijn. Van de Opstandinge wel / wanneer hem sulc gebergd wierd: maar van Engelen of Geesten niet een eenig woord; het gene ik my selven dies te meer versikere om dat die Euangelisten / eenpariglik vertellende / hoe hy op 't vzaagstuk van d' Opstandinge den Sadduceën heeft den mond gestopt; echter geen van allen 't minste woord van hem verhaalt dat op de Geesten past. Matt. 22: 23. Mar. 12: 18. Luk. 20: 17. Desgelijken Paulus / den groten Meester hier in volgende / schoon hy seer wel wist / dat de Sadduceën van de Fariseën so wel in 't stuk der Engelen als der Opstandige verschilden; en dat hy de verdeeldheid kragtiger dooz 't melden van die beide / dan van een der beide stukken soude hebben aangesett; vernoegt sich echter met d' Opstandinge alleen te noemen. En latende de Fariseën by 't vermoeden / dat een Geest oft Engel tot hem moghte gesyzoken hebben / so en doet hy niet de minste moeite om d' anderen tot sulc een goed gevoelen ook te bzingen; ten minsten datter Engelen of Geesten in de gansche weerd zijn.

§. 10. Nu wederom ons tot den Heere self te keeren: die heeft (om 't stuk noch nader te betrachten) ontrent de Geesten ende hun bedrijf heeft de Saligmaker sulken taal gesyzoken / die na de letter verstaan seer ongerind is luidende. Hoorz hem eens: Indien ik door Beelsebul de Dæmons uirwerpe, door wien werpente dan uwe sonen uit? Matt. 12: 27. Wie meinen wy dat dese sonen zijn: d' Apostelen / als sonen der Joden: al te bezre gesocht. In dien sin moestense Jesus self vooz eenen hunder sonen kennen. En souden dat de Fariseën roestaan / dat d' Apostelen dooz Gods of Jesus kraght de Dæmons verdrifven konden; hoe kondense dan tegen spzeken / dat het Jesus self dede: Indien sy den Heere des huises Beelsebul geheten hebben, hoe veel te meer sijne huisgenoten? Matt. 10: 25. 't Was van wel bezre van daar / dat sy de Apostelen waarlik vooz sodanig erkenden. Welke dan: Hunne eigene sonen of Leerlingen / die ook sonen (gelijk men seide sonen der Profeten) genaamd waren. Die geloofdense dan dat al mede Dæmons uit wierpen. Geloofde 't Christus ook? Dat moest bezre van hem zijn: want hy dit werk vooz een bewijs van sijne Godheid uitras; cap. 12: 28. Daar het ook hy 't volk vooz aangenomen wierd / roepende vast met groter verwonderinge en verbaasheid uit: Wat woord, (wat seggen of wat laak) is dit, dat hy met maght en kraght den onreinen geesten gebied, en sy varen uit. Luk. 4: 38. Ende noch eens / Daar en is nooit desgelijx in Israël gesien.

fien *Matt.* 9:33. **O**berfult merktenfe seer wel, dat het gene de *F*arifeen boozgaben / van *D*aemons uit te werpen / niets te beduiden hadde by 't gene sy *C*hriftus fagen doen. **N**ochtans fpreekter de *H*eerfe zelf fo af / als offe 't waarlik deden. **G**eeft hy fo veel toe in een ftuk dat fijne eere fo na by betrof: fo maghmen lichtelik fien / dat fijn oogmerk niet en was / de menfchen teffens van de dolingen te verlossen / die sy in hun fpreken toonden; wanneer hy flegghs op 't gene dat de vrage was behoorzlik antwoord gaf. **J**a dat hy fiefh zelf met de dolingen behief / om den tegenfprekeren met hunne eigene woorden den mond te floopen.

S. 10. **N**och eens. **M**einen wy dat fekeren *B*eëlzebul, dat is / God der vuilgheid, of *D*rekgod: of *B*eëlzebul, God der vliege, fo genaamd waarlik d'oberfte der *D*aemons was? **D**it was buiten twifel een naam / welken de *S*chryftgeleerden van dien tyd den oberften der *D*aemons toepaffen / na hun eigen verftand; dat waarlik seer verdozben was. **D**es naams tweeboudige oorzpiong geeft dat klaark te verftaan. **D**e *I*fraëlitē noemden *D*rekgoden, de genen die van nature gene Goden zijn: gelijk *P*aulus daar van fpreekt; *Gal.* 4 8. om dat fe louter dze en vuilgheid waren / vergelēken by den waren God / die fo rein van ogen is. **E**n de God der vliegen, meint men, in aansien van de menigte der vliegen / die op het bleefch der offerande vielen; van welken die van *I*fraël / fomen feit / geenē laft en hadden. **H**et was dan ene blote berfimminge der *J*oodfche leeraas in dien tyd / den oberften der *D*aemons, dat is der *H*eidenfche verdichte *G*eeften / *B*eëlzebul of *B*eëlzebul te noemen: en ebentwel laat *C*hriftus dit fo gaan / sonder hen uit die botte dolingen te verlossen. **S**ijn werck was derhalve niet fo seer de dollingen te wederleggen; als de zeden te verbeteren.

S. 11. **V**ader kan ik dat doen blyken / met het gene *V*aillon al booz my heeft aangerkend: met wiens woorden ik het daarom hier ook seggen sal. **„** 't Gene onse *S*aligmaker *Matt.* 12:43. feit van den onreinen *G*eeft, die **„** van den menfche uitgegaan zijnde, de dorre plaatsen doorwandelt, foeken- **„** de ruste, die hy niet en vind; daarna wederkeert in fijn huis daar hy uitgegaan **„** was, en dat ledig vindende, met befemen gekeerd en verzierd: dat hy dan fe- **„** ven andere geeften, bofer dan hy zelf is, met fiefh neemt en dat fe daar dan' fa- **„** men wonen; fo dat het laafte van dien menfche erger word dan 't eerfte: fult **„** alles is maar by gelijkenis gefeid / ontleent van 't gene men gemenelik fo on- **„** der 't volk te seggen plag; ende in geenē deele van de *G*eeften / die sy fiefh ver- **„** beelden / verftaan kan woorden. **M**aar seer bequamelik kanmen 't felve pas- **„** fen op enige ondeugd / daar fiefh een menfche booz enen tyd af fprent; sonder **„** sonder fiefh echter daar op uit te lēgen / dat hy de deugd betraghte: inboez- **„** gen / dat het felfde gebzek wederom plaats nemende / kragtiger dante boren **„** in hem werck; en daarenb. nog met anderen berfelfchapt komt / gelijk 't een **„** gebzek 't ander lichtelik met fiefh fleep / of met andere vermeerderd word. **„** **D**e *A*postel *P*etrus verklaart ons dese gelijkenisse / wanneer hy feit: *I*ndien **„** fy, na dat fe de befmettinge defer weereld ontvloten zijn, in defelve weder- **„** om ingewikkeld zijnde, overwonnen worden; fo is hen 't laafte erger gewor- **„** den

den dan het eerste. *enz.* Maldonatus/van hem mede hier toe bygebraght/
 is het met hem eens. Wanneer geseid word/(schijnt hy/) dat hy henen gaat
 en neemt noch seven andere geesten, erger dan hy self is; sulx en beteken an-
 ders niet/dan dat de genen die van den besten aart sijn/hunne dreigdelikheid
 komen te verliezen; en de godlike gunste versmadende/doozgaans de snode-
 ste woorden:gelijkerwijs of't in plaarse van eenen bosen geest die in hen was/
 eerse tot beterschap gebzaght wierden / nu wel seven tsaam gekomen wa-
 ren. Sulke ene uitlegginge van enen Jesuwijte / welk volk toch altijd veel ge-
 reeder met den Duivel is/dan wy/behoorde ons te meerder t'overtuigen.

S. 12. Daar moet ik noch by doen/ 't gene my dunkt dat sonderling ter sa-
 ke dient. Dat de Heere Jesus die geheele rede en gelijkenis op de Fariseen
 past/die hem lasterden/dat sijn uitwoerpen van Demong geen godlik / maar
 een eigen woerk eenes groten Demong was. Dus bzencht her Lucas daar te
 pas cap. 11: 24/ 25/ 26. Maar Mattheus boegt die woorden op een ander
 boozval/datse noch een ander teken wilde sien/ eerse geloofden. Dies hy hen
 hertelik waarschowt/om wel toe te sien/datse dooz het herdnekkig tegenpre-
 ken hunne ongelobigheid niet ongeneeflik/en hunne boosheid onbeteterliker
 maakten. Salmen dan seggen / dat de Joodsche meesters al mede van den
 bosen Geest/en sommigen op't laaste van wel seven teffens beseten waren; so
 en kondense daar af niet berloft woorden/dan dooz opreghte bekeeringe. Sul-
 ken bosen geest bzencht een ieder mensche met sich in de wereld / en neemt
 noch meer anderen toe/na mate dat hy toeneemt in de sonde. Die bosc Geest
 des menschen/elders vleesch genaamd / begeerd tegen den Geest die uit God
 is / ende word uitgedreben dooz bidden en vasten; mitsdien dat wy ons sel-
 ben reinigen van alle besmettinge des vleesches en des Geestes / volbzengen-
 de onse heiligmakinge in Gods bzeke. 2 Cor. 6: 1.

S. 13. Men siet dan / dunkt my/ klaar genoegh/ dat het de stijl des groten
 Meesters is gewest/ de menschen niet alleenlik booz dien tijd in sulke dolin-
 gen te laten; maar ook sich na de taal te boegen/die ten deele uit sulke misber-
 stand ontstond. Tot het een en 't ander heeft hy buiten twijffel (gelijk tot al-
 les wat hy sprak of dede) grote redenen gehad. Want ten eersten so en doet-
 men geenen neuen wijn in oude ledersakken, nochte setmen enen lap van een
 nieu kleed op een oud. Luk. 5: 36/ 37. 't Volk was doe noch rot en onbes-
 schaafd / boozingenomen met betouderde geboelens/daar al lange 't gras o-
 ver gewassen was/ dooz de sogenaamde infettinge der ouden. Doch onge-
 lijk lichter was 't (gelijk het altijd is) hen over verdozvenheid van zeden dan
 van sinnen te overtuigen: so veel als 't wederom gereder is / de sinnen te ver-
 lichten/dan de zeden te verbeteren. Dan dit laatste is de reden, om dat het lich-
 ter is te verstaan wat goed en waar is / dan daar na te doen; en van't eerste /
 dat het gene de reden betreft / klaarder booz de menschen open leit dan 't gene
 tot de kennisse van de natuur der saken strekt. De mensche / hoe verduisterd
 in't verstand en van Gods leven vervreemd; betoont nochtans het werk der wet
 geschreven in hunne herten: gelijk het Paulus beide getuigt. Ephes. 4: 11.
 Rom. 2: 15. Om sulker oorzaken wille maghmen lichtelik denken / dat de

Heere Jesus/ alles teffens niet te doen / van dat gene heeft begonnen / dat het naast en nodigst was. Want men heeft niet te twyfselen / of de vreesse des Heeren het begin der ware wijsheid zy ; dewijle Job en David en Salomo sulst eenstemmelik getuigen. Job. 28: 28. Psal. 111: 10. Spruik. 1: 7. en 9: 80. en dat so 't einde van alle saken, ende alle menschen betamelik zp. Pred. 12: 13. Die dingen dan eerst geleerd / die tot de deugd en oefening des levens meest behoren / met so veel kennisse / als daar toe bereijst word: so sal des menschen god: vruchtig gemoed tot aandacht bereid zijn / om de kennisse der godliker saken des te neerstiger te ondersoeken.

S. 14. De Saligmaker niet voorhebbende (gelijk getoond is) de rechte waarheid van die dingen alsnoch te verklaren: en konde ook daar af niet anders spreken dan men sprak / so hy wilde verstaan zijn. Hy gaf den siekten sulke namen alse hadden onder 't volk: 't welk niemant vzeemd moet denken / also dat aller wijzen regel is; *loquendum cum multis, sentiendum cum Paucis*; met veelen eens in spraak, met weinigen eens van gevoelen zijn. So dede Christus ook; God doet sijne Sonne opgaan, seit hy Matt. 5: 45. Waar op? want eigentlik so gaatsse om niet op noch onder; gelijk 't gemeene volk verstaat. Ja / op en onder de himmen / sulst gy seggen: en ik wederom / dat de himmen buiten ons gesigt geen woesen hebben / en den menschen sleghs de weerd schijnt te eindigen / en de Hemel aan de Arde te raken / daar sich eindigt ons gesicht: waar door de himmen sich noodzakelik op elken tree die wy doen / veranderen moeten. En genomen dat die onbeweeglik bleven: so is 't de Sonne niet die op of onder gaat / maar 't schijnfel van de Son: om van 't gescht / in welk van beiden die beweging zp / den Wardkloot of de Son / hier niet te spreken. Maar so de Heere 't een of 't ander daar af eigentliker wijze had gezeid / hoe soude 't volk hebben kunnen weten wat hy meinde; desgelijc / so hy den siekten andere namen hadde willen geben dan sp hadden / wie soude verstaan hebben dat het sulke siekten waren / als men onder die bekende namen overal verstonde. Daar mede gaf hy echter niet te kennen / dat hy sulst tot oorzak stelde als in die benaminge begrepen was. Meinen wy / dat de Heere Jesus / so hy heden noch op aarden ware / schromen soude 't konings seer of St. Jans ewel te noemen / sekere siekten onder dien name bekend / om ons te doen verstaan / van wat siekten dat hy sprak? Maar soudent wy daar uit besluiten mogen / dat hy d'oorzak daar die namen uit ontstaan zijn / ook in waarheid daar voor kent. Ende moeten daarenboven weten / dat het volk doorgaans niet en weet / welk de reden veler namen zp; diemen aan de vzeemde qualen geeft. Ewenwel / elk noemtse so om malkander te verstaan. Wat de redenboering belangt / die de Heere Jesus met alsulke lyders heeft gehad / daar van sal ik noch hier na in 't besonder spreken.

S. 15. Doch eer ik tot dit stuk noch tot een ander overga / komt my van self iet in den wegh / 't gene ik eerst moet sien op te nemen. Op twee plaatsen sonderlinge spreekt de Saligmaker so / dat hy 't uitzijben der Duibelen of Demons van 't genesen der anderen siekten onderscheid. Want dus luiden sijne woorden / na sijne opstandinge tot d' Apostelen gesproken. Den genen die ge-

geloven sullen dese tekenen volgen: in mijnen name sullense Duivelen (Dæmons) uitwerpen; (nu van geheel wat anders) met nieuwe tongen sullense opnemen; ende al is't datse iet dodelix drinken sullen, dat en sal hen niet schaden: op kranke sullense de handen leggen, en sy sullen gefond worden. *Mar. 16: 17/18.* Daar't uitzijben der Dæmons so bezre van't genesen der kranken afgeschelden is/ dooz drie saken die tusschen beiden staan; schijnt dat het seer verscheidene saken zijn. Doch ik sie wederom twee wegen/om hier uit te komen: den eersten die sich te deser selfde plaats openbaart / en den anderen die sich van elders hier op toe loopt. Buiten 't spreken met nieuwe tongen is hier niers dat op krankheden niet en siet: also 't veilig aantaken der vergiftige slangen/ en 't onschadelik dzinken van dodeliken dzank/ op de bewaarmiddelen / het eerste en laatste op de geneesmiddelen; beide van sware en dodelike siekten / siet. Het booznaamste woord vooz aan geseid: In mijnen name sullense Dæmons uitwerpen. Geen wonder/ datse sulken wonder sullen kunnen doen: als andere menschen sullense met njewe tongen spreken; het zy dat hy daar dooz de taal in welken sy spreken souden / ofte ook de woozden wil verstaan; te weten / datse op een ongehoorde wijze met den woozde slegghs d' onreine geesten / in wat taal het wesen moghte / na't land daarse sich alsdan bevonden / d' onreine geesten in des Heeren Jesus nam geboden uit te gaan. *Hand. 18: 18.* Sy self souden in gedurige en volkomene gefondheid zyn / self van slangenbeten en vergiftdzanken onbeschadigd. Dat meer is / sonder tong of spraak / soudense by wijlen dooz 't opleggen hunder handen ook de kranken wel genesen.

§. 16. Dese uitlegginge word dooz dien anderen wegh versterkt / volgens welken sich dese Schrift op andere plaatsen dus verklaart. Want dit opleggen der handen / ende (dat noch meer te verwonderen is) self der klederen slechs van de Apostelen / word besonderlik mede op 't uitzijben der onreine geesten gepast. Ja ook de blote schaduwe heeft het selfde gevolg gehad. Dit word sonder onderscheid verhaald / by meldinge van allerhande kranken, ende besonderlik die van onreine geesten gequeld waren; welke alle genesen wierden. *Hand. 5: 15/16.* Dit was dooz den dienst van Petrus: van Philippus word sulc ook verhaald / dat onder de tekenen die hy dede, van vele die onreine geesten hadden, deselve uitgingen, roepende met grote stemme, ende vele geraakten en kreupelen genesen wierden. *Hand. 8: 6/7.* Ende wat Paulus aangaat / God dede ongewonelike kragten door sijne handen: also dat ook van sijn lyf op de kranken gedragen wierden de sweetdoeken ofte gordeldoeken, ende dat de siekten in 't gemeen van hen weken, en de bose geesten in 't besonder van hen uitvoeten. *Hand. 19: 11/12.* So dat met minder werk dan 't opleggen der handen / ende noch minder dan met spreken / also wel de bose geesten uitgezoben als d' andere siekten genesen wierden. 't Booznaamste word booz aan en besonderlik genoemd: dieshalven d' onderscheidinge by *Marchus* ter gemelde plaatsen niet en is / so als het met den eersten schein.

§. 17. D' andere plaats / die ik in den weg sie staan / steekt noch wel wat hoger uit. Want op 't seggen van de tseventig / dooz den Heer by

by twee tot den dienst sijns rijkx dooz 't land gefonden; Heere, ook de Dæmons zijn ons onderworpen in uwen name: so seit hy; Ik sagh den Satan als een blixem uit den Hemel vallen. En dat hy dit op 't uitzygen der Dæmons past / blykt noch meer / om dat hy in eenen aasem daer by voegt: Siet ik geve u de magt om op slangen en scorpioenen te treden, ende over alle kragt des vyands; ende geen ding en sal u eenigins beschadigen. Doch en verblijdt u daar in niet, dat de geesten u onderworpen zijn; maar verblijdt u veel meer dat uwe namen geschreven zijn in de hemelen. Luk. 10: 17--20. Twee woorden zijn in dese rede / die ons aanstoot geven mogen; de Satan en de Vyand: doch daar 't ongelijk op aankomt. Want wy woorden dooz geen ding genoodsaakt dooz den Vyand hier den Duivel te verstaan: also de kragt des Vyands, na Hebrzeewschen stijl / den Heere en den Apostelen (als meer geseyd) meest eigen / bequamelik booz vyandlike kragt genomen woord; waar by men alles wat den mensche schadelik / en sijner nature byand is / verstaan magh. Het sal dan meest op den Satan aankomen / welken de Heere als enen blixem uit den Hemel vallen sagh / wanneer de onreine geesten in sijnen name den Apostelen onderwoopen waren. Dat laat ons nu dan sien.

§. 18. Ik stelle dan het gene my een ieder lichtelik toestaan sal / dat het woord ik sagh (het Grieksch en Ijd niet / datmen segge / ik heb of hadde gesien) van enen tyd die doe effen boozby / ende byna noch tegenwoordig was / te verstaan zy. Des raakt het dese sake niet / wat Christus na sijne eeuwige Godheid van den beginne / of ook booz 't begin des weerdts gesien heeft: wat in 't begin geschied zy of namaals te geschieden stonde. Het valt seer gemakkelik toe (al schijnt my dit meest tegen) dat de Heere hier verklaart / wat hy sagh wanneer de Apostelen de onreine geesten uitzeyden: en dat was / gelijk hy seit / dat de Satan als een blixem uit den Hemel viel. Nu sal my Beza hier alleen wel dooz helpen / die daar dus af schryft. *Collocatur Satan in aëre cum suis Angelis Ephes. 6: 12. Inde videtur detudi S quidem cum impetu, quando voce Evangelii potestas ipsius aboletur.* De Satan word met sijne Engelen in de lucht geplaatst. Ephes. 6: 12. Van daar schijnt hy afgestoten te worden, en dat met kragt, (gelijk een blixem) wanneer sijne maght door de verkondiging des Evangeliums vernietigd word. Dat hy de plaats Efes. 6: 12. van de Lucht verstaat / dat sullen wy den leser in 't XXX. Hoofdstuk anders tonen. Van het gene volgt neem ik volkomelik booz 't mijne aan: en segge dat de Saligmaker dit seer op sijne en der leerlingen verwonderlik werken past; waer van 't verwonderlijkste was / dat ook de onreine geesten in synen name onderwoopen waren / dat is geene krankheid so beswaarlik / die sy sulker wijze niet genesen hadde. Met sulken kragt moest het Euangelij vergeselschapt gaan; gelijk het Paulus leert: Heb. 1: 4. Sulx de Heere self mede wroght, bevestigende 't woord door tekenen die daar op volgden. Mat. 16: 20.

§. 19. Die wonderlike kragt der genesinge van d'allerjammerlicke qua-

qualen was ene traghtige verbyzeking van des Duibels werk / de Sonde; om welker wille alle jammer en elende sedert Adams afval in de Weereld quam. Hier van word al 't quaad / dat oorzpronkelyk van den Satan quam / den Satan / als oft hy noch daar mede in 't besonder besig ware / toegeschreven: gelijk ik in 't XVIII. Hoofdstuk byzeder aangeliefen hebbe. Want dese woorden / welke seggen / dat de Satan dies tijds uit den hemel viel / eigentlijk verstaan: of ten minsten in alsulken sin / dat hy van de heerlijkheid / daar hy eerst in was / beroofd is: pasten geensins op den tijde des Evangeliums / also hy 't sedert sijnen eersten val / gansch geen plaats op 't minst in den hemel hebben konde. Maar het siet waarschijnlijk op 't gene aangaande den Asirier of Babylonier / groten vband en verdrukker van Gods volk / tot betekenis sijns ondergangs gesegd was. Hoe zijt gy uit den Hemel gevallen, ô morgensterre! enz. Jes. 14: 12. Want desgelijc word Openb. 12: 8. den Draak, wiens name Duivel is en Satanas geseid / dat hy naderhand noch eens van den hemel neergeworpen is. Sulc geschied derhalven also menigmaal / als iet merkelyc tot afzyek van de sonde: en der quellingen daar uit ontstaande / dooz Gods wonderlike hand bedzeven word.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Waar tegens niet en strijd het gene van verscheidene Duivelen. door den Heere Jesus uitgeworpen, in 't besonder word verhaald.

§. 1. **A** wat tot hier toe geseid is / sal de boozoordeelen noch niet wech nemen die men uit den schijn heeft opgevat van verscheidene besetenen / in d' Evangelien besonderlik gemeld / daar de Demong dooz den Heere Jesus uitgedzeven zijn. Deshalven acht ik nodig dat wy ons deselve den eenen na den anderen boozstellen / en sien dat werk eens aan. Men sal bevinden / datter niets in boozkomen sal / dat tegen d' uitlegginge stryd / die ik in 't naastvoorzgaande hoofdstuk beweerd hebbe. Behalven dat het dikmaals in 't gemein geseid word / dat de Heere Duivelen heeft uitgezoopen / so vindmen ses of seven onderscheidene gevallen / wat besonderliker en omstandiger verhaald. Ik salse hier eerst aantwysen / en daar na volgens van na by besien. I. De eerste in de Synagoge te Capernaum. Marc. 1: 23--27. en Luk. 4: 33--36. II. De tweede in der Gadarenen land / die een legioen Duivelen hadde. Matt. 8: 28--34. Marc. 5: 1--27. Luk. 8: 26--39. III. Daar na een stomme. Matt. 9: 32. Luk. 11: 14. IV. Noeh een die blind en stom was. Matt. 12: 22. V. Van noch ene Sytelsche dochter. Matt. 15: 21--28. Marc. 7: 24--30. VI. Eindelikh een die maanziek was / en daar by stom en doof. Matt. 17: 14--21. Marc. 9: 17--29. Luk. 9: 37--43. Doet 'er by Maria Magdalene / van welke de

Heere seben Dæmons uitgeworpen hadde. *Matt.* 16: 9. *Luk.* 8: 2. en (om toch niets voorbij te gaan) de vrouwe die 18. jaren lang van enen Geest der krankheid hadde krom gegaan. *Luk.* 13: 10-16.

S. 2. Van den eersten leit ons *Markus* / dat hy enen onreinen geest; *Lucas* / dat hy enen geest eens onreinen Dæmons hadde. Hoe dat te verstaan zy / is in 't naastvoorzgaande hoofdstuk §. 10-17. verklaard. Het was een geest van dulligheid / de kraght der inbeeldinge bedorpen zijnde. Gelyk *Abucad-netsar* seben jaren lang hem selve voor een beest hield. *Van.* 4: 33. waar af de verklaringe in mijn boek over dien *Profeet* §. 281-285. te lesen is. Desgehyr meinde dese man dat hy een bose Geest was / en dat *Jesús* hem geen goed kon brengen / hem die sulken vrand was van 't goed / als d'onreine geesten zijn. Sijn gelijke menschen heb ik self ervaren / die niet beter wisten / of sy waren Gods geslagene vranden; en diemen niets te dank kon spreken / dat daar niet op sloegh. Daarom dese man / gehoord hebbende wie *Jesús* was; ten minsten siende hem daar so eerwaardig sitten in de *Synagoge* / en horende so kraghtig uit de *Schryft* bewyzen / dat hy de *Messias* was: so schrikte voor hem so swaarmoedigen man / en roept uit: Wat hebben wy met u te doen, *Jesús* gy *Nazarener*? zyt gy gekomen om ons te verderven? Ik kenne u wie gy zyt, namelijk de Heilige Gods. Van half konnen maakt sulc een mensche meer dan heel: alsomen doorzgaans eerst geloofst het gene men meest hoopt of vzeest.

S. 3. Maar wie was het van / welken *Jesús* hier bestrafte, sult gy seggen; die man / of d'onreine geest? Ik segge / beide gaar; also die man hemselven daar voor hield / dat hy was / als geseld is / sulc een onreine Geest. Dien bestrafte *Christus* even eens als hy de koortse bestrafte, *Luk.* 4: 39. de winden en de Zee bestrafte; en so als die hem gehoorsaam waren. *Matt.* 8: 26 / 27. Also hier ook d'onreine geest. Dese hem in 't midden geworpen hebbende, scheurende, en met ene grote stemme roepende, ging uit van hem, sonder hem iets te beschadigen. De toerjuichinge / die hy daar over van 't onstaande volk ontving / was ook even eens. Want op 't uitwerpen van dien Geest wierdense alle verbaasd; so datse onder malkanderen vraagden, seggende: wat is dit? wat nieuwe leer is dese, dat hy met maght en kraght ook den onreinen geesten gebied; so datse hem gehoorsamen, en varen uit? Even eens als over 't stillen van de Zee / de menschen bevreesd zijnde met grote vrees; verwonderden sich, seggende: wie of hoedanig een is dese toch, dat hy ook den winden ende 't water gebied, en sy hem gehoorsam zijn.

S. 4. Het tweede voorbeeld *Matt.* 8: 28 / 34. *Mar.* 5: 1-17. *Luk.* 8: 26-39. sal ons mogelijk het meeste werk geben. In 't verhaal daar af komen *Marcus* en *Lucas* beter t'samen over een / dan het schijnt dat sy beyde met *Mattheus* doen. Want die spreekt van twee besetenen; sy van eenen / die mogelijk de voornaamste was / en met wien de redenen tusschen *Christus* en den Geest zijn voorgeballen. Ondertusschen heeftmen te twyffelen / of het is een selfde voorbeeld daar sy alle drie af spreken: de plaats / het land

land der Gadarenen / een Legion Dæmons / en dat gebaren van de menschen in de swijnen / 't misnoegen der inwoonders over dat verlies / by hen allen eenparig verhaald / geven dat genoegzaam te verstaan. Laat ons 't gene sy daar van seggen / tsamen stellen : en vooz eerst besien hoed'ig dese man geseid was / eer hem Christus quam genesen ; daarna / hoe dat toeging ; en ten laastten waat den verkens wederboer. Daillon geeft 'er wel oplossinge van ; doch die my dunkt dat ik waat bescheideliker stellen moet : also ik de sijne d'eerstemaal lesende / seif noch niet in alles was voldaan.

§. 5. Van beide besetenen schryft Mattheus / datse uit de graven quamen , ende seer wreed waren , also dat niemant door dien wegh voorby gaan konde. Marcus en Lukas van die eenen / die het quaadst hadde : dat hy van over lange met Dæmons (Mattheus seit sleghs Dæmon , Marcus / onreine Geest) beseten geweest , ende was met geen klederen gekleed , ende en bleef in geen huis , maar in de graven ; ende niemant en konde hem binden , ook seif niet met ketenen. Want hy was menighmaal met boeijen en ketenen gebonden geweest ; maar de ketenen waren van hem in stukken getrokken , en de boeyen verbryfeld ; ende wierd van den Dæmon gedreven (hier is 't wederom Dæmon ; te voren heeft hy Dæmones als van velen geseid) in de woestijne : so dat niemant magtig was hem te temmen. Ende hy was altijd nacht en dagh op de bergen , ende in de graven , roepende , en slaande hem selve met steenen. Dit waren almaal bewijzen van volstrekte dulligheid ; so ergh als 't immers wesen moght. Doch men behoeft hier 't Amsterdam sleghs dikmaals in 't Dolshuis te komen / om dergelijke menschen te sien ; of de genen daar na bzaen / die der dagelijx met ommegean : sonder die gedachten / datse van den Duivel dus beseten zijn. Men sal u ook wel seggen / of se ketenen en boeyen bzaen konnen. Hadmensche daar binnen niet versekerd gehad / eer de dulligheid op 't hooghste was / of meelst daar in gekregen : men souldese genoegh in 't wild sien lopen hebben ; en vergeefs gesocht te temmen. Sels dit niet tegenstaande / salmen noch wel somtijds sien datse uitbzaen : so bezre dat daar af noch wel een spreekwoord is / Hy fiet 'er uit , als of hy uit een dulhuis uitgebroken ware. Noch onlangs heb ik enen Jode hier gekend / die tweemaal uitgebzaen is / men weet niet hoe. Belangende de Geseenen / 't zy dat het Heidenen of Joden waren ; ik denke niet dat by hen so goeden opsicht op de dulle menschen was / als by ons : so dat het daar wel lichtelik gebeuren konde / dat sulke menschen in 't wild henen liepen.

§. 6. Nu laat ons verder sien / hoe die bose Geesten van dien mensche uitgedreven zijn. Marcus verhaalt dat allerbreedst : te weten / hoe Jesus en die dulle man elkanderen ontmoeteden / en waat woorden tusschen beiden doozgeballen zijn. Als hy Jesus noch maar van verre sagh , liep hy aafsonds toe , en aanbad hem. Dat wil seggen (soo de genen weten die het Grieksch verstaan) dat hy sich vooz hem ter aarden neder boogh / tot bewijs van diepe eerbiedigheid. Dat salmen doozgaans aan sulke slaggh

han menschen sien / en't is my self meermaals gebeurd ; datse meest op sulke lieden vallen / die vooz leeraars geacht zyn / deselve ontsien en lieft met hen sprekten. Seer klaarlik is my dat aan den voorzeyden Jode laastt gebleken. Dat Christus nu tot desen Bergesener seide / Onreine geest , ga uit van desen mensche : dat sprak hy eensdeels als een ander ook wel doet / iemant vooz eerst in sine inbeeldinge (dat hem dit of dat van binnen quelt) wat toegebende / om hem daar af te verlossen ; anderdeels / gelijk hem dat besouderlik betasande / om uiterlik te tonen / dat hy met maght en kragt den onreinen geesten gebied. Het was dan so veel te seggen' als ; Bofse quellinge verlaat desen man : of / gelijk hy tot enen anderen seide / Sta op en wandel ; also hier / word verlost van dese jammerlike quaal.

§. 7. Maar dese man met groter stemme roepende / seide : Wat heb ik met u te doen , Jesus gy soon des alderhoogsten Gods ? Zijt gy gekomen om ons te pynigen voor den tijd ? Ik besweer u by God , dat gy my niet en pynigt. Die sich eens iet vastelik inbeeld / die gelooft dan voozt al't gene dat hem dunkt daar by te passen. Sekere vyzot tot Francker / sich latende voozstaan / datse d' onvergeesslike fonde / diemen noemt tegen den H. Geest begaan hadde : meinde dan vervolgens ook / datse niet meer bidden / noch in den Bybel lesen / veel min ter kerke moest gaan ; daar af sy sich ook langen tyd geheel onchield. En achtende haar self / om der voorzeyder sonden wille / getwiffelik verdoemd : so doecht haar dat haar niet en paste 't gene 't allerminst na kristelik gelcek ; self de natuurlike liefde niet ; en dat het haar besouderlik vermaken soude (daar sy waarlik groten schyzik vooz hadde) so sy hare kleine kinderen in 't water moght verdzinken / en diergelyke meer. Geen wonder dan / dat dese man / sich inbeeldende dat het in sijn lichaam van verdoemde geesten krielde / ook dus verbaard vooz Jesus was : wetende so veel ten minsten wel / dat sulke een groot Profet / als hem na ging dat hy was / en die reeds sulke Demons al meer had uitgewozpen ; de sijnen mede lichelik niet sparen soude.

§. 8. Maar / suldge seggen / hoe was hy dan so tegen de verlossinge sijns selfs / indien hy 't was / en niet de Duivel die so riep ? Die vyzage paste beter / so wy eenen vooz hadden die wel by sijne sinnen was. Maar een dul mensche voegt te samen / dat hy meint so te behoren / schoon dat het hanght noch kleeft. Gelyk de vyzot / daar ik terstond van seide / sich inbeeldende verdoemd te zyn / derhalven ook so sprak als sy geloofde dat verdoemden doen : invoegen dat ik haar in alles ovezreden konde / 't gene ik oorzdeelde dat tot haarder verbeteringe dienen moghtre ; of aldien ik vooz af toonde / dat sulx mede in verdozpelingen plaats had ; als 't huistwerk waar te nemen / haren man en kinderen lief te hebben ; mitdien dat Paulus sulx van d'ongelobigen seit ; 1 Tim. 4: 8. en dat de vyzke man self in de Helle noch op 't wel zyn sinner vyz broederen bedacht was. Luk. 16: 28. Siende dan / dat die natuurlike liefde met den staar
enee

ener verdoemde bestaan konde; so en sprakse nooit meer van hare kinderhens om den hals te brengen. So moght die Sadetener ook / gelovende met duisenden van Demons beset te zijn / sich inbeelden / dat die dooz hem spraken / en dat dit sulken sprak was als hen paste.

§. 9. Sodanig was het ook het gene volght: Mijn naam is Legio; want onser zijn vele. Een Legioen kryghsknechten wierd in 't minst op 3000 / in 't meest op 6000. man geschat. Maar nooit wierd de vestinge of legerplaats / daar sulc een aantal van soldaten sich bevond / Legio genaamd: gelikmen heden niet en geeft den naam van Regiment of Squadron aan de plaats daer 't sich gelegerd heeft. Wilmen 't op de Geesten passen: hoe salmen die by namen onderscheiden / indien elk rot / een goed getal uitmakende / Legio heet? Maar toe is doch de naam / so die het een van 't ander niet en onderscheidt? Maar dese man / hebbende sijn hoofd vol muisenesten / gelijk men spreekt; geloofte dat die vol Demons zyn / en dat hem des de naam van Legio wel toebehoort. Want den sulken en paste sulken antwoord niet: het zy dat sy te samen spraken / of dat een vooz allen sprak. Niet alle tsamen: die moesten seggen / onse; en niet; mijn naam is so. Ook hadde Jesus den onreinen geest, en niet de geesten, gebzaagd; *τι σοι ὄνομα*; *ti soi onoma*; welke is dijn naam? ende niet *τι ἐν ὄνομα*, *ti hynin onoma*? welke is u lieder naam? Ook niet een vooz allen / die als 't hoofd van d'anderen konde geweest zyn. Want wat seggen soude dat zyn / so een Capitein gebzaagd zijnde / hoe heetje? soude antwoorden / ik heet Compagnie; of een Collonel / ik heet Regiment; of een Bizigadier / ik heet Bizigade?

§. 10. 't Is waer / ik lees hier na op 't 19. vers / dat die man 't Legioen gehad hadde; waar uit het schijnt / dat het niet by inbeeldinge / maar in waarheid also was. Doch dat en volgt daar geensins uit; niet meer dan dat Samuel in waarheid met de Coberes gesproken heeft / om datter duidelik staat / dat de Vrouwe Samuel sagh, dat Saul vernam dat het Samuel was / en dat Samuel sprak tot Saul. *1 Sam. 28: 12 / 14 / 15.* Die ene geschiedenis verhaalt / gelijk hier d'Euangelisten / brengt de saken vooz so alse uitterlik zyn voorgeballen; sonder over d'oozsaken / daar de waarheid in verborzen leit / ondersoek te doen. Wy self zyn so gewoon te spreken. Want gelikmen menschen vind / die sich vastelik inbeelden / datse 't een of 't ander levendig dier in hun lichaam hebben; sullen wy hen dikmaals volgens die inbeeldinge ook so noemen; als de man met den aaxter in sijn lijf; de man met de trommel in sijn hoofd, de man sonder ingewand; en diergelijke; sonder daar mede te berekenen dat die luiden waarlik so gesteld zyn.

§. 11. Op gelijke wijze word van boozes geseld / dat de Demons den Heere baden / dat hy hen niet gebieden soude, in den Afgrond heen te varen maar seiden, Send ons in de kudde swijnen, dat wy in deselve varen mogen; De vrozv noch eens / daar ik van segge / wist ook anders niet / of hare ziele moest op 't scheiden uit haer lichaam na den Afgrond van der helle varen.

varen. Maar neemt dit hier eens / dat het Duivels waren die so spraken : so stond het by hen vast / datse na den Afgrond moesten / wanneer se geen verblijf meer op der Arde / 't sy in menschen of in beesten hadden ; dat was hun vaste plaats. Wonderlike dingen / dat de gevangenis dus by menigten van Legioenen uit de Hel gelaten worden / om de arme menschen lang en veel te plagen : want het op dien eenen ofte twee niet aangquam / die van een of seven / of een legioen beseten waren. Ook laat geen Ghehter iemand uit den kerker buiten nood : veel min sal dat die hoge Ghehter der Engelen en Menschen doen. Maar wat nood wasset / so hy die eenen man booz enen tijd kassijden wil / op 't minst drie duisend Duivels uit te laten ? Een derselven alleen maakte 't Paulus / die so veel groter man was dan desen krank-sinnige / al suur genoegh : Ik sprake na den mensche ; verstaatmen 't een hier eigentlik / het ander daar dan ook. Anders heb ik mijn gevoelen op dat vuiftlaan XXIV. §. 19 / 20. al geseid. Men siet dan wel / dat het maar een seggen van dien armen lyder was / dat hy als den naam van vele Demons had / om in den Afgrond niet te varen.

§. 12. Die openbaart sich noch te meer / nadien de bede daar beneffens was / om in de swynen slechts te mogen varen. Want so dat was / om booz eerst noch van den Afgrond / so als 't woord is / by te zyn : wat wouwen sy toch uit ? wanneer de verkens allegaar verdronken waren / waar voeren doe de Duivels heen ? Heeft hen Jesus langer tijd gegund dan sy self begeerd hadden : dat denk ik niet. Aan Jakob / David / Salomon heeft Godt wel meer dan hunne bede toegestaan ; en hy is gewoon langmoedig over sijne kinderen te zyn : maar den Duivel / wiens werken hy niet voorzacht komt verbzeken / sal hy geensins toegeven / dan so hy hem een geestel in 't besonder schuldig is / hy steekt hem heel kort dagh. 't Is doch 't gemeen gevoelen ook / dat hy hem eer binnen tijds / als later op sijn dakt sal komen. Het roepen was hier doch / en volgens dien 't gevoelen of de breez altoos / dat Jesus hen quam pijnigen voor den tijd. So heeftmen dan te denken / dat sy geen langer uitsel hadden / om tot den Afgrond weer te keeren / als datse sleghs noch in de swynen varen moghten. Dogh dat was om enen ogenblik te doen ; de swynen raakten aanstonds om den hals : so waren sy dan dooz dat middel van den Afgrond niet bezijd.

§. 13. Ja het blijft noch meer / (boven 't gene reeds geseid is) dat het eigentlik geen bose geesten / diemen Duivels noemt : geweest zyn / welke uit dien man in dese swynen voeren. Want mitsdien datse so verbeerd waren / van wederom na den Afgrond heen te moeten ; en derhalven sulck verlos / sonder bepalinge van tijd verkregen hadden / om sich noch wat langer op der Arde / buiten hunne pijnigplaats op te houden : so moest het wonder zyn / dat alle die Duivels gelijkelijk so onbesonnent waren / en de verkens so om den hals bzaghten / daarin sy sich booz den afgrond bergen wilden. Verder was het te vermoeden geweest / dat so schzandere geesten die beesten onder 't vilmes wechgehaald / en den slag-
ter

ter ontboord hebben souden; om hunne nieuwe verblijfplaats / hen so beerdiglik van den Heere toegestaan / niet so reukelofelik te vernielen / maar (om langer van den afgrond vry te zijn) dies te zorgvuldiger te bewaren. Een gebangen doxlof hebbende / om eenen tyd lang in eens burgers huis te mogen zijn; so hy in 't uitgaan versochte / niet aanstonds weer in den kerker / maar in 't naaste huis te mogen trekken: sal hy dat / so haast als hy daar in komt / self in den brand steken / en sich also noodsaken / dzybelin daar uit; en wederom / tegen sijne bede / in 't gebangenhuis te gaan?

S. 14. Nu komt 'et dan op 't eigen werk van Christus aan / die dien elendigen met een enkel woord / tot bewijs van goddelike maght en kraght genas. Dit is klaar gebleken / nadien dat alle man hem sagh aan Jesus voeten sittende, gekleed, en wel by sijn verstand; en die 't gesien hadden, verhaalden hoe de besetene was verlost geworden. So was de man van des Dæmons van verlost; wanneer hem die dus uit sijn hoofd gedreven / en sijn verstand hersteld was. Doe hy dat miste / was sijn onverstand / dat hy door en door vol Dæmons was. So kragtige verandering braght de Heiland in een ogenblik te wege. Ende was dit groot stuk waer echter noch de helft maar van dit wonder. Want de Dæmons uitvarende voeren in de Swyenen; en de kudde stortede van de steilte af in 't meir, en vermoorden; en dat wel tot twe duisend toe. Den mensche dus hebbende verlost van dese dulligheid / beliefde 't hem de Derkens niet alsulken tuimelgeest te plagen.

S. 15 Des wil ik nu vrymoedelik ook seggen: wech van hier met den duivel; en laat Christus d'eeve hebben / diemen onbedachtelik aan bose geesten geeft. Want men segge my eens / wat meer is; dat duisenden van duibels; of dat Christus gansch alleen door goddelike kraght twee duisend swynen tefens met den geest van dulligheid slaat / en van boven neer in 't water stopt? Dus verklein ik hier dan 't wonderwerk des Heeren niet; maar vergroot het noch veel meer. Want so iemand dunkt / dat het groter werk is / ettelike duisend duibels uit te jagen / dan eenen man van dulligheid te genesen: dat heeft so vry wat schyns; maar Christus self neemt het veel anders op: en de Hoofdman / wiens geloof hy uit die reden hooglik roemde / was van geheel ander verstand. Want hy maar een menschen zijnde onder anderen gesteld, had echter dat gesagh over sijne krijgsknechten; dat so hy tot iemand seide; ga, so ging hy; of kom, so quam hy; of tot sijnen dienstknecht / doe dat, so dede hy 't. Maar om met een woord sprekens sijnen knecht gesond te maken / daat had hy Christus toe van doen. Matt. 8: 8/9. Nu vraag ik dan / wat is lichter: te seggen / bose geest of geesten, gaat uit van desen man, ofte gaat in de swynen; ofte maken met een woord / dat de man van veel swaarder quellinge dan des Hoofdman's knecht op staande boet genesen is? Sekerlik een Koning ofte Veldheer kan verscheidene Legioenen van d'een plaats na d'andere verleggen; maar aan niemant sijn onder-

onderdanen sonder middel leven of gezondheid geven; nochte iemand (ik staigge duisenden teffens) op eenen ogenblik daar van beroben. Om over geesten te gebieden behoeft de Jesus/ al ware hy niet meer dan blotelik een mensch geweest/ de maght allenelik van God te ontfangen: maar so hy meester van gezondheid en van krankheid is/ so is hy waarlik God.

§. 16. Sodanig roonde sich de Saligmaker hier: en met eene/ dat hy waarlik de Profeet was, die in de weereld komen soude. Joh. 6: 14. Niet gekomen om de Wet en de Profeten te ontbinden, maar te vervullen. Matt. 5: 17. Om gerichten aan syn volk te oefenen; en d'overtradinge sijner wett te wreken: waar toe men klaarlik siet dat dit gausche werk geschikt was. Te weten: om aldus met een barmhertigheid aan den elendigen/ en aan d'andere zijde straffe aan dat volk te oefenen/ (eventwel of dese Sadarenen verheidende Joden/ of Heidenen onder de Joden waren) dat so graten meenigte swijnen onderhield/ beesten diemen na de wett niet offeren noch eten moght. Lev. 11: 7. Dese waren niet alleenlik groutwelik booz God/ maar ook ongesien by 't beste deel des Joodschen volk: sittende by de graven, en vernachtende by degenen die bewaard worden, eetende swijnen vleesch. Jes. 66: 4. Een eens of dese woorden op die Sadarenen selve gesproken waren; welken onsen Heiland deser boegen hung onreinen handels halve strasten/ en also de reghte Joden dies te meer verplighen wilde.

§. 17. By aldien nu iemand na dit alles noch die swarigheid behoud/ dat Christus niet die geesten scheen te spreken: deselve sal (so 't algemeen boozoordeel sulx niet wederom belet) uit het gene in het boozgaande hoofdstuk byder aangetwefen is/ genoegsaam wech te nemen zijn. Want so Jesus niet het slecht volk/ dat nochtans by sinnen was/ sprekende/ sich boegende na de spraak die sy verstonden; ter tijd toe dat sy hoger verlicht ook hoger tale souden leeren: wat wonder/ so die wijse meester niet sulx eenen/ die geheelik buiten sinnen was/ niet en sprak gelijkmen niet verstandige menschen doet? Het soude sottelik gedaen zijn/ niet sotten wijselik te willen spreken. So lange dan als die man noch was in dese dulligheid/ dat hy meinde niet te wesen die hy was/ maar een deel Darnons die sijns Meester waren: so geloofde hy te moeten spreken so als hy dacht dat dese spreken souden; gelijk geseid is. En Christus na die swaakheid sich hier boegende/ gelijk alle wijse luiden doen in sulck geval/ spreekt so gelijk 't die man verstaat/ tot dat hy hen genesen hebbe. Desgelix Mattheus de geschiedenis verhalende/ (gelix van Saul en van die Toberes in 't XXIII. Hoofdstuk ook getoond is) stelt ons deselve trouwelik booz ogen/ so alse uitterlik geschied is. Daar is dan meer niet af/ dan 't is een gemeene regel/ *verba sunt intelligenda pro subiecta materia*, dat de woorden te verstaan zijn in alfulken sin als de sake lijdten.

§. 18. Eer ik hier noch afscheide/ sal ik tot nadere bevestiginge mijner bet.

verklaringe seggen / dat ik selfenen gekend hebbe / die van den Regioens-
 man niet seer veel verschilde. Een verstandig man / doch gierig / hebben-
 de eerst op 't land gewoond / begaf sich / op hope van rijker winst / te
 Frankrijk in de stad / daar hy winkelnceering bedde. Maar bedrogen in sij-
 ne ingebeelde hope / verbiel dooz prikkeling van gierigheid tot rasernge;
 doch die verder niet en ging / dan so veel hem self betrof. Hy liet sich va-
 stelijc beduncken / dat sijn tijd versuimd / onherstelbaar / en hy daar
 dooz verloren was. Daar beneffens dat hy geen ingewand altoos meer
 in sijn lichaam hadde: so dat al wat hy at of dronk so hol daar in viel /
 en daar dooz henen schoot / sonder dat hy daar van enig voedsel trok. In
 een schuurtjen achter sijn huis liet hy sich in een dulhuisje of doorkast slui-
 ten; sonder bed of buister / sonder kleding / alleen hemd en hemdrok /
 en tweinig dek / dat hy ook wel dikmaals van sich schoof: met sijne nage-
 ten wondde hy hem selven / en neep booz en na lappen af van sijnen endel-
 darin; soekende / so veel in hem was / waar te maken / dat hy sonder
 slot / en hol van binnen was. So haast en hoorde hy geen menschen ko-
 men / of hy kernde op d'er barmhertige en verbaarljste wijze diemen sich ver-
 beelden kan: want dat meinde hy dat den staat eens verdoemelings paste /
 daar hy hem self booz hield. Niemand horende noch sende / liet hy sich
 ook minder horen. Eens quam hy my / essen in 't boozhuis gekomen /
 van achteren tegen / so naakt als ik geseld hebbe; sagh 'er uit als Nebucad-
 netsar / en sijn hemd (uit gemelde oorzaak) vol bloed en vuiligheid.
 Sijne bzoow / die seer wijs / deugdelik en ljdzaam was / soegh hem weder-
 om na achteren toe / daar hy sich liet henen drijben als een beest. Niette-
 min met my en anderen van alle dingen sprekende / gebuikte hy volkomen
 verstand; des hy ook meer hadde dan een gemeen boer. En schoon dus
 beestig leevende / en de bzoow alles wat de winkel en de huishoudinge betreft
 beholen latende; so overleide sy nochtans de grootste saken met alsulken man
 Dies tijds was tot Wozkum in Friesland seker meester die sulc slaggh van
 menschen op ene sonderlinge wijze wist te handelen. Wy desen bestelde hem
 de bzoow enigen tijd lang in de kost; van wien hy sich met woorden en met
 slagen liet bedwingen als een kind. Nochtans droegh hy sich ter selfde tijd
 als een man / ja als een verstandigh. Want ik hebbe bzierven gesien / by hem
 van daar geschreven aan sijne huysvrouwe / waar in hy haar met ene vlug-
 ge pen en styl (in Friesland seldsamer dan hier) en met rippen rade schreef /
 over 't huwelik dat met eene sijner dochteren op handen was / en waer toe
 de vrouwe sijn raad begeerde. Dese man moght om gelijke reden als die
 ander / de mensche sonder ingewand genoemd zijn. en om sijn onrein leven /
 dat het een onreine geest was die hem quelde; en die hem gedurig in
 gedachten hield / dat hy nabij was / om in den afgrond heen te varen.
 Beter lot wail ik vertrouwen / dat de genadige God aan sijn ziele gefond
 heeft.

S. 19. Dus veel van het twordde: Du sal het overige te lichter te verkla-
 ren zijn. III. Een ander by Matt. 9: 32. En Luk. 11: 14. ook also ge-
 noemd /

noemd / dat hy stom en van enen Dæmon beseten was. wierd insgelijc dooz Christus enkel woord verlost. De Dæmon dien hy uitzeeft / seft Lukas / die was stom. IV. Noeh een die stom en doof was (dat gemeenlik tsamen gaat) Matt. 9: 27. daar noeh wat nader van te spraken valt : en noeh een blind en stom. Matt. 12: 22. Dat is / de sprak / 't gehoor / 't gesicht / was hem dooz de siekte gansch benomen : of immer s'waar met stuijen overladden / wierd daar by blind / en stom en doof. Ik ken een bozgers dochter / ten hier in de stad / dat ik meermalen besocht hebben / liggende langen tijd sonder kraght om op te staan / sonder gebruik van sprake / van gehoor en gesicht / en van verstand. Sware stuijen / vele uren lang haar lichaam ging en weder slingerende / bzaghten haar in sulken staat ; daar sy noeh in bleef als die stuijen haar verlaten hadden. Een onreine Geest / of een quaad buurtwif (seiden d'ouderg) dooz desselgs behulp / had haar dat gedaen. De stuijen / seg ik / hielden op ; 't verstand / gehoor / 't gesicht / quamen wederom te reght : De sprak en komt niet weer. So is dese dochter van den blinden en den doven geest verlost : de stomme blijft haar by. God heeft haar buiten twijfel / sonder Duivels dienst also besocht / en wederom verlicht : so ook de genen daar het Euangelium van spreekt. Alleen is 't onderscheid hier wederom / dat die volkomelik / op staande boet / dooz 's Heeren kraght genesen zyn : maar dese dochter booz een deel / en metter tijd. V. Het gene nu tot hier toe is geseid / woord met een gemakkelik op de dochter van de Grieksche broto gepast ; so als dat ieder een licht by hem self sal konnen sien. Matt. 16: 31-38. Marc. 7: 24-48. VI. Van dien Maansieken sal ik terstond in een besonder hoofdstuk handelen.

S. 20. Insgelijc dan als van die daar nu genoemd zyn / sal ik met weinig woorden van Maria Magdalena spraken. Want sleghts op twee plaatsen gesegd woord / dat de Heere haar van seven Dæmons heeft verlost : waar booz sy haar dankbaar roonde / hem neffens andere goede brotwe volgende waer by ging / en hem dienende van hare goederen ; Luk. 8: 2. en daarna insgelijc d'eerste aan 't graf / om hem te salven. Marc. 16: 9. Van daar van woord niet met allen meer geseid / wat haar die seven Dæmons gedaen hadden / en hoe het uitzijden der selben was toegegaan. 't Zy dan datse sig seven / gelijc die Bersener man van legion Dæmons / dooz kranksinigheit heeft ingebeeld ; of datse seunderhande quale teffens / of meer dan eene altoos / van dus van so (gelijc het sevental meermaals booz onbepast / dat veel of dikmaals komt / genoemd woord) in waarcheid onderhebig was ; daar heeft haar onse Heer genadig en kraghtdadig af verlost. Wat swarigheit (gemerkt nu al 't boozside) dat in dese beklaring siekt / kan ik alnoeh niet sien.

S. 21. De historie die Lukas ons van noeh ene andere broto verhaalt cap. 13: 10-16. is enigins van d'andere verscheiden. Want hy en seft niet / dat een Dæmon of onreine Geest haar quelde : maar wel dat in de Synagoge was ene vrouwe, welke enen geest der krankheid 18. jaren lang gehad hadde, en datse was te saam gebogen, en sich ganschelik niet opreghten kon-

konde. 't Gene Lukas eenen geest der krankheid noemt / dat schrijft Jesus self daar na den Satan toe / seggende / vs. 16. dat de Satan dese dochter Abrahams 18 jaren dus gebonden hadde ; en dat hyse van dien band had los gemaakt. Hier is dan nu geen Dæmon, gelijk ik in 't XXII. Hoofdstuk beweerd hebbe / dat al de genen waren / die de menschen doe beseten hadden ; en niet de Duivel selfs. Maar de swarigheid sal aanstonds over gaan / so men slechts onthoud / het gene in 't XXIII. getoond is / dat men doe aan sulke siekten den naam van bose Geesten gaf : en daar by herdenkt / dat David self so lang als hy regeerde / gebonden is geweest van sulken *satan*, dat is belet of tegenspoed, om den Tempel niet te sichten / so hy voorgenomen hadde : en die Satan bestond in de oorlogen, waar mede sy hem omsingelden, Maar Salomo heeft dat volbzacht / om dat hy los was van allen Satan, (dat verduitschen d'onsen tegenpartyder) en bejegening van quaad ; 1 Kon. 5 : 3 / 4. gelijk ik booz in 't XVI. hoofdstuk noch eens aangetoefen hebben. Een andere *satan*, (dat is tegenspoed) na die van dese byzote gelijkende / was die geest der krankheid / over welken David klaagde : Ik ben krom geworden, ik ben uitermaten seer nedergebogen, ik ga den ganschen dach in 't swart. Psal. 38 : 7. Siet daar den Satan die den soon van Abrahams / den vader des Verlossers ook gebonden hadde : en so die dochter ook. Nu laat ons spreken van den jongeling die maansiek was.

XXIX. HOOFDSTUK.

Die Maansieke daar de Schrift af meld, hadde van den Duivel noch de Mane geen gebrek.

§. 1. **W**at dan die histotie belangt / by Matt. 17 : 14 -- 21. Mar. 9 : 17 -- 29. Luk. 9 : 37 -- 43. beschreben : laat ons eerst sien, hoe sy dat verhalen ; en daar na / hoemen alles moet verstaan. De saak is / dat een vader sijn kind eerst by d' Apostelen brenghet, willende den Heere self / so 't schijnt / om alle sijne besigheden van die moepelikheid verschonen : maar niet by hen te recht geraakt / sprekent den Meester self ten laastten daer om aan. Sijn eigen seggen is aanmerkens weerdig ; te meer / also d' Evangelisten in 't verhaal in schijn verschillen. By Matheus seit hy / dat sijn sone maansiek is ; by Marcus / dat hy enen stommen geest heeft ; by Lukas sleghs / dat een geest hem quelde. Doorts word het van Matheus so verhaald / als 't booz ogen was te sien ; sonder 't minste daar te melden van den Geest. Hy is, seit de Vader / in swaar lyden : want menigmaal valt hy in 't vier, ende menigmaal in 't water. Maar Marcus / de toeballen der siekte omstandiger verhalende / seit : waar hy hem ook aangrijpt, so scheurt hy hem, en schuimt, en knerst met sijne tanden, en verdort. Daar na ; en menigmaal heeft hy hem in 't vuur en 't water geworpen, om hem te verderven. Lukas mede : Siet

Naa 2

een

Een geest neemt hem; en van stonden aanroeft hy; en scheidt hem dat hy schuimt; en wijkt nauwelix van hem. By Marcus staat noch nader / dat dit dien kinde al van sijne kindsheid af was aangekomen. Dus bezere zijn 't de woorden van den vader: nu verhaalt ons Lukas verder met sijn eigen / dat noch / als hy na Jesus toequam; so scheurde hem de Duivel, en verscheurde hem. Dat is / so als ik dat versta: hy scheurde hem so kraghtig / of hy hem verscheuren woude. Marcus seit 'er by / dat hy sich wentelde, al schuimende.

S. 2. Wanneer 't dan tot genesen komt so noemt Mattheus mede enen Geest: seggende / dat Jesus hem bestrafte: (te weten / dat komt nu / wie) en de Duivel ging van hem uit, en het kind wierd genesen. Maar Marcus toont dat dese Geest noch meer gebreken hadde / wanneer hy Jesus woorden dus verhaalt: Gy komme en dove Geest, ik bevele u, gaat uit van hem, en komt in hem niet meer. En 't gene Lukas in dier boegen heeft gemeld / dat de Geest / wanneer het kind tot Jesus naderde / hem noch al scheurde: dat staat by Marcus als 't gevolg van Jesus kraghtige bestraffinge; dat hy roepende en 't kind seer scheurende van hem uitging, so dat het wierd als dood, en vele meinden dat het schoon gestorven was. De Heere doe gebraagd van sijne Leerlingen; waarom dat sy dien geest niet hadden kunnen uitwerpen? so seggen Marcus en Mattheus / dat hy seide: dit geslagte, (of dit slaghe van Gresten) vaart niet uit, dan door bidden en door valten, Nu laat ons sien / hoe datmen dit nu alles magh verstaan.

S. 3. Om te weten wat dien jongeling gedeerd heeft / moeten na de reden die den vader gaf niet horen; also die niet voorzoordeel sprak / na 't gemeen geboele van de Joden / hier voorz henen al geseld. En hoe sich de Schrift in 't spreken daar na voegt / is niet eenen al verstaan. Het zy dan dat hy Maanhek, of beseren word genoemd: dat seit niet / dat die Maan daar iets toe dede / of sich de Duivel of een Dæmon daar in mengde; gelijk dat doozgaans so begrepen word: maar wel / dat die menschen dat geloofde / en om datse 't so geloofden / ook so spraken; en om dat elk een so sprak / een ander / schoon hy beter wist / so sprak gelijken was gewoon te spreken; om van alle man verstaan te zijn / wat quale datmen meinde; als men die den name gaf / daar alleman dat dooz verstond. Maar dan / buiten sulke namen op de quale self onse ogen staande / so als die dooz de toeballen moet te kennen zijn: wat word hier doch verhaald / dat in de Vallende Siekte niet en is / of naturelijk by deselbe wesen kan; gelijk als schielik neer te vallen / stom en doof te zijn; 't schuim uit den mond te laten buisen / gelijken dikmaals aan die menschen siet? En daar laat ik het by berusten.

S. 4. Of somen wil dat ik noch meer sal seggen; het sal zijn / dat ik de reden vrage / waarom dat dese man seit / dat sijn sone maanhek is. Want de Maan en is geen onreine Geest. So 't hem de Maan dan gevaan heeft / so is de Duivel buiten schuld. Men / segt by; maar wel / dat

dat de Maane en de Duivel tsamen gaan / gelijken seer wel weet / dan eene selfde sake meer dan eenerlepe oorzaak hebben kan. 't Is buiten twijfel so : maar segt my dan / wat was 'er van de Maan / en wat was van den hofen Geest ; so elk booz sijn deel oorzaak van de quelling was. Ongehouden dat te seggen / als onmogelijk te weten. Gehouden dan te swijgen / segg' ik wederom / van 't gene men niet weten kan. Waarom ? Want het moght wel sulken siekte wesen / die sich op sekere tijden der Maane verheft ; en de Duivel daar op passende sich daar by schikken / om den armen lyder op sijn swakst noch meer te plagen. Ik beken / over 30. of 40. jaren heeft men my dat al geleerd : en noch moet ik vraghen / of dat allegaer die eene Duivel doet ? Want men spreekt op die manier. So moet hy wel een Weeteveel , dat is een reghte *Daimoon* wesen (gelijk dat woord I. 2. II. 9. verklaard is) die so wel weet / maar de menschen door de gansche wyde weerd maan- siek sijn.

5. 5. Doch in ernst eens van de Maan gesproken : men seit dat so licht heen : dat die ober 's menschen lichaam / en desselvs gebreken heerscht : maar 't bewijs daar af heb ik tot noch toe niet gesien. Want ik my na den Almanak niet righen wil : die ons doozgaans met een yrentje wijst / wat deel van 's menschen lichaam dat de Maan in elken teken van den Zodiak bestiert. Daar spiegelden wy ons aan doe wy kleine jongers waren / en lasen opmerkelijk : Ariës regeert het hoofd , Taurus de borst ens. Maar nu sijn twe mannen / ende moeren ons met sulke poppegoed niet langer affetten laten. Waar leert de Natuur / de Schrijver / d'Ondervinge / dat de Maan ons anders set doet / dan by nacht te lichten / en den tyd dooz haren loop te meten ? De kragt der Sonne is te openbaar / om die te lochenen : maar die licht en warmt ons dooz haer eigen buur ; de Maane dooz geleenden glans / en die maar eenen ogenblik tijds / om de 14. of 15. dagen vol is. Buiten dat neemtse altyd af of toe.

5. 6. Twee geleerde schrijbers beide in 't Fransch hebben dit al mede so begrepen : welker een my tot den anderen wijst / daar hy 't uit heeft / en ik na hem. Ik sal derhalven sijne woorden hier in 't Heerduitsch stellen / uit sijn boek genaamd *la Logique, ou l'art de penser* , dat is / de kunst van denken. III. part. chap. 18. „ Men schrijft de Maane seer veel „ werkingen toe / van welke men met reden seggen magh / wie weet of „ 't waar is ? Gelijk als / dat de beenderen vol mergh sijn ten tijde van „ de volle / en ledig worden met het afgaan van de Maan ; en ook so „ van de kreeften : waar op men reght uit seggen magh / dat het alte- „ maal vasc is : gelijk my naawkeurige luiden verskeren / die 't self „ besocht hebben ; en bevonden / dat de beenderen en de kreeften / dan „ vol / dan ledig sijn / op alle tijden van de Maan. Des magh men „ denken / dat het al het selfde werk is / met mentigte van tekenen die- „ men in acht neemt : van den reghten tyd om bomen te snoeyen / of „ hout te hakken ; om 't saad in de aarde te brengen of uit te pellen ; „ om te enten of gencezdrank in te nemen. En de weerd sal sich „ met

„ metter tijd ontflaan van alle dese slavernyen ; welke anders geen gront
 „ hebben / dan sekere voorzoeleus / daar af noch niemant recht met ernst
 „ de waarheid onderfocht heeft. Derhalven is 't onbillik van hen
 „ gedaan / die ons verpligten willen sonder verder onderzoek sleghts te ge-
 „ loben / 't gene men voorgeeft van onderbindinge / of uit oude boeken hier
 „ en daar getrokken heeft.

§. 7. Vergelyke dolingen ontstaat uit sulken vrogheden / datmen seit /
 „ post hoc, ergo propter hoc, na desen, volgens dien door desen : sulc is op sul-
 „ ken sake gevolgd / so moet het dan door sulken saak veroorzaakt zijn. Op
 „ sulken wyse heeftmen 't besluit opgemaakt / dat de sterre de Hond genaamd
 „ oorzaak van de hitte is / diemen in den tijd der Hondsdagen, daar van so
 „ genaamd / meint meer dan anders te vernemen ? 't welk Virgilius heeft
 „ doen seggen / van dese sterre sprekende / in 't Latyn (eigentlik in 't Grieksch)
 „ Sirius genaamd.

Seirius arbor.

*Ille sitim morbosque ferens mortalibus agris
 Nascitur, & laevo contristat lumine caelum.*

De Hondster rijst met brand, en helpt den mensch aan 't quynen,
 Mits doetse's Hemels glans den ogen droever schijnen.

Moctans / volgens 't gene Cassendus seer wel heeft aangemerkt /
 so en iser niets onwaarschijnliker als dit. Want also dese sterre aan
 d'andere zijde van de lienie staat: so moest deselve kragtigt werken/
 daarse meer rechtstreec op d'aarde straalt. Moctans is 't daar Win-
 ter / wanneer 't hier Honsdagen zijn; over sulc hadden daar de menschen
 eerder te geloben / dat de Hondsterre koude veroorzaakt / dan top / datse heet
 is.

§. 8. Men dient dan wel te seggen / of het is de wassende of afgaan-
 de Maan / die de menschen maansiek maakt? Indien in 't wassen:
 so is de Maan / die anders sulken goeden naam heeft / een quaadaar-
 dige planeet. En wonder boven dien / nademaal biesch en vleesch/
 bomen / vrughten / geacht worden met de Maan toe te nemen; dat de
 menschen self met haar waffen afneemt / tot wiens nutte alle dingen op
 der Earde groeuen. Indien de siekte sich verheft by 't afgaan van de
 Maan: het moet zijn / dat de gezondheid aan de kragt der Maan
 hangt; inwoegen dat deselve na mate dat die toe of afneemt / van gelijken
 rijst of daalt. Maar dan mein ik datmen de Maan ongelijk doet/
 de siekten in plaats der gezondheid na haar noemende: en datmen / wan-
 neer alsulke qualen op het ergste zijn / niet moest seggen / maansiek;
 maar wanneer de lijder op sijn best is / maangesond. Of liever / so de ge-
 nen / die door minder invloed van de Maan siek zijn / maansiek heten
 mo.

mogen; datmen dan de genen die gezond zijn altesamen maangefond te noemen heeft.

§. 9. Doch so een bose Geest op sulke menschen loert / die by tyden sieker zijn: ik acht hem boos genoeg / om den koozsten tijd / binnen welken sich de siekte keert / liever als den langsten waer te nemen. Want hoe hy dikma-
ler beurten heeft / hoe meer quaads hy ook kan doen. So moest hy sich by de koozts dan vlyen: dan had hy vrykker werk; gemerkt ook gedu-
riglik meer menschen aan de koozts dan maansiek zijn. Zo groot is die onderscheid; dat so weinigen menschen weten wat dat maansiek is / als die niet onderbinden wat de koozts is. Al is d'oorzaak in't besonder onbes-
kend / hoe't so komt: men bevind nochtans / dat de koozts op sekere da-
gen / ja uren / sich verheft; met bevinge begint / en met sweeten overgaat; hoofopijn vooz / en hoofopijn na. Laat sien / of de Maansieken / so-
der zijn / alle teffens op eenen selfden tijd het quaast hebben: want daar
maar eene Maan / en deselfde allen oorden ontrent even na is; altoos op
een landschap of twee sal dat weinigen schelen. Maansieken zijn daarom
geen maansieken: of de maandelike veranderinge der Vrouwen moest
hen allen teffens t'eener stonde overkomen; daarmen echter weet / datre
niet een ure van de maand is / of daar zijnder enige aan vast. So is't
ook met de koozts / d'een heeftse van daag / en d'ander moorgen; d'een op
sulken d'ander op alsulken ure van den dagh; dan komtse telkens vzoeger /
dan later op eene selfde persoon. Die nooit van de koozts / veel van bose
Geesten gehoort hadde; soude die niet veel waarschneliker denken / dat die
quale sulken oorzaak hadde? Seherlik de derdendaagsche koozts is in-
sonderheid sodanig / datse met groot recht *Iudibrium medicorum* een spot der
geneesmeesteren, genoemd magh zijn: en somen die ook onder bose geesten
stellen wil; so heb ik al vooz 34. jaar behoudeu / dat dit geslaght niet uit en
vaart, dan door bidden en door vasten.

§. 10. So en blijft dat geen reden / waarom dan dese man maansiek,
of sijne siekte een onreine geest genaamd word / dan die slug uit Kabp Mo-
ses is verhaald. Te weten / dat het ene herffensiekte was / welke met den
omloop van de Maan sich verheft. Het deel des lichaams daar de siekte sich
geset hadde gaf daar aan den naam van Daemon ofte geest, en de boosheid
van alsulken geest of siekte dede dat hy onrein hiet. De tijd by welken sich
de quale op het swaardst vertoonde / als t'elken omloop van de Maan; de-
de dat het Maansiekte, ende hy also met eene maansiek genaam wierd. Daar
is te voren al so veel gezid / van den oorzpronk in't gebuik sodaniger ma-
nier van spreken by de Joden / dat het my niet nodig schyn / iets meer al-
hier op dit stuk in't besonder te verklaren.

§. 11. Alleenlik sal ik dit noch moeten seggen / dat ik's Heeren Iesus
heerlikheid dus noch veel klaarder in dit werk bespeur / van oft hy Ge-
sten / op sich self bestaande uitgezeven hadde. Want op dese wopse soude
sulken siekte (die een ieder toestaat dat hy hadde / om dat hy maansiek hiet)
of geestlik / of ten minsten vooz een deel / den Duivel / onder Gods toe-
la-

latinge (gelijken spreekt) tot oorſake gehad hebben: maar na mijne verklaringe was die enkelik van God. Heeft dan Ieſus waarlik ſulken Duivel uitgebzeben; ſo heeft hy ſlegs daarmede betoond, dat de werken van de ſnooſchepfels onder ſyne maght ſtonden. Maar was het louter ſiekte / gelijk als ik 't verklare; in vorgen / dat de Duivel ganschelik daar buiten was: ſo was 't een werk van God. Seg my nu eens / die onpartijdig ſpreek: welk is den Zoon des menſchen meerder eere / dat hy op aarde maght heeft over 't werk des Duivels of over 't werk van God?

S. 12. Nu kom ik dan tot onderſoek / wat ſin dat deſe woorzen hebben / waar mede Ieſus 't antwoord floot / dat hy ſijnen leerlingen op huane vragge gaf / waarom dat ſp den boſen Geest uit den maanſieken niet vermogten uit te dzyben. Ik die door de veelheid der ſaken / die my in dit werk ontmoeten / genoodſaakt worde kozt te zyn; wil hier blotelik ſeggen / dat ik niemant leſe die my hier na eiſch en weniſch berichtten kan / of knatschbul moeſter zyn. Want die geleerde Engeliſchman merkt ten eerſten aan / dat de Heere d'oorſake van 't onvermogen der Apoſtelen / om dien krankten te geneſen / in hun ongelove ſtelt. Maar of ſe daar op hadden mogen ſeggen / dat ſe ſo geheelik ſonder gelobe niet en waren: (dus wil ik my knatschbulſ meininge wat meer te nutte maken) ſo boegter Ieſus by / dat dit geſlaghte (*Genos*) niet van Geesten / maar van Gelovigen / ſeit hy; of liever van Gelobe / (te weten / dit Gelobe om mirakelen te doen) *ouk ekporouetai*, (niet uit en vaart² neen / maar) niet uytgaat, of *ouk exerchetai*, niet voor den dagh komt, dat is / *non exit in actum*, niet in ſyne kragt raakt / dan met bidden en vaſten.

S. 13. Ik moet deſen ſchryber gelijk geben / om dat ik die betekenis deſer woorzen by noch meer Griekſche ſchrybers vinde dan hy aantooft: en dat ſonder uitwerkselen des geloofs nooit Apoſtel of Profeet mirakel heeft gedaan. Of 'er van ſchoon verſcheiden ſlagh van Dæmons waren / daar was 'er geen dat ſonder vaſten of te bidden te verdzyben was. Daarom ſiet dit op de verſcheidenheid der Duidelen niet / maar des Geloofs. Daar is een ſlagh van gelobe / beter dan in deſen word bereiſcht / dat door de Niefde werkzaam / en ter ſaligheid is. Gal. 5:6. Maar dit ſlagh / dat in Ieſus name Dæmons uitwerpt / of dit ſlagh van Gelovigen die ſulx doen / konnen ſonder liefde / en wel welkers van ongerechtigheid zyn 1 Kor. 13:2. Matt / 7:22/23. Nochtans / ſoſe dat ſlagh van Gelobe ſlechts ſo groot hebben als een moſtaardſaad / het ſal bergen verſetten: doch indien het ſo bezre uit komt / dat het ſulx te wege brenghet / het ſal zyn door bidden en door vaſten. *De laſt*, werpt de *Dæmons* uit. Matt. 10:8. was daar toe niet genoeg / om dan maar te ſeggen / wanneer ſen ſulke een booz quam; Ga uit, onreine Geest: maar de Heere / van wien dat de kraght moeſt komen / wilde daar in ook gekend zyn. Verſhalven ſo dit ſlagh van Geloof in niemant is / het en ſal niet uitkomen / noch ſich openbaren dan door bidden ende vaſten.

S. 14. Nochtans wel ik niet al te vaſt op die verklaring ſtaan / om dat ſe wat geuzongen ſchijnt. Het uitvaren word by manier van ſpreken den onreinen

onreinen geesten toegeschreven / of den siekten so gemaand; wanneer die enen mensche die daar af behangen was / op 't schielirte verlaten. Sulx is uit vorigen genoeg gebleken. Waarom ik daarin ook geen ongerijmdeheid ste / datmen dese woorden / dit geslagte (of liever dit slag, gelijken gemeeneliker spreekt) op de siekten passe; die hoven alle bereik van geneesmiddelen zijnde / niets vooz den mensch overlaten / dan te bidden en te vasten, dat hem God wil helpen / die van alle menschelike hulp verlaten is. Tot sulx bidden (daar Jacobus toe vermaant cap 5: 14.) vonden sich d' Apostelen op dat pas vooz de swaakheid huns geloofs niet wel bequaam. Daarom konden sy dien Dæmon niet uitsijben / dat is / desen armen mensche van die maandelike sware stuipen niet verlossen. So in desen / ofte nopende 't uitsijben van de Geesten noch iets meer valt aan te merken / dat sal hier na in 't III. Boek ter rechte plaats te vinden zijn.

XXX. HOOFDSTUK.

D'overige plaatsen der Schrifture, diemen gemeenlik op den Duivel past, zijn bequaamlik van bose mentchen te verstaan.

§ 1. **N** weet ik niet / datter tet is overgeslagen / daar de schrift of van den Duivel of van de Dæmons, diemen mede Duitvelen noemt / in 't klein of groot gewaagt. Daar uit is gebleken / dat het al geen Duitvel is wat Duitvel heet. 't Welk nochtans so bezre is van de gemeene gedachten / diemen gewoon is van den selven op te vatten en te boeden; datmen self noch andere namen op hem past / die op hem niet gemeend zijn. So seer ismen geneegen om den vosen vband groot te maken. Want so 't hem aangaat / het gene men gelooft van hem geseld te zijn; d'Almaghtige en Allerhoogste God sal maar een weenig meer zijn dan de Duitvel; en wat den gesegenden Saligmaker / dien Koning aller Koningen betreft; syn hemelsch rijk word hier op warden nooit so groot noch so maghtig / alsimen wil dat het rijk eens verdoemden schepsels uiter hellen zij. Want het zijn vierderlepe benamingen / welker ieder vyz wat groots behelst / diemen op den Duitvel past. I. Overheden en Maghten. Rom. 8: 38. Efes. 6: 12. Kol. 2: 15. II. Overste deser weereld. Joh. 12: 31. en 14: 30. en 16: 11. III. God deser eewe, 2 Kor. 4: 2. IV. Overste van de macht des lichts. Efes. 6: 12. De H. Schrift op sulke wijze sprekende / en also verstaan / datse dus van den Duitvel spreekt; heeft van ouds af tot gelegentheid gediend / om der Heidenen Daimones in den Duitvel te veranderen / ende hem sulke een maghtig bewind in de weereld toe te schrijven. Het Wantscheldom in 't 18. Hoofdstuk mijns 1. Boeks beschreven / heeft

heeft doe broyts daar in genesteld: Inboegen dat de Satan metter tyd tot so groten heer verheven is / als men heden siet.

§. 2. Ik ga van stuk tot stuk. I. Van d'Overheden en Maghten, heb ik al eens / daar 't pas gaf / ters geseld; XI. §. 13 / 14 / 15. sonder voo te verklaren / wiemen dooz deselven moet verstaan. Segge verhalven nu / datter genoegh op Warde zijn / die de Kerk vervolgen en verdrukken / al en komender uit de Hell geen by. De Koningen en Reeghters der Warde zijn Overheden en Maghten / die sich opstellen tegen den Heere en sijnen Gesalfden. Psal. 2. 1 / 2. ens. Maar de gelobigen zijn meer dan overwinnars deser Maghten / door hem die ons heeft lief gehad. Rom. 8: 37 / 38. Sulx geschiet niet dan na voozgaanden strijd. Niemand word gekroond / ten zy dat hy eerst gestreden hebbe. 2 Tim. 2: 5. Tegen desen hebben wy den strijd. Doch die sijn vleesch en bloed, daar komt 'er niet op aan: maar wy hebben eenen strijd / noch veel swaarder / die niet is tegen Vleesch en Bloed. Ende nochtans zijn 't Overheden en Maghten, sijn 't Geweldhebers der weerd, over de duisternisse deser eewe; sijn 't geestelike boosheden in de lucht. Van de Lucht: dat sal ik terstond hier na verklaren; en hier vooz eerst eens bragen / waarom dat de geestelike boosheid buiten de menschen gesocht word / en waarom dat die ook so na niet aan de Lucht zijn als de Duivel? Geestelike boosheid / seg ik / in de menschen: want mitsdien dat sy uit Geest en Lichaam bestaan / sose lichamelike boosheid met lichamelike wapenen bedrijven; wat wonder / by aldien de Geest des menschen die in hem is (want Paulus dus de Ziele noemt / 1 Kor. 2: 11.) de gelobigen ook geestelike bevecht? Gelyk dan d'Engelen alleen geen geesten sijn / maar de Zelen ook; beide goed of boos; so volgt het immers niet / dat Paulus (een mensch / aan menschen schryvende / geen geestelike boosheid weten soude dan die in den Duivel is.

§. 3. So is 't ook niet de Lucht. Want ik gebe nu den Leser keur / of hy dit na waarheid en natuur der Geesten / of na den gemeenen stijl van spreken wil verstaan. Wat den aart en eigenschap eens geesteliken wesens is ontrent de plaats / en sonderling de Lucht / is te boren al getoond. III. §. 6 / 7 / 8. Siet het op de werkingen: 't sijn nochtans de gene die de geestelike boosheid op de menschen doet: doch die en zijn niet in de Lucht / maar op der Warde. Waarom word dan b'Warde niet genoemd? Doch op sijn groff / en na 't gemeen begrip des boix / of so als men spreekt; de geestelike boosheid des Duivels / is derselbe plaats niet in de Hell? en word de Hell niet aangemecht als een afgrond onder d'Warde? Hoe komt de Hell dan in de Lucht? of hoe wecht die geestelike boosheid boven d'Warde / daerse onder d'Warde woont? Maar de Mensch / op de aarde wonende / is de Lucht dan nader dan de onderaardsche Geest. Waar aan klaarlik is te sien / datter gansch geen reden is geweest / om den Duivel hier in 't spel te brengen / al leestmen schoon het woord van Lucht; dat echter in 't geschrift van

van Paulus (als wy nader sien sullen) niet en staat.

§. 4. Wilnen nu die Overheden en Magten, die Geweldhebbers deser weerd enf. met hunne geestelike boosheid in de weerd soeken: onse Koning Jesus / die sijn rijk van dese weerd niet en heeft / sal ons seggen / dat d'Oversten der volkeren heerschappye over hen voeren, en de Groten maght over hen gebruiken. Mat. 20: 25. Mat. 10: 42. By die maght en 't geweld woerd (so d'ouderbindinge genoegsaam leere) voorgeans mede list gebruikt / of in plaate van den leedwen huid het vossel aangerokken; en in stede van uiterlijke wapenen / *methodeiaj*, listige omleidingen gebruikt: gelijk de regensprekers en lasteraars gewoon sijn te doen. Van desen heb ik mijn geboeten eens berklaard: XVI. §. 5. en dese sijn 't / tegen welke Paulus wil / dat sich een Christen wapenen sal. Dat en is niet lichamelike wapenen niet te doen / mitsden dat men ons niet geestelike bevecht. Dochtrans hebben dese 't geweld van de weerd vast. De Magi hadden de hoven der groten in. Met dat volk moestmen gestadig twisten / en bereid staan / om op hunne splitsbinnige redenen te antwoorden. Dat is den Otaken Stefanus van de Liberijans met Elmas uitstaan / cap. 13: 8 / 9 / 10. en t'Athenen tegen de Epicuristen en Stoet in 't strjdsperk treden / cap. 17: 18 / 19 / 20.

§. 5. Tegen dese geestelike boosheden woerd nooit andere wapening gebruikt / dan die Paulus wil datmen aandoen sal: deselve wel gebruikende / sal een Christen alles verrigt hebbende, staande blijven. Dat is hem en Stefanus beide so gelukt. Want sy konden niet wederstaan de wijsheid en den geest door welchen hy sprak. En wie twijfelt of Elmas was een van de geestelike boosheden / wotens listige omleidingen te hesen waren; also hy vol van alle bedrog en arglistigheid, en een vyand van alle gerechtigheid was. Siet daarin bestond de duisternis der eeue, van welke Paulus spreekt: Coccejus seit seer wel over Efes. 6. §. 63 Tweederhande Duisternisse was 't die de sinnen in dien tijd benevelde: de Filosofie en eigene gerechtigheid met d'Overleveringen der menschen. Kol. 2: 8. De Filosofen sochten Godt in d'openbaringe niet: maar ondersochten de natuure der dingen, en dwaalden van God af; het zy datse hem niet vinden wilden, gelijk d'Epicureen en Aristoteles; of datse so enen God uit hunne hersenen versonnen, en daar door tot Afgodery vervielen, 1 Kor. 1: 21. Rom. 2: 22. Dien was het Euangelium ene dwaasheid. 1 Kor. 1: 24. Wederom de Joden sochten eigene gerechtigheid, en ergerden sich aan Christus en sijn Kruis, en hingen den eersten beginselen des weerlds aan, daar in sy de gerechtigheid, of een deel der selve sielden, mits datse d'Overleveringen geloofden.

§. 6. Dese sijn d'Overheden en Magten, welke de Heere Jesus uitgetogen, en over welchen hy aan 't Kruis getriomfeerd heeft. Kol. 2: 15. Dat blykt klaarljk uit de plaats daar dese woorden staan. Want

daar is niet een woord voorgegaan / noch daar en volgt niet na / dat met den minsten schijnt op den Duivel past. Maar in 't naastvoorgegaande vers gesproken hebbende van de Wet, als een handchrift dat tegen ons was, in insettingen bestaande, en van Christus door zijne voldoeninge uitgewischt: so vermaant hy terstond in 't naastvolgende / datse sich aan geen onderscheid van spys en drank ens. als schaduw en in de voorsz. Wet voorgeschreven / langer binden souden; en ten einde des kapitels toe / gaat hy op den selfden voet. Het gene Coccejus hier wederom hoortelst op seit is genoegh. Met het Handschrift en d'Insettingen, voegt hy ook d'Overheden en Maghten, ende toont, datse d'een met den anderen uitge- trokken, openbaar ten toon gesteld, en van God in zegepraal zijn omge- voerd. Hier is de vrage wat Overheden d'Apstel magh verstaan? Antw. Alle Overheden die in den voorgaanden tijd geweest zijn, van wel- ken men dat seggen magh: en met namen de genen die 't volk presten tot het onderhouden van die Insettingen, en also 't Handschrift te onder- schrijven

§. 7. Ik sal hier noch by voegen / 't gene Petrus / den selfden stijl volgende / schrijft. Te weten / dat Christus aan Gods reghterhand opge- varen ten Hemel, d'Engelen, Maghten en kraghten hem onderdanig ge- maakt heeft. 1 Pet. 3: 22. Dit sal de schrydende Coccejus wederom voor- my verklaren. Over 1 Pet. 3. §. 116 / 117 / 118. Door d'Engelen ver- staan wy die gediensige geesten, ens. Heb. 1: 14. Door Maghten versta ik de ~~archay~~ moschelym, die maght over de menschen hebben, om hen wet- ten op te leggen, het zy eigene, ofte van God hen befonderlik toebe- trouwd. Dit woord slaat Jer. 49: 7. en 52: 2. Sy worden gemeenlik met twee woorden betekend ~~archay~~ ~~exousiaj~~ *archay* *exousiaj* (dat is / Overheden en Maghten.) By descu naam worden alle Overheden verstaan, insonderheid van Israël; die ook Koningen en Rich- ters der Aarde genaamd wordens. Psal. 2: 10. Kraghten worden na den stijl der Schrift, ~~maghten~~ *maghten*, Magtige genoemd: zijnde de genen die grote heer- schappye in de weerd hebben, ende een sterk volk dat met hen houd, dat hem dienstbaar is, door 't welk sy grote dingen uitrigten kunnen. Paulus stapelt sulke namen by een: Col. 1: 16. Efes. 1: 21. Rom. 8: 38. 1 Cor. 15: 24. Daar na seit hy § 120. Wanneer dan de so genaamde Goden, Engelen en Menschen Gods volk niet langer onderwerpen, door de wet der inset- tingen, die hen aanbevolen was; maar nevens anderen daar op uit zijn, datse Christus dienen: alsdan worden d'Overheden, Machten, Kraghten, Engelen Christus onderworpen. Het zy dat ik dese uitleggingen in alles aanneme / of dat ik noch in 't een of ander ter verschille: het schijnt my echter toe / datse gemakkeliker bloest / dan den Duivel hier in 't spel te brengen. Meer be- hoef ik niet tot bewijs / dat sulc een groote gesagh des Duivels / a'smen voor geeft / uit die schriften niet en blijkt. Laat ons nu horen wat d'an- deren zeggen.

§. 8. II. D'Overste deser Weer. id: so wordt hy dizemaal/en dat alleen by Johannes / van Christus seif genoemd: die buiten geworpen worden, cap. 12: 31. ende niets aan hem hebben soude cap. 14: 30. en dat hy reeds geoordeeld was cap. 16: 11. Hier laat ik nu den Heer Coccejus sijn gevoelen houden: die seit over Joh. 12: §. 40. *Principis hujus mundi est Diabolus*; d'Overste deser Weereld is de Duivel. So sprekense allegaer. Van ik vrage met Paulus: Waar is de Wyse? waar is de Schriftgeleerde? waar is d'Onderzoeker deser eeuw? heeft God de wijsheid deser Weereld niet dwaas gemaakt? 1 Ko. 1: 20. Merkt ten eersten / dat het gene in de vrage d'Eewe heet / dat wordt in d'antwoorde weereld genaamd. En dat is gemeen en bekend in de Schryft. Paulus heeft dit kennelikh mit Jelsais gehaald: altoos de woorden gelijken malkander seer. VVaar is de Schryver? waar is de Betaalsheere? waar is hy die torens tel? Jes. 33: 18. Wy en willen niet ondersoeken of de Profeet end' Apostel van eenertpe liden spreken. Maar die gaat by beiden vast: dat een genoemd / veelen betekent. Te weten: Schrijver, so veel als schrijvers, Beraalsheere vooz betaalsheeren; so oock / Schriftgeleerde, vooz schriftgeleerden, Onderzoeker vooz onderzoekers. Op deselfde wyse valt'et hier mede bequamelikh dus uit te leggen / dat vooz den Oversten deser weereld, deselfde Overheden, Maghten, Kraghten verstaan worden / die in bovengemelde plaatsen genoemd sijn. Altoos sijn die vooz den onspydigen leser nader by de hand / en in de weereld het bekend / dan dat men den Duivel uit de Hel in de weereld haalt / om buiten geworpen te worden: ende sulx na dat hy eerst geoordeeld soude zyn: en veroordeeld / wanneer hy Overste van dese weereld was.

§. 9. Indien de Leser mijne uitlegginge aanneemt / so is de waarheid van ves Heeren Jesus seggen openbaar. Want (1.) d'Overste deser weereld komt: dewijle in waarheid tegen hem vergaderd sijn geweest beide Herodes en Pontius Pilatus, met de Heidenen en de volkeren van Israël: zijnde daar in verbuld het gene vooz David voozseit was; de Oversten sijn by een vergaderd tegen den Heere, en tegen sijnen Gesalfden. Hand. 4: 27. Uitdrukkelikh noemt Petrus oock de Oversten des Joodschen volx / die den Heere Jesus gekruist hebben. Hand. 3: 17. Maar wat was 't? Sy hadden aan hem niet: want met al hun gewoel werd niet anders uitgericht / dan wat Gods hand en raad te voren bepaald hadde, dat geschieden soude. vs. 28. en cap. 3: 18. (2.) Daar tegen is d'Overste deser Weereld ober sulken schendaad veroordeeld; wanneer sy niet lange daar na uit de werken bevonden / dat de Sone des menschen was geseten aan Gods rechterhand, en komende op de wolken des Hemels. Matt 26: 64. Van dat oordeel heeft hen de H. Geest vooz vraght van wonderwerken overtuigd. (3.) Des hebben sy / echter ongelooft blijvende / en de mate hunner sonden verbullende / rechtbeerdighliker verbiend / dat sy / hoewel van ouds kinderen des Koninkrijx zijnde / buiten geworpen sijn; en tot op den dagh van heden sedert Jerusalems

salems laatste verwoesting / buiten blijven: Matt. 8: 12. so dat hun huis hen woest gelaten is; Matt. 23: 38. ende toorn is over hen gekomen tot den einde. 1 Tess. 2: 16.

§. 10. Maar so de Duivel desen Oberste is / waar toe was het dat hy quam / om aan Christus iets te hebben of niets te hebben? was 't om de Heidenen en volkeren van Israël op te maken / en aan te hoeren tegen den Heere en synen Gefalsden? Daar toe warens uit hen selve hoos genoegh. Noch David noch entg ander Profeet hadde dat voorszeld: noch Euangelist noch Apostel heeft er af geschreven. Self niet so veel als van Judas word getuigt / dat de Duivel hem in 't herte gegeven hadde, Jesus te verraden; ja dat de Saten in hem voer: Joh. 13: 2 / 27. Luk. 22: 3. in hoedanigen sin / dat heb ik XVIII. §. 11. eens gemeld. Spreekt de Schrift so van 't gene hy aan eenen of aan elke heeft gedaan of onder leid: hoe komt dat hy van hier niet eens en word genoemd? En daar hy al genoemd word / daar staat hy ook alleen; Duivel, maar geen Duivelen: van wel Duivels Engelen, dat is boden / so als XVI §. 1. XXIV. §. 19 gemeld is. Boden zijn geen Obersteden noch Maghten / maar dienaars van Maghten. Hoe komt de Schrift van den Duivel / die maar een is / Overheden, Maghten, Gewelddenaars, als ene gansche schare te noemen? Misschien salmen sich behelpen willen mits te seggen / dat de veelheid syner kraghten en streken dus betekend word. Maar dat eischt al wederom bewijs: of indien dat ergens is te vinden / so segg' ik wederom / dat de Schrift van breeder van den Duivel dan van Christus spreekt; die nimmer onder enige name vooz komt dan in 't getal van een. Maar veelen onder een begrepen / dat is nu al getoond.

§. 11. Noch verder: so die Oberste de Duivel is / waar salmen 't oordeel vinden / dat so besonder is / als Christus hier nu spreekt. Dat gene waar vooz hy met synen Engelen ten ewigen vure verdoemd is / was al lange gebeld: De weerd hield sich daar van overtuigd; so dat de komste van den Trooster daar toe niet van noede was. Nochtans siet Christus / dat hy tot dien einde komen soude. Joh. 16: 7 / 8 / 11. Eindelik blykt geensins / hoe dat hy buiten geworpen is. Want men schryft hem noch te desen dage wel so groten maght en geweld in de wyde weerd toe / dat hy'er wel ter degen in moet zijn. En wanneer de Geest quam / so maakten hy noch 't meeste geraas: indien 't sijn werk geweest is / dat so veel bloedige vervolgingen tegen 't volk van Christus wierden aangesteld.

§. 12. III. Soo dit nu niet vast gaat / dat hy d'Oberste deser weerd is / so en is hy ook de God van dese ewe niet / van welken Paulus spreekt. 2. Ro. 4: 4. De verblindinge van der menschen sinnen, den selven aldaar toegeschreven / sal buiten hem seer wel te vinden zijn, en daar niet met een de God die daar de schuld af heeft. Hoe danig zijn de menschen deser reukre; de lieden die van de weerd zijn, welke

welker deel in dit leven is? Psal. 17: 14. Verduisterd in 't verstand, vervreemd van Gods leven, door d' onwetenschap die in hem is, door de verhardinge hunder herten. Efes. 4: 18. Sulk een wandelt dan in duisternisse; en die duisternisse heeft sijne ogen verblind. 1. Joh. 2: 11. Wie is de God van dese menschen; hun God is de buik, en hunne heerlijkheid is in hunne schande, de welke aardsehe dingen bedenken. Philip. 3: 19. Dit doet (gelijk Paulus daar by seft) datse vyanden van Christus kruis, ende also van de leere des Evangeliums zijn. Die God der weereldlike begeertheit heeft de sinnen verblind der genen die ongeloovig zijn: so spreekt hy hier nu ook. Dien is het Evangelium bedekt, so datse noodsaekelike verloren gaan; want niemant ooit beguaamt is om der godlike nature deelachtig te zijn / dan na dat gy ontvlode zijt het verderf dat in de Weereld is door de begeertheit. 2. Pet. 1: 4. Siet daar den Godt deser eeuwe / die de sinnen der ongelobigen verblind.

§. 13. IV. Nu volgt de Overste van de maght des Lants, des Geestes, die werkt in de kinderen der ongehoorsaamheid. Efes. 2: 2. Ik bidde u / Ieser / wat is toech een Overste van den Geest? Want hy noemt hem Oversten van de maght. Wat Maght? Dat word twesins geseyd, des Luchts, en des Geestes die in de ongehoorsamen werkt. Is dese Geest nu de Duiwel; wie is dan sijn Overste? Hoe word dese Geest met de Lucht gepaard? of om recht te seggen / hoe word de Lucht en dese Geest booz een selfde ding geacht? want hy en seft niet / des Luchts EN des Geestes; maar sonder boegwoozden / des Luchts, des Geestes; een betwijs / dat hy 't eerste booz het laatste verklaren wil. De Lucht dan is die Geest. D'Overste daar van is d'eeuw der weereld, essen te voren genoemd; na welken d' Efesiers gewandelt hadden / eerst tot het Gelobe bekeerd werden. Ook wy, seft hy daar na; vs 3. hem selven die geen Heiden geweest was / gelijk hy maar een Jode van afkomst / mede daar in benoemde. Was hy met sijne Joodsche Kristenen ook onder die ongehoorsamen geweest? Hy seft ja. En dat was gebleken / uit dien datse dien Oversten mede gehoorzaamd hadden. En wie was die Overste? de gene buiten twijfel / wiens wil datse deden / gelijk hy self leert. Rom. 6: 16. Wtens wille was 't nu datse deden? des vleesches ende der gedachten: en so bekeedense in de begeertheden van hun vleesch. Onder de maght van dien oversten word de mensch geboren; ende also tot slabe verhoecht onder de sonde / met dat hy in de eeuwe deser weereld komt. Rom. 7: 14.

§. 14. Maar wat manier van seggen is dit dan; die na de eeuwe deser Weereld wandelt, dat in hem de Overste van de maght des Luchts is werkende, en dat de geest des Weerelds / of de begeertheit des vleesches den naam heeft van de Lucht? De t'samenstellinge der woozden is hier in den Griekischen text so vzeemd als de woozden self. In 't Latyn soudemen die mede op deselfde wijze boegen moeren; maar in 't Dusch kanmense twesins t'samen hechten / met van of des. Also salmen

men den sin in onse tale kloarder maken dan in 't Gzleisch / by aldiens men 't dus woll oberfetten: na den oversten van de maght des lichts van dien geest, die werkt ens. Siet daar 1. enen Geest / der ongehoorzame menschen; 2. de Lucht van dien Geest / 3. de Maght van die Lucht / 4. den Oversten van die Maght. Ik hebbe terstont die twee namen / Lucht en Geest dooz een genomen / by mantere van seggen die men in de Letterkunde *Apposito*, dat is / Paringe van twee selfstandige Naamwoozden by malkanderen noemt. Du magh ik ook noch lijden / dat men se dus verschelden neemt. Want het eene strydt niet met het ander; des Ik den Leser lifesen late / welk van beiden dat hem lust.

§. 15. Wat sin byngt dit dan uit? De Geest die in alsulke menschen heerscht / is de natuurlijke dzift hunder vleeschelike begeerlikheid: dat is uit het 3. vs genoegsaam openbaar. De Lecht van dien Geest / is sijn aart: gelijc alle dieren en byzughten geerne na de lucht die over een land gaat aarden willen. Daar van stemen / het hoester de lucht af; het is van goede of van quade lucht. *Cocceus* is hier mede van geboelen / dat de wozden / Geest en Lucht beide oneigenlijk alhier te nemen zijn: ende betekenen, seit hy / alle benevelingen des verstands, en alle driften, ingevingen en aaporingen ten quade. Den Gzleisch is die betekenis van dit wozd mede niet in alles onbekend; en komt hier sonderlingen te passe / 't gene men op *Sofocles* aangetekend vind; dat *de Aer*, de Lucht somtijds van den hullen reuk verstaan wozd / dien de mensche in den stoelgang van sich geest. Want seker 't is een vulle lucht die uit de begeerlikheid der sonde komt. Nu de Maght van die Lucht / wat is dat anders als 't vermogen dat die vulle dzift op der menschen herten heeft: en die Overste 't geheel beleid dat de mensche / dooz alsulke dziften in sijn leven houd; gelijc iemand die geheel onder anderens bedwang en heerschappye staat; so als dit al te boren is verklaard. Dus blykt dan / dat self dese plaatse / daarmen so veel staars op maakt van den Duivel niet en spreekt.

§. 16. D'anderen *Esef. 6: 12.* doet het noeh veel min. Want al leest men daar / volgens onse Nederduitsche oberfettinge / van geestelike boosheden in de Lucht, in het Gzleisch en staat so niet; de Lucht en wozd'er niet genoemd. Nochtens hebben 't d'anderen meest al op den selfden sin vertaald. *Beza* / *Spirituales malitias in sublimi*, de geestelike boosheden in de hoogte. 't Arabische / de geestelike boosheden in den onderhemel, *Discator* die bosen gaster welke in die luft schweben. Anderen hebben in 't Gzleisch in plaats van *εωρανοιοσ epouraniois* dat het gene ontrent den hemel is beduid / *υπερανοιοσ hypouraniois*, onderhemeliche gelesen: en het dan aldus vertaald: de Spritsche / Arabische / en Jupiterische Wybel / den bosen geesten onder den hemel. *Arias Montanus* heeft 'et van wozd tot wozd in 't Latijn aldus gesield: *adversus spiritualia nequitia in caelestibus*, dat is in goed Duitsch / tegen het geestelike der boosheid in 't Hemelliche. Het geestelike der boosheid,

heid, dat is / na den Hebrzeuwfchen aart van fpreken / de geestelike boosheid; of / fo als het d'onfen stellen / boosheden. Dus verre dan wel / also niemant hier iet tegen heeft.

§. 17. Maar hoe komense aan de Lucht? Tweederley hoorooz deel heeft hen ontwijfelik daar toe gebzagt. Het eerste / dooz dien sy hoor vast hielden / dat hier en in 't hoorzaande vers van den Satan / het hoofd der bofe Engelen gefproken word. Maar hoe weinig grondz dit heeft / heb ik den Lefer XVI. §. 5. al beduid. Het ander is / dat hen dat oud geboelen noch in 't hoofs lagh / van de Dubalen in de Lucht sich verhoudende; 't welk sy meinden / dat dooz den Apostel self / Efes. 2: 2. (daar sy de Lucht uitdrukkelik noemd) bebestigd word; gelijk daar nu terstond gefeid is. Dat gebense te kennen met hunne verklaringe op de kant. Over d'eerste plaats / op de woorden / der macht des lichts, hebbenfe dit aangetekend. Dat is, des Satans, gelijk terstond verklaard word; (fo sy meenen) om dat hy een geestelik wesen heeft, ende noch grote maght in de beweginge der lught behouden heeft, als uit d'histoire van Job blijkt, (hier hoor heb ik den Lefer al getoont / wat uit die historie blijkt of niet en blijkt) ende die uit de Lucht den gelovigen noch gedurige strijd aandoet. Efes. 6: v. 12. 1. Pet. 5: 8. Dat van Petrus heb ik XVI. §. 3. al verhandeld; het ander is daar mede top nu besig zijn. Is dan hier op de woorden / in de lucht, hunne aantekeninge dusdanig. In 't Grieksch, in de hemelsche, of overhemelsche plaatsen (dit woord plaatsen doenset van hun eigen by) ende word dit woord hier anders verstaan, als in andere plaatsen van desen brief. Waar uit denkenfe dat? Om dat de Lught somwijlen Hemel word genaamd, Lev. 26. 19. Matt. 6: 26. ende d'Apostel noemt hier voor cap. 2. vers 2. den Satan uitdrukkelik den Oversten der maght des Luchts. (die uitdrukkelikheid is nu / meen ik / al uitgezeben) Want dat de Satan geen plaats noch maght meer en heeft in den rechten Hemel, blijkt uit 2-Pet 2: 4 Jud. vers 6. Apoc. 12. 8. &c. Wat uit Petrus of uit Judas blijkt / heb ik mede VII. §. 2. 11. hreed en lang getoond. Dat van Johannes komt hier na noch wel te pas.

§. 18. 't Schijnt ondercuffchen / dat onse Overfeters van geboelen zijn geweest / dat de Satan hoor desen niet alleen plaats, maar ook maght in den rechten Hemel heeft gehad; daar men echter nooit af las. En wat konnense gehad hebben meer dan de heilige Engelen noch op heden hebben? Doch die sijn self maar gediensige geesten. Is 't so / dat hen God ooit enige maght op der Earde gaf / daar in 't ix. Hoofdstuk afgehandelt is; in den Hemel echter staanses sleghts als Dies naars om den zoon. Maar hoe hebbenfe in de Lucht sulken maght behouden / diese in den Hemel self verloren hadden? Is de Lucht dan niet so wel des Heeren als den Hemel? Maar verder van Gods zoon: 't is wel; dies te dichtter aan den voetbank sijner voeten; dies te nader aan den mensch om hem te quellen. Heeft sy dan hoor sijnen val enige maght

maght gehad op der Aarde ; hy heeft nu so veel meer / als de Lucht de Aarde nader is dan den Hemel. Ja men sal moeten seggen / dat sijne maght nu tien duisendmaal groter is dan sy te voren was ; om dat de bovenste Lucht meer dan tien duisendmaal nader aan de Aarde dan aan den hoogsten Hemel is. De Hemelneetkunstigen hebben ons dat al lange geleerd : en de Duivel / so hy een God is / die en is geen God van bezre / maar van naby. De grote goede God is dat alleen. Jerem. 23 : 23 / 24. d'Arme mensch heeft dan door den val des Duivels meer verloren dan de Duivel self. Doch de Schrift noch de reden leert ons die filosofie / welke dus de Geesten by de plaatsen onderscheidt. II. §. 13. 16.

§. 19. Terwijl dan de Lucht hier noch in woorden noch in saken plaats vind ; wat sal men door de geestelike boosheid in het hemelsche verstaan? Cocceus / met tegenstaande dat hy in dese en d'ander plaatsen den Duivel mede vind : heeft dit stuk / en dese spreekwijze onverbeterliks verklaard. So veel als beiden betreft / sal ik hier sijne eigene woorden stellen. Hy seit dan §. 64. Wat zijn die *epourania*, (hemelsche dingen) anders dan onse hemelsche staat, daar wy onder 't Nieuw Testament in zijn? de zegeningen met welke God ons uit den Hemel gesegend heeft in Christus? Siet Eies. 1: 3. Volgens ook Gods Woord ; 't welk horende en verstaande , so horen wy Godt self ons onderwylen troosten , en leeren wy van hem. Daar na. *Ta epourania* (de hemelsche dingen) worden dan genoemd , die den hoogsten hemel aangaan , in 't hoogste der hemelen , boven alle onderhemelen die ons bekend zijn , waar van de sterrenhemel de hoogste is. Gelijk dan *ἐπιγεια* *epigeia* genoemd worden , de dingen die op het vlak der Aarde zijn ; so ook *epourania* , die boven de sterren en den bekenden Hemel zijn , welke *Rakia* en *Sebamin* (Uitspanfel en Hemel vertalen 't onse Oversetters) genaamd worden. Wy hebben ook terwijl wy op der Aarde zijn , enige *Hemelsche* dingen , die uit den Hemel tot ons afgekomen zijn , vrede , vryheid , gerechtigheid , blydschap , hope , gemeenschap met de geesten der volmaakte rechtveerdigen. Wy hebben den Hemel voor ons open staan , in welken onse voorloper Christus om onsent wille is voer ingegaan. Heb. 6: 20. Wy hebben den H. Geest , die op alle vleesch is uitgestort , wy hebben Gods duidelik en volmaakte woord , den schat van alle wysheid en verstand. In desen mengt sich de Satan (die naam geef ik aan elken tegenspreker van de waarheid XVI. §. 9. 10. 11. ens.) door sijne *poneria* ; dat is boosheden , losse streken , valsche redekavelingen , losse woorden , schalkheid en bedriegerye. En dat doet hy *pneumatikoos* ; (dat is / geestelijk) met sijnigheid en scherpsinnigheid , so als het sulken loosen geest en duisendkonstenaar past. *Geestelike* , daar onder maghmen listige vonden en streken , en gelijk als behendige handgrepen verstaan.

§. 20. Wie kan dit verbeteren? Alleenlik dat hy van dien bozen geest en duisendkonstenaar meld ; ik hebbe XVI. §. 5. over dese selfde plaats al getoond / dat het der Kerke nooit aan duisend sulke mens

menschen heeft ontzoken / die haar onophoudelik met alsulke konsten sterk bebecchten. Die dat met het vorige en 't gene nu noch meer op dese plaatsen van my geseyd is t'samen voegt: salder desen sin uit maken: dat d' Apostel sinen Kristenen enen strijd booz stelt / diense van d' Onkristenen / 't zy Joden ofte Heidenen te lijden hadden: dooz lichamelike vervolginge niet so seer; (dat het minst is) maar dooz geesteliken aansrijd op 't gemoed; welken degenen die den meester in de weerd spelen / 't meeste geweld op 't Gelobe souden doen / om hen d'hemelsche zegeningen t'onbzuik te maken. So en is hier van niet meer dan in d'andere plaatsen / dat den Duivel sulken groten meester in de Weerd maakt.

XXXI. HOOFDSTUK.

De Duivel dus uit soo veele plaatsen der Schrifture uitgebannen, heeft ook dese vryheid niet, dat hy door de weerd spookt, en den menschen buiten slaap of in den droom verschijnt.

S. 1. **U**t al 't boozgaande / en insonderheid het gene in 't naastboozgaande Hoofdstuk is getoond / blijkt genoegsaam / dat het met den Duivel niet so byced is alsinen meent: te weten / dat hy obkral in 't werk is / en sich veelsins aan den mensche vertoont / 't zy dat hy waakt of droomt. Dit is de Spokery en Dromery daar de weerd vol af is. Tot nader onderricht wil ik hier eerst noch van de Spoken / en dan iet van de Dromen spreken / daarmen houd dat de Duivel onder speelt. Want het is 't gemeen gevoelen / dat de bose Geesten sich den menschen sightbaarlyk vertonen / somtyds ongesien ook horen laten: en dat om iets te openbaren dat verborzen was / of om den bloden wat verbaard te maken / of om biotelik met den mensch te spelen; somtyds om hem dienst te doen; so als ons Schot de Jesuwijt 1. B. XIX. 16-19. te horen halt. Om in 't woord niet te missen / men noemt verschijninge van Geesten Spokery; so dese naam boozgaans den bosen toegeschreven word; wanneer een goede Geest verschijnt / te weten een Engel / dat en heet geen Spook; men noemtet liever een Gesicht. Sonder my met woorden op te houden / so wil ik mijnen Leser nu wel seggen / wat my dunkt dat men in gebolge van boozgaande bewijs / aangaande al die dingen met reden of met schijn geloven magh.

S. 2. So noch heden hier of daar wel een van Gods Engelen verschijnt; so iemant dat geloben wil / ik straffe 't niet. Want mitsdien datse boozmaals menighmaal verschenen zyn / so de Schrifst ons leert: sy en seit ons nergens / dat sulks niet meer gebeuren soude. 't Verbod aan menschen / om by een boek van God geopenbaard niets toe

toe te doen / Openb. 22: 18. beneemt God self de byzheid niet / om pets by verder schrift / of mondeling (somen dat noemen magh) te openbaren. Maar het is my noch niet voorgekomen met volstrekte sekerheit / het gene vooz verschijninge van Engelen noodzakelijk te houden zn. En 't betaamt ook niemant onder ons / so licht van geloof te zijn / dat hy sich den blinden volke onder 't Pausdom eenigsins gelijck moght stellen. Want dat Engelen om dees of gene beuseling aan 't een of ander sussend besje / of aan een man gelijck een kind verschijnen soude; of om iets te seggen dat regelrecht tegen Gods beschreven Woord / of gesonderden strydig is: wat wijs en welberaden man quam ooit tot sulke gedachten?

§. 3. Dat van de Zielen ens. uit het Dagebuur ten voorszijn komende / is te mal Paapfch / om ons daar niet op te houden. Maar dat luden van onse gemeenschap sich so lichtelik verboeren laten / tot gedachten die self sonder Dagebuur geen plaats hebben / is te byster byeemd. En echter seer gemeen onder 't volk / dat iemants Ziele niet kan rusten / maar enen tijd lang omswerben moet: om eenig klein goed dat onbetaald gebleven / of enige belofte die niet na gekomen is / of enig besonder ongelijck den eenen of den anderen by sijn leven aangedaan: welk alles by so vele en veelbuldige / en daar onder ook veel swaardere sonden / die ieder mensch door al sijn leven heeft begaan / geensins te vergelijken is. Ik heb hier af dan anders niet te seggen / dan dat het is het schulin der paapfche bygelobigheden / 't gene den eenboudigen onder ons aankleeft: des sy sich hilk schamen souden / sase te recht wijsen / hoe weinig sulc den leden der Gereformeerde kerken past; of hoe seer het tegen aller Kristenen geboelen / die niet Paapfch zijn / strydig is. Dien 't lust neme hier een proesse van uit seker boerken genaamd Seltien Ziel klaghten ens. door François Godyn, bozger tot Brusfel / so aardig gerijnd / als den inhoud aardig is. Hy stelt dat de Ziele van ene Nicht uit het Dagebuur onder anderen aldus aan hare Woey noch op Warden leebende schrijft.

Waarom dat ik hier ligh in 't niterste benouwen,
 En waarom ik so lang word in dit vier gehouwen,
 Ik sal van al mijn saak u geven goed bericht,
 En als ghy alles weet, so helpt dan uwe Nicht.
 Als mijnen Broeder stierf, hy liet my eenen Buffel,
 Die hy geschonken had aan ons liefvrouw van Duffel,
 Daar toe een daalder gelts, het welck ick heb versuymt,
 Om dat die snege dood my heeft soo vroegh beluymt.
 Dus bid' ick dat gy geeft aan ons liefvrouw den kuylder,
 En dat ghy niet vergeet te geven eenen duylder,
 Wilt ghy dan helpen my uit allen mijn verdriet,

So maakt dat dit terstonts in aller haast geschiet.
 Noch heb ik eenen wegh naer ons Liefvrouw van Hallen,
 En ik moest ons Liefvrouw bezoeken gaan tot stallen,
 Als ik dit heb beloofd, doen was ik seer benowt,
 En sey in elke kerk te offren een stuk goudt.
 Wilt gy my sien verlost van allen mijnen evel,
 So moet gy eenen wegh ook doen na Scharpenhevel,
 Dan moet gy noch eens gaan, naar ons Liefvrouw ten Bos,
 En schenken daar een koy, of eenen vetten os,
 En wilt gy aan mijn Ziel nut en profytig wesen,
 Moet gy in ieder plaats doen seven missen lesen.
 En sevenmaal aldaar ontfangen God den Heer,
 Dan kan ik zijn verlost, maar seker ook niet eer,
 Eer dat ik noch van hier uit dese vlam sal raken,
 So moet gy ook eens gaan naar ons Liefvrouw van Laken,
 Want doen ik kreupel was, en liet daar mijnen stok,
 Doen heb ik haar beloofd een schoonen nieuwen Rok.
 Noch heb ik haar beloofd te geven mijn Pendanten,
 Daar toe mijn gouwen rink met seven Diamanten,
 Dit had ik al gereet geleyt in mijne kist,
 Maar fiet ik wierd verrast, eer dat ik 't selver wist,
 Ik heb noch eenen last geladen op mijn pockel,
 Dat is dat ik moest gaan, naar ons Liefvrouw van Stockel,
 En offeren aldaar het selste offerhand,
 Eer ik kan zijn verlost uit desen sellen brandt, ens.

Ede een weinig verder.

So lang als mijne Moy niet al met omgegaan is,
 En so lang als een schuld noch ergens onvoldaan is,
 So kan mijn bange Ziel niet raken uit dangier,
 En moet so langen tijd noch branden in dit vier.

Schoon de Schryber niet en meint / dat sulke byzelen waarlik
 uit het Dagebuur geschreven worden : echter is sijn oogmerk /
 dus te leeren / om wat voor sware sonden de Zielkens daar so by-
 ster swaar zijn ljdende / gelijk ook het gewoonlik seggen is van
 de gene / die in hun omswerwen aan de levendigen / soo men meint
 verschijnen.

§. 4. Somen echter noch al meent / dat de menschen na den dood
 wel spoken / sonder datter Dagebuur of diergelijke toe behoeft : so
 vraag ik / wat het gene is dat spookt / en waar toe dat het dient ? Een
 schijn / en meer niet / houdmen dat het spooksel is : want een Geest
 heeft

heeft vleesch noch been; dat hebbense dus bezre van den reghthen meester al geleerd. Luk. 24: 39. Maar wie maakt dat schijnfel eventwel? want het moet ene oorzaak hebben: om dat het / schoon niet handelbaar / nochtans sienlik is / en sich dikmaals horen laat. Is dat nu het lichaam des verstorbenen? Neen: want het self geen lichaam is / maar schijnt; en 't gene waarlik is / licht begraven / of is mogelijk al lang bezrot. Is 't des menschen Ziele dan? hoe krijghe die de gedaante van haar Lichaam dat niet meer in wesen is? Of kanse buiten 't lichaam zijnde / 't schijnfel daar van maken in de lucht; daar sy 't noch in 't lichaam zijnde nooit heeft kunnen doen? Dat is / kan de Ziel / onlichamelk geworden / lichameliker werken dan te voren / doe sy al de delen en de kraght haars lichaams tot behulp hadde: dat maakt my niemant wijs; veel min / dat enige Geest self een lichaam maken / of een dood lichaam bezielen kan. 't Een en 't ander heb ik in 't V. Hoofdstuk al weerleid. Die verschijninge van Geesten dan verdwijnende / so verdwijnt het Spook.

§. 5. Doch of het so al ware als men meint: so nu de mensche self of sijne Ziel geen oorzaak van dat schijnfel is; wie dan? De Duivel / seitmen / in des menschen schijn. Waarom de Duivel? zijn dan d'Engelen alle dood / welker verschijningen so vele in de Schrift gemeld zijn? Dan den Duivel leestmen dat maaz eens: ende noch oneigentlik; of immers met dat hy in uiterlijken schijn tot onsen Heere quam. In 't XX. Hoofdstuk is getoond / watmen daar af seggen magh. Hoe heeftet dan de Duivel nu so d'och; dat hy in den tijd des nieuwen Testaments dus dikmaals in so vele plaatsen door de gansche Weereld spookt / na dat Christus sijn boornaamste werk vernietigd heeft? Heb. 2: 14. 1 Joan. 3: 8. En is de verborghtheit der Godsaligheid van de Engelen gesien / 1 Tim. 3: 16. die ook begeerig zijn deselbe in te sien / 1 Pet. 1: 12. en sien self d'Engelen onser kinderen het aangesicht des hemelschen Vaders: Mat. 18: 10. hoe komt dat sy noch wy so seldom Engelen / en so menigmaal den Duivel sien?

§. 6. Van vzaag ik noch / so 't een eigenschap des Duivels is / hem self wel te veranderen in enen Engel des lights: (2 Kor. 11: 14.) of 't ons daarom by staat so te doen; mits den Duivel so godbzuchtig makende / dat hy spookt maakt om ene kleine schuld die niet betaald is / of om enige aalnis die te geben staat / of om troebelosten die gebroket zijn. Sckerlik / so Moses en de Profeten / so d'Apostelen en Euangelisten daarenboven / niet genoegh zijn om den menschen deugd te leeren: noch Ziele / noch Engel / veel min de Duivel uiter hellen sal dat met sijn spoken doen. Somen seit / dat het niet uit lust tot deugd is / 't gene hter de bose byand doet; maar om menschen te verbaren: waarom houd het spook dan op / wanneer de mensch is nagekomen 't gene hem belast is; dat is 't gene hem het spo ok geseyd heeft dat hy moeste doen / om van die quellingen geheel ontlast te zijn?

§. 7. Die so ernstige gedachten van den Duivel niet en hebben / ma-
ken van hem liever bullebak of porsemaker / die allerhande spel met al-
terhande menschen heeft. Men heeft sechs na te sien 't gene ik in 't 19.
Hoofdstuk van het 1. Boek XIX. §. 16/17/18. uit den paapschen schyn-
ber Schot heb aangetrokken. Te weten : so als veel van ons volk
mede beter niet en weten / of God laat dien verbloekten rekel om een
kleinigheid / en dat dagelijc uit den hand springen / om een deel nietige
cabriolen op der aarde te maken. Dat is / om een glas of kanne son-
der handen te versetten / om het deksel ener kanne toe te klappen / om
ene doodkist toe te kloppen / om met ene kloot ober de solder te ramme-
len / om vooz schildwacht in een hoerken of vooz een deur te staan /
sonder iets te seggen of te doen / om enen row-winkel uit te kramen :
en so vooz aanspreker ober doden / of op sijn Paapsch vooz Celsebzer /
vooz hok of schenkers jonge / of op 't best vooz ondertimmerman te
spelen. En dit dan noch te doen / vooz 't een of ander suffend besse /
of onbedzeben jongen / of een man als een kind / of enigen anderen
slechter bloed / die niet weet wat Geest of Vleesch is / en of hy wit of
swart behoort te wesen. Sulx komt met d'outerste verwaandheid / die
den bosen Duivel eigen is / en d'oozspring niet alleen sijn eigen vals /
maar ook des menschen geweest is / gansch niet ober een. Verhebene
berstanden en doozsichtige ogen sien hem so niet spoken / als men hoorst
dat so veel slechte menschen doen. Salmen geloben / dat de Duivel met
geheele koningrijken spookt / en den naam wil hebben / dat het alles zjn
is wat men siet ; gelijk het by Mattheus schijnt dat hy Jesus selve sochte wys
te maken : en dan noch meenen / dat hy sich so nedzig en geringe dyaagt / om
niet als met bodderpen vooz 't geringste volk te spelen ? Sal ik hier ober
mijn gevoelen seggen ; my dunkt / dat hangt noch kleest. Want ik hope
niet / dat iemand my sal tegenwerpen / dat Christus self / (en so Profeten
en Apostelen) zich meer den kleinen en eemboudigen / als groten en ber-
standigen vertoonst heeft. Want het moet my waarlijk smerten / somen
om het snodeste der verdozvene schepsels geen verkleining aan te doen /
't selve by den Schepper aller dingen ; dat verbloekte mengsel aller
hobaardne by 't gesegend voozbeeld der volmaakteste nedzigheid gelij-
ken derf.

§. 8. Het stryd derhalven tegen alle reden en verstand / dat de Dui-
vel / of een bose Geest / wie hy soude mogen zjn / hem selven of iet an-
ders in een lichaam of lichameliken schijn vertronen soude : en het stryd
ook tegen 't wesen van een Geest ; so als boven is gemeld. En of
dat mogelijk te weinig ware / men lette slechts op dese reden. Geen
Geest werkt anders dan met sijnen wille / en de wille blotelik dooz
denken ; hoemen 't wend of keert / men kander anders geen begrip af
maken ; het komt daar telkens wederom op uit. Du segt my eens / hoe
dat u eigen Geest / dat is uw Ziele / iets in 't minste aan uw eigen li-
chaam doet / so 't anders dan met denken is. Mits dat gy wilt /

so rept sich hand of voet / en so als gy wilt. Maar doet dat aan een ander lichaam eens dat uw eigen niet en is ; sonder middel van u eigen. Maakt met denken eens een lichaam / of lichaams gelijkenis of schabnue / op der aarden / waar het wesen magh / of in de lucht. Hoe wil dit dan de Duivel doen / die geen eigen lichaam heeft ? Een goede Engel is geheel wat anders : want die heeft Gods gunst en maght te bate / om hem een lichaam of lichaams gelijkenisse toe te voegen / in 't gene hy uit last der hoogste Majesteit bezichtigen moet. Maar menen wy dat de hoogste Richter den verbloekten vband / uit den kerker losgelaten / noch daarenboven overal en alles wat hem lust geriepen sal : om tot sijn believen niet als wonderen te doen / met telkens wat nieuws te scheppen / 't gene hy tot on-eer van den Schepper en sijn lieffte schepselen misbruiken sal.

§. 9. Maar de Schryftuur / meintmen / leert ons datter Spoken zyn. So dat waar is / het sal in 't leger der Syriërs vooz Samariën geweest zyn : daar 't so kragtig spookte / datse alle verbaard wech liepen / in de nacht / en lieten alles staan daar 't stond. Doch dat spook was van den Duivel niet : maar de Heere hadde 't heir der Syriërs doea horen , een geluid van wagenen ende een geluid van peerden ; het geluid ener grote heirkraft. ens. Derhalven hadden sy sich opgemaakt , ende waren in deschemeringe gevloeden. ens. 2 Kon. 7: 6/7. D' Apostelen / luiden sonder opboedinge / uit het geringste volk der Joden / die insonderheid te dien tyde seer tot bygelovigheid genegen waren ; schenen in 't begin niet wijser dan de rest. Want siende Jesus ter vierde nachtwake op Zee wandelen ; wierdense ontroerd , seggende , het is een Spooksel , ende schreuden van vrese. Matt. 14: 26. Wanneer hy t'sedert d'eerstemaal na sijn dood / sich onderwacht levendig aan hen vertoonde : sy verschrict en seer bevreesd geworden zijnde , meinden datse enen geest sagen. Luc. 24: 37. Maar Christus / sonder te verlaten of de bose geesten ook verschijnen ; ('t welk in sulken val sijne manier niet was / gelijk in 't XXVII. Hoofdstuk is getoond) antwoordt sleghs ter sake / dat een Geest geen vleesch en been heeft / gelijk sy sagen dat hy hadde. vs. 39. Nochtans weert het Schottus beter / die seit dat een geest is koud om aan te raken. 1. B. XX. 9. So hadde Jesus dan / na 't seggen van den Jesuwijt / beter dus geantwoord ; Takt my aan , en voelt my dat ik warm ben , en niet koud ; en daarom ook geen Geest.

§. 10. Wat wil ik dan / alle spokeryp ontkennen ? Wyna. Van Engelen / dat misfaakt ik niet / gelijk geseyd is ; of iemant seggen moghte dat die nu en dan noch wel verschenen. Maar datmen so veel spookis van Spoken maakt ; ik ben wel gerust / datter niemant veel van houden sal / dien 't aan 't een of 't ander niet en schort / van 't gene ik als oorsaken sulker bygelovigheid in mijn Onderzoek over de kometen , in 't XXV - XXIX. Hoofdstuk aangewesen hebbe. Daar henen wil ik / kortheds halve / mijnen Leser wijzen ; om geen uitschijfber van mijn eigen werk te zyn ; en nochtans vooz den genen die het by de hand
niet

niet heeft / 't boornaamste dat hier meest te passe komt / voor ogen stel-
len. Donachtsaamheid ontrent de werken der Natuur / en d'onkundige
harer kragt en eigenschappen / en 't gedurig horen seggen; doen ons
lichtelk op andere oorzake denken dan de waarheid leert: en 't boozooz-
deel datmen van den Duivel en de Spoken heeft / so wel geleerd als
ongeleerd / brenghet den mensche aansonds tot het Spook. D'opbaedinge
der kinderen versterkt dien indrukt: alsomen hen van jongs op door ge-
maakte gerughten verbaart / om hen door ingebeeld vrees te vullen;
ende boozes met alle sulke oelletjes en oudwijfs praatjes onderhoud. Dan
kan 't niet uithlijven of 't gaat na 't oude woord:

Quo semet est imbuta recens servabit odorem Testa dia.

Het nieuw-gebakken aarden vat

Houd lang den reuk van 't eerste nat.

Des ontinoet hen 't minste niet / dat sich in 't begin van bezre / of in
't donker op doet / sonder datmen noch kan merken wat het is; of men
acht het spook te zijn. Sulx bleek aan d'Apostelen: welke / so ik gelo-
be / nooit spook gesien / maar veel van spook gehoord hadden; siende
Jesus by nacht op 't water wandelen / welken sy so menigmaal en so
korts te voren noch gesien hadden / en van hem so menig wonderwerk:
nochtans sonder eens aan hem te denken / sy wierden seer ontroerd, seg-
gende, het is een spooksel; sonder bragen / sonder twyfel / 't was / en
't moest een spooksel zijn. Matt. 14: 26.

6. 10. Hier te neffens vindmen menschen / die schrikkelig zijn van er-
gens alleen te slapen / of 's avonds over straat te gaan: dan sose maar
een kind mogen by sich hebben / dat troost; sulke helden zijn 't / die hen
tegen 't Spook besehermen. Insonderheid by nacht over een kerkhof
te gaan / of alleen op te sieten in een huis daar een dode is / meenig dee
dat om geen koe. Omase men'sch / sullen u de doden bijten? of spookt
de Duivel by of met het lichaam uwer naaste vanden / ouders / man of
vrouw; en wel sodanige die in Gode gerust zijn? Wel ja / mogelijk / om
de Ziel te hebben. Sott als gy zijt / of ten minsten Paapsch of Joodsch;
de Ziel is dan al daarse blijven sal. Dat moest de Duivel ook wel we-
ten / is by sulken schrijtgeleerden als gy meint. Wel waar zijn dan
Gods Engelen nu; of passen die niet beter op? Houdmen in hun leger
ontrent de genen die God vresen / dan geen wacht? Ja toch: want
daar sterft niet een arme Lazarus / of sy zijnder veerdig by: Het schrik-
spook moght den rijken vrasser halen: maar hem droogen d'En-
gelen ten Hemel op. Siet niet enen wat gewoonte niet kan doen.
Hier in Holland setmen 't lijk voor aan in 't huis; ter tijd toe dat het uit-
gedragen werde. In Friesland plaatsmen in de binnekamer / daarmen
't noch bewaken en bewaren laat. Waar ik hebbe lang gemerkt / datse
hoe seer ook gevreesd voor spook / liever by de dode dan by krankten zijn.

om 't nat en drooght dat daar voor de wakers dan ten besten is; insonderheid so d'overledene wat veel in 't stro gelaten heeft; in welken gevalle de wachten wel verdubbeld worden / niet om dat de vrese / maar om dat de vzeugde meerder is. Tegen dat misbruik / met andere die daar aan kleeften / heb ik daar te lande met vele moeite / en niet sonder vryght gearbeid / om het af te schaffen: waar in ook allenthalven door 't aanhouden der kerklike vergaderingen en de verbodschyften der Overheden niet weinigt gebayerd is.

§. 11. Tegen dese bygelobigheid strijd nochtans ene andere: te weten / datter menschen zijn / die van nature meer bequaam zijn spook te sien / dan anderen; waarom self geleerden twisten / of 't ook waar is: te weten van sodanigen die met eenen helm geboren zijn / neffens andere meer / waar af ik geen register meen te maken. Want wat heb ik de geheimenissen der ydelheid op te halen; of te noemen / hoe veelerhande datse zijn die sien konnen 't gene niet en is. Niettemin sta ik niet alleenlik toe / datter menschen zijn die spook sien konnen; (maar geen Duivels noch geen doden die begraven zijn) maar ik stel het ook hier tegen. Want daar uit mein ik in 't vierde Boek te bewyzen / dat het de natuurlijke gesteldheid van des menschen lichaam / bloed en geesten is / die hem doet geloven dat hy siet / het gene hy verder niet en siet dan hy geloost. Nu heeftet my al lang genoeg gespoockt / des scheid ik hier van af.

§. 12. Hier past het echter / dat ik van de Dromen spreek / daarmen ook den Duivel d'eere af geeft / dat hy daar sijn deel aan hebbe. Want het is een gemeen loopyse: een heeftet eerst so bedacht / en d'anderen / om dat het moos schein / sonder ondersoek voorts aangenomen; dus isset nu vast ober al goed gangbaar geld / datter vierderhande Dromen zijn; Natuurlike / Burgerlike / Goddelike / en (om den Duivel nevens God voor niet al mis te deelen) ook noch Duivelsche Dromen. In mijne Uitlegginge over Daniel sta ik van die vier maar twee bekend: die Natuurlik en Boven-natuurlik / dat is / die Menschelik of Goddelik zijn. §. 53. 54. 55. al wat uit de natuurlijke gesteldheid en gematigdheid des lichaams / (dat noemen sy Natuurlik) of uit de dageliksche bezigheden / (mede natuurlike wijze / doch dat is by hen Burgerlik te seggen) niet ontstaat: dat werlic God in 't besonder / die een meester der nature is; en den menschen dikmaals in den droom verscheen / of door Engelen toespriak. Daar geeft ons de Schryft getuigenis af. Gen. 15: 7 / 8. 28: 10 / 15. en 31: 11 / 12. en 40: 9 / 10 / 11 / 16 / 17. en 41: 1-7. Matt 1: 20. en 2: 13. Elifas wat dat mede wederbaren. Onder de gedachten van de Gesichten des nachts, als diepen slaap valt op den menschen, ens. ging voorby mijn aangesicht een Geest, ens. doch ik en kende sijne gedaante niet, ene beeltenis was voor mijn ogen; daar was lichte, en ik hoorde ene stemme. ens. Job 5: 13 / 15 / 16.

§. 13. Die Geest die daar in den droom verscheen en was altoos de Duivel

Duivel niet : nochte men leeft het in de gansche Schryft / dat die ooit maght op onse dromen hadde. Dan waar komt dan de meininge datter Duivelsche dromen zijn ? Hoort my / ik gaarne den Papisten noch anderen so veel larchens niet / die met den droom van Zwinglius spotten : waar in hy seit / dat iemandt hoorz sijn bed verschenen hem aanwees / wat Exod. 12. van 't Paaschlam word geseid ; 't gene hem 's anderen daags in den twiſt over 't H. Abendmaal te stade quam. Want om dat hy daar van schryft / *ater an albus fuerit nescio*, van woort tot woort geseid / ik weet niet of hy wit of swart was ; 't welk de geenen weten die Latijn verstaan / dat so veel is als / ik en kende hem in 't minste niet : so hreſter sijnen tegensprekeren geluſt / dat so te duiden / dat Zwinglius niet wist / of 't een Engel of een Duivel was gewest / die hem die schryftuurplaats ingaf ; en daar op de keur aan sich nemende / te besluiten / dat het van den Duivel was. Maar sy moeten my dat so niet seggen / of met een gerecd zijn te bewijſen : dat sulx van den Duivel wesen konde. Laat ons echter sien / of de Schryft wel ergens iet verhaalt / datmen op die wijsse magh verstaan.

§. 14. Met den Droom van Pilatus wijf Matt. 27 : 19. zijnder vele seer verlegen / of die ook van God of van den Duivel was. Wat my belangt / ik ben verlegen als ik sulke dingen hore / met ons eigen volk / hoe ikse van Manicheisterye byen sal. Want / recht uit geseid / het behoort geenen Kristien / te geswijken leeraars / in gedachten ooit te komen / datmen Duivels doen van Gods eigen werk niet onderscheiden kan. Wel hoe salmen langer menschelike geesten onderscheiden en beproeven ; gelyk Joannes leert / of een Geest uit God , of niet uit God is : 1 Joh. 4 : 1. enf. by aldien de Duivel self / die als een scepſel niet alleen oneindig van God onderscheiden / en als d'allerboosste alderberdſt van hem verscheiden / en reghedraads tegenſtrijdig is / hem nochtans so wel gelijkt ? Heeft dan Christus iet gemeen met Belial ; datmen soude konnen twiſſelen wien van beiden datmen hoorz heeft / also ons iet besonders wederbaart ? Och / hoe byster heeft sich dan Elyhu wel vergift / wanneer hy op sijn beſt meint te bewijſen / dat het Gods werk is / den mensche tot verstand en bekeeringe te brengen : en beklaagt sich datmen daar niet op en let in den Droom, en nachtgesichte, als een diepe slaap valt op de lieden ; in de sluimeringe op het leger, dan openbaart hy 't voor der luider oren. Job. 33 : 14/15/16. Siet dien heiligen man / so ybersuchtig hoorz Gods eere ; hoe weinig denkt hy om den Duivel / als hy van openbaringe in den Droom is sprekende. In trouwen / hy wist al te wel dat het God alleen is die sulx doen kan. En wat maakt ons dan so stout / dat wy onsen en Gods grootſten byand goddelike eere doen : of hoe veel verschilt dat van Afgoderpe ?

§. 15. Wat nu den droom hier van dit wijf belangt : Mattheus seit niet / noch de sake self brengt dat niet mede / waar uit men soude moeten denken / dat haar die van God was ingegeven. Daar komt my

niets in booz 't gene niet natuurlijk so gebeuren kon: so dat het verder Gods werk niet en was / dan alle dingen die natuurlijk zijn / en onder zijn bestuur. Dat was hier dus besonderlik tot blyk van onschuld sijnz geliefden Soons. Booz lang beroemd door leer en daden / benijd / be- laagd van d'oversten der Joden; Sulx dese vrouw / te Jerusalem wonen- de / daar de stapel van der Joden leer en godsdienst was / daar by des Land-boogds gemalinne / booz allen anderen weten moest: was hy nu een kragtig boozwerp harer kommerlyke gedachten; na dat hy 's nachts gebangen / en met so veel beslaghs / en bewys van groten haat / ha- ren man self in den vroege morgenstont geleverd was. Sy booz 't on- gemeen gewemel / dat de gansche stad in rep en roere braght / in ha- ren soeten morgen-slaap gestoord; d'ogen daar op / als 't geraas de deur (gelyk 't gebeurd) boozby was / wederom beschoten: so en kon 't niet minder wesen / of sy moest onrustig dzomen; bekommerd dat haar man / in sulken sorgeliken werk bedzaaid / hem self daar booz in lyden bren- gen moghte. Dies sy / te meer uit sulken droom / als ene vrouw en daar by Heidensch zijnde / niet dan quaad boozspellende; uit vrouwelike zorg aan haren man die boodschap sond. Hebt toch niet te doen met dien rechtveerdigen: (daar hield hem ieder onpartijdig mensche booz) want ik hebbe heden. (sy seit niet dese nacht, maar in den morgen-slaap / heden, wanneer de geesten vatsaamst zijn van inbeeldinge) veel geleden in den droom om sijnent wille. Dat is; ik hebber niet gerustelik om konnen sla- pen; de droom uit bekommernis ontstaan heeft myne bekommering ver- groot: het leit my swaar op de leden / so dat ik vrees booz groter on- gemak. Seg my toch / Leser / wat ongerijmdheid steekt in die verkla- ring? en wat isser dan in sulken droom dat niet natuurlijk is? Doch dit zy in 't boozby gaan sleghs geseid: om te tonen / dat de Duivel al te no- deloos betrokken word in dingen / die booz den gewonen wegh en loop der Nature so gemakkelik te verklaren zijn.

XXXII. HOOFDSTUK.

Al 't voorschreven wel in acht genomen zijnde, en des Duivels in- gebeeldde wijsheid op de proef gesteld; so en kan 't niet minder wesen, of hy word voorts van sijn Meesterschap en hoge School beroofd.

§. 1. **N**u en weet ik verder niet / datter sonderling set is / 't gene daar by bevonden / dat het buiten reden word geseid. Het een by 't ander t'saam gedragen / brengt in alles tweederley gemeene doling uit; van 's Duivels grote wijsheid en vermogen; sijn hoge School en magtig blyk: 't gene

't gene ieder Kristen mensche / sijn Geloof betrachtende / ontkennen moet. Van beiden sal ik noch wat nader spreken: in dit Hoofdstuk van 't Verstand / en in 't naaste van de Macht / diemen oordeelt dat de Duivel heeft. Het eerste salmen best dooz tweederley voorwerp onderscheiden; het gene tegenwoordig of toekomstig is: beide in so hogen trap / en ruime mate op te nemen / als men daar gemeenestk van spreekt.

§. 2. So de Geden of Natuur ons leert / dat de Duivel het verborgene weet; het moct zyn / om dat hy 't dooz de natuurlijke Geden / of dooz Onderbindinge / of dooz godlike Openbaringe heeft. Niet dooz de Geden / d'oorzaken van alle dingen in de natuur doozsnuffelende. Want gelijk ik niemant booz wijs kennende / daaruit niet besluiten kan / dat hy Natuurkundig is; also hy sijn verstand op andere dingen leggen kan: so en magh ik ook niet seggen dat de Duivel / so gaats en schander als hy wesen magh / daarom sulx in alle dingen is. Hy sal over my niet klagen / dat ik sijn verstand betwiste / nochtans sonder hem verlot te vraghen / wil ik seggen / dat hy geen Natuurkenner / geen Taalkundige / en booz al geen Godgeleerde is. Op dese vriederlepe weetenschap / wil 't meest aankomen / wat hem van de menschen toegeschreven word: vermits de proeven diemen meest daar van te borde vzeugt / de Natuur / of de Taal / of het Goddelik betreffen. Nu galk ondersoeken / wat geleerdheid van die dingen in den Duivel steekt.

§. 3. De kennis der natuurlijke is de kennis der lichamelike dingen: hemelsche en aardsehe lichamen / uit de vier hoofdstoffen bestaande; derselver eigenschappen / werkingen / veranderingen / op en ondergang. Van Salomo lees ik / dat hy sprak van de bomen; van den Cederboom af die op den Libanon is, tot op den Ysop die aan de wand uitwaft: hy sprak ook van het vee, en van 't gevogelte, en van 't kruipend gedierte, en van de visschen. 1 Kon. 4: 38. Maar na al die grote dingen diemen van den Duivel opgreest / so was Salomo niet met al hy hem. Daar is niets dat die bose geest niet weet; men vzaagt hem alle ding. Sagh Salomo sonder ogen? hoozden hy sonder werktuigh van 't gehoor? De Duivel die geen van Salomons vyf sinnen heeft / hoe word hy 't al gewaar? Ik segge rond uit: dat het onbegrijpelik is / hoe een Geest lichamelike dingen sonder middel van 't lichamelik begrijpt. So schander was de Ziel van Aristoteles niet / datse uit haar self of dooz haars gelijke wist / het gene hy in sijn boeken van den aart der dieren en der planten schreef. Sy moest haar lichaam / en de leden en lichamelike sinnen danken / 't gene sy van enig lichaam wist. En was sijn regel ergens goed / dat niets in 't verstand kan komen, 't gene niet eerst zy in de sinnen: hier heeftse seker plaats. De bose geest derhalven / hoe luchtig van verstand dat hy anders wesen magh / hier komt hy veel te kort / ende kan / dooz gebrek van reedschap booz de sinnen / niet begripen (noch veel min bewerken) het gene niet als lichaam is.

s. 4. In 't geeste ik segge sal my de Schrift / en daar in Salomo self te hulpe komen. Abraham en weet van ons niet, en Israël en kent ons niet: Jes. 63: 16. want de doden weten niet met allen. Pred. 9: 5. Dat is / de Zielen der verslozenen hebben geene kennis van 't gene na hun verhuysen uit den lichame hier op der aarden ommegeat. Maar ik soude wel eens willen horen / waarom dat de Ziel van Abraham / een geest zijnde / die 175. jaren lang / of van Noach / die 950. jaren / of van Mesrusalah / die 969. jaren in een lichaam is gehuisvest geweest; door middel van lichamelike leden / geesten / sinnen / de lichamelike dingen heeft behandeld en verstaan: waarom / seg ik / dat die salige Geesten niet de naaste daar toe zijn; en dat een verbloekte Duivel / wiens nature geen gemeenschap noch gereedschap tot een lichaam heeft / sonder sulx alles / door ik en weet niet wat booz goddelike kraght / de natuur derselver beter soude kunnen kennen / dan de mensche die der self een deel af is. Ik segge weder Abraham noch Israël niet van; de Duivel noch veel min.

s. 5. Maar ik hore hier op seggen (en ik schrikke als ik 't hoor) so de Duivel / om dat hy een Geest is / sonder lichaam op geen lichaam werken kan; noch vernemen noch bewerken de gedachten onser Ziele: hoe dan God self / die een Geest is / sulx kan doen? Foel! onverstandige oneerbiedigheid! Salmen dan den Schepper by het schepsel vergelijken? Was 't al eer by Joden sulken sonde / datse God door hun bedrijf tot dit verwojt lieten komen; Gy meint dat ik t'eenemaal ben gelijk gy. Psal. 50: 21. En sal hy nu van Kristenen noch erger moeten horen; het gene hem rechtveerdelijk doe seggen / Gy meint dat ik t'eenemaal gelijk de Duivel ben? Is God een Geest gelijk een ander geest? heeft hy in de tweereld niets dat hem gelijkt; en heeft hy 't in de Hell? Heeft God vleeschelike ogen; siet hy gelijk een mensch siet? Job. 10: 4. Maar heeft hy ook wel geestelike ogen sodanig als die geesten / die van hem geschapen zijn? Sekerlik dit is de byzucht daaraf / datmen van de Geesten seit en gekooft het gene godlik is; om dat men door gemeenschap van den naam verbijstert / Gods allerheiligste volmaaktheid by die schepselen gelijkt / diemen by gebreke van woorden en verstand eenen selfden name geeft. Dat is die weetenschap die in woorden / niet in kraght bestaat. Het is dan niet / dat een verkeerd begriep van den aart der Geesten my doet dolen / gelijkmē seit dat daarom al mijn werk op valsche gronden steunt: maar dat een valsche waan van 't gene Gods natuur betreft / den tegenspreker sijft. Men moet de minste gedachte niet hebben / van gemeenschap der nature des Schepers met het schepsel / of men doet sijner onbegrijpelike Majesteit te hoort.

s. 6. Gy soud mogen seggen / maak ik hier den Duivel nu so klein / om d'onlichamelikheid sijns wesens: waar salmen met Gods Engelen dan heen / die / hoewel heiligh / eener selfde nature als de Dui-

Duivel met sijne Engelen deelachtig zijn? Die my sulx tegenwoert moet hooraf bekend staan / dat den heyligen Engelen vooz al niet minder van dat groot verstand ontrent natuurlijke en lichamelike dingen / dan den Duivelen zy toe te schryven. Maar hoe komt dan / dat men doozgaans byna niets en hoorz noch spreekt / van 't gene d'Engelen weten ofte doen; maar al die eere aan den Duivel geeft. Het is dan niet / dat men deser grote weetenschap van boren / dat is uit de volmaaktheid hunner nature bemerkende; daarom achter na so grote dingen van hen niet; maar datmen / dooz voozopgenomen oordeel / uit gemeene overlevinge / sulx een groot gevoelen van den Duivel aangenomen hebben; daar na dan eerst de reden soekt / om sulx gevoelen / sonder reden opgevat / by redelike menschen goed te maken. Van wat Gods heilige Engelen betreft / die geburig (so te seggen) 't aangesichte van des Schepper / en daar in de Schets (om so te spreken) van alle schepsel / het zy Geest of Lichaam sien; die van tijd tot tijd in den dienst hunz Heeren dooz de gansche weereld uitgefonden / verscheidene bezichtigingen aan menschen hier op aarden doen: die wil ik by den Duivel / die verwaten buiten 't licht van Godes aangesicht / in duisteren hoek gekerkerd en geketend sit / niet vergeleken hebben.

§. 7. Dit sal my echter Schottus noch so ruim niet geven / (denk ik) om dat hy seit / gelijk ik I. B. XIX. §. 8. aangetekend hebbe / dat de Duivelen niet alle terstond na hunnen val ter Hellen neergesmeten; maar een deel daar buiten swerbende zijn: en datse van daar somtijds wel ter aarde keeren / of sich in de lucht verhouden; ende aldaar / na men lichtelik denken kan / wonderlike dingen doen. Is 't mooglik! waar haaltet doch de man van daan? In wat Bybel heeft hy die historien gelezen? Want in den onsen vindmen van des Duivels val en gebangeuis so weinig aangemeld als 't mogelik is. Weet my iemand meer daar af te seggen / dan ik in 't VII. Hoofdstuk besonderlik §. 2. en XVII. §. 1 / 2. en XVIII. §. 1 / 2. uit den ganschen Bybel hebbe t'saam gebragt? Want hoe hy d'aarde doorwandeld, Job. 1: 7. als een bytschende leeuw rondom ons henen gaat, 1 Pet. 5: 8. of sijne rust in dorre plaatsen soekt, Matt. 12: 43. of vooz enigen tijd veroorzofd word om in den afgrond niet te baren / Luk. 8: 31. of losgelaten word vooz enen korten tijd: Openb. 20: 8. sulx alles is te sijner plaats duidelik genoeg verklaard XVI. §. 4. XVII. §. 13. XXIV. §. 17 / 18 / 19. XXVI. §. 20 / 21.

§. 8. Tot noch toe heb ik meest / so sich de dzaad der rede schijnt / van des Duivels Natuurkunde gesproken: de kennisse der Talen past hem immers also weinig. Die nooit taal en hoorde / noch in boeken las / seg my eens wat tale dat hy sprak. Laat uwe Ziel vast denken / hoe de menschen in 't noch onbekende Zuidland spreken: false daar de taal dooz leeren? Een Geest werkt / als geseid / niet anders dan met denken / dat is willen en verstaan. Sonder lichaams toedoen kan hy geen gedachte hebben van der menschen spraak / of van enig geluid / dat sonder gehoor

niet vernomen word. So wy / Geest en Lichaam t'samen zijnde / niet begripen / hoe der Geesten sonder lichaam d'een des anderen gedachten weet : hoe sullen sy / die geen gemeenschap hebben met het gene tot de spraak behoort / vernemen wie of watmen spreekt? So bezit is 'er van van daan / dat noch de snodeste van de Geesten den mensche allerhande vreemde talen leeren / of immers uit der selver mond en kele spreken sullen.

s. 9. Willmen nu noch seggen / dat de Duivel een geoefend Schryfteleerde is / daar hy lesen noch schryven kan? Dat hy de verborgentheden des Geloofs verstaat / in welke dingen self d'allerheiligste Engelen begeerig zijn om in te sien; 1 Pet. 1: 12. die geduriglik voor God staan / en tot dienst uirgefonden worden, om der genen wille die de saligheid beerven sullen? Heb. 1: 14. Wy hebben boven XX. 9. 2-6. in des Duivels t'samenpraak met Christus al gesien / hoe groten kennis dat hy heeft van 't gene God betreft. En heeft hy meer verstand: ter goeder trouwen seg wy toch / waar haalt hy dat van daan? Want dese wijsheid in verborgenheid bestaat: gelijk geschreven is / van 't gene d'oge niet en heeft gesien, en d'ore niet en heeft gehoord, en in 's menschen herte niet is opgeklimmen, 't gene God bereid heeft dien die hem lief hebben. Dit heeft ons God geopenbaard door sijnen Geest. Want het uit de diepten van Gods wijsheid word gehaald / welke niemand magtig is te ondersoeken / dan alleen Gods Geest. 1 Kor. 2: 9/10. Die Geest der waarheid, welchen de weererd niet en kan ontfangen, Joh. 14: 17. word die mede aan den Vader van de leugenen gegeven? Joh. 8: 44. De wijsheid die van boven is, kan die ook wel duivelsch wesen; daar de Apostel so regelreht het eene tegen 't ander stelt? Jak. 3: 15.

s. 10. Gy sult seggen / dat de Geest der waarheid aan de weereld niet ter saligheid gegeven word; maar wel tot overtuiging: want hy de weereld door het woord der waarheid van sonde overtuigen sal / datse niet en geloven. Joh. 16: 9. 't Is wel: maar gaat dat den Duivel aan / 't gene God of tot bekeeringe / of tot overtuiging der menschen / aan deselven / en niet aan de Geesten openbaart? Want waarlik hy en neemt de Engelen niet aan; maar Abrahams Zaad, Heb. 2: 16. om salig te maken: die zijn 't dan ook maar dien hy sulx te weten doet. O Engelen / als geseyd / die in Godes dienst volherden / kregen door hun boodschap ten behoeve der gelovigen wel kennisse van 'teen of 't ander: maar de Duivel met sijne Engelen / afgescheyden en verzeemd van alle goddelijk gesichte / 't allerminste niet. Want laat het zijn / dat hy de weereld rondom door ontrent de menschen werft. Kan hy sonder horen / door bloot denken weten watter word geleerd; of sonder sien lesen watter staat geschreven; of sonder middel weten wat een mensch geloofst: die self met alle kraghten sijn verstands en willens / niet ene entge gedachte aan eens anders Ziele / sonder lichaams hulpe deelen kan? Des bestuit ik / dat de Duivel van de saken des Geloofs niet het alderminste weten kan.

S. 11. Dus heel van 't gene is; nu boozt van 't gene wesen sal. Dat is nu tweederley: gebeurlik of noodzakelijk. Doch 't een noch 't ander kan de duivel weten; so bezre als 't menschelik bedrijf / of 't gene hem ontmoeten sal / betreft. Van sterfte / van winsten of schaden / van hulolik of kinderen; niets kan de duivel weten; niet meer dan sy die in de boepens sitten / van 't gene buiten omgaat of gebeuren sal; of 't is hem eerst geseyd. Maar wie van ons gaat ooit den duivel seggen / wat siekte hy heeft; om daar uit te kunnen weten of hy daar aan sterben sal? Heeft hy ooit dooz Waal-zebub den afgod van de Philistijnen iet boozfeld: hoe en wist hy van den Koning Achassa geen bescheid te geven / of hy van sinen swaren val genesen soude? 2 Kon. 2. Hoe stonden Babels wijsen van so stom: of beleden self met volken monde / dat het God alleen is die herbozgenheden openbaart? Of ten minsten seidense / op sijn Heidensch / dat sulx aan de Goden stond / welker woninge by 't vleesch niet is. Dan. 2: 11. Verhalben booz al aan den duivel niet; wiens woninge of verkeeringe dagelijc / so men 't hebben wil / by 't vleesch, dat is / by menschen is. Sullen wy nu dan als Christenen van God geleerd zyn: en den duivel booz so groten leeraar achten / dat hem sijne eigene leerlingen so hoogh niet aansien; maar seggen dat het d'onse / dat is / God alleen is die dat weet?

S. 12. Die seit ons ook volmondig uit / dat geen Engel nochte Geest kan weten wat hier na gebauren sal / in 't gene by hem vastgesteld / en aan natuurlijke oorzaken / booz onseilbare gevolgen niet verbonden is. In 't XXII. Hoofdstuk mijns Ondersoex van de Kometen heb ik dat tot noodrust al getoond. Gode zijn alle sijne werken van eeuwigheid bekend: Hand. 15: 18. maar wat de menschen belangt / hy heeft hen dat geweigerd. Spruk. 27: h. 1. Pred. 9: 12. Laat God aan geen menschen weten / wat den mensche betreft: hoe sal hy 't aan den duivel / sinen en der menschen vrand openbaren? Men wil het doch so hebben / dat de duivel booz der Heidenen Afgoden spreekt; hoewel sulx booz den heer Dan Dale ten kragtigsten weersleid is: maar dat moetmen weten / dat God self van die orakelen te smaadig spreekt / om den duivel d'eere der boozsegginge te gunnen. Onder anderen talt hy die geesten met dese woorden uit: Doet ons toekomende dingen horen, verkondigt dingen die hierna noch komen sullen; op dat wy weten dat gy Goden zyt. Iesa. 41: 23.

S. 13. Is het dan geen klaar bewijs van volstrekte dulligheid / dat men dingen die Natuur te boven gaan / van den duivel weten wil? Wasser ooit wel sinneloser sot als die Cotton / schoon hy des Franschen Konings diechtbaar was: die onder andere saken die hy aan den duivel vragten wilde / dit mede op een briesse / dat namaals in andere handen quam / had aangekend: wat middel om de Kettens (ons meende hy daar mede) te bekeeren? wat plaats in de Schriftuur de kragtigste om 't Vagevuur te bewijzen? Boozt had hy noch te vragten / hoe 't eindeijk met d'onlusten die Franckrijk doe veroerden afloupen souden? en honderd diergelyke dingen meer. Wat dwaasheid self by de Protestanten / 't gene men deser saken brok uit Swe-

den schreef: dat daar de Duivel kerk en school had opgericht; en zijnen Ca-
terhismus aan de menschen leerde? Ik schame my 't verhalen / 't gene an-
dere niet beschaamd zijn te geloven / en bypöystig te belijden. Sal de Sa-
tan ooit een Godgeleerde / of Taalkundige / of Natuurwijs wesen; het
sal hem d'onderbindinge leeren; van God / dat hy rechtveerdig is; het
Talen / die een troosteloos geklagh met tandgekners bedieden sullen; en
wat de werken der Natuur betreft / het gevoelen sal hem doen herstaan /
wat aart van Duur het zij dat de Geesten hzaad; wanneer in alle talen sal te
hooren zijn; Gaat wech, vervloekten in dat eenwig vier, dat den Dui-
vel en zijnen Engelen bereid is. Matth. 25: 41. Daar booz bewaart ons
God!

XXXIII. HOOFDSTUK.

Met een vervalt ook alle maght en kragt van 't ingebeelde Koning-
rijk dat den Duivel toegeschreven word.

§. 1. **N**u't met die koninglijke opperschool gedaan is / vervalt sijn
Rijk met een. Den Koning der verschrikkingen, so noemt de
Schrift den Dood: Job. 18: 14. Of so daar hy wat anders word ge-
meend; niemant sal bewijzen konnen / dat de Duivel 't wesen moet. En
die dat al kon doen / wat won hy daar met uit? Want in aansien van den
staat des menschen na dit leven word hy dan also genoemd / daar de men-
sche stervende na toe gaat: maar het is hier van dit leven dat wy nu spre-
ken. Die de gantsche Schrift doorlesen heeft / sal eens mogen seggen / of
hy ergens tet gebonden hebbe / daar den Duivel koninglijke naam of heer-
schapp gegeven word. Daarmen meent dat hy Overste of Vork genaamd
is / of aan hem gebied of landstreek toegeschreven: daar zijn wy al geweest;
en met een in 't XXX. Hoofdstuk onderrecht / hoe qualik datmen toefst /
so wanneer men meent / dat daar van dien verdoemden geest gesproken
word.

§. 2. Wie heeft ons dan geleerd / dat de Satan ook een Koningrijk op
Warden heeft; dat sich eben bevre als Gods eigen Koningrijke strekt: niet
alleenlik buiten / maar self binnen sijn sterke / die 't Koningrijk der Heme-
len, Gods en Christus Koningrijk genaamd word. Koningrijke tegens
Koningrijk / des Duivels tegen Gods; en of dat noch te weinig ware /
Koningrijk in Koningrijke / *imperium in imperio*, en dat van bypandlike
maght: hoe kan dat met de Schrift / met Gods eer en maght; hoe kan
Gods eigen / hoe kan Christus Koningrijk bestaan? Ik wil bewijzen / dat
de Duivel geen Koningrijke tegen God; noch onder God gesteld: noch te-
gen 't Kristendom of daar van verscheiden / noch veel min daar binnen in 't
meest noch minste hebben kan.

§. 3. En

S. 3. En dat heb ik haast gedaan so ik mijnen Leser eerst te rugge sende/ na 't gene dat ik hem hier vooz XVII. §. 3-9. op sijn bedenken gaf. Daar uit so sal hy sien / dat de Duivel nergens tegen God gesteld word / als een die regeert. De Schrift in sulken wijse sprekende / is hier vooz genoeg verstaard / dat so niet mag verstaan zijn. In 't XX. Hoofdstuk heb ik dat ook getoond. 't Mooght zijn / dat over 't XIX. belangende de Slang iet nader noch te seggen ware / om de Vyandschap, die God tusschen haar en 't Saad der Vrouw stellen soude / uit te leggen. Sulx is echter niet al nodig / dan so bezre 't stuk des Koningsrijks betreft. Dat en seit de Rechter niet in 't Paradijs / dat hy aan den Duivel toestaan sal; daar hy tegen hem een bonnis wijst / daar hy hem verbloekt / daar hy hem met hoeren geeft te trappen. Hoe? die boven al 't gedierte der aarde vervloekt is, sal die over den heer der dieren heerschen? Sels de kinderen der ongehoorsaamheid, van Paulus Efes. 2: 2. also genaamd / zijn noch niet in alles afgezet van de heerschappye / den mensche vooz den val van God gegeven / en na den Sontbloed duidelik vernieuwd. Ulieder vrese en alieder verschrikkinge zy over al 't gedierte der aarde, en over al 't gevogelte des hemels; in al wat sich op den aardbodem roert, ende in alle visschen der zee: sy zijn in uwe hand overgegeven. Gen. 9: 2. De Slang / dat onberuustig heest / en is so kragtig niet verbloekt als de Duivel self. Die dan so veel lager noch beruustiger is / dan het snoadste schepsel op der Warde / in de Zee / of in de Lucht: (daar men hem noch meest te seggen geeft) hoe kan die doch in 't minst of meest over hem die boven desen allen is, ik segge den Mensch / heerschappye voeren.

S. 4. So en kan sijn koningsrijk ook tegen God niet zijn: of men moest met een begrijpen kunnen / dat een Regter iemant koning maakt / wanneer hy hem ten kerker doemt / wanneer hy hem in boepens smijt / wanneer hy hem ten land uit jaagt. 't Gebeurt wel dat iemant uit het gevangenhuis komt om koning te zijn; Pred. 4: 14. maar niet daar in. Jesta mooght tot een hoofd worden / wanneer hy in sijnz vaders huis hersteld wierd; maar 't wasser bezre van daan / doemen hem daar uit verstiet. Richt. 11: 2 / 7 / 8. Also wierd Jerobeam wel koning doe hy weer in 't land quam; maar en hadde geene kans toe / wanneer hy na Egypten blughten moest. 1 Kon. 11: 40. en 12: 20. Men segge my dan eens / wanneer dat God den Duivel weer ontslagen heest van dese swaren vloek; en om in de weereldt heerschappye te hebben / die hy nooit en hadde vooz den val / welke hem in 't diepste van den afgrond bzaght? Doch hier van is te boven ook al iet gesaid.

S. 5. Maar / seght gy mogelijk / de Slang met haar Zaad, is dat geen volk dat 't samen houd; de Duivel met sijn Volk? 't Is wel: ik wil niet ondersoeken / of sijn Zaad uit verdozene Engelen of Menschen magh bestaan / of beidegaar misschien: maar zaad en koningsrijke is dat even eens? So moet men (om gelijke sprekens wijse in eene selfde rede / ook op eenen sin te nemen) Eva mede hier tot koninginne; en Christus / 't Zaad van des

se Vrouwe haren onderdaan / of 't kristendom haar koningrijke maken. Dus doende salmen 't Pausdom wel met hede moeten laten / daarmede liever *N° 7* dan *N° 7*, *ipsa* dan *ipsum*, de selve dan dat selve, in die plaats *Gen. 3: 15* leest. Te weten / niet dat selve zaad / met name Christus; maar de selve vrouwe / (verstaat hier Eva) sal den kop der Slange bryken. Dat is een grond waar op het Pausdom haant; daar Maria Koningin des Hemels, en Christus als haar onderdaan geacht is; als / met reden tot haar sprekende /

Jure matris impera Redemptori,
Gebied met moederlijk gesagh
Den Heiland, dat hy helpen magh.

Maar anders leert de Schryft en ook de Reden. Saul was de soon en 't Zaad van Kis; Dabid de soon en 't Zaad van Isaj: maar sy die 't Zaad waren zijn koningen geweest; niet de haders van dat Zaad.

§. 6. Gelyk nu 't Zaad geen koningryk en maakt / also weinig doet het ook de Vyandschap. Want des menschen vyanden sullen self onder sijne huisgenoten zijn. *Matt. 10: 36*. Die en zijn daarom geen huysgesin op sich selve: volgens dien ook geen koningryk; schoon een deel der onderdanen den wettigen koning byand zijn. Hoe veelte sulker heeft het koningryk van Dabid niet gehad mit het huys van Saul; die eens van 't rijk versterken / nimmermeer daar wederom toe komen konden? Echter was de byandschap daarom te minder niet: maar raapten sy die onder lagen steenen / om daar mede noch in tijd en wyle quaad te doen; gelyk dat bleek aan *Sam. 2 Sam. 16: 5/6*. Maar hoe beyre dat die byandschap was van een koningryk / dat sich tegen Dabid stellen moghte / of voo; hem enigst te duchten zijn; dat gaf die bloedhond self genoeg te kennen / wanneer hy naderhand hem weer te voete viel / en om genade bad. *cap. 19: 16-20*. Dabid self niet weiniger / wanneer hy hem met andere weerspannelingen aan sijnen sone Salomo beval: en Salomo / als die hem hande binne muurs der stad Jerusaleem; en daar buiten eens gebonden zijnde / aansonds mit de weereld sond. 1 Kon. 2: 8/9/36--46. Su laat van 's Duivels byandschap de grootste zijn die ooit of ergens wesen kan: hoe groter byand hy van God en van de goeden is / so beyre moet hy ook van 't gene zijn dat God is / dat is / van koning te zijn.

§. 7. Heeft nu de Satan buiten Gods en Christus Rijk / geen eigen dat daar tegen staat; daar binnen noch veel min. Hy die in 't midden sijner byanden heerscht / en laat den byand sulx niet toe. *Psal. 110: 2*. Sal Christus lijden 't gene Dabid niet en leed? Wie bedrogh pleegt, set hy / en sal binnen mijn huis niet blyven; die leugen spreekt, sal voor mijn aangesichte niet bevestigd worden: alle morgens wil ik alle godlosen des lands verdelgen, om uit de stad des Heeren alle werkers der ongerechtigheid uit teroeyen. *Psal. 101: 7/8*. Quam Dabids koningryk by dat van Christus wel te pas? So heel groter heer / so veel groter huys; en siet een merder als ooit Dabid was

was is hier; dien hy / schoon hy sijn Soon is / nochtang met reden sijnen Heere noemt. *Matth. 22: 42-45.* David hadde heldhaftige mannen; Christus heeft Gods kragtige heiden / sijn Engelen in dienst van 't heir. David hadde 's Heeren Geest wel booz hem self ontfangen: maar Christus heeft sijn gansche koninkrijk daar af verbult; want uit sijn volheid hebben wy alle ontvangen, ook genade tot genade. *Joh. 1: 16.* Hoe kan 't dan wesen / dat daer David / schoon hy sonder byand nooit en was; (Christus ook niet) echter niemant ooit so magtig noch so koen en sagh / dat hy onder sijn gebied een afgesonderd Rijk opreghen soude: ik swijge noch dat sulke een 't lang soud hebben kunnen houden; dat Christus / segt ik / noch bezagen soude sulken Rijk / hem so sel en tegen / en so lang van duur? Want de Duivel moet regeeren / meentmen / buiten om en in de kerk / so lang als noch de weerd staat.

§. 8. Doeter hy / dat so David in sijn rijk van byand wist; die was een mensch als hy / de troon en maght des koninkrijks gaf 't onderscheid alleen. Maar dat de Duivel / op sijn best genomen / niet meer dan een schepsel zijnde / oneindelik van God in maght en weerdigheid verscheiden; sich groot sal maken in 't Rijk sijnz beminden Soons / die 't afschynsel sijnz heerlijckheit / en 't uitgedrukte beeld sijnz selfstandigheid is: hoe kan dat buiten misverstand enen kristen mensche in gedachten komen? Veel minder sal hy dulden / dat de smooftste sijnz onderdanen / die eerst den opstand tegen God verwekt / en den mensche self tot afval heeft gebracht; wiens werken hy met opset komt te niere doen; en daar toe ook sijn Rijk heeft opgeregh: daer die nu self als Koning in dat hemelsch koninkrijk sal heerschen / wiens eerste ophomst als een blyem hem ter aarden smijt. *Luk. 10: 18.* Wat is so veel te seggen / als dat al wat Duivelsch is / booz Christus maght en kraght herdwijnen moet.

§. 9. Doch laat het noch al zijn / dat ergens in een deel des Rijk / een wederspanning den koning na de kroone steekt / en dat hy al wat aanhangt maakt; gelijk als Abimelech dat byte jaren lang te Sichem hield / en Jshoseth (misschien so lang niet) met meer beslaghs: *Richt. 9: 2 Sam. 3.* sal sulke een 't geheele land beslaan; het ober al van stad tot stad / van doorp tot doorp besetten; sijnz heirelegers op alle plaatsen neder slaan; sijnz winterlegering ober al herreken; alle wegen booz sijnz buitlopers onbeilig maken; op alle toegangen sijnz byandwachten uitsetten; ieder een / groot en klein / niet alleen op wegh en buiten / maar ook binnen de wachten aanpakken; menigen onboosmens / of ook al bechrender handen op sijnz goede zijnde / wechsteepen? Salmen seggen dat daer wet of regeeringe is / dat sulx word toegelaaten? Nochtang geloofmen / dat de duivel ober al om gaat / gansche benden sijnz hellsche geeften / op de ziel of in het lichaam van maar eenen mensche smijt; in huis / op straat / of in de kerk / onder 't horen / onder 't lesen van Gods Woord / onder 't bidden self / binnen al die wachten van Gods Engelen / onder dat geleide van Gods Geest / de kinderen des koninkrijks ten quade poort; met allerhande qualen plaagt; booz lucht en water

henen boert; hoort om al doet wat hem belijft. Wat seide ons dan de Leidigman onser saligheid / dat hem alle maght in hemel en op aarde van den God des Hemels self gegeven is? Matth. 28: 19. Die de maght heeft die gebruyktse: waarom hy dan niet; maar laet dit alles aan den Duivel toe? Hoe na soude 't wel waar wesen / 't gene men leest dat die grootste gek tegen Zions Koning van sijn vermogen swaerste; dat alle koningrijken der aarde hem gegeven waren / en dat hyse gaf aan wien 't hem segghs believen moghte? gelijk ons dat hy 's Heeren strijd in 't XX. Hoofdstuk uit geleid / vercoand wordt. Luk. 4: 5 / 6.

S. 10. Hoe plomp dat hier de Duivel loogh; heeft hy dat selve so geseid: hy seiber niet te veel aan / somen 't al geloof wat men van sijn groot vermogen seit. Het is al byp wat meer: de werken wijfen 't uit. Gods eigen Soon (met eerbiedigheid zy dat hier nu gemeld!) moet maar een leerjonge by hem zyn; so 't waar is dat hy doen kan / 't gene hem word nagegeven dat hy doet. Is 't niet byp wat groots / dat de Koning Jesus seggen magh So wat de Vader doet, het selfde doet de Sone des gelijx? Doe hy so sprak / bestoten daar de Joden uit / dat hy hem selven Gode gelijk maakte. Job. 5: 19 / 18. Die eere neemt de duivel niet: men geeftse hem: al wat hy God siet doen / dat doet hy hem vast na: de Duivel is Gods Aap. Wat spreekt woord is den menschen meer gemeen als dit? En wie heeft hen dat geleerd? 't Is al een oud geloof / van kleim begonnen; en allene (gelijk 't gemeenlik met de doling gaat) tot groter aangewassen. Justinus Martijr in sijne 't Samenspraak met den Jode Tryphon noemt den Duivel *παρομοιωσις* *parapoiesanta*, nabootser van Gods doen; mitsdien dat hy van hem meint te zyn / dat de Heidenen enige geschiedenissen na de gelijkenis der godlike waarheid berdicht hebben. Echter acht hy 't maar voor schilderwerk / of immers minder dan God selve doet: waar op ik denke dat het spreekwoord staat; daar God een kerk ticht, daar bouet de Duivel een kapelle; hy moetec altijd byp.

S. 11. Gy sult nu seggen / dat de duivel steeds by God te hoort komt / gelijk de Overaars by Moses deden. Exod. 8: 18 / 19. Dat mag doe so: maar nu geloofte de wereld dat de duivel noch veel groter werken doet dan God. Vraag iemand my / hoe so? Van vraag ik wederom / wat wonderwerk heeft God gedaan / dat 's duivels werken overtrof? Waar toonde God ooit sijne kragt / daer sich de duivel niet liet sien? Wat wonderstuk heeft Christus ooit gedaan / dat de duivel alle dagen niet en doet? Was God meester van de Lucht / wanneer hy Farao met hagel / duut en donder plaagde? Wat kon de duivel ook / somen meint / wanneer hy 't huis des eerstgeborenen van Job om bezre soemde. Hoeh is dat niet niet al / dat sult van God maar eens gedaan is: den duivel is 't sijn dagewerk. Hy heeft een heit van Windverkopers op de baan / dat uit een deel Rappen en Finnen bestaat. De sleutel van Gods binnekamer heeft hy niet van uode; om den werwelwind daar uit te laten; Job. 37: 9. hy heeft hem in den sak / en laet dien als hy wil / uit eenen knoop van sijnen neusdoek
ber

bersten. Hy maakt of stillt een storm. Het Joodsche volk en heeft des Duivels kragt nog niet gekend / wanneer sy over 't werk van Godes Soen verwonderd seiden : wie is dese doch, dat hem ook de winden en de Zee gehoorzaam zijn ? Matt. 8: 27. Niet met al: dat hoozmen van den Duivel alle dagen zeggen / (sonder dat het iemant ooit gesten heeft dat hy dooz een hez of kol een schip op Zee het onderste boven heert.

§. 12. Wat seg ik meer ? heeft Christus groter werk gedaan dan dat hy doden levend maakte ? Of isser groter werk ; 't zy geestlik / of lighaamlyk verstaan ? Want de Vader heeft den Soen lief, en toont hem alles wat hy doet: ende hy sal hem groter werken tonen dan dese, op dat gy u verwondert. Daar op geeft hy blyk sijns seggens / en komt met dat sijn groot werk dooz den dagh. Want gelijk de Vader de doden opwekt en levendig maakt: also maakt ook de Soen levendig die hy wil. Joh. 5: 20/ 21. Dit sal dan sulken groten wonder zijn : als 't ook is / trouwens : gemerkt het is het werk des genen die den adem des levens allereerst in den mensche blies / die ook sijnen adem wech neemt ; die den selven ook alleen kan wedergeven. Maar daar gaat al by wat meerder wonders om / (so men seit) daar de duivel in 't werk is. Want gesteld zynde / dat de Ziele in haar Lichaam woont / gelijk de mensche in sijn huis : als dit halt / so moet de mensche daar uit verhuisen. Paulus gebruikt self dese gelijkenisse / wanneer hy van 't verlaten desz aardtschen tabernakels spreekt. 2 Kor. 5: 1. Siet hier tegen over / dat een huis dat afgezoken of beschadigd is / wederom word opgemaakt. De Saligmaker dan wanneer hy doden levendig maakt / doet so veel in 't groot en in 't onmogelik / als de mensche in 't klein en mogelijk / die den man wederom in 't huis brenzt daar hy uit gebaren was. Wederom / so wanneer hy 't lichaam dat nu dood was wederom in 't leven brenzt / of de krankheid en 't gebrek geneest : so doet boven alle kraghten der natuur / het gene de mensch / een neergeballen huis weder opmakende / of vertimmerende te wege brenzt. Maar het blijft beider sijns deselzde ziel en 't selfde lichaam / dat gestcheiden zynde wederom vereenigd word ; gelijk de selfde man wederkeert in het selfde huis. En by 't vertimmeren so blijft de selfde stoffe / of immers enertey ; kalk blijft kalk / en steen blijft steen. So ook / het is de selfde mensch die dooz 's Heeren goddelike kraght van den doden opgestaan / of van sijn krankheid is verlost. Maar so iemant kalk tot steen / of steen tot hout maken ; of 't hout in yser veranderen konde ; soude die geen meester der nature sijn : en dat / seimen kan de duivel doen.

§. 13. Ist niet so / byzome kristenen ! en is het niet veel meer / indien die Dose en verdoemde Geest de menschen / als hy wil / in wolven / en die weer in menschen ; die / en hem self in een Wok of Wan met enen bor doet kan betanderen. Niet in schijn ; segt dat hy liebe niet : wanneer de hezen kat ten sijn / so konnense dooz kleiner gat dan 't kleinste katje wzingen ; en de weerwolven menschen en bee / gelijk een ware wolf de schapen blyten / daar een mensche tand noch klaauw toe heeft. Word de wolf dooz hals of kop gescho-

geschoten; daar raakt een mensch om hals; krijgt de kotte stoot of slag; de Wey is kont en blaam geslagen. Also onmogeliken saak is 't mede / dat de wezenlijkste eigenschappen van een ding veranderd worden. Dat eene menschen lichaam handelbaar noch sightbaar zy: het gene Christus hebben alle kragt van enig schepsel / en buiten alle gebaar van menschelick bedrog stelt. Luk. 24: 39. Joh. 20: 27. Men magh wel van Elisa spreken / dat hy dooz Gods kragt het pfer dufftig maakte gelijck het in Gods woord dooz wat wonders woerd verhaald: 2 Kon. 6: 6. Wat komt dit in rekeninge by dat de duivel dagelijc noch menigte van heyen doet op 't water bysven? Deser dingen sullen ons by vorder schryven noch verscheidene teit doozschijn komen: waar uit blijkt / dat den duivel groter krecht dan den almachtigen Schepper self / woerd toegeschreven. En daar zynber meer van oude wijben / of het ongeletterd volck / die daar aan gelobegeven.

§. 14. Het baat niet of men hier al seit / dat de duivel dooz natuurlijke behulpjelen / daar hy wonder gaaw op is / allerhande ongedierte maaken; en dooz snelheid van bewegingen 's menschen oog bedrogen kan. Want het is in 't vorige wel duidelick geleerd / dat hy niets kan doen / noch in waarheid noch in schijn. Daar beneffens gaat dit gansch niet aan / om hem groter werken dan God selve / die de kraghten der Natuur te boven gaan / en self tegent de Nature zyn / in sulker voegen als daar nu getoond is / toe te schryven. Ook komt geen snelheit van beweginge te pas / dat gansch geen beweginge te pas komt: want die ene onscheidelike eigenschap eens Lichaams / en onmededeelbaar aan de Geesten is. In 't 1. Hoofdstuk deses Boeks §. 9 / 10 / 13 / 14. is dat al geseyd. Om te seggen 'e gene hier de waarheid is: datmen sulke grote dingen aan den duivel toeschryft / 't is niet om dat hy de Natuur so wel doozsacht heeft; maar om dat wy self dat niet en doen. Want hoe meer dat iemand in de werken der Natuur ervaren is / hoe weiniger hy aan den duivel geeft. Duysend dingen steltmen dat dooz duibels krecht en list geschieden / om datmen niet en weet dat sulx natuerlik so geschieden kan. En waarom weetmen 't niet? Om dat het selbsaam is / en dat wy nooit de moeite nemen om te ondersoeken wat Natuur vermaght; maar alleenlik haar dooz oorsaak kennen van 't gene dagelijc geschied. Nochtans zyn dese dingen die men dagelijc gebeuren stet / en eenpariglik dooz werken der Natuur erkent / duysendmaal verwonderliker / dan de gene die als buiten den haak getwerkt / en niet dagelijc dooz ogen zyn. Merzben dat ik dit XXV. Hoofdstuk mijns Ondersoex van de Kometen uitvoerlik getoond hebbe / so sal ik hier niet hzeder daar van spreken.

§. 15. Men behoest sich ook niet al te seer te bekommeren / om te weten wat de Duivel maghtig is te doen; so wanneer ons dunkt dat iets boven de Natuur geschied: want dan isset seker / dat hy 't niet kan doen. Ik segge / dat het al te sinneloos gekabeld is / so wanneer iets quaads gebeurt / dat na ons verstand de kraghten der Natuur te boven gaat; dat het werk dan van den duivel is. Want die dat dunkt / moet noodsaekelik geloben dat de

duivel iets kan doen / dat natuurlijker wijze niet geschieden kan. Is dat waar: so is de duivel God. Siet iemand dit gebolgh niet / ik doe 't hem aanstonds sien. Al wat gy kunt bedenken datter is / dat moet de Schepper self / of 't moet sijn Schepsel zijn. Wat is de duivel nu? Een bedooven schepsel / sult gy moeten seggen: volgens dien een deel / en een bedooven deel der geschapene Natuur. Hoe kan nu 't gene een deel der Natuur is / boven de Nature zijn? Wie is boven de Natuur dan God alleen? Verhalven sult ik aanstonds / regelrecht tegen dat gemeen gevoelen aan; so haast als men my seit / dat het boven de Natuur geschied zy: so heeftet dan de duivel niet gedaan; het is Gods eigen werk. Een ander seit / het is doch geen natuurlijk werk / derhalven moet het Tooverpe zijn; en een ongewaasschen mond / daar speelt de duivel mede: maar ik; so 't geen natuurlijk werk is / so is 't voorzeker ook geen Tooverpe. Want isser Tooverp; die moet / al schoon bedrieghlyk / nochtans gansch ende gaar natuurlijk zijn.

S. 16. Maar hier openbaart sich by de hoortanders van des duivelz grote maght een besondere streek van gaawigheid: mitsdien datse deselve met Gods toelatinge bepalen. En is also 't gemeen seggen / dat de duivel dit of dat doen kan / wanneer 't hem God toelaat. Ik bekenne / dat ik by my selven ontroerd worde / so meenigmaal als ik luiden van mijn eigen geloof dus hore spreken. Eben eens oft God den duivel konde toelaten God te zijn: of de Schepper aan het Schepsel om de Schepper self te zijn. Veel geluy van Joden Mahometanen / met uwe uitlegginge oter de woorden / laat ons menschen maken, Gen. 1: 26. en / siet de mensche is geworden als een van ons. cap. 3: 22. Dat is / na uwe verklaren / God sprak daar d'Engelen aan / om met hem 't samen 't scheppen van den mensch in 't werk te stellen: en van d'Engelen / als hem gelijk zijnde; so dat by met den selven in een geselschap was / om te mogen seggen / als een van ons. Want waarom konden d'Engelen noch in dien eersten en volmaakte stand / so sy met Gode in geselschap waren / en boven dat besonderlik daar toe genodigd; hem in 't scheppen van den mensche niet behulpsaam zijn: indien de duivel / uit dien eersten staat verballen / van God afgescheiden / en sijn ersvond geworpen zijnde / sulx door blote toelatinge doet? Of waarom laat hy sijn ersvond en weerspanning dat toe / 't gene nooit den bzienden en getrouwen dienaars mooght gebeuren?

S. 17. Verder: laat God den duivel 't scheppen en herscheppen der Nature toe; waarom dan ook die eere niet / die hy rond uit verklaart dat hy geen en anderen geven wil; dat hy als Schepper aangebeden werde? Jes. 42: 8. en 48: 11. Laat hy den Duivel tot sulken macht gelijk hy voorzeest; Christus moght hem weigeren 't aanbidden / om dat hy Gods eigen Zoon is: maar wat ons aangaar / die maar menschen zijn; wat reden hebben wy te seggen / daar staat geschreven, den Heere uwen God sult gy aanbidden, en hem alleen dienen? Mat. 4: 10. So men ergens Heidenen bind / die den Duivel self / hem kennende voor sodanig als hy is / aanbidden: ('t

gene ik echter eens en andermaal geloochend hebbe) wat schuld hebben die menschen; so hem God self toelaat / en hy dan ook maghrig is te doen / het gene alleen genoegh is om iemant aanbiddelik te maken? Men magh den duivel niet weigeren die eere / also hy hem dan uit boozseide reden toebehoort: en God self kan 't den mensche niet boozsonde rekenen; also hy den duivel toelaat dat te doen / waarom hy self wil aangebeden zijn.

§. 18. Evenwel so zijnder noch al menschen / die meinen / dat God den duivel toelaat wonderen te doen; of self die doet / om valsche leere te bevestigen. Dat is: (so ik het wel begrippe) dat God niet alleen bedriegen kan, indien hy wil; maar dat hy 't ook wil doen. Dienvolgens isst buiten alle reden / dat sy die sulken tale spreken / sich so seer geergerd hebben aan 't gene eens van iemant was geseyd; God kan indien hy wil; maar hy wil niet: daar sy nu seggen; God kan, en wil den mensch bedriegen. Gods lasterlike taal! Nochtans meinen veelen / dat men na de letter magh verstaan / dat het tweede Beest, spenkende gelijk de Draak, en volgens dien met den Duivel eens / grote Teken en doet; so dat het ook vuur van den hemel op aarde komen doet. Openb. 13: 11/13. En waarom soudense niet? Gemerkt dat Moses ook bevestigt / seggende / dat een valsch Psofeet ook wel een Teken soude konnen doen / dat na quam. Want hy stelt een gebal / dat het Teken of dat Wonder komt, dat hy gesproken hadde: en dat om 't volk daar dooz van God af te trekken / mits daar hy seggende: laat ons andere Goden, die gy niet gekend hebt, navolgen, ende hen dienen. Deut. 13: 1/2/3. So dat Teken komt, so en is 't bedrog in 't Teken niet / maar in 't oogmerk / om dooz een wonder dat waarlijk geschied den mensche te misleiden. En dat sal God so doen / of laten doen / met boozdacht om den mensche te versoeken? Hier moest ik nu op antwoorden / indien het van den duivel wierd geseyd: maar van 't duivels volk gelijk dat Beest / een ieder valsch Psofeet / of Psoombieder / daar die Schrift af spreekt / staat ons eerst in 't ander werk te handelen. Dies heb ik 't hier alleen gemeld / om te tonen / dat ik 't niet vergeten wil. Seg hier alleenlik / dat het Teken dat dan komt / geen Teken is: hy 't volk daar boozgehouden / dat niet beter weet; maar een natuurlijk werk / of menschen list.

§. 19. Maar schoon dese ongerijmdheden / uit die boozgetwendde toelatinge ontstaande / onberschoonlijk zijn; noch isst plomper onberstand / te seggen dat de Duivel doen kan 't gene hem van God word toegelaten. Hy moet geen sinnen hebben / of niet weten dat hyse heeft / die sulx boozgeeft of sich in de hand laat steken. Geeft de toelatinge 't vermogen om een ding te konnen doen? God heeft Abimelech niet toegelaten, Sara aan te roeten. Gen. 20: 6. So hy 't hem toegelaten hadde / 't was in sijnen wille en vermogen om te doen. Maar so hy 't selve werk aan den duivel toelaat / kan die 't daar mee doen? Kan een Geest / die sonder bleesch en been is / overspel bedryven? Waarom laat my God niet toe (terwijl ik dit nu in den winter schrybe) so wel op 't onbezonsen water als op 't ys te gaan? Wat let my sulx te doen. De Schepper heeft aan my de krachten niet gegeven / om dat te

te kunnen doen. 'k Seg verder: hoe quam Petrus noch te sinken / daar hem Jesus niet alleenlik toeliet / maar ook riep / om te hoer op 't water hem te ontmoeten? Matt. 13: 28/ 29/ 30. Doch 't een noch 't ander hielp hem dan daar toe: maar de kragt / waar mede hem de Heere bystond / so lang als 't hem belieftde. Wanneer hem dis begaf / so begon hy te sinken; schoon de toelatinge bleef en 't bevel om Jesus in 't gemoet te gaan / geenstins herroepen was; die de hand noch vultak om hem aan te halen. Wat is dan dese Toelatinge te seggen? Was het dooz blote toelatinge dat een Esel sprak: dat het pfer swom; dat Elias ten hemel voer? Of was 't om dat God den mood der eseliane opende; Num. 22: 28. dat het een Doseet en geen Duibel was die het pfer swimmen dede; 2 Kon. 6: 1--7. en dat de Heere self Elias den Doseet met sijnen wagen halen liet; 2 Kon. 2: 1/ 11. Siet so veel verschilt de toelatinge van 't vermogen: sy geeft verlos / maar niet de kragt om iets te doen.

§. 20. Men spake my dan van de toelatinge niet meer. Maar een vanden heiden: God heeft den duibel sulke kraghten ingeschapen / dat hy al kan doen het gene hy selve doet; (want het is getoond §. 12. datmen self noch groter werken aan de Duibel toeschryft / dat men leest dat Godt ooit heeft gedaan) of hy staar hem daar in by. Het eerste is alreeds geseyd / dat so veel is / als of d'eenigste Schepper enen tweden schiepe / die noch groter dingen dede dan hy self. Maar so men 't ander seit: waarom schryftmen dan den Duibel toe / 't gene self d' Apostelen niet lijden moghten datmen vanden heiden denken soude; als of wy (seidense) door onse eigene kragt ofte godsaligheid desen hadden doen wandelen. Hand. 3: 12. Het wel op 't woord Godsaligheid: want daar uit blijkt / hoe sy verstonden / dat het gene sy dooz eigene kragt niet konden te wege bryngen; het naaste wel was om te denken / dat sy dooz hun godsalig leven so veel gunste by God hadden / om het dooz syne almachtigheid op hun begeeren te doen. Quam dan der Apostelen Godsaligheid hier in te hoer: des duibels Godloosheid noch so veel te meer.

§. 21. Met een woord moet ik hier noch by vermanen / 't gene anderz byeder spraak vereischen soude / so 't uit al 't boozseide niet bysonder bleke: datmen den duibel op seer ongelijke wijze handelt / wanneer men dien geswaanden Dooft des Weerelds / eerst goddelike; en daar na schier min dan menschelike daden toeschryft. Want men voert hem van het Hof na den Kerker / van der Croon op 't Schabot / en maakt hem tot een Beul: die dagelijc ene grote menigte van menschen dooz de gansche weerd / en self onder Gods geheiligd volk beseten en betoverd houd; des menschen boos geweren plaagt en pijnigt in dit leven / of hier na aan 't vuur der Helle brydent sal. Immers is 't gemeen / dit leven betreffende; so want in moeilike gebachten valt / of sijn gemoed hem ober onbaad woegt: te seggen / dat hy van den bosen Geest bestreden word.

§. 22. En na dit leven: waar hooztmen meer van spyzken / dan dat de duibel de godlose menschen haalt / en in de Helle sleept? Doet hy booz waar?

waar? Men tone my de Schrift die ons dat seit. So niet; wel waarom seimen dan / dat ook noch haben dien so weinigt past? Want men segge my wie best daar aan is; van twee die in de gebangenisse gaan; de dienaar van 't gerecht / die den gebangen derwaerts sleept / en de verbiende straff aan hem te werke stelt; of de misdadige die derwaerts geleid / alsulken strafse lijd? So isser dan de duivel bezre best aan / die den mensch ter Helle sleept / en in de Helle straf. Hy die self den oorsprong aller sonde is; en d'arme mensch sal daar voor liden / al wat hem daar de Duivel doet: Is dan de Duivel daar gelijk Josef in de gebangenisse / die sulken groot gesag heeft in de Hel? Of is hy noch al meer; te weten / de Stokwaarder of Gebangenmeester self? Maar Kristenen / dat helse Duur is den Duivel en sijnen Engelen voornamelik bereid: en 't magh hem niet eens beuren / dat hy Scherpreghter zp. Matt. 25: 41. Des word sijn bonnis uitgeboerd / eer 't ander eens gelesen is: Gaat wech vervloekten: ende niet / dat u de Duivel hale: gelijk d'onheuse taal van 't grootste deel der menschen is. Die leiser dan al toe: waar toch? in 't eewig Vuur, dat den Duivel en sijnen Engelen bereid is. Men leest wel / (en dat nochtans hy gelijkenisse) dat Engelen de Ziel van Lazarus ten Hemel vrogen; maar niet dat insgelijc de Rijkaert van den Duivel ter Hellen waart geboerd is. De Engelen (so in 't XII. Hoofdstuk is geroond) zijn Gods dienaars ober al / so wel tot straf als hoede van de menschen; de Duivel Gods gebangen: en daar mede isset uit.

§. 23. So meende ik onlangs noch / wanneer my op de vrage / waart den Duivel in de Schrift een Koninkrijk word toegepast; te gemoete wierd gebragt / dat het Christus selbe heeft bekend / wanneer hy / van den duivel sprekende / de gelijkenisse van een Koninkrijk gebuikt / dat in hem selve verdeeld is. Matt. 12: 25. Maar stense wel / die dit hoort brengen / dat den Satan op die plaats also wel een huis als een koninkrijk word toegeschreven? Heeft hy dan ook een eigen huis / of huisgesin; of heeft hy eigentlik een zaad, (gelijk het Gen. 3: 15. genaamd word) dat is kinderen des huisgesins? Doch het komt hier niet op aan. De Heere Jesus stelt met dese woorden niet het gene waerlik is; maar 't gene sy geloofden datter was / die hem dus lasterden / dat hy den eenen Dæmon doorden anderen verdyref Dæmons seg ik: dat is (als nu menigmaal geseid is) niet meer dan verdyrefte goden; die hy / die der goden God is / nooit erkende. 't Is waar / dat hy mede hier van Satan spreekt; en dat d'ene Satanas den anderen niet uitwerpen sal: Maar dit self de woord / van Satan tegen Satan / ende also meer dan een; geeft genoegh te kennen / dat hy vanden Duivel / 't hoofd der buse Engelen / niet spreekt. Want die is maar een / ende niemant meer dan hy welken onder alle helse geesten / als den oversten den naam van Duivel ende Satanas als eigen in de Schrift gegeben word. Sulc is in 't XI. Hoofdstuk §. 4 / 5. klaarlijk getoond. Wanneer van helse Geesten word gesproken / so kander geen Satan tegen Satan / maar allenelik een enige Satan zijn. Maar van velen geseid / moet dat woord

woord een gemeene naam zijn van al 't gene dat ons tegen is. Daar onder telden dese Joodsche Schrifteleerden menigte van bose geesten; en Elustus hadde daar niet hoor/ hunne doling van de Geesten; maar alleenlik 't gene hem self en sijne eer betrof/ uit hunne eigene gronden/ het zij waar of valsch/ tot hunder overtuginge te wederleggen in 't XXVII. hoofdstuk is dat sam dunkt/ klaars genoeg bewesen.

S. 24. Van den Troon des Satans, die de Heere seide dat tot Pergamus was opgericht; Openb. 2: 13. daar van heb ik in 't XVIII. hoofdstuk / S. 1/ II. so veel als daar bereischt werd al gemeld. En dat het ook niet anders magh verstaan zijn / dan dat bose menschen d'overhand aldaar verheeren hadden: dat blijkt uit veel andere plaatsen / daar sijn troon met een gesteld word / om de selfde reden / en ontrent den selfden tijd. Vergelijkt insonderheid hier mede 't gene Paulus 2 Thess. 2: 4/9. seit; van den genen die in de kraght des Satans komt / ende in Gods tempel sit als God. Meinen wy dan / dat de Satan sijnen troon heeft daar God selve sit; ofte of dat God so den Satan sitten laat op sijnen troon / en sijnen Sone sleggher rechterhand? Men siet van / dat het anders niet te seggen is / van dat boosaardigheid en vyandschap sich tegen God en sijne Kerk verheef: en dat sich menig of insonderheid een seer uitstekend boos wight boven anderen tot Pergamus of elders tegen 't kristendom en dessels voortgang stelde.

XXXIV. H O O F D S T U K.

Ook kan de waarheid van het Kristelijk Gelove met dat gevoelen niet bestaan.

S. 1. **N**U / baar heb ik dus veel arbeids over hoop gehaald: wat isser mede uitgeroght? Mijns oorbeels vyz wat meer / dan men met ten eersten soude konnen sien: des ik 't hier nu tot besluit / so zeer als wy geskomen zijn / met weinig woorden segge sal. Dit alles moet van beide ende op dit middelpunt vergaren / dat het Kristelijk Gelove met het algemeen gevoelen / dat ik hier bestreden hebbe / niet en kan bestaan. Daar mede wil ik echter dit niet seggen / dat de kristelike leere by de gene die in desen dolen / tot op heden niet / of niet genoeg bevestigd is. Het tegendeel behelst het wit dat ik beoog. Want daar mede wil ik het gewicht van dit geschild te kennen geben: te weten / dat de vaste gronden van het kristendom / en besonder in de Protestantse Kerk / ongemerkt door dit gevoelen ondermijnd; en / somen 't van die kant bespringt / onhoudbaar is. So dat wy wel aan d'eene kant op vaste gronden bouwen; maar daar tegens van ene andere onwinbare werken door den vyand opwerpen; uit welken 't gansch gebouw / vernield moet worden / somen daar niet in voorziet. Ik spzake uit de boez: een Artheist behoeft geen andere wapening / dan dat gevoelen /

daar ik in dit boek van sprekke/om het gansche Kristendom tot den grond toe neer te werpen / dan 't gene wy hem self in handen geben / wanneer wy van den duivel sprekken so als men daar afsprekt. Dat sulx niet en is gemerkt / komt mijns achtens daar van daan / dat men slechts de eere van den Gods dienst met de redenen waar mede die bewesen word overnemen; sonder selve t'onderforcken / waar de kragt leit van 't bewys. Doen wy 't eens ter besge / wy sullen (als geseid is) klaarkliken / dat Gods allerhoogste Eere / en sijn allerheiligst woord van der menschen Saligheid beskerd werde; welker geen van beiden kan bestaan / so 't niet waar is 't gene ik schrybe. Wil de Leser dat ik hem dat kozelik betone / ik sal 't van beide zijden doen; eerst so veel de waarheid / en daarna in 't gene de Gods saligheid be-
treft.

S. 2. De waarheid van de kristelike leere komt (so veel ons oogmerk hier veresicht) op drie boornamen groonden aan. Want laat wy eens seggen / 't gene men gemeenlik van den duivel seit; en bewijst wy dan dat de Bpbel Gods Woord is / dat Jehova God is / dat Jesus de Messias is; en siet eens dooz wat wegh gy in den Hemel komen sult / so gy een van dese groonden mist. De twee eerste stukken staan ons met het gansche Heidendom; het derde hoben 't selve met de Joden en Mahometanen te betwisten; doch met dese niet so veel als die. Des komt het hier niet eens op aan / of wy 't gelo-
ve der Gereformeerden / tegen dat van anderen in 't gemeen beslagh de kristendoms / beschermen konnen: 't is noch so bezre niet; maar eerst ont-
staat de vraag / hoe 't kristelyk Geloof in 't algemeen sal staande blyben / indien de Bpbel Gods woord niet is / indien daar ander God is dan dien Israël van ouds daar vooz erkend heeft / indien die Jesus welke van de Joden is gekruist geweest de wettige Messias / God van eeuwigheid / en also de Saligmaker niet en is / buiten welken geene saligheid te soeken noch te vinden zy. Ik ga dan nu van stuk tot stuk.

S. 3. Waar sal sich eindelijk de grond van ons Gelove besen / so ons Gods allerheiligst woord ontstukt / waar in de saligheyt bestaat? Maar wat bewijst de godlikheid van 't woord / dat dooz Profeten en Apostelen verkon-
digd is? Wat deden sy / waar uit men weten moght / datse van God ge-
sonden waren? Werken die geen mensche sonder God kan doen. Want het volk Israël kende Gods stemme in 't geben van de Wet / door verloc-
kingen, door tekenen, ende door wonderen, ende door strijd, ende door enen sterke hand, ende door enen uitgestrekten arm, ende met grote verschrik-
kingen. Deut. 4: 34. En 't Evangelium noch meer: 't welk begonnen zijnde verkondigd te worden van den Heere, aan ons beveligd is geweest door de genen die hem gehoord hebben. God boven dien mede getuigende door tekenen ende wonderen, ende menigerleye kragten, ende bedeele gen des Geests na sijnen wille. Heb. 2: 3/4. Maar na 't geboelen dat men van den duivel heeft / so is dat al maat pzaat. Want dooz Duivels kraght (ver-
geef wy 't seggen / Leser) so doet een Coberaar of Her veel groter werken / dan ooit Moses / of Profeten / of Apostelen / of Christus d'aldergrooste Heere

Heere self / bestonden om te doen. De Profeten echter / sult gy seggen / tonen dat Gods Geest daar in gesproken heeft. Maar waarom segt gy dan / dat ook de duivel dagelike noch aan de menschen profeteert / hoorz spookt en boozspelt; beel oberbloebiger / en beel gemeensamer dan ooit dert Urim en de Tummim van den Priester dede? Tot de Wet en tot het Getuigenisse; sose niet en willen spreken na dat woord, daar geen dageraad en is. Jes. 8: b. 20.

§. 4. Waar mede bewesen de Profeten dat Jehova God is / en datter buiten hem geen ander is? Is 't niet uit de Scheppinge van alles? en waar uit blijkt het dat hy alle ding geschapen heeft? Uit dien / dat hy als noch alle ding als sijn eigen werk na sijnen wenk bestuurt. Is 't JEHOVA, der Heereen God / die alle dingen heeft gemaakt? Ja; want hy maakt noch dagelike alle dingen levendig. Nehem. 9: 6. Dat is in 't Hebrzewsch te seggen / dat hy noch alle dingen onderhoud; en datse noch al eben seer door sijnen wille zijn, alsse door sijnen wille geschapen zijn. Openb. 4: 11. Maar waar uit blijkt al wederom / dat het JEHOVA is door wien alle dingen noch op heden zijn / en dat hy daar af vollagen meester is? De Schryft bewijst dat met de werken die hy doet; dat hy den regen en den wind gebiet dat hy de schepen op de Zee bestiert / dat hy boden levendig maakt; en diergelijke wonderen / die de kraghten van den mensch te boven gaan. Maar alle dese dingen doet de Duyvel mede / als men seit.

§. 5. Laat ons dese beide saken t'samen buegen / Gods en sijnz Woordz volstrekte heilichheid. Hoe word dit van hem self bepleit. Te weten 't gene niemand anders weten kan / en te doen het gene niemand buiten hem kan doen: dit zijn de enigste bewyzen in de Schryft / dat sy van God is / en geen ander God dan de gene van wien dese Schryft is ingegeven. Wat het eerste betreft: de boozwetenschap van alle dingen / en gebolgelik derselber boozsegginge van oberlangen tijd eer tet dat daar af oorzak zijn of worden konde / noch in wesen zy; is een onseilbaar merk van godlikheid. Want mitsdien dat wat is Gods werk is; so moet volgen / dat Gode alle dingen als sijn werken zijnde / van eeuwigheid af bekend zyn. Hand. 15: 18. Gaat om brengt uwe twistake voor den HEERE; brengt uwe vaste bewijsredenen by, seit Jacobs koning. Laatse voortbrengen ende ons verkondigen de dingen die gebeoren sullen. Doet ons de toekomende dingen horen; verkondigt die hier na komen sullen; op dat wy weten dat gy Goden zijt. Wie heeft wat verkondigd van den aanbeginne, dat wy het weten mogen; ofte van te voren, dat wy seggen mogen, hy is rechtveerdig? Maar daar en is niemand die wat horen doet; ook niemand die ulieder woorden hoort. Jesa. 41: 21 / 22 / 23 / 26, en 44: 7. 't Is alleen de God des Hemels die verborgenheden openbaart. Dan. 2: 11 / 27 / 28 / 29. Daar af wierd self een Heidensch koning overtuigd. Het is de waarheid, seide Nebucadnetzar / dat ulieder God een God der goden is, ende die de verborgenheden openbaart, dewyle gy dese verborgenheid hebt kunnen openbaren. G. 47. Die tale moet dan Kristenen beschamen: want se dooz Duyvelz openbaringe 't verborgen en

toekomende bekend kan worden / gelijkmen 't daar booz houd: so is de Duivel God / of God en is het niet.

S. 6. Ik weet / men seit dat God den duivel sulx te wete doet / als 't hem belieft / om sijns volx vastigheid te hemwaert so te proeven. En 't heeft al by wat schijng: want Moses schijnt het self te seggen / dat een valsche profeet een teken soude kunnen stellen dat na quam. Deut. 13: 1 / 2. Maar dan seg ik hier booz eerst / dat een valsche profeet den duivel niet en is; en ten anderen / dat het wonderteken al so valsche kan zijn als de profeet. Het heeft dan licht te komen; also het gene booz 't gemeene volk een wonder schijnt geen wonder is. Hoe menigmaal is dat / booz onkunde van de kragten der Nature dus misleid? Natuurliker wijze is het duisend jaar booz af te weten / dat op sulken plaats op aarde / enige verduistering aan Son of Maan / in sulken ofte sulken plek des Hemels stond ge sien te worden. Hoe menigmaal is het volk van oude tijden het d'oozaken niet wetende booz sulke middelen bedrogen; meinende dat hy van God moest zijn die sulx maar eenen dagh te booren wist. De Schryft en seit niet / dat sulke Wonderteken als een valsche profeet tot sekerheid van sijne leere tonen soude biden de Nature soude kunnen zijn.

S. 7. Maar waarom niet (werpt men my booz) indien het God also believen moghte? Het kan hem niet believen. Waarom? deselbe reden / om dat het onmogelijk is dat God hege. Heb. 6: 18. Nu weet ik niet wat liegen en bedrogen is / so het van niet is. Nempt dat een hode my van self onbekend / hzengt my eenen valschen byef; en God leent 'er self sijne hand en zegel toe. Magh ik die in twyfel trekken? en so niet / moet ik dan ook niet geloven dat die byef van God is? Ende word ik van God self genoodsaakt / schoon waarheid soeke / om de leugen te geloven? verfoepelike taale! Hoe bezre komt de mensch te verballen / dat hy God ten leugenaar moet maken (ik schrikke 't woord te noemen) om des Duivels groot vermogen te bepleiten. Segt niet dat God ene kragt der dolinge in der ongehoorzamen menschen herten send / om de leugen te geloven; al is 't dat Paulus dat van sulken seit / die dit oordeel weerdig zijn / om dat se de waarheid niet geloven wilden. Want Moses van alsulke niet en spreekt / maat die de waarheid aangenomen hadden / en op dese wyse nu gewaarschut wd wierden; dat se sich booz leugentekens niet verleiden lieten / om den waren God en Godsdienst af te gaan.

S. 8. Siet eens hoe die twee vermaarde mannen / d'insteller en d'hersteller van de wett / welke beide hy den Saligmaker op den berg in heerlijkheid vertroond zijn; Moses seg ik en Elias: siet eens hoe sy beide op gelijken voet het een en 't ander Hoofdstuk tegen d'ongelohigheid bewysen; dat Jehova en geen ander God is / en de Leere en Dienst daar sy booz stonden ook van God was ingeseld. U is het getoond seit Moses / op dat gy wetet dat de H E E R E die God zy; daar en is niemant meer dan hy alleen. Van den Hemel heeft hy u syne stemme doen horen, om u te onderwyfen; ende op der Aarde heeft hy u sijn groot vuur

vuur laten sien, ende gy hebt sijne woorden uit het midden des vuurs gehoord. So sult gy heden weten, ende in uw herte hervatten, dat de HEERE die God is, boven in den Hemel ende onder op der Aarde; niemand meer. **Deut. 4: v. 35/36/39.** En wat seit Elias tegen 't volk dat Baal eerde tegens ofte nebens God? Roepet gy den naam uwes Gods aan, ende ik sal den naam des HEEREN aanroepen: ende de God die door vuur antwoorden sal, die sal God zijn. **Wat gebeurde?** Het vuur des HEEREN viel op het brandoffer, dat Elias hadde toegeleid; en verterde alles. Als nu het gansche volk dat sagh, so vielen se op hunne aangesichten, ende seiden; de HEERE is God, de HEERE is God! **1 Kon. 18: 24/38/39.** Men set dan klaarlik / dat de Schrift self anders geen bewijs van hare godlikheid / nochte God van sijne Godheid geeft / van alsulke werken die geen schepsel buiten hem kan doen.

§. 9. Nu van Christus: wat mirakel heeft hy ooit gedaan / tot bewijs dat hy Messias was / 't gene de Duivel alle dagen niet en doet / en noch veel meer? Men bewijst gemeenlik in de Scholen de Godheid van den Soon en Geest / uit de Namen / Eigenschappen / Werkingen / Verbodigheden / die Gode alleen eigen zijn. Maar hoe zijne hem eigen / indien het alles eben eigen aan den Duivel is? Godlike Namen: so de Duivel ook de God van dese weerd is? Godlike Eigenschappen; so de Duivel ook de herten kent / en op der menschen herten werkt; so hy Gods diepten ondersoekt / en de verborgentheid van onse Saligheid verstaat? Godlike Werkingen: so hy (gelijk getoond is) al doet en noch veel groter werken / danmen leest dat God self heeft gedaan? En als 't al geseid is; wat reden blijft er over / waarom dat hem ook geen goddelike Eere woerd gedaan? Dit heb ik flug **XXXII. §. 17.** met weinig woerden al geseid. Eindelik / op datter niets ontbreke: 't is een bewijs van Godheid voer den Soon of H. Geest; dat werken op de ene plaats aan God / op d'andere aan eenen van die beiden toegeschreven woerden. Dit is hier mede so: God porde David aan, en de Satan porde David aan om 't volk te tellen; so als men dat verklaart. De Heere heeft genomen, en de Satan heeft genomen, goed en bloed en lijfs gesondheid van den goeden Job. Siet eens lieve menschen / waar wilt dit noch na toe? Doch hoemen sulx van God of van den Satan magh verstaan / heb ik boven in het **XIX Hoofdstuk** al getoond.

§. 10. Maar neen: de Duivel kan niet doen dan 't gene God hem toelaat; gelijk al eens geseid is. **XXXII. §. 16/20.** Maar bedenkt u noch eens / mensche / wat gy segt: so als gy van den Duivel spreekt / sprak Christus van hem self: Ik en kan van my selve niet doen; de Soon en kan niets van hem selve doen; 't zy dat hy den Vader dat siet doen, want so wat die doet, dat selve doet ook de Sone desgelijx. **Joh. 5: 20/19.** So spreekt men doozgaans van den Duivel ook; de Duivel is Gods Aap; hy siet hem de kunst af / en brenge se dagelijx tot noch meer volkomenheids; ende sal u groter werken tonen dan dese, op dat gy u verwondert. **vs. 20.** 't Gene Christus met die woerden op hem selven seit / dat gelaost men van den Duivel

waar te zijn; dooz hem (als gesejd is) groter werken toe te schrijven / dan de Heere self ooit heeft gedaan. God kan sich nergens bergen noch verto-
ren / of de Duivel vind hem daar / en laat sich mede sien: waar sich de
Schepper en de Saligmaker keert of wend / de Duivel volgt op 't selfde
spoor; Gods gangen in Gods Heiligdom die speurt hy bligtig na. Hy leet
op sinen mond / (om so te seggen) en siet hem na de handen. Spreekt God
een byz woord tot sijn volk; hy heefter 't sijne regen: doet God iets / hy
doet hem alles na. Dus wilmen 't hebben: Daar God ene Kerk sticht, (seit
het spreekwoord) daar bouwt de Duivel een Kapelle. 't Is te weinig / na
al die grote dingen die men van hem seit; ende moghtmen liever seggen so
als men 't meest geloofst: daar God maar een kapelleken bowt, daar sticht
de Duivel wel een Kerk. Want so wat dolingen of misbruiken of ergernis-
sen de Kerk bebleken / wat twisten of oneenigheden deselve scheuren / wat
vervolgingen of verdrukkingen haar ontrusten of verwoesten: men siet het al-
les booz een werk des Duivels aan / die op elk besonder voorval voordach-
telik toeleit / en 't werk dooz sijne loosheid en vermogen dus beleid; mit sdiē
dat bose menschen niets van allen desen doen / ten zy dat hen de Duivel dus
berboere. Sulken God maakten van hem / die des grooten Gods ge-
hangen is; mit sdiē dat hy so wel van onder uit de Hel / als de Heiland
self van boven uit den Hemel werkt.

S. 11. So bezte gaat de waangelobigheid: de Duivel moet by Chri-
stus niet alken in Godheid vergeleken zyn; maar in de Menschheid
ook: want anders weet ik niet waar af dat vuile spreekwoord kome /
de Duivel en sijn moer. Altoos gelijk men leest dat Christus Broe-
ders hadde / also genaamd: so komt hier ook / als 't naawt / de Duivel
wel ten voozschijn met sijn Broer. Want men schrijft / dat die hem geholpen
heeft / om den armen visscheren te spijt / derselver schuit uit een ober-vissch-
erijk in'er op enen hogen boom te visschen. Waar: aan de Scabben-kamer
op 't Eiland Fingen / so Cluvertus gerulgt / die betes wiist waar menschen
dan waar Duivels woner. Hy geloofst eventwel / van horen seggen; en
Mebius om dat hy 't seit: doch sonder sich met die vertelling op te houden;
die Oudaan weerdig acht om in sijne vertaling in te lasseten. Montanus
in 't Gesandschap van Japan en swijgt 'et mede niet. Siet hier dan vier
geleerde mannen / die alsulken groot geloben: wat my belangt / ik begeer
hun bysde niet te zyn. Want dese en diergelyke dingen komen my so onge-
souten vooz; dat ik my beswaarlyk kan bedwingen / of ik moet schier lac-
schen in 't midden van den meesten ernst. Lachen echter / dat de droefheid /
dus verkreopt / daar na te meer verswaart; wanneer ik wederom als tot
my selfden keer / en al de swarigheid eens oberwegen ga / die 't kristelijk Ge-
loof vooz dat gevoelen lyd. Want menig mensche word belet / van God so
als 't behoort te kennen of te dienen. Dat wil ik nu met weinig woorden
noch wat nader gaan beduiden.

S. 12. Want siet eens / hoe uitdenkkelik lopen alle dese dingen tegen de
Schrijftuur! Die seit ons / dat het God is / die den visschen met het vee en
al 't

al't gebogelke tot dienst des menschen onderhoud: Psal. 8: 7/8/9. hier heeft de Duivel maght om hem Gods milde gaben door geburig plagen te ontkeeren. Want dat houd die voorsz. sabel in. Wat helpe't of ik God tot vziend hebbe / die my alles geeft; so de Duivel wederom mijn vband is / die my alles neemt? Ik magh op sulck een nietig ding so lang niet staan; anders had ik noch seer veel daar af te seggen. Wat doetmen meer? de Schryft seit / dat so semant wijsheid begeert / hy God daarom bidden moet / diese alleen geben kan en wil. Jak. 1: 5/17. Maar't gemeen geboelen is / dat de Duivel als een duifend konstenaar den mensche alles leeren kan; selfs de diepste verborgheden des Geloofs. Ten minsten temant dienmen niet en kent / of op wienmen geen goed oog en heeft: werke hy wat bysonders uit / of weet hy iet verborghens / sonder datmen kan bedenken hoe hy't weet: men seit / die mensch gaat met den Duivel om. Eindeijk so vzaagt ons Amos / offer wel een quaad is dat de HEERE niet en doet. cap. 3: 6. Kilaag. 3: 37. Ja / seggen dese luiden; al't quaad komt van den Duivel / maar't goed alleen van God. Siet daar dan nu twee Goden / den eenen goed / den anderen quaad. Vreest God, eert den Koning, seide Petrus / 1. 2z. 2: 17. maar dese leere wil / datmen God sleght eeren / maar den Duivel vzesen sal. Dus word Gods goedheid ons onnut gemaakt / nadien't genot van sijne gaben door den Duivel sleghts belanmerd word. Dus word der Wijsheid die van boven komt te kort gedaen / in dien deselve ook van onder uit der Hellen komt. Dus word verpeld Gods Reghtveerdigheid / indien hy't quaad niet strafte / of't moet de Duivel doen / so ver hy schepselen daar toe gebruikte. Dus word ten laasten alle Dese Gods verkleind / en't Geloof verstwakt; terwyl de vrosse mensch meer door den Duivel vzeest / dan op den goeden God betrouwt.

XXXV. HOOFDSTUK.

Aan de ware Godvruchtigheid word daar mede grotelix te kort gedaen.

S. 1. **G**ene daar nu laast geseid is / magh noch wel wat duideliker aangewesen worden: te meer om dat de menschen hoorgheden / dat der Godvruchtigheid te kort geschied / indien men sulke dingen van den Duivel niet geloofte. Want godlose menschen meimense dat dit grotelix misbruyken sullen / om der ongebondenheid huns lebens toe te geben; somen door den duivel niet en heeft te vzesen. Ik bekenne dat het my gereed valt te geloven / dat godlose spotters myne leere lichtelick misbruyken sullen: dewyle ik sie / dat selfs degenen die daar onder niet gerekend zijn / sulke voorzendingen maken. Maar dat gaat my niet aan; niet meer dan d'eerste leeraars tegen't Pausdom / dien al't selvige verwoeten wierd; so als het onse Catechismus self te kennen geeft / met de 64 vrage op't stuk der Rechtveer-

beerdigmakinge / sonder goede wercken; of dese leere geen godlose en forge-
lose menschen maakt? **D'** Apostel Paulus selve moght die lasteringe niet
ontgaan: als bleek uit dien dat hy hem selve tegen wierp: wat sullen wy
dan seggen? sullen wy sondigen, op dat de genade dies te meerder werde?
Rom. 6: 1/2. Sijn antwoord / gelijk ook in den Catechismus magh hieer
ook de mijne zijn. Die den weg der Godsaligheid soekt in te gaan / sal so-
danige uitwegen niet zoeken.

S. 2. Maar is niet al verre genoeg gekomen / dat top den Duivel no-
dig hebben om de menschen tot Gods vrese te verplighen. Is d'algemeen-
same God alleen dan niet genoegh / om ons te doen begrijpen dat hem ieder
vresen moet? Ik vrese wederom / dat hy ons verwijten sal: gy meint dat
ik t'eene maal ben gelijk gy. Psal. 50: 21. Maar ik ben God ende geen
mensch. Ps. 11: 9. Indien top enen God vooz hadden / die gelijk de ko-
ningen en righers der aarde / anderen van doen hadde / om de ongehoor-
samen en quaaddoenders te straffen / so moght het voozwendel enigsing be-
staan. Maar gemerkt dat alle dingen voor hem naakt en geopend zyn.
Heb. 4: 13. Dat sijne ogen t' gansche land doortrekken. Zach. 4: 10.
Wanneer ons dat menscheleker wisse in gesichten verbeeld word / so brengh
God sijne Engelen wel ten voorszijn / die t' land door wandelen / om te
sien wat volkeren t' zijn / die Gods befondere gerichten staan gewaar te
worden: Zach. 1: 11. Hy behaest tot sulken einde den Duivel uit de Hel
niet los te laten. Maar segt my doch eens / liebe Christenen: die God niet
vrees / sal hy wel den Duivel vresen? Ik gelobe / ja; maar vooz sulke
menschen schryf ik mijne boeken niet. Van ik segge boven dien / dat de
sonde in den mensch te meerder is / en de voortgang in de Godsaligheid ver-
hinderd word / vooz dat algemeen voozoordeel / dat den Duivel so veel
maghes en bewinds ontrent de menschen geest. Die wil ik eerst betonen in
t' gene dat derselver handeling en ommeegang met dien bosen geest betreft; en
daarna so veel als den ganschen loop van 's menschen leven en t' bestier sijner
gebachten raakt.

S. 3. Wat het eerste belangt / so bzaag ik / waar die sonde in bestaat die
God so hard verbied / en so menigmaal ten swaarsten heeft gestraft / dat
de mensche Waarseggers en Duivelskonstenaars na dingen bzaagt / die hy
geerne weten wil: of dat hy hulp van hen versoekt / in tyde van verlegent-
heid? Wy sullen alle die plaatsen der Schrifture noch eens ondersoeken /
wanneer het God believen sal / daar van sulke saken ters verhandeld word.
Ondertusschen wil ik op den Leser wel begeeren / dat hy my wil helpen soe-
ken / of er enige andere reden in de gantsche Schrift te vinden is / dan om dat
die menschen door behulp der Baalym of Demones niet konden weten noch
verrichten t' gene sy voorzagen; maar de kennis en t' vermogen van dat alles
God alleene eigen is. Anders salmen nooit bevinden / dat God weetenschap
of hulp verwoopen heeft / gesocht van sulken die des duchtig waren / uit
voorzak hunder boosheid of byandschap met God. So wel de lippen van
Elys sonen / die godlose boeven waren / als der deugdelike priesters / moghten

ren de weetenschap verkondigen; ende moest Israël uit hunnen mond de Wec-
des Heeren zoeken / en door d'Arpin en de Cunnim vragen. So wel Ju-
das / die den Duivel in zijn herte hadde / als een van d'andere elbe die de
Heere verkoren hadde; moghtmen in den tijd hunder befendinge te werck
stellen / om den krankten te genesen / en den verlegenen door wonderbaden
op te helpen. Gy sult seggen / dat sy daar toe van God beroepen waren /
maar de Duivel niet. Dat's wel / so veel als 't gene betreft dat iemant
amts halve doet; so dat het gene Hofnien Pinehas of Judas deden in hun
amt / van weerde was / mitsdien dat sy van God daar toe beroepen wa-
ren. Maar een bysonder persoon is niet gehouden om alleenlik by sijn Lee-
raars om onderzichtiging / of by de Geneesmeesters om raad of hulp te
gaan; so bezre hy dikmaals by anderen / daar toe niet gesteld zijnde / om
hunner besondere bequaamheid wille beter kan te reghte raken. De Jode
van de moordenaars ter dood toe gewond / en maakte geene swarigheid om
van enen onbekenden geholpen te worden: schoon hy geen geneesmeester
noch wondheeler; maar noch boven dien een Samariaan was / welk
slag van menschen by de Joden so gehaat was als de Duivel self. Luk. 10.
Ik bekenne darmen de kunst / de wetenschap / de hulp van deugdlike
menschen halen moet / en d'ondeugenden vernijden; om d'afkeerigheid
diemen van de hoogheid heeft dus te betuigen: maar soud gy uit het water
niet geholpen mogen zijn / so niemant anders op de wal stonde die u konde
helpen / dan een bekende deugniet / en also een van des Duivels zaad? Om
de kunst en om 't werck soekt men sulke die het best verstaan / en maghtigh
zijn / dat het gene daar 't ons om te doen is / uit te voeren.

S. 4. Bezre zy 't van my / dat ik 't minste denken / ik swijge dulden sou-
de / en noch minder doen / van 't gene ik daar nu verhael / datmen raad of
hulpe by den Duivel soeken soude. Al is 't by hem niet te halen / sy meinen
't evenwel / die der gaan: en so iemant iet acht onrein of sonde te zijn, dien
is 'et onrein. Rom. 14: 14. Ik hope noch eerlaug te tonen / hoe seer ik sulck
bedrijf verfoepe: maar uit myne gronden die ik hier bevestige; niet de genen
die ik wederlegge. Want dit is mijn seggen: dat het gemeeren geboulen dat
men van den Duivel heeft / meer stoffe tot verschoning als bestraffing geest/
voor de genen die om raad of hulpe tot den Duivel gaan. Maar het mijne
toont so klaar als 't wesen magh / dat het is de groutvelicke Afgoderpe /
die ooit in de Weereld was: den Duivel / die geen God is / die niets ver-
magh / die ten hoogsten boos is / die Gods verbloekte gevangen is / om
dingen die alleen in Gods vermogen zijn / tot hulp te roepen of om raad te
vragen.

S. 5. Buiten dat sie ik onbermydelik volgen / dat de mensche doorzgangs
in 't gemein syne gedachten qualik moet bestieren / die niet sulck een ge-
boulen van te voren ingenomen is. Want die byna geduriglik aan de listen
en de maght des Duivels denkt / geeft aan God den Schepper self / noch
aan syne heilige Engelen / nocht aan de ware gelovigen nooit hun deel. Niet
aan God / wiens kinderlyke vrese geduriglik in een godbzughrig herte we-
sen

fen moet. Maar hoe kan die behoorlijk plaats nemen / daar deselve reeds mee schrik en vrese vooz des Duibels werk vooz ingenomen is? Hoe kan hy tyd en pber hebben / om Gods volmaakte werken te betrachten / die nauwelix ier hoozt of siet / of 't werk des Duibels komt hem daar in vooz; sonderlinge daar iets ongemeen / daar iets wonderlijk / daar iets verschrikkelijk / en (om het so te seggen als het is) daar iets onmogelijk is? Want de goddelike inogentheid wozd daar mede niet genoegh geëerd; darmen sijn gesagh tot bepalinge van des Duibels werkingen uitstreckt; waanneer men ondertusschen in dit vuil verdozden schepsel self de kraghten om dat uit te werken vast erkent. Hoe kan iemand recht van herten in Gods vrese sijn gebed besluiten met belijdenisse / dat so wel y d'ouais de kraght y hoala de maght hem alleene toebehoort. Indien hy vastelijk geloost / dat de Maght wel is by God alleen / om alle dingen self te doen / en het schepsel toe te laten om te doen of te beletten / vooz so beet het hem behaagt; maar dat eventoele de kraght van d'allerwonderlijste dingen uit te werken / ook met eenen by den Duivel is?

§. 6. Sekeerlijk drijft het geboelen en de taal der menschen in 't gemein op desen sin: ende konnen sy die dat verschonen willen niet de minste reden vinden; of sy vallen van dit quaad tot erger / om Gods onbedlekkelijke heyligheit te kozt te doen. Want sy denken dat hy aan het hoofd der allersnoodste schepselen / die d'oozsaak schier van alle quaad in dese weereld zijn / dagelyx en overal dese wonderlike gunste bied; dat hy in en dooz hem het verbozgen openbaart / en 't ondoenelijk uitwerkt / sulc men selden iets van desen aact verneemt / daar afmen aan den Duivel als van hem geschied / d'eere niet en geeft. Gere seg ik wel te regh / so ik wert wat eere is. Want is dat geen grote gemeenzaamheid / so d'allerhoogste heiligheit sich dagelyx en overal met d'allersnoodste geesten mengt / om hunne vuile boosheit aan de menschen uit te voeren? En hebben sy gedachten dat dit heilig is / dooz den Duivel staag te werken 't gene tegen 't heylig Zoenderbond en alle regh en reden stryd. Hoe dit by een verstandig overleg in iemants kristelijk gemord bestaat is by my onbegrypelyk; die op die twee gedachten tsamen niet kan hinken; maar ben genoodsaakt een van twee te kieser; en so alleen tot God en van den Duivel af te gaan.

§. 7. Maar noch meer: hoe sal d'eere der goddelike waarheid dus bestaan / darmen hem tot oozaak stelt van de doling en 't bezogh / daar de Duivel steeds op uit is. Desen in d'Almaghtigheid geen deel te geben / schryfmen Gode 't werk toe dat Natuur te boven gaat / maar geschikt om menschen van God af te trekken vooz valsche leeringen / aan welken dus de God der waarheid self sijn Zegel hangt. By vorige gelegentheit heb ik dit al eens gerept. Nu moet ik seggen / dat het volk geen schuld en heeft / dooz Gods eigen hulpe (schrikkelijk om denken!) van den Duivel dus verleid; om hi goeden ernst te klagen: ach Heere HEERE! gy hebt ons grotelix bedrogen. Jerem. 4: 10. Hoe sal sich de arme mensch verhoeden konnen / dat hy niet de kraght der dolinge geboele / om de leugen te geloven.

indien de werkingen des Satans ook Gods eigen werk / en de wonderen der leugen ware wonderen kunnen zijn? Hoe kunnen sy met recht veroordeeld worden, die de waarheid niet geloofd hebben; want sy kunnen onberispde-lik bedrogen zijn / so wel de leugen als de waarheid aan te nemen / als overtuigd door wonderwerken / die waarlijk de Natuur te boven gaan; het zy de Duivel door toelatinge (gelijk men spreekt) van God; het zy God self den Duivel daar in bystaande / (dat is den Duivel ten gevalle / verfoeylike tale!) dat werk heeft uitgeroght.

§. 8. Siet dan met eenen ook / wat plaats booz Gods beroemde Goedheid en Genade overblijft: wanneer des menschen hert verbuld is met gedachten van des Duivels grote list en maght; gedurig werksaam op syn angstig herte / erger dan wanneer hy noch de dienstbaarheid met gedurig bresen onderwozpen was. Heb. 2: 15. Wanneer sal ene gelobige Ziele Gods barmhertigheden roemen; indienze geloof / dat se dagh op dagh van hem aan den Duivel geleverd of gelaten word / om haar door bedrog en geweld tot afval aan te pozren / en op slyke wegen te verleiden? Sal een Kristen van die overgrote saligheid des Nieuwen Testaments door gestadig met gedachten van dat werk des Duivels besett te wesen / reden hebben om te klagen: Gods goedertierentheid (die sich nu op 't heerlijkste moest openbaren) houd in eenwigheid op: de toefegginge, (die al lang door desen moest begonnen zijn.) heeft een einde; God heeft vergeten genadig te zijn, in euen tijd als hy beloofd hadde meest daar aan te denken; en sijne barmhertigheden na welke hy ons salig maakt / door toorne toegesloten. Psal. 77: 9/10. Want God heeft ons niet gesteld tot toorne; maar tot verkryginge der saligheid, door onsen Heere Jesus Christus. 1 Theff. 5: 9. Dus blykt het dan / hoe seer dat die gedachten van den Duivel aan de diepste eerbiedigheid en de hoogste achttinge die een Kristen boven al aan God ten boozsten schuldig is / den allermeesten hinder doet.

§. 9. Gods heilige Engelen / daarmen so booz stryd / dat se dikmaals / en dat door eigene kragt / wonderlike werken / de Natuur te boven gaande / en den vromen grote diensten deden in den ouden tijd: woorden mede merkelyk ontceerd / dat men heden nauwelijc aan huune daden denke. Den Duivel gesmen alle deere / niet alleenlik van de maght en kragt om quaad te doen; maar ook van sulke dingen die in hunnen aart of ook in hun gebruik gansch onberschillig zijn. Sodanig is 't verschynen of 't vertonen van verscheidene gedaanten / 't boozspellen van geluk of ongeluk / en diergelijke. Dingen die so goed als quaad / of liever in sich selve goed noch quaad en zijn: sofe 't menschelyk bereik te boven gaan; wat reden isser om die meer den Duivel dan den Engelen des Heeren toe te schryven? Dus blykt genoegsaam datmen van die vrouwe en gedienstige vrienden der gelobige menschen niet so grote gedachten als van den bosen vband heeft. Wat baatet / ober het Gebed des Heeren op te seggen / dat wy self begeertig zijn / om sijnen wille so gewillig en getrouwelyk uit te voeren als de Engelen in den Hemel doen: indien wy d' Engelen als in den Hemel sluiten; en ondertuschen

schen op der aarde daar wy selve zijn / bykans al watter om gaat aan 't bes-
tuur des bosen Duibels over doen ?

S. 10. Ik segge / daar wy self zijn ; en daar mede denk ik verder aan de-
genen die hier met ons zijn / en niet welken wy geduriglik berkeeren. Het
zy gelovigen of ongelovige en godlose menschen : de wet der Liefde strekt
sich uit tot allen ; ende maghmen niemant over quaad berdenken / datmen
van hem niet betwopen kan ; ik wil swygen / datmen ook niet eens geloven
magh. Maar om hier nu niet te spreken van de genen die door argwaan
sondigen ontrent alsulke lieden die men Toberaars en Tobereffen noemt ;
also dat tot het laatste boek behoort : het komt nochtans te pas / dat ik 't
selve segge op 't gevoelen datmen van de Spoken heeft. Want niet lichtelick
sal iemant goed gevoelen hebben van den genen wiens gedaante hem ber-
schenen is ; 't zy dat hy na den dood / of (so als men seit / en dat noch er-
ger denkt) al by sijn leven spookt / wat al quade nadenkingen / misduidin-
gen / verdichtfelen / oneindig te verhalen / en rijzen uit die doling niet ? Is
iemant onboozheng / na enig misbedryf / of loop eens bosen lebens / om
den hals geraakt ; of heeft hy self de handen aan sijn lijf gelegd : hoe haast
is hert en tong den mensch gereed / om vast te stellen / (op 't minst om te
bermoeden) dat al sulken mensche door des Duibels kraght den hals ge-
bzoeken is ? Die word dus dan booz Gods getrouwden rechtpleger en uit-
voerder sijner oordeelen geacht : d' Engelen wederom / sijne dienaars die
sijn woord doen , gehoorlamende de stemme sijns monds , (gelijk hen Pa-
vid roemt Psal. 103, die woorden hier vergeten. En noch is dat van 't minst
God self gebzukt / in desen sin / den Duivel / om sijn eigen volk aan hem
ten toon / en booz sijne vuisflagen (dat maar eens van eenen Paulus word
gelesen) de gansche wereld door / op alle daghen die God komen laat / ge-
durig bloot te stellen.

S. 11. Maar dat de mensch eens tot hemselfe ga / en sie hoe dat Gods
vrese in sijn hert gevestigd is / wanneer hy die met sulke overleggingen door-
mencht / als dit gevoelen baart. Want hy beeld hem selven in / dat hy
schieer geen quaad doet / of de Duivel pozt hem daar toe aan : en wanneer
hy goed wil doen / dat houd de Duivel tegen / of die keert hem daar van af.
Indien 't slechts Remonstranten of Socinianten waren die so spreken / sy sou-
den lichter te verschonen zijn. Want d' erfsonde / daar al 't quaad uit rijst /
wordt by deselven of so niet gelijk by ons / of gansch niet erkend. Des magh
de Duivel hen te passe komen / als de stichter van 't baldadigst misbedryf /
waartoe verleidinge door menschen ommevang beellicht niet al te kraghtig
was. Maar dat luiden die op de aangeborene verdozventheid so ernstig
bzingen / die sich / schoon booz God rechtbeerdig door verdienst des Mid-
delaars / echter dagelick tot alle boosheid noch geneigd verklaren ; (gelijk
in 't antwoord op de 60. vrage in den Catechismus staat) dat de genen die
so spreken en gevoelen / schieer geen oorzak hunder dadelike sonden dan den
bosen Duivel weten : sulx behoort elk onpartijdigen verwonderinge op 't
hoogste te verwelken.

§. 12. Ik weet mijn seggen verder goed te maken met uitdrukkelijke woorden aan te melden / van die op sulken wijze van den Duivel schryven; als of 't daar gansch geen Erffonde ware; en de mensch tot elke sondig woord of werk of gedachte / op gelijke wijze als onse eerste Ouders / wanneer noch in d' eerste onbevelethheid waren / van den Duivel moest bevoogen worden. De namen sulker schryvers wil ik hunder eeren halve swoppen; en alleenlik seggen / datse van de grootste leeraars onser kerken zijn. Een ongevoelig herte is des Duivels ambeeld; hy formeert daar alle sonden op, en de slagen worden niet gevoeld. Hoe weet de mensche dan dat de sonden die hy doet van des Duivels maaksel zijn / so hy 't niet gevoelt? Als 't Gods woord niet leert (gelijk ik in dit boek betone) en wy self en worden 't niet gewaar; hoe weetmen dat de sonden die wy doen van den Duivel / en niet van ons selve zijn? Hier het gene ik nu bybrengen sal / is met eene te verstaan / datmen den Duivel van alle gedachten en oberleggingen ontrent de sonde meester maakt: te weten / dat de menschen sehn en naam van deugd aan hunne sonden geben. Hoe aardig weet hy de sonden met de vren van deugden te overstryken? hoveerdigheid is nertigheid, gierigheid spaarsaamheid, dronkenschap vrolijkheid, verquiffingse milddadigheid. Hoe neerstig lett hy op den bequaamsten tijd? Ende boortg. Hoe lett hy op het wapentuig dat hy gebruikt? Met de beste en naaste vrienden komt hy ons bestormen: (my dan ook?) Jobs vrouwe ende Christi Apostel kunnen, door syn ingeven seggen, vloekt God ende sterft, ende Meester zyt u selven genadig. Waat seit de Schryft dat die twee dooz Duivels ingeven so gesproken hebben? hadde God van boven Jobs lichaam ook de ziele van syn wyf aan den Duivel toegelaten te mishandelen? Het laatste buiten twyfel erger zynde dan het eerste; so veel als des menschen ziele 't lichaam overtrefte: 't is wonder / dat nochtans de H. Geest het minste van beiden (en dat noch minder was / syn bee) so omstandiglik verhaalt / en 't ander so geheel verswijgt. Noch meer; Is dan de Satan also wel in Petrus als in Judas hert gebaven; dat hy dooz des selfs ingeben sulke woorden spreken moest? was menschelike swaakheid / en onverstand gemengd met liefde daar toe niet genoegh? Waarom seide Christus van / gy verfant niet de dingen die Gods, maar die der menschen zijn? in plaats van dat hy moeste geseid hebben / die des Duivels zijn? Sprak hy dan tot Petrus niet / maar tot den Duivel die dooz Petrus sprak / Ga achter my Satan? Matt. 16: 22 / 23. Eindelik / om eens hier af te scheiden (want soude ik alle boeken die so spreken doozlopen / het soude oneindig zijn) de Duivel werpt in 't herte sulken saad, als hy weet dat vruchtbaarst sal zijn: Siet hoe dan de Duivel ook de herten kent / een dronkaart stelt hy enen frischen romer voor, den hoereerder een schoon vrouwenbeeld, den gierigaart een klomp gouds, den welluftigen, een lekkere tafel, den eergierigen enen troon. Werwaarts het gety van 's menschen herte loopt, derwaarts doet hy den wind van sijne verfoeking waayen.

§. 13. Nu merke mijn Leser / dat dit manieren van leertinge zijn / die den sondaar onbermydelik tot een der beide uitersten verboeren; gelijk ons

d'onderbindinge dat klaerlik leert: te weten / dat hy troosteloos of opgeblasen zy. Want so de Ziele sonder wetenschap sulck groot geboelen van des Duibels werken heeft: wat sal haar ondersteunen tegen de verfoekingē die sy van 't onherboren bleefsch en bose weereld heeft: waar keert of wend sich d'arme mensch daar hy den Duivel niet en siet? Insonderheid wannere sulck een groot geboelen van des selven kraghten heeft / als de grote Luther sich in eene sijner lessen over Matt. 18. ontballen liet. Men meiner hundert tausend wezen, kunde ich nicht einen teufel widerstehen. Wat kraght of middel heeft hy om so sterken vband als hy sich aan hem verbeeld / in 't minst te keeren of te weerē? 't Gelove; maar de Duivel hindert hem gestadig / dat hy niet geloben kan; hy brenge hem in vertwijfelde gedachten / ontsteelt hem 't zaad / Gods heilig woord / en dat gedurig aan. Geeft hy sich dan ten gebede, terstond belett hem dat de Duivel ook. Van is 't; ik kan niet bidden / ik kan niet geloben. De swakke Ziele geeft den moed terstond verloren: roept om quartier / (gelijk men in den oorlog spreekt) en geeft sich over; of beeld sich in also te doen / als van God verlaten / en van self onmaghtig om so fellen en bosen vband te weerstaan. Hoe menigen vrome Ziele heb ik niet dooz Gods genade in den swaarsten stryd sulker gedachten verlicht of daar uit verlost / dooz haar vooz te houden / dat het niet de Duivel / maar hunne eigene swakheid / het zy der sonden / of natuurlijke gesteldheid van hun bloed was / dat hen so benatode. Wil my iemand niet geloben / ik sal degenen self doen spreken / die op dese wijze vooz en na van my behandeld zyn.

S. 14. Doch dit zy van sodanigen geseyd die waarlik van godbzughtigen gemoede en nedzig van herten zyn. Want sonder dat so woord de mensch dooz inbeeldinge bedrogen / dat hy meer dan andere / ende wel een dapper held in 't kristendom te achten zy / die van sulken fellen vband aangestreden / noch gedurig weer kan bieden. Noch meer woord dat hobaardig herte opgefert dooz dien verkeerden troost / dat God de liefste kinderen also besoeckt / daarmen nooit in sijn beschreven woord af las. Want ik my versekerd houde / dat geen geestelike stryd in Gods Woord gemeld woord / dan de gene die dooz de kastydinge van Gods hand / dooz de berdukkinge der bose menschen / dooz de vervolginge om 't Geloof ontstaat: waar dooz de gelovige Ziel dooz swakheid altemers in twyfel raakt / of God haar wel genadig zy; en of sy in 't Gelove blyven / of wel dooz yzang van overlast / dus ofte so / behoudens haar gewisse (dat dan lichteliken daar in raakt te dolē) de waarheid eerst beleiden sal verloechenen. Moght het bestek van mijn boek dat liden / ik vond my hier gereed om dat byeder uit te meten. Misschien doe ik 't noch wel in 't besonder eens / so God willen wy leven sullen. Sulck een stryd is daar sich de gelovigen op wapenen; om op allen bosen dagh het zy van gemeene landstraf of besonder huiswoe / het zy van algemeene of besondere vervolginge om 't Gelove / dat den heiligen bevolen is / dooz Gods geheiligde boozstentigheid woord toegesonden / te mogen staan en staande blyven. Efes. 6: 13.

§. 15. Maar so haast als den mensch in 't hoofd komt/ dat sulx alles van den Duivel is/ so mengt sich (en dat dikmaals ongevoelig) daar noch veel gebeinsdheid by. Hy acht sich groter ere/ dat hy meer dan anderen den Duivel dus tot vband heeft: gelovende/ en dooz anderen in dat gelove meer versterkt/ dat God den Duivel 't meeste toelaat op de genen die sijne liefste kinderen zijn. Geen geringer onderbindinge als van 't boozgaande heb ik in den tyd van 34. jaren rijn dat ik in den kerkendienst verkeerd hebbe/ van dit slag der Duivelscher bestrijdingen/ so als men die graag noemen soude. Maar of 't is de wozeeringe van hun gemoed/ ober bewustheid van verborzen misbedrijf/ dat men niet bekend wil staan; of misgunst ober anders boozspoed/ of ongeduld in eigen tegenspoed/ of gierigheid met luyheid aangespannen/ om veel te willen hebben en niet veel daarom te doen: dat iemand veinst den Duivel aan den hals te hebben/ van wien hy dus bestreden/ of geheel beseren zp. Het vierde boek sal aan den Leser sulke staatsjes tonen/ so God my noch den tyd daar toe verleen wil.

§. 16. Maar 't ergst is noch/ dat hier Gods heiligst Woord en Naam misbruikt/ en sijne ere noch op 't vuilst geschonden word: dooz troostredenen/ diemen op gebeinsden strejd ter bane byengt; dooz huis- en kerk-gebeden/ diemen booz gebeinsde luyders en gewaende strejders doet. Wret ik 't niet? Heb ik 't selve niet gedaan eer ik dit bedroggh verstonde? gewis ik ware nooit gekomen in 't gevoelen daar ik ben/ hadde my dat slag van bose menschen niet so bezre heen geboerd. Dat opende my d'ogen om te sien/ hoe God niet kan verheerlijkt worden naar eisch van ons Geloof/ de kerke na behoren niet gesticht/de saligheid met vrese en beven booz Gods aanschijn niet gesocht daar dit gevoelen heerscht. Men leest noch bid so weinig niet/ of denkt eer dat de Duivel tegen ober staat/ dan God ter reghterhand; verneemt veel meer de werking van den bosen geest (gelikmen waant) dan van den geest uit God/ verhält gereeder tot het kwaad waar toe de Duivel pozt/ dan hy sich ten goede schikt/ daar hem God self toe trekt. En noch derft sich de mensch/ die sulx gevoelen heeft/ berouwen of ten minsten denken dat hy Gods lieveling/ Gods eigen uitverkoren kind; en self uit reden dat hy sich albus bevind/ een ongetroefeld erfgenaam van 't ewig leven zp: Daar van is 't dat sulx een veel eer God danken sal/ booz dat hy hem van 's Duivels bose stricken heeft gered/ wanneer hy sinen vader ende moeder (so te spreken) niet vermoord heeft/ 't onnosel sutzeling den hals niet afgesneden; in d'zonkenschap niet op het beestigste versopen/ in vullen ontucht niet versanken is: veel eer/ seg ik/ dan dat hy recht berouw van sonden hebbe daar hy mede overladen is/ veel swaarder (so hy maar gevoelen hadde) dan die als d'allergruotste sondaar onder sulken last van herten sucht/ en wiens eenboudige godvuytichheid dooz 't valich gelaat van dien gemaakten Duivelwozstelaar tot deernis met sijn leed bewogen word.

§. 17. Maar laat den mensche slechts in sijnen boesem gaan/ daar sal hy 't waar begin/ de bron en quelle sjuer quelling sien. Hoe wel past hier te seggen: wat klaagt doch een levendig mensche, als of 't hem noch altd de

Duivel in 't besonder dede't gene hy eens aan d'eerste menschen heeft gedaan / en daar dooz eens booz al 't vergift ontsteken / waar uit noch heden alle boosheid rijst? Wat dan? Een iegelijk klage van wege sijner sonden. Laat ons onse wegen onderzoeken ende doorsoeken, ende laat ons wederkeeren tot den H E E R E Kilaagl. 3: 39/40. En segt niet in uw herte / de Slang heeft my bedrogen; ende ik ben naakt: op dat God niet en segge / wie heeft u aangeseid dat gy naakt zyt? hebt gy van dien boom gegeten waar van ik u gebood dat gy niet eten soud? Het is dan eigen schuld. Mooghet Adam niet baten; maar moestet hem noch tot vertijt strekken / dat hy na de stemme van syn eigen wyf, hem van God tot ene hulp en wederhelft gegeven eens geluisterd hadde; hoe sal het hen vergaan / die so dikmaals d'oren aan het woord des Duivels bidden / welken God booz vband van het menschelyk geslacht en in 't besonder snuer uitverkorenen verklaard heeft? Waar lag men ooit van iemand in de Schryft; die sich tsevert Adams tyd op 's Duivels aandrift of verleidinge beroepen heeft / wanneer hy in de swaarste sonden viel? Self daar de Schryft het schijnt te seggen; (doch boven is in 't XXI. Hoofdstuk ondersocht / wat van dat seggen is) nochtans en hooztmen niet dat David seit / de Satan porde my om 't volk te tellen; maar Ik hebbe seer gezondigd in 't gene Ik gedaan hebbe. 2 Sam. 24: 10. En als hy sich te schandelyk in overspel en doodslag had verlopen / noemt hy daarna in syn beklagh den Duivel ook / als van hem dus verboerd? Och neen: een man so seer behalven dit gebal in hepligheid vermaard / wist d'oozsaak sulker gruwelike daden in hem self te binden: Siet (seit hy) ik ben in ongerechtigheid geboren. Daar quam hem 't quaad van daan Psal. 51: 7. En sulen wy die so bezre in 't spooz der ongerechtigheid achter aan lopen / geen oozaak onses dagelyksche sonden weeten / of de Duivel heeftet ons gedaan.

§. 18. Siet kristenen / dat is godsaligheid / so gy 't begriipt / daar gy u so booz weert; en dit is 't einde van den swaren stryd wanneer gy 't al gewonnen hebt; dan is de Duivel boos / maar als een bose God / die meer quaads doet / dan God goeds doet / self in 't midden van de kerk / onder 't beste van Gods volk. De mensch heeft minder schuld / de Duivel baart hem in / de Duivel voert hem wech; d'Erffonde komt 'er niet te pas: wie weet hoe weinig sonde dat een mensch wel dede / so de Duivel hem met vrede liet. Maar helaas! wat sal 't ons baten in den jongsten dach / komen wy niet sulken tale booz den treghter die de herten kent? kent u seiven / mensche / kent uw aangeboren vuil; merkt hoe 't quaad u blygt / niet dat u de Duivel telkens aanbrenghet / maar dat u van moeders lichaam aankleeft. Wacht u booz u selve / bedriegt u selve niet. Vernietigt 's Duivels werk / de sonde / die dooz hem eerst in de weerd quam: dat is / wandelt door den geest, ende volbringt de begeerlikheid niet van het vleesch. Gal. 5: 16. Weeder hoop ik dit te seggen daar het werk ten einde loopt: 't gene dus bezre is geseid / dient alleenlik om Gods eere hem alleen te laten / en in 't klaarste licht te stellen; Christus koning van onraad / so veel doenlyk is / te bypen / en den bypen toegang te bereyden vooz alle die den Heere lief hebben in onberberlikheid. Hem zp de heerlikheid tot in eeuwigheid Amen. §. 19. Siet

S. 19. Siet daar nu eindelik / oprechte Lesers / het gene ik dus bezee van den aart en kraght der Geesten / en voornamelik des Duivels te beschrijven hadde: Wat menschen door derselver kraght vermogen / sal in 't III. Boek noch te verklaren staan. Doch eer ik van dit tweede scheide / moet ik noch in gorden ernst en in Gods vrese seggen / hoe ik aan my self bebinde dat het waar is / 't gene ik van des Duivels klein verstand en onvermogen schrybe. Want sonder na dien bosen vrand om te sien / bestond ik in Gods naam dit Boek te schryben; en tot hier toe heeft my de H. G. G. G. geholpen. Die bose geest / so schyander / so nagaande / so ober al by alle dingen op syn scherpst; hoe heeft die 't minste niet geweten van dit mijn bestaan / of nooit gemerkt in al dien tijd dat ik met alle kraghten besig ben / om hem de kroon van 't hoofd te rukken / en synen troon in 't vuur te schrypen? Nochtans ben ik hem niet onvoorzien op 't lijf gevallen / maar lang gedreigd: heb ook door geen bedekte wegen op hem aangeleid; maar openlik so dat het al de wereld weet. De Duivel dien ik dus bevedchte / en weet 'er self niet af. Of weet hy 't wel: die geest der boosheid en der hobaardpe? Hoe tijd hy sulken hoon? Hoe laat hy my niet vrede dus begaan? Ik sie noch hoor hem niet; ik schrik vooz schijn noch spook. Wat doe ik dan? Ik stelle den H. E. E. R. E. geduyghk voor my: om dat hy aan mijne reghterhand is, so en sal ik niet wankelen. Psal. 16: 8.

S. 20. Dit betwijf / hoe kraghtig 't ook mijns oordeels in hemselfen is; (want men bast alles toch in desen op d' onsekere onderbindinge vatot; daer de mijne sonder tegenseggen seker is /) sal echter niet voldoen aan sulken die op alle dingen uicvlught vinden; en so missehtien ook hier. Te weten / dat de Duivel my met vrede laat / (want ik hoorder al die sich niet ontsien also te spreken) om dat ik syn vijk / dus doende / merkelik voortsette / onder voorgeben van het uit te roepen. Want ik make / somen my geloost / dat de menschen vooz den Duivel niet meer vresen sullen. En dat hebbense reght. Maar wat wilmen dan? dat wy kristenen op syn heidens onsen dienst na den schrik des Duivels als des bosen Gods; ende niet na den schrik des H. E. E. R. E. N. (so als Paulus leert. 2 Kor. 5.) al van hem selve goed genoeg / bestieren sullen? Of leer ik den mensche God niet verder te ontsien / dan hy ons door middel van den Duivel quaad wil doen? Wanneer ik segge / dat de quaaddoenders / die in tuchthuis of in boepen sitten / geen beulen zyn; nochte u / om datse bast sitten enig leed doen konnen: leer ik daer dan mede dat de Schout of 't Gereght / hetwelke hen daar heeft doen setten / niet te vresen is? Hoe onvoorzichtig heeft onse Heere dan gesproken (met eerbiedigheid sy dic op sulken valschen grond geseid) dat hy den Satan / als enen bliem van den Hemel heeft sien vallen; Luk. 10. en Paulus dat des Duivels werken door des Vesslands dood vernietigd zyn; Heb. 2: 14. dat de Dood geen prikkel / de Helle geen overwinning meer en heeft 1 Kor. 15. noch te gene beschuldiging noch verdoemenisse meer te vresen is vooz de genen die in Christus Jesus zyn. Rom. 8: 1. Wat gedachten hebben sulke menschen van den groten / den reghtveerdigen en gestrengen God; die den nood om hem

hem te vzesen in 't geweld des Duibels stellen; als of de Righter van de gansche Wereld niemant na verdienste straffen konde/sonder dat de Duivel hem daarin ter hand moet staan. Die dan vzesen dat God sonder Duivel niet gebreest sal worden; laatsse seggen/wien de Duivel selve vzeest. So dat God is/ die hem 't eeuwig vuur bereid heeft: en die vzeestlike Duivel hem alleen so vzeest; so moeten sulke menschen erger dan de Duivel zyn/wien God alleen niet vzeestlik is/ of de Duivel moet 'er by.

S. 21. Dus ben ik nu ten halven dooz mijn werk/ en dooz de moepelijste helst: niet alleenlik om den arbeid van 't verhandelen/ maar ook in aansien van de tegenspraak/ die op het volgende op bezre na so veel niet vallen kan; waarin ik over enige stukken medestanders vinden sal/ die daar over d'eene of andere gedachte/ den mynen meer gelijk als wel in desen/ hebben voorgezagt. Nochtans heb ik daarom niet gelaten/ in dit tweede Boek datgene vooz de wereld bloot te stellen/ daar der wereld mijns erachtens aan gelegen was; en de kerke onses Heeren toe te dienen/ 't gene my de Heere in het herte gaf: gelijk ik my versekerd houde/ dat mijn opset om die dingen dus te schryben van den Heere is. Niet dat ik my vooz alle dolinge/ in het een of ander stuk dus of so te behandelen/beilig acht: maar dat ik niet dan waarheid soeke/ en so bezre als ik noch bevinden kan de hoofdsake betreffende enkel waarheid leere. Valdoe ik besonderen Leeraars niet/ ik soek der algemeine leere te volhoen: wijk ik somtijds van Uitleggers en Oversetters af/ ik blijbe by de Schrift. Geef ik aan Schepselen te minder eere/ ik geef aan God so veel te meer: verklein ik 's Duibels list en maght; ik maak de wijsheid en de kragt des Heilands groot: de vzeest/ welcke d'arme mensch vooz den nietigen Duivel heeft/ hem yogende uit sijn hants te vzingen; so traght ik dies te meer sijn anrcig herte in te nemen met vzeest vooz den groten God. Dus doende toon ik/ dat ik geen duivelvreesende, maar godvreesende menschen maken wil. Wy dan weetende den schrik des Heeren, bewegen de menschen tot het Gelove. 2 Kor. 5: 11. Daar toe betwege ons God!

NADER BERICHT.

Gelijk ik van het eerste boek betuigd hebbe, dat daar af by desen tweden druk niets uitgelaten, maar wel wat bygevoegd is: so sal 't ook niet ondienstig zyn, den Leser te berichten, dat in dit tweede Deel wel hier en daar een woord of twee veranderd is, dat of na myn eigen oordeel den sin bequaameliker uitdrukte, om misduidinge te ontgaan; of in d'oren van naawluisterende Lesers aangenamer klinken moghte. Om deselfde reden is ook wel iets uitgelaten, ende eens een gansch Lid, na 't Grieksch genaamd een Paragraaf. Doch zyn daar voor verscheiden anderen in de plaats gesteld. Had ik na mijnen eigenen sin mogen begaan, ik soude meer veranderd hebben: volgens 't gemeen gebruik van alle schryvers; wien by 't herlesen hunder werken altijd
noch

nocht niet meer, of ook wel wat beters in gedachten komt; waar door gemeen-
 lik by den tweden druk gesteld word *vermeerderd en verbeterd*. Maar met my
 was 't nu wat anders gelegen; die den Leser 't eerste werk so als 't geweest is
 hebbe willen wedergeven: op dat elk weten moghte, wat boek 't geweest
 zy daar in 't eerst so veel geraats om was. Doch de vermeerdering is in dit Deel
 vry breder dan in 't eerste, om de tegenprake die 't geleden heeft. Dies wil
 ik tot gerief des Lesers hier van stuk tot stuk aanwijzen, wat uitgelaten, ver-
 anderd of verset; en wat insonderheid op vele plaatsen ingevoegd is of daar by
 gedaan.

Uitgelaten.

Na de eerste

Na de tweede afdeeling.

- §. 437. XI §. 4. op twee plaatsen in alles seven regels.
- §. 626. XXV. §. 16. vijf regels op 't einde.
- §. 643. XXVI. op 't einde na §. 18. zijnde de 19. door breder verhandeling
 op §. 11, 12, 13 niet meer nodig.
- §. 669. XXIX. §. 4. vijf regels op 't einde.
- §. 771, 773. door breder verklaringe in 't XXXV. Hoofdstuk van desen druk.
- Voorts is het geheele XXX. Hoofdstuk behelfende §. 746. — 761. dat uit het III. Doek by
 een getrokken was, om die twee Boeken als een werk op sich self bestaande bequamer te
 sluiten; en volgens dien ook §. 772. als daar op staande: hier, om reden van breder verhan-
 deling in de twe volgende Boeken, uitgelaten: gelijk mede het XXXII. welk inhoud in 't XXIV.
 des eersten Boeks breder verklaard is.

Veranderd.

De Hoofdstukken door nader onderscheidinge en uitbreidinge ook in 't getal vermeerderd;
 zijn dus mer de vorige vergelyken.

I, II, III, IV, V, VI als voren.	XX. is nu XXIII.
VII is nu VII, VIII.	XXI. ——— XXIV.
VIII. ——— IX.	XXII. ——— XXV.
IX. ——— X.	XXIII. ——— XXVI, XXVII.
X. ——— XI.	XXIV. ——— XXVIII.
XI. ——— XII.	XXV. ——— XXIX.
XII. ——— XIII, XIV.	XXVI. ——— XXX.
XIII. ——— XV.	XXVII. ——— XXXI.
XIV. ——— XVI.	XXVIII. ——— XXXII.
XV. ——— XVII.	XXIX. ——— XXXIII.
XVI. ——— XVIII.	XXX. ——— ———
XVII. ——— XIX.	XXXI. ——— XXXIV, XXXV.
XVIII. ——— XX.	XXXII. ——— ———
XIX. ——— XXI, XXII.	

De kleine Verandering in 't Werk self, is te sien op de plaatsen alhier volgende.

- §. 322. ——— I. §. 3. op No. 2. twe regels.
- §. 408. ——— VIII. §. 8. in d' eerste of tweede regel.
- §. 413. ——— IX. §. 4. een regel op 't einde.
- §. 552. ——— §. 3. ontrent seven regels in 't midden.
- §. 567. } XXII. §. 1. 't einde { 't samen elf regels.
- §. 568. } §. 2. 't begin {
- §. 626. de twe laatste XXV. §. 17. de twee eerste regels.
- §. 645. de veertien laatste. XXVIII. §. 7. de achten laatste, en §. 8. de 10, 11, en 12. regel.
- §. 661. de vier laatste. XXVIII. §. 10. de 7, 8, en 9. regel.
- §. 736. ——— XXXII. §. 12, 13. ontrent negen regels; en een-en-twintig tot betere verklaring
 in de plaats gesteld.
- §. 774. de vier XXXV §. 19. de ses eerste regels.
- Voorts van XXVI. §. 1. alzeit DEMONS in plaatse van DUIVLEN.

- §. 359. ontrent 1° eerste helft, en
 §. 160. ruim detwee laatste vierde delen verplaatft achter §. 335. So dat het gene by desen
 tweden druk soude geweest zijn op IV. §. 1, 2 te vinden is op II. §. 3, 4.
 §. 414. met de vier eerste regels van §. 415. achter de dertien volgende gefeld; ende is nu
 IX. §. 5, 6.
 §. 544. — XIX. §. 18. de zes laatste regels in 't midden; en deseveintien naastvoorgaan-
 de achter aan gefett.

§. 644. — XXV. §. 14. komt in de plaats tusschen §. 720. en 721.

Ingevoegd.

- I. §. 5. van de vierde regel aften einden uit.
 — §. 9. geheel.
 II. §. 3. na de negende regel ten einde toe.
 — §. 4. de vier eerste regels.
 III. §. 8. in de vier en vijfde regel, van achteren gefeld.
 IV. §. 1. vier regels na de twee eerften.
 VI. §. 8, 9, 10. geheel.
 VII. §. 1. na de zevende regel alles; en dan voorts
 — §. 2, 3, 4. geheel, en 5. tot in de sefte regel.
 — §. 9, 10, 11, 12. geheel.
 VIII. §. 1. de drie eerste en de veertien laatste regels en d'eerste van §. 2.
 — §. 11. — 15. geheel.
 IX. §. 1. beginnende in de zevende regel; en dan voorts ten einde toe.
 — §. 5. tot in d'achtefte regel.
 — §. 10, 16, 17. geheel.
 X. §. 13. geheel.
 XI. §. 5. de twee laatste regels.
 XII. §. 11. de twee eerste regels.
 XIII. §. 12 } geheel.
 XIV. §. 8. }
 — §. 10. begint in de tiende regel, ende loopt ten einde toe.
 XVIII. §. 14. } geheel.
 XX. §. 2. }
 — §. 3. de vijf laatste regels; met §. 4, 5, 6, 15. geheel.
 XXI. §. 6, 8. geheel.
 XXII. §. 1. vijf regels in 't midden
 — §. 3. vijfvoor de drie laatste.
 — §. 6, 8, 9, 10. geheel.
 XXIII. §. 19. de vier eerste regels.
 XXV. §. 14.
 XXVI. §. 1. uit de sefte tot in de achtefte regel.
 — §. 11, 12, 13. geheel tot in de tweede regel van §. 14.
 — §. 14. uit de seftiende tot op de twee laatste regels.
 XXVII. §. 1. geheel.
 — §. 2. beginnende in de negende regel; en dan voorts §. 3, 4, 5, 6, geheel, tot in de seven-
 tiende regel van §. 7.
 — §. 8, 10, 31—19. geheel.
 XXVIII. §. 13, 15, 16, 17. geheel.
 XXIX. §. 10, 11, 14. geheel.
 XXXI. §. 5. geheel.
 XXXII. §. 3. tot in de derde regel.
 — §. 13. de tien laatste regels.
 — §. 23, 24. geheel.
 XXXIII. §. 1. beginnende in de sefde regel van voren, en eindigende in de sefde van achteren.
 — §. 2. de twee eerste regels; en dan wederom van de sefde aften einde toe.
 — §. 3. na de vijfde regel tot in de veertiende.
 — §. 5—8. geheel.
 XXXV. §. 1, 2. geheel.
 — §. 5—18. geheel.
 — §. 19, 21.